

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: HOMA JÁNOS
Alapító főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: BERTHA ZOLTÁN
BÉRCZESSY ANDRÁS
GERGELY GÁBOR
SERFŐZŐ SIMON
SZÉCSÉNYI ORSOLYA
TURAY ZOLTÁN

Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező: HERCZEG ISTVÁN

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából
a Bródy Sándor Könyvtár
A kiadásért felelős: TÖZSÉR ISTVÁNNÉ GÉCZI ANDREA,
a Bródy Sándor Könyvtár igazgatója

www.agriafolyoirat.hu
E-mail: janoshoma56@gmail.com

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

HU ISSN 1789-4379

Nemzeti
Kulturális
Alap

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

Tartalomjegyzék

Homa János	
Bródy Sándor 160	7
Bródy Sándor	
Erzsébet dajka lesz	10
Jisbi Bénob	16
Költők éjszakája	25
Vásár	32
Boldog emberek	36
Rembrandt eladja a holttestét	42
Hatvany Lajos	
Bródy Sándor	47
Cs. Varga István	
Bródy Sándor 160!	54
Kovács János	
Szépiró szóbróker, zsurnaliszta playboy?	64
Nagy Beáta	
„Foglalkozása? – Semmi.”	67
A Bródy-kisregény „rongyos egzisztenciái”	67
Vitéz Ferenc	
„Születtem Egerben, amire büszke vagyok”	86
Bródy Sándor	
A számár halála	102
Vallomás	105
Babits Mihály	
Bródy Sándor évfordulója	111
M. Fehérvári Judit	
Ujjaim bögyéből – <i>Hommage á Bródy Sándor</i>	112
Dénes Zsófia	
Az ötvenéves Krudy az ötvenéves Bródy Sándorról	114
Alexander Brody	
Akit az Isten jókedvében teremtett	120
Bérczessy Lajos	
Bródy karácsonya (<i>Világváros születik; Karácsonyi történet</i>)	137

<i>özv. Feszty Árpádné</i>	
Bródy Sándor	139
<i>Bródy Sándor</i>	
Napnyugati Armand	149
Ulrik király halála	151
<i>Zsolt Béla</i>	
Fehér könyv	155
<i>Hunyadi Sándor</i>	
Megemlékezés Bródy Sándorról	159
<i>Bródy András</i>	
A Kacsapart	164
Az utolsó nap	166
(Grünwald Szanatórium, 1924. augusztus 12.)	166
<i>Szécsényi Orsolya</i>	
„Ez az ikrás rész a legjobb, te buksi”	171
Bródy Sándor és a gasztronómia	171
<i>Turay Zoltán</i>	
Gondolatok egy képről – Bródy Sándor szemszögén át...	177
<i>Emlékezések</i>	192
Feszty Árpádné: Emlékezések Bródy Sándorra	192
Balassa József: A nap lovagja	193
Kóbor Tamás: Pesti kis tükör	193
Gárdonyi és Bródy – 1924. szeptember 7.	193
Bródy Sándor – Világ, 1924. augusztus 13.	194
<i>Bóka László</i>	
Bródy Sándor Berlinben	195
<i>Emőd Tamás</i>	
Bródy Sándor	196
<i>Fráter Zoltán</i>	
„Kedves, jó Sándor bácsi”	200
Bródy és Karinthy, meg a Húsevők	200
<i>Jámbor Ildikó</i>	
Két génusz	207
<i>Szécsényi Orsolya – Turay Zoltán</i>	
A Bródy-Hunyady gyűjtemény nagy útja	208

Bródy Sándor	
Kaál Samu	212
Bartók Béla	
Hadsereg és társadalom viszonya Bródy Sándor <i>Kaál Samu</i> című elbeszélésében	217
Szuromi Rita	
Az egriség életérzése két diák történetének tükrében <i>Avagy miről mesél egy ifjúsági regény a 21. században?</i>	228
Bérczessy András	
Bródy Sándor művei a filmvásznon	235
Pilisy Csenge	
Bródy, a színpadi szerző	238
Fodor Beáta	
Bródy Sándor a középiskolában	243
Szép Ernő	
Bródy Sándor	245

Bródy Sándor 160

Az *Agria* 2023. évi utolsó számában Bródy Sándor íróra, drámaíróra és publicistára emlékezünk, aki 1863. július 23-án, 160 évvel ezelőtt született Egerben.

Bródy kora a modernizáció időszaka, amely az addigiakhoz képest korlátlan gazdasági és társadalmi lehetőségeket tartogatott az egyén számára. Ebben a miliőben élt Egerben Bródy Jakab és családja.

Az író édesapját több helyen borkereskedőként mutatják be, aki az egri érsek borát értékesítette. Másutt foltozósabó fiaként említik Bródyt, aki – főleg, miután apja elhunyt – nyomorúságos körülmények között élt. S ez a szegénysorban töltött korszak határozta meg Bródy pályáját.

Sokan sokféleképpen írtak róla. Egyesek a magyarországi naturalizmus egyik legjelentősebb alkotójának tartják, aki műveivel olyan írónagyságokat inspirált, mint Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond vagy Krúdy Gyula.

Azt is olvashatjuk róla, hogy eredetileg néptanítónak készült, ám iskoláit félbehagyta és 18 éves korában írnokoskodni kezdett testvérbátyjánál, aki Gyulán volt ügyvéd. Első cikkeit is itt, a helyi lapban sikerült megjelentetnie. Nagy hatással volt rá Jókai meseszövése és Zola naturalizmusa.

Budapestre 1884-ben került, és kiadta a *Nyomor* című novelláskötetet, majd a *Faust doktor* című regényt. Első művei különösen nagy sikert arattak. A *Magyar Hírlap*nál 1888–89-ben újságíróként dolgozott, ezután Kolozsvárra az *Erdélyi Képes Újság*ot, később a *Kolozsvári Életet* (1889) szerkesztette. Bródy ekkor már házas volt. Családját Budapesten hagyta.

Kolozsvárra érkezése után elcsábította Hunyady Margit színésznőt. E kapcsolatból született gyermeke, Hunyady Sándor, aki kedvence volt, ő is az irodalmi pályán indult el a későbbiekben. 1890-ben visszatért Budapestre, ahol ismét a *Magyar Hírlap*nak dolgozott. 1891-ig *Fehér Könyv* címen irodalmi és publicisztikai havi folyóiratot adott ki, amelyet egyedül írt. Az *Új Idők* című hetilapban is rendszeresen publikált, cikkeiben a kortárs művészeti élettel foglalkozott.

Az 1903–1905 közötti időszakban Ambrus Zoltán és Gárdonyi Géza közreműködésével szerkesztette a *Jövendő* című hetilapot, amelyet sokan a *Nyugat* előfutárának tekintenek.

Erdős Renée írónővel szerelmi viszonyt folytatott. Az érzelmeit szenvedélyesen megélő Bródy 1905 nyarán a Semmeringen öngyilkosságot kísérelt meg. Miután felgyógyult, ismét újságírásból kereste kenyerét (*Pesti Hírlap*, *A Nap*, *Az Újság*, később *Az Est*).

Bár nem vállalt szerepet a Tanácsköztársaságban, annak bukása után háttérbe szorult. Padovában, később Baden bei Wienben élt, s csak 1924-ben tért haza, de magára maradt és anyagi problémái adódtak. Ekkor írta utolsó nagy művét, egy novellaciklust Rembrandtról, az elmagányosodott, megöregedett művészről.

Az *Agria* mostani számában azért igyekszünk bemutatni Bródy Sándort, mert az elmúlt évtizedekben új megvilágításba, és új irodalmi kontextusba került életműve. Közzétesszük a legszebb novelláit és tárcáit is. Tanulmányainkban igyekszünk választ keresni azokra a titkokra, amelyek Bródy életét, munkásságát átszöttek. Külön foglalkozunk az író és az újságíró Bródyval. Több írásunkban mutatjuk be az Egerhez fűződő érzéseit.

Abban egyetértünk az irodalomtörténészek, hogy rendkívüli jelentőségűek színházi írásai. Korának jelentős, elismert drámaírójaként, színpadi szerzőjeként – mivel belülről ismerte a kulisszák mögötti életet – színházi tárgyú cikkei új fejezetet nyitottak a magyar színikritika történetében.

Írói munkássága nem köthető irodalmi csoportokhoz, élete végéig megőrizte alkotói függetlenségét. Stílusa, műveinek hatása először a *Nyugat* első nemzedékének írásaiban talál visszhangra.

A *Nyomor* megjelenését követően az író a „magyar Zolaként” emlegették, és máig őt tartják a naturalizmus és a realizmus atyjának. Hegedűs Géza írja róla: Bródy néhány tucat novellájával a műfaj klasszikusai közé került. *Hófehérke* című regénye a Jókai-típusú romantika végső, maradandó szép alkotása; az *Ezüst kecske* és *A nap lovagja* jelentékeny realista regények, a századforduló polgári világának kritikai képei. A századforduló után pedig új kifejezési formáját találta meg a drámában.

Bródy jelenkori kultusza Egerben az ezredfordulón, Alexander Brodynak, Bródy Sándor unokájának díszpolgárrá avatásával kezdődött. Az Érsekkertben, a Múzsák Ligetében elkészült a Varga Imre szobrászművész által alkotott Bródy-, majd a Gárdonyi-szobor.

Bródy Sándor hagyatékát 2023. február 27-én az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárnak adták át. Ebben Hunyady Sándor és Bródy Sándor kéziratai, levelei, eredeti, első kiadású könyvei találhatók, továbbá fotók, filmplakátok, karikatúrák, bérletjegy, az írókról szóló újságcikkek. Folyóiratunkban a hagyaték sorsáról és az abban található érdekességekről is beszámolunk.

Köszönöm a hagyaték gondozójának, valamint az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár munkatársainak a segítséget, szerzőinknek az esszéket, tanulmányokat.

Bízom abban, hogy a most közzétett írásokkal sikerül bemutatni Bródy Sándor alkotásait, személyiségét, életét.

Homa János
főszerkesztő

Bródy Illés rajza édesapjáról, Bródy Sándorról

Forrás: Tolnai Világlapja, 1927. július–szeptember (27. évfolyam, 28–40. szám)

Bródy Sándor

Erzsébet dajka lesz

Keskeny fanyoszolyán egy öreg parasztpár alszik: Császár Kiss Mihály és Bottkó Kiss Örsébet.

Előttük, a ház közepén, a földre vackolt ágyon nyugszik egy leány, vagy hat szoknya van rajta, a legfelső a fejére terítve. Csak karjai és lábai meztelenek, egyébként úgy neki van öltözködve, mintha valami nagy téli útra indulna. A karjai között ott a motyó is, a mindenféle szövetekbe, kalmukba, perkálba, kartonba pólyált valami. Azonban a reggeli hó bevilágítván a szobába: a színes rongyokból két kis kék szem mosolyog ki, egy csecsszopó vidám és repeső lelke. A leány álmában magához szorongatta gyermekét, aki türelmesen, sőt szívesen várt. Addig beszélgetett egy szürke, úgynevezett parasztcsikével, aki árván, egymagában oda volt kötve az asztal lábához és minden valószínűség szerint szeretett volna kimenni és kapingálni a hóban.

Gyerek, csirke egyszerre fölrebbentek – a zsellér fölébredt, közéjük vágta a kalapját:

– Csitt te, az embert aludni se hagyják. Az embernek nincs egyebe, mint ez a kis alvás. Se enni, se inni, se aludni, se pipálni...

Az öreg iszonyú elkeseredésre ébredt, felköltött mindenkit – különben tizenégy órát aludtak egyfolytában – és rögtön rátért arra, amit álmodott:

– Te pedig, Erzsébet, szedd föl a holmidat és menj el a házból. Isten hírével.

Erzsébet nem aludt többé, ült a földön és a háromhónapos kicsikével igen komoly dolgokról beszélgetett, de úgy, hogy a gyerek nevében felelt is magának. Nem nagy figyelemmel hallgatta az öreget: úgy látszik, már többször elkergették. Az apja sokszor figyelmeztette, hogy egyszer csak agyonüti a gyerekével, sőt azzal együtt, aki fabrikálta. Szerencse még, hogy az apa kilétében nem tudtak végképpen megegyezni. Az öreg Kiss Erzsébet azt akarta elhitetni a néppel, hogy a kicsike apja egy gépész, most katona, de visszajön. Ez lett volna az erkölcsös, sőt részben dicsőséges eredet, de nem volt semmiféle alapja. A falu közvéleménye azonban más, sokkal valószínűbb apát emlegetett. Egy helybeli fiatal urat, aki minden nyáron, tisztruhában, lejött vakációzni és kint hált az asztag alatt, amikor az apja búzáját csépezték. Erzsébet marokszedő volt akkor... A leány maga hallgatott a földi apáról és csökönyösen annál maradt, hogy a gyermeket neki az Isten küldte. Sőt a templomba is elment megköszönni, mezítláb, fejkendő nélkül, lányosan; a legények csakhogy agyon nem verték. A pap – aki hiába izengetett régebben utána – utasította a legényeket. Elmenekült előlük, az apja keze közé. Az ellátta.

Most is verés nézett ki a szemeiből. Nem volt rossz ember, de nem volt egy félpipa dohányja, a bubos hideg és biztosan tudta, hogy bár szent vasárnap van, megint csak sárgarépa leves lesz az egész napra. Végezni akart, rendet akart csinálni, már le is húzta az öreg asszony fejéről a kendőt. De egyszerre valami jutott az eszébe és végigsimította, szárazon megtörölte az arcát, mint ahogy együgyű ravaszok szokták, mielőtt ravaszkodni kezdenének. A hangja ellágyult:

– A zsidóné tegnap megszólított, hogy mennél te el dajkának Pestre! – mondá, de nem a leány felé fordulva.

– Én is voltam, de csak Egerben. Sohase volt jobb dolgom! – tódította az öreg asszony.

– Hát a Klárka? – kiáltotta Erzsébet ijedten és nyomban fölugrott.

– Azt mi fölneveljük, te se jobban.

– Ki szoptatja?

– Mi szoptatjuk! – mondá a paraszt önérzetesen, majd igen vidáman hozzátette:

– Te magad, úrrá leszel, bennünket is úrrá teszel, a gyereked meg áldani fogja a haló porodat.

A »haló por« meghatotta a leányt s azt mondta: »nem bánom, győjjenek értem!« Abban bizalkodott, hogy az soká lesz, de amikor Klárit még meg se fűrésztötte, begyöttek négyen, asszonyok, emberek. Egy idősebb úr, meg a felesége, a nagyapja, meg a nagyanyja annak a kis pesti babának, akit szoptatni kellett. Velük jött a helybeli zsidóné, akit megbíztak, hogy dajkát keressen, de nem győzték bevárni, míg küld; maguk lejöttek érte. Elhozták magukkal a járásorvost is, aki Erzsébetet beoltotta, mielőtt megkapta a hólyagos himlőt. (Ez volt az egyedüli kopasz ember a faluban.)

A két pesti ógott-mógott, neheztelték a ház levegőjét, sőt az öreg úri nőnek elfult a lélekzete, amint Császár Kiss Mihály kezelt vele. Az öreg zsellérnek valóban olyan szaga volt, mint a cserfának, akit – a bogarak ellen – trágyával bekennek. A pesti nagyszülők ellenben igen illatosak voltak. A férfi városibundájából csak úgy áradt ki a mosusz, a nő meg be volt parfümozva a parasztok ellen. A zsellércsalád ösztönszerűleg az orrához kapott; úgy érezték, hogy meghalnak ettől a bűdösségtől. Az orvos kinyitatta a kis ablakot, azt, amely nem volt betapasztva és pár szóval bevezetvén az ügyet, átadta a szót az éltes pesti asszonyságnak. Az a lány felé állt, megvizsgálta, még hozzája is nyult, megtapogatta. Aztán kérde:

– Van magának szeretője?

– Nincs! – felelte a leány ijedten.

– Hát a gyerek akkor honnét van? – vetette közbe az öreg úr. Neje azonban leültette és folytatta a vallatást.

– Hány hónapos a kicsije?

- Három.
- Kár, hogy nem kettő. A mienk kettő.
- Az az egy hónap annyi, mint semmi! – szólalt meg a zsellér a háttérben.
- Kend ahhoz nem ért. A nőt orvosilag meg fogjuk vizsgálni! – szólt az orvos és előlépett. De az úri asszonynak még voltak némi kérdezni valói:
- De ha maga a gyereke után fog ríni, azt nem szabad. Fog-e?

A lány makacsul nézett maga elé, nem felelt, de már magához tért az ijedtségtől, a szeme nedves volt. Az öreg úr megsajnálta:

– Maga fog kapni sok ajándékot, selyemkendőt, török nagykendőt. Az van az én boltomba, ezer tucat is. Az én boltom ebben a legnagyobb. Maga bejön és vesz magának. Nem kéri a segédek, leveszi a pultról. A fiam, ahová magának jönni kell, az nem boltos, az ügyvéd!

- Hallod, Erzsébet, főügyvéd!
- Nálunk keresztényesen főznek! – jegyezte meg a nagymama, némi önérzettel.
- Még disznókat is ölnek! – folytatá a nagyapa, bizonyos utálattal, de nem büszkeség nélkül.

A disznó hallatára a zsellér szeme fölcsillant. Szeretett volna fölcsapni máris, türelmetlenkedett, az orvos felé fordult:

– Tessék fődoktor úr ezt a lányt megvizitálni; olyan ez belül, amilyen kívül, mint az alma.

– Mégcsak tizenhét esztendő – sikította el magát Bottkó Kiss Erzsébet és elkezdett ríni torkaszakadtából. A segítségnek jött falusi boltosné vigasztalta, tapogatta »ifiasszony így, ifiasszony úgy« és elvitte az előtérből.

A lány ott állt az előtérben, körülötte a három, amint mustrálta. Még meg se volt fészülködve, egész délelőtt a kis Klárit szoptatta. Valahogy mind a ketten úgy érezték, hogy ez az utolsó lesz, az édesből, a jóból, ez állati és isteni szeretkezésből. A lány arca a boldog kimerüléstől oly fehér volt, mint a tej, ha megfagy. Csak az volt különös, amikor finom és nemes – ki tudja, hol szedte – szinte előkelő arcához, patyolat színéhez föl-fölemelgette vörös, a fagytól véresre repedezett kezeit. Mindjárt, mindjárt sírt volna, de nem sírt. Alapjában pogány nagy természet és a kis esze csupa értelmes világosság. Láta, hogy ennek így kell lenni, Klárit el kell hagyni. Itthon – most télen – a krumpliból se volt elég, ma reggel se süthettek. Elmehetett volna napszámba, de oda se vihette volna magával Klárit. Még nem volt csizmája sem. De így mezítláb is magasabb volt mindenkinél, aki a kicsiny szobában körülötte állott, a fejével csaknem a mestergerendát érte. A kis Doktor-nak és a két pohos idegennek föl kellett rá nézni. A lány nem tekintett rájuk, a ház földjére nézett, ott keresett valamit. Végre kisütötte:

- Úrfi-e, vagy lány? – kérde hirtelen nekibátorodva.
- Fiú, Tibor, Tibor! – felelte az öreg úrasszony.

– No ládd, lányod is lesz, fiad is lesz – jegyezte meg a parasztasszony és hol sírásra, hol nevetésre állott az összeaszott szája.

– Hadd lássuk a lányt! – kérték egyszerre hárman is. Erzsébet odavitte őket a patkához, ahol sütőteknőben aludt és álmában a szopást folytatta Császár Kiss Klárika.

– Alszik! – mondá Erzsébet a jövevények felé fordulva, majd szinte megfedkezve arról, hogy más is van körülötte, éneklő szóval elkezdett a kicsikéhez:

– Aj, aj, Kalári lányom, lellem, gyermekem, búzám, tengeli-galambom, elmegy a te anyád, nincs mán neked anyád. Azt a Pestet, ahol van, verje meg az Isten.

Észrevette és elszégyelte magát:

– Mikor megyünk? – kérdé.

– Mindjárt délben. Rendben van-e a fehérneműje?

– Az biz rendben! – felelte helyette a zsellér, aki még a bér mibenléte iránt érdeklődött. Nem igen alkudtak, hamar megegyeztek és azt is megbeszélték, hogy a pénzt mindig leküldik a kisleány atrecájára, az öreg szülő kezébe. Sőt az első hónapot mindjárt ki is fizették, mert Erzsébetnek valami régi cipőt kellett venni. Eddig, ha messzire ment, az apja csizmáját viselte. Az itthon kellett. Klárinak is téli ingre volt szüksége...

Még csak az orvosi vizsgálat volt hátra. A fődoktor még diáksága éveiben a sok éhezéstől siket volt egy kissé és a leány mellében – amíg hallgatódzott – mindenféle zörejeket különböztetett meg. Egy kissé csóválta a fejét, de mégis megnyugodott:

– Jelentéktelen szöröcszöréj, hurutos idő, meztelen lábbal járnak a hóban. Kicsiny baj, nem alkati.

Hogy még jobban megnyugtassa magát, levetette a lánnyal a pruszlikot. Erzsébet nem szégyenkezett, megmutatta hatalmas fehér mellét, amelyen két kis fekete rózsát nyilasztott ki az anyaság. A pesti nagyapát elfordította a felesége, a doktor pedig hozzányult a lány kebléhez:

– Jó – mondá. – Jó, az én felelősségemre.

Még csak a pupilláját nézte meg.

– A többit hagyhatjuk! – szólt, majd úgy értvén, hogy a pestiek mondtak valamit, de a tekintélyét is fönn akarván tartani ezek előtt és hogy majd a fővárosi háziorvos rá ne cáfolhasson, még néhány kérdést intézett a lányhoz:

– Nem terhelt maga?

Erzsébet elvörösödött; az öreg asszony közbevetette magát:

– Ha szegény emberek vagyunk is, ilyent – fődoktor úr – ne tessék mondani.

A kopasz emberke mérgesen, de helyreigazította a dolgot.

– Nem volt a maga családjában iszákos vagy őrült, súlyos idegbeteg, mell-, méh-, vagy lépbajos?

Ugyanezt ismételte – de már csak magának – latinul, sebesen beszélve, mintha leckét mondana föl. A helybeli boltosné csodálkozva nézett rá, a doktor azonban be sem várva a választ, a nagy munkának mintegy befejezéséül kezefogott mindenkivel és ünnepélyes hangon gratulált a budapesti vendégeknek. Aztán vidáman – mint aki jól végzett nehéz munkát – megtörülte verejtékező homlokát:

– Most pedig gyerünk enni, legyen szerencsém egy kis paprikáscsirkére. Marhahúst mi ritkán látunk, ez a falu átka. Hozhattak volna egy kis sajtot Budapestről. Budapest csak Budapest! – Majd Erzsébet felé fordulva tréfásan fejezte be a bánatos fölsóhajtást:

– Csak aztán magát meg ne fesse! Majd ha a határhoz érnek, a láncot jól meg-rágja!

Az öreg napszámos hangosan fölnevetett erre a babonára, bízta a lányát, hogy ne féljen és tuszkolta kifelé a sok népet. Azok is siettek, a vasút délben indult és a kis Tibor odafönt éhezett. A dadájának nem volt teje, elcsapták, az üvegadjákát pedig sehogysem akarta elvenni.

Erzsébetnek sietni kellett. Rémülten rohanni az ismeretlen idegen emberkéhez; elsökní az ő legismerősebb ismerősétől, a tulajdon véréől, lelke gyerekétől. Búcsúzóra még egyszer meg akarta szoptatni, de mivel Klárka már jóllakott, nem vette el a mellét. Ezért a kicsike kikapott, de ott, ahol megpaskolták – meg is csókolták:

– Isten áldjon, szívem!

A búcsúzkodás többi része éneklő jajgatásba fűlt, de mintha elvágták volna, amint a lány a kocsi bakjára fölszállott. A falun mentek végig, illendően kellett viselkednie, hátha meglátja valaki. Nem nézte, nem látta senki, csak ismerős kutyák álltak a kapuban, azoknak mondotta magában: »szerbusz, én megyek Pestre dadának«. A falu végén, a cigányputrik előtt álló öreg vályogvető léppel varjura vadászván, látta, köszöntötte, már tudta, hova megy. No, nem is olyan nagy dolog, ment innen föl dajkának már más is.

Csak a vasút ne volna! Kirázta belüle a lelket. Először ment rajta, tehát szédült, mint a japáni lány, ha székre, magasra és nem a földre, párnára ültetik. Aztán szörnyen elálmosodott, pedig az öntudata éber volt, nem vesztette el magát, mindent tudott és világosan mindig, ami vele és körülötte történik. Jöttek a hegyek: »no ez a hegy; még nem láttam, azt gondoltam, magasabb!« Jöttek az állomások, csendőrök állnak posztot: »szép szál legények, ezek verik a fiatalságot!« mindent megállapított, mindent belevésett az elméjébe, amíg – hiába küzködött ellene – ülve elaludt és föl se ébredt Pestig. A vasútról befelé a komfortáblai bakján is szunyókált még, csak amikor három emeletet mászva a lakásba ért, ocsúdott föl egészen.

Egy nagymellű, szép fekete asszonyra azt mondták: ez a nagysága. Annak kezét csókolt. Kérdezték, faggatták, mit akar vacsorára és mit iszik hozzá, bort-e, sört-e?

»Sört kell inni sokat!«, jegyezte meg egy kecskeképű, sovány ember, a nagyságos úr, az apa. Egy nevendékleány – kicsinyben tulajdon olyan, mint a nagy kövér asszony – hozta az italt; a szobalány – ellenséges modorral és rosszakaratú kíváncsisággal tekintve a jövevényre – hozta a vacsorát. Szégyelt enni, sietett, nyugtatták, de nem igazán. Tiborka a hálósobában már türelmetlenkedett, sírt, a maga nagy sajnálatában keservesen panaszkodott:

– Megyek, megyek, bogaram! – monda a dada és besietett hozzá. A nagysága, az öreg szülék, a nevendékleány nézték, – egészen jól nem láthatják az elhomályosított fülkében – amint a parasztleány teli, gyönyörű keblére a kis fekete, girhes fiú, egyszerre rátapad, mint valami éhes és mohó nadály. A gyerek sírása egyszerre kéjes gögicselésre változott, ami oly furcsa volt, hogy mindnyájan fölnevettek. Erzsébet is mosolygott és amint a házinép lábujjhegyen kisompolygott a szobából, – hogy tovább teázzanak – az idegen úrfinak mindjárt beszélt a Klárikáról, kis menyasszonyáról. Sőt a mulattatására énekelt is egy igen szomorú nótát.

Elhallgatott. A szomszéd szalonban zongoráztak, az ajtó nem volt egészen betéve. A parasztleány mellén a gyerekek, odalépett és lélekzetét visszafojtva belesett.

A zongora mellett ült és mórlikálta magát az erős fekete asszonyság. Föléje hajolva pedig kellemezettte magát az a szép fiatalember, aki katonatiszti ruhában vakációra lejárt haza a falujukba és kint őrzötte az apja asztagját, amíg csépeltek és amikor ő markot szedett, két hétig ott aludt a keresztek alatt...

A parasztleány egyszerre mindent megértett, hogy ki kommandálta ide és miért. És egyszerre úgy elöntötte a harag, hogy csaknem berohant az urak közé, gyermeke apjához, hogy rúgja és csikarja. De vékony csöpp kezével a szopós elkezdett tapsikolni a mellén.

Lehajolt hozzá s így szólt:

– Egyél, igyál, kis rongyos!

Aztán megcsókolta.

Jisbi Bénob

A kályha mellett ült a négy fiatal ember, kettő cilinderrel a fején; krumplit sütöttek.

– Jó volna egy kis szalonnát pirítani! – mondá Vratarits Titusz.

– Bűdös lesz a szénen; fára pedig »pénz nincs van!« – jelentette ki Kohn Herman, aki a fa-pénzt – mely nem volt – kezelni szokta.

Meg kellett elégedniök a krumplival. Nem is békétlenkedtek, ez az itthon való vacsorázás, a vizes kolompér sercegése a sütőben: családias, idillikus, falusi hangulatot keltett a négy fiatalemberben, akik egy községből kerültek ebbe a rettentő nagyvárosba. Ebbe a gazdag Budapestbe, holott az ő nagy szegénységük úgy eltűnt, mint négy csepp esővíz a Dunában.

– Almát is lehetne enni, sütni! – szólt Bazsó és fitymáló duhajssággal húzta a szemére fényes cilinderét.

Vratarits mosolygott:

– Edd meg!

Megvetéssel tekintettek a szoba sarkában pirosuló, részint már érett alma-rákásra. Teli voltak almával e télen, azt reggeliztek, azt uzsonnáltak. Úgy érezték, hogy kicsírázik, fává, egész almaerdővé nő már bennük. Soh' se fogytak ki belőle, a Herman anyja, aki gyümölcsös kofa volt Gyöngyösön, minden héten küldött egy kosárral, de a póstabért nem fizette meg érte; iszonyú volt kikeríteni, Herman gyöngyöket izzadt, de a világért sem engedte, hogy visszaküldjék. Ez az alma éltette, de egyszersem mind tönkre tette őket. Csak arra volt nagyon jó, hogy a tekintélyöket emelte a Mária-utcai lakás háziasszonya előtt. (Közvetve, gyermekei által.)

– Holnap ki fogom vetni ezeket az almákat! – jelentette ki Vratarits, elkedvetlenedve azon, hogy a krumpli nem akart puhulni. Jisbi Bénob, a negyedik fiatal ember, a nagyevő már így rágcsálta, félnyersen. Éhesek voltak mindannyian és egy kissé irigykedve néztek Kohnra, aki, mint rendesen, öt krajcárért groji sajtot hoztatott. Muszájt sajtot ennie vacsorára, különben nem tudott aludni az éjjel. Kultusz, gyógyszer és legnagyobb delikatesz volt neki az a kis darab sárga étel. Hogy ette! Jó Isten, hogyan ette! Előbb ünnepélyesen megszagolta. Aztán megszagolta a papírost, melyben hozták. (Egyáltalán mindent megszagolt, amihez hozzányúlt.) Aztán elolvasta a papíros tartalmát. Leginkább végrehajtási kérvények, árverési végzések voltak azok. Igen gyakran, sőt tüneményesen gyakran szólottak egy Naszt Bernát nevű alperesről, aki ezen a néven – ismeretlenül – alak lett köztük, barátjuk, rokonuk... szerették... Egy óra hosszáig is eltartott, amíg az orvosnő-vendék boncoló késével fölszelte és megette a grojit. És a másik három, szakállas, bajszos legény, sokszor kísértésben volt az iránt, hogy kérjenek tőle, mint kisgyerekek korukban:

– Adjál! Jól van, nem adsz, megbánod!

Valamennyi szegényebb volt nála. Bazsó Gézának volt ugyan egy tanítványa és fényes ebéd-kosztja azért, de egyéb semmi. Ha abból a pompás ebédből el lehetett volna tenni vacsorára! Ez okon valami készítenő bádoggzsebet emlegetett, de sütemények elsanzsírozásánál soha sem vitte többre. Azon is rajtavesztett egyszer. Az asszony rászólt:

– Mit csinál, kérem?

– Pardon... tévedés!

Vrataritsnak is voltak leckéi kezdetben. De folytan kurizált az asszonyoknak, és mert feltűnő nagy és szép férfiú volt, a férfiek bizalmatlanok lettek iránta és egy időponton túl, mintha összebeszéltek volna ellene: nem kapott állást. (Egy szakácsnét tanított írásra, de ezt titkolta.) Operáló doktorok elvitték magukkal néha segíteni, iszonyú ereje volt, egy nyomással megzsibbasztotta a beteget. Így keresett néha egy pár forintot.

Jisbi Bénob sem volt szerencsésebb. Jisbi Bénob, helyesebben Braun Sándor, akit esetlen nagy csontjai miatt neveztek el a bibliabeli filiszteus néven, egy csudálatos, makacs meggyőződésének volt az áldozata, úgy vélte, hogy a gyermekeket eldíszteleníti a fül és minduntalan, mindegyik tanítványát le akarta szakítani. Verte a gyermekeket s e miatt nem volt maradása sehol. Végre is abbahagyta a tanítást, meg a nevelést és egy katona-szabó könyvét vezette, leveleit írta. Valamennyiök közt ő volt a legszegényebb, mert a havi huszonöt forintjából ötöt el kellett küldeni az apjának, egy igen öreg zsidónak, aki egyedül élt a mátraalji faluban. A szőlők alatt volt egy kis viskója és két kecskéje. Ezeket legeltette, ezekből élt és abból a pénzből, amit Jisbi küldött. Amióta csak emlékeztek ketten, mindig a fiú tartotta az apját. És az emberarcú kecskék. Ezen az okon a másik három fiatalember »kecskének« is hívta Bénobot. Nem igen volt tekintélye, enni is ő kapott utoljára. Természetesnek találta ezt, de azért senki sem tilthatta meg neki, hogy vacsora után meg ne legyen elégedve.

Átlag elég jókedvűek valónak mindannyian. Meggyújtották a lámpát, előszedték a könyveket. Egy évet járt mind a négy orvosnövendék, bízvást tanulhattak egy könyvből. Hermus olvasta fel a szöveget, a többiek utána duruzsolták. Legelsőbb is az anatómiai leckéket vették át, kínozván magukat az izmok neveinek és hová való tapadásának beemlékezésével. Egy kis bajjal ment ez a dolog; Vratarits szidta Kohnt:

– Már megint magadnak tanulsz?

Egy kis antiszemita vita támadt; nem első és nem utolsó e helyen. Bazsó, lutheránus ember, tényleg érzett valami kis gyűlölséget a zsidóság ellen. Vratarits viszont a tréfás antiszemitizmusnak volt barátja. Ez a fajra, vagy a vallásra vonatkozó kis cédulát ragasztott titkon a fiúk kalapjába. Vallásügyi vitákban is fölhevültek nem

egyszer. Ezeket csaknem mindig Jisbi Bénob döntötte el, egyszerűen azzal szakítván félbe a vitát, hogy nagy, vörös, szőrös öklével mindenkit összetör: zsidókat és nemzsidókat. Egyébképpen olyan barátságban voltak, hogy alkalomadtán embert is tudtak volna egymásért ölni. Ebben a szűk szobában, egymáshoz szorulva, közös emlékekkel, egy cél által, egyképpen meleg, jó és ártatlan szívvel: hogy is ne ölelkeztek volna össze? A nagy és gazdag városból alig ismertek egy-egy kis részt, annak erkölceiből csak a köcsög-kalap jutott ki nekik; hiába éltek itt a fővárosban már a negyedik éve: falusiak maradtak.

Nem tudtak egész éjjel fennmaradni, hiába közeledett a szigorlat, mindhiába dörzsölték a szemeiket. Tizenkét óra után eloltották a lámpást és lefeküdtek sorjában egymás mellé. Az ágyba Jisbi Bénob feküdt, ő rajta volt a sor. Egy kissé pipáztak, egy keveset beszélgettek régi gimnáziumbeli tanáraikról. Valamelyik utánozta az egyiket, azon nevettek egy sort, aztán elhallgattak.

Vratarits tette magát, hogy horkol, de csak bosszantani akarta a többi, nem aludt sem ő, sem a másik három. A rossz szénnek most jutott eszébe felgyúlni, felgyúlt s világított. A házmaster csengettyűje minduntalan szólott, az ablak alatt meg a kovácslegények cicáztak a cselédekkel. Aztán azt sem tudták, honnan vesznek a szigorlatra pénzt. Egyik hazudta a másiknak, hogy van, és nem volt egyiknek sem.

– Az ördög vigye ezt az életet, – szólalt meg Bazsó – beállok kelnernek.

Nem feleltek rája, azzal hagyták helyben. Herman reflektált rá csak később:

– Valakit meg kéne ölni.

– Kutyák, nincs pénzetek a vizsgára! – jegyezte meg Vratarics.

– Hát neked van? – kérdezték egyszerre hárman is.

– Nincs.

– Mi lesz veletek? – szólt álmatagon Jisbi. Nevettek; hanem hozzátette: és velem!

Itt megálltak. Mindnyájukból kitört az elégedetlenség étrendjük ellen. Bazsó a higiénie szempontjából ítélte el az egészséget. Vratarits letorkolta:

– Éhezünk, az igaz, mint a kolozsvári ebek.

Régen uzoválták, most kezdték észrevenni. Különösen a vasárnap délutánok borzasztóak; nem menni sehová. Minden ünnepnapon eljön egy gyógyszerész-hallgató, elhozza a hegedűjét, Hermus megszagolja a gyantát, aztán mulatnak. Iszonyú.

Felültek az ágyban; meggyújtották a lámpát.

– Mit kéne tenni? – kérde Jisbi.

– Lopni! – szólt az egyik.

– Eladni magunkat! – mondá Kohn, de megbánta, mert kinevették, hogy ő az összetöporódott kis figurájával el akarja magát adni előre – férjnek.

Mégis csak megmaradtak ennél a témánál. Szerfölött érdekelte őket, hogy vannak előrelátó apák, kik fiatal orvosnövendékeket kitaníttatnak a költségükön – a leányaik számára. Mindnyájan tudtak ilyen esetekről, e fajta szerződésről. A fiatalember eljegyzí a leányt, aztán pénzt kap a rigorozumokra, meg arra, ami kell. Ehetik, ihatik, még egy-egy olcsó szeretőt is tarthat.

– Nem is olyan rossz! – jegyezte meg István. – Lásd Bénob, te megtehetnéd. Aztán kitarthatnál bennünket.

Egészen fölélénkültek. Beszélgettek mindaddig, amíg csak tartott a lámpásban a bél. Elfogyott, hajnal lett, elaludtak.

Az azután következő napok rosszabbul teltek, mint az előbbiek. Fölfedezték a maguk nyomorúságát, fölmérték, lerajzolták, a képe ott volt előttük folyton. A hónap vége is elkövetkezik, új szállítmány alma is érkezett...

Jisbi Bénob sok drága eledellekkel érkezett meg egy napon. A kovácsinas két butellia bort hozott utána.

Iszonyúan befűtöttek a pléhkályhába.

Javában étkeztek már, amikor valamelyiknek eszébe jutott megkérdezni:

– Hol loptad a pénzt, Sándor?

Mutató ujját – olyan volt, mint egy lécs – fölemelve, Bénob szólt:

– Titok, roppant titok!

Nagyon kíváncsiak voltak a titokra, mely olyan pompásan eresztett, hogy nemigen voltak szükségben többé. Hermus dupla sajtot ehetett, sőt a többiek is vacsorálhattak, habár csak otthon, papírról. A két keresztény néha – leginkább a képes újságok kedvéért – elment valami belvárosi kávéházba és valami könnyű eledellel élt, amiért oszt’ nem tudott aludni egyikőjük sem. Ilyenkor felköltötték Jisbit, aki szintén átlábjában könnyű álmú volt egy idő óta. Kártyáztak hármásban, fölírásra, elnyertek egymástól vagy egy pár százezer forintot, nevettek, lármáztak, veszekedtek, míg Hermus álmában fölmászott az üresen hagyott ágyba és ott folytatta álmát, felelvén gimnáziumbeli tanárjának:

– »Vade me liber, ibis in urbem...«

Megakadt, öreg arca, fényes, nagy, szinte kopaszodó homloka is elhalványodott. Mintha a tanár rárivalt volna. Kétségbeesve nyögte az »urbem«-et, nem tudta tovább.

A fiúk megszokták már, hogy álmában hangosan bajlódott a fehér papokkal. Nem is vetettek rá ügyet. Nappal bosszantották egy kissé, ámbátor mindent elnéztek neki. Különösen Jisbi szerette nagyon, egyszer egy egész partitúrát hozott neki. Hermus majd megbolondult örömeiben, százszor is megszagolta a hangjegyeket, aztán nyomban lefeküdt az ágyra és fütyölve olvasta az operáját.

Sőt egyszer jegyet is hozott neki az opera színházba. »Kapta«. Össze-vissza forgatták a jegyet, Hermus félt, hogy kilöki vele, nem érvényes. De beeresztették,

ott volt véges-végig, először életében. Nem lehetett vele beszélni, amikor hazajött. Csak a Jisbi vállát, feje-bubját ütögette hálásan.

– Te, te, – mondá – még egyszer bezárnak valamennyiünket!

A másik kettő is gyanakodva nézett Bénobra. Az meg egyszerre elszomorodott:

– Miért? – kérdé.

– A jegy... a pénz... a vacsorák.

Mindnyájukat elkedvetlenítette ez a jólét, melyet társuk titkos módon szerzett meg nekik. Vratarits a lehorgasztott fejét vakarta:

– Csak azt mondd meg, hogy nem valami becstelenség...

– Ahogy felfogjuk a dolgot! – mondá Jisbi nevetve és elpirulva.

Megrémültek, faggatták, végre is megnyugtatta őket.

– Egy kis kölcsön, egy megbolondult rokonomtól, ne féljetek.

– Szamarak! – tette hozzá később igaz haraggal.

Ez a hang megnyugtatta őket egy kissé. Kevesebbet spionkodtak utána, egyszer éjjel mégis meglesték. Későn jött haza, izgatott és szótlan volt, hamar lefeküdt és valamit tett a párnája alá.

Nem aludt el egyikük sem, visszafojtott lélekzettel várták, mi lesz.

Jisbi Bénob éjjel felé felült ágyán és hallgatódzott. Aztán párnája alól kivette az ismeretlen tárgyat, meggyújtott egy gyufát, annak a világánál nézte. A fiúk a paplan alól sunyin lesték, hogy élénkültek meg a savós színű szemei, mint szikráznak, majd mint telnek meg könnyel, amint az ismeretlen tárgyat – az arcképet nézi. Most meg – ni! – küzködik magával, hogy mit tegyen, végre is az ajkához viszi... megcsókolja.

Bazsó paplana alatt nem tudott elfojtani egy rövid vihogást. Bénob elordítá magát:

– Gazemberek! És hamarosan párnája alá akarta rejteni a fotografiát. De késő volt. Hermus rávetette magát, mint egy macska, megfogta kezeit.

– Megöllek! – kiáltotta Bénob, lelökve magáról, de abban a pillanatban Vratarits ott térdelt a lábain, Bazsó meg lámpát gyújtott. Egy kissé megrettentek, Jisbi nem vette tréfára a dolgot, szemei vérben forogtak, az erek kidagadtak hosszú nyakán.

Egyre-másra dobálta le a fiúkat magáról, ökölcsapásokat osztott fejre, mellre, jobbra, balra. A Bazsó foghúsa már vérzett és ez dühbe borította őket, megint csak rámasztak, hogy elvegyék tőle az arcképet. Nevettek, káromkodtak, kiabáltak:

– Mutassad... megmutasd!... Lássuk a donnát!

Kimerült végre is. Egész testében elhalva, ajakát véresre harapva, meztelen szőrös mellével úgy feküdt ott, mint egy legyőzött, szomorú faun. Az arckép kihullott a kezéből a földre. Diadallal vették föl a fiúk és odavitték a lámpához. Tartották egyszerre mind a hárman. Az első pillanatban meg voltak lepelve.

Egy gyönyörű szőke leányzó ragyogott rájuk a fekete arcképről. Az egyszínű fotografia ezer színt játszott az ében előttük. A kicsiny, finom arc vakító fehér volt.

Világos-szőke, puha hajerdő vetett rá rózsaszínű árnyat. A nagy, világos szemekből a túlvilági élet sejtelmes képei sugároztak ki. Valami csodálatos jószág, átszellemültség, különös, a sugárnál fényesebb, a fehérnél fehérebb fényt vetett az arcra. Csak ajkai körül, állán ült valami szomorú komolyság.

A legyőzött tehetetlen ember kérőleg, szomorúan nézett feléjük, mint egy kutya, amikor ütni akarják.

– Ne félj, Jisbi, nem esszük meg! – mondá Vratarits egészen ellágyulva. Megfordították az arcképet, Herman olvasta, ami a hátára volt írva: »Sándoromnak, az enyémnek. Ida«.

Két fiú komoly maradt, Bazsó vinnyogott egy kissé: »Hm, hm, haj, hó!« Csendesesen nézték újra az arcképet. Közelebb vitték a lámpához és amint nézték, nézték, az ábrándos, vakító fej körül meglátták az egy kissé elfödött, de azért egészen jól látható pupot.

– Egy pupos leány! – ordított föl, mint egy vad ember, Hermus.

Egyszerre röhögtek el magukat.

– Adjátok ide! – szolt Jisbi Bénob, csendesen.

Vratarits odaadta neki, elhallgattak, el is szomorodtak egy kissé. Vratarits egészen elkedvetlenedett:

– Ez úgy látszik, egészen komolyan veszi a dolgot, ezt az izét. Kár volt bántani.

Azon igyekeztek, hogy kibékítsék. Könnyen ment, tulajdonképpen nem is haragudott rájuk.

– Az ember fiatalember, – mondá. – Én is úgy tettem volna.

Nem zavarta semmi a régi barátságot. Vidáman éltek, az almát eladták, meg nem ették. Aztán egész biztosra tanulhattak, Jisbi kijelentette, hogy a rigorozumpénzek meg lesznek a kellő időre. Ő ad nekik kölcsön, megadják, ha orvosokká lesznek, megházasodnak. Nagyon szívesen belenyugodtak ebbe a propozícióba, csak Vrataritsnak voltak aggályai, igyekezett négy szemközt beszélni Jisbivel.

– Te Sándor, – mondá amikor végre előfoghatta, – mije vagy te annak a szép kis pupos lánynak?

– Én?

– Te, te, nem is én. Kitart? Izé, hogy is mondjam, az tart ki bennünket?

Jisbi elhalványodott, még a nagy, rozsdás foltok is eltűntek arcáról. Kapkodott a levegő, a szó után. Végre is nagy erőlesen vágta vissza:

– Ostoba beszéd, egy ilyen leánynak nincs szüksége arra, hogy kitartson valakit!

– Nem is ő... hanem az apja!

– Képtelenség, ez belehalna, ha megtudná!

– No, nem kell azt megtudnia.
– De tudnám én! Egy lánnyal, akit nem szeretek, azzal megtenném, nincs abban semmi. Későbban kapja, korábban kapja az ember a hozományt. Te is ilyen bolond vagy, hogy adsz az ilyesmire valamit? Hanem ezzel a lánnyal, ez más, megvetném magamat, szembeköpném magamat a tükörből...

Nagyon erőiesen beszélt, de a végén nagyon is elcsendesedett. Dörzsölve rángatta a nagy orrát, laposakat pislantott barátja felé:

– Titusz, – mondá csendesen – hát csakugyan úgy meglátszik az az arképen is?

– Az bizony meglátszik, öreg; de nem baj; kinek mi köze hozzá?

Sokáig sétáltak ez estén. Ittak egy kis borókát is, amitől Jisbi még szomorúbb lett. Egész estén át nem lehetett szavát venni. Így volt ez ezután, hol víg volt nagyon, hol egészen szomorú.

– Olyan vagy, mint egy beteg ökör! – mondá Vratarits.

Jisbi mosolygott ezen a hasonlaton. Jóváhagyta. Fejét tenyerére támasztva, bólintott:

– Olyan vagyok!

– Ki fogunk innen vetni! – enyelgett vele Hermus.

– De hát hogy vizsgáztok akkor? – mondá Jisbi, éppenséggel nem a szemrehányás hangján. Maga-magának mondta, nem egyszer, többször is:

– Kuttyák, hogy vizsgáznak akkor!

Pedig a vizsga és még inkább a vizsgadíj letételének határideje rohamosan közeledett. Hermus papiroson kiszámította a napokat, az órákat, a perceket. Négyezer huszonnégy óra, már csak háromszor...

Iszonyúan tanultak ezen az utolsó napon. Vrataritsen szinte dühroham vett erőt. Csak Jisbi hallgatta szórakozottan a Hermus előadását. Néha nem ide tartozó megjegyzéseket tett:

– Fiúk, tanuljatok, hogy minél előbb, mennél több hamis visum repertumot állíthassatok ki...

– Az a fő, hogy az a fiú, akit nemzetek majd, ne legyen koldus-kutya!

Ügyet se vetettek rá. A tanulás, helyesebben a boldogulni akarás láza befelé terelte látóképességüket. Azt se jegyezték meg valami különösebben, hogy nem vacsorált otthon. Hanem amikor reggelre kelve nem látták fekhelyén, ki-ki megvakarta a feje bubját, a maga szokása szerint. Vratarits szidta:

– Lump faj a zsidó! – mondá elgondolkozva. Babsó megrettent:

– Hátha elkártyázta a pénzünket!

Elindulának keresni Jisbit. Sehol semmi nyoma. Meglátogatták a gyógyszerész-hallgatót, az látta egy órával előbb a tejeldében. De erre nem lehetett adni, mindig hazudott. Több jellembe vágó hibát tudtak róla a fiúk, például azt, hogy tudatlan emberek előtt orvosnövendéknek adta ki magát.

– Jó volna azt a bizonyos Idát kikeresni! – mondá Titusz. – Ennek a Jisbinek alkalmasint baja van ezzel a kis békával.

A maguk nagy próbálatlanságával megkísértették kétszázezer asszony közül kikeresni ezt az egyet. De az egész városban nem találtak se jó, se rossz asszonyt, egyetlen egyet sem, aki ismerte volna Bénobot.

Meghült bennük a vér. Két napja múlt már, hogy a nagy filiszteus nem mutatkozott az almaszagú szobájában. Nem tudtak tanulni többé, rakásra ültek a befűtött, de égni nemakaró kályha előtt.

Reggel volt. Hermus félig felöltözve didergett, Bazsó az óráját nézte:

– Két óra az élet; ha addig ki nem guberáljuk a pénzt...

Vratarits Titusz haragosan intett a kezével:

– Egye meg a fene a professzorokat, a vizsgát, az egész életet... Csak ez a fiú jönne haza, ez a héber, ez a barom, ez a gazember!

A szertelen dühtől megnedvesedtek a szemei. Nem tudott maradni többé egy ültő helyében, felkelt, leült az írásra szolgáló asztalhoz. Kezébe vette a tollat és rajzolgatott az itatós papirosra.

Egyszerre letette a tollat. Jisbi valamelyik utolsó napon telefirkálta az egész papirost. Olvasta először magában, aztán hangosan.

– A Jisbi, nézzétek, teleírta...

– Mit firkált?

– »Úgy iszom a gúnyt, mint a vizet!« »Az a fiú, aki egy hétig napot evett – el van veszve!« »Királynak lenni jó!« Anatomia, anatomia, anatomia, anatomia!

Nem értették, mit jelenthetett ez a százszor leírt anatomia. Nyitva maradt ajakkal hallgatták. Hermus egyre kinézegetett az ablakon. Titusz folytatta a felolvasást:

– »Mielőtt megláttalak, mielőtt ismertelek, Ida!...«

Verset akart írni. Nincs ott a többi?

– Nincs, csak a sok I betű. Meg itt még egy sor: »Biri, Kata, adieu!«

– A kecskék. Búcsúzott tőlük! – hebegte Hermus fuldokolva.

Elhallgattak. A szoba megtelt kályhafüsttel, gőzzel. A korom lerakódott halvány arcaikra. Nem tudtak egymásra nézni, kitekintettek a havas, néma, elhagyatott udvarra. Hátha egyszerre csak jön, megjelenik, mint ahogy lóbálódzva szokott roppant nagy lépésekkel, sebesen.

Nem jött. Hermus valahogy föltápászkodott, kinyitotta az ajtót, nyitva hagyta.

– Mit csinálsz, meg vagy örülve?!

Csakugyan, mintha meg lett volna örülve, egy darabig némán állt a nyitott ajtó előtt, aztán furcsa kézmozdulatot tévén, a levegőnek susogta:

– Jisbi, aranyos Bénob, Sándor, jere be!

Nem mosolyodtak el azon, amit cselekedett. Különben is megbánta, leült, elő-

vette kedves könyvét, a bibliát, kinyitotta találomra és olvasott, mint ahogy rendszeren szokott, hangosan:

»Sokkal inkább nem hallgat meg, ha azt mondod: Isten, nem viselsz én rám gondot! Az ítélet azért legyen ő előtt, és reménységed vegyed ő benne. Most pedig mivelhogy ezt nem mívelted...«

Hangja elfúlt, nem tudott olvasni.

– Tovább, olvassad tovább!

Könnyes szemmel, kibicsakló hangon, kapkodva folytatta:

»Várj még egy kevéssé, megmutatom néked az igazat; mert még vagynak az Istennek mentésére való beszédim!«

Dühösen csapta be a nagy fekete könyvet, anélkül, hogy lapjait megszagolta volna. Fölmászott az ágyra, összekucorodott. Vratarits odalapította arcát a fagyos ablakhoz, a koromtól piszkos, a könnytől nedves volt a képe, mint egy porban játszó síró gyereké.

– Nem látok – szólalt meg egyszerre.

Nem látok, gyertek csak! Jisbi Bénob másik két barátja is odaállott az ablakhoz. Lenéztek az udvarra.

A házmesterrel jött fölfelé a klinika szolgálja. Mit keres ez itt? kérdezték maguktól egy pillanatra. Aztán nem kérdezték többé, meggémberedve várták, mint jön mind-mind közelebb a sötétzöld ruhás, ezüst-zsinóros ember, azon a havas nyomon, ahol Jisbi Bénob lóbálódzott előre hatalmas csontjaival, gyermekre szabott kis télikabátjában még egy pár nappal előbb – utoljára.

Titusz a küszöbön várta:

– Nos, megtalálták?

– Meg, – mondá a zöldruhás ember, aki hullákat szokott vásárolni az egyetem bonctani intézete számára.

Költők éjszakája

Bistey magyar költő fejpárnája alatt száztizenöt forint volt. De nem pazarolhatta el, az állá felkötve, a szeme lehunyva, nem voltak többé rímei. Két cinikus kartársa segédkezett amíg felöltöztették, – inggombot tettek a manzsettájába és több ily uraskodásokat míveltek – és zölden a félsztől, meg a halálmegvetéstől, figuráltak a pénzzel:

– Ennyi vagyon! Soha ötven forint készpénze nem volt egyben. Hogy nem költötte el! Legalább elköltötte volna!

Nagyon sajnálták, hogy a pénz ittmaradt, mint gazdátlan jószág.

– Semmi vidámság ezekben a bankókban, olyanok, mint az árvák! – szólt az egyik, szintén költő, valamint a másik is.

A legnagyobb gondban, hogy mi lesz már most a pénzzel, – szegénnyel – visszatették a feje alá és körülnéztek a kórház szobájában, hogy fölvegyék a leltárt. A nagyszerű, az elsőrangú, a valóban európai, egészen új intézet egyik első lakója volt. A fontoskodóan higiénikus, sőt előkelő szoba volt a lírai költő legutolsó ott-hona és itt volt minden holmija, ami húsz esztendő pályája után megmaradt, amit a mosónék el nem loptak, a szobaasszonyok le nem foglaltak. Az egyik kartárs kinyitotta a nádkosarat és taláломra kivette a legfelül található papírdarabokat. Az egyikre vers volt írva, olyan Carmen lugubre-féle, kötelező minden magyar poétára nézve, félig tréfa, félig végrendelet. A tartalma az, hogy a vagyonos (és kálvinista) hivatalos irodalom megtehetné azt a szívességet, hogy holttestét elégesse Gothában, a hamvait pedig küldje el barátainak, akik erdélyi Leánykaborban igyák meg, de apránként, ne egy ízromban.

A kartársak önkéntelen hátranéztek a halottra, a vers tetszett nekik, de az ajánlat egy kissé megborzasztotta őket.

A másik papiroson számadások voltak, frissek, a száztizenöt forintot illetők: »Harminc forint – egy havelock. Nyolcvanöt forint egyhavi tartózkodás *délszakon*, Fiumében vagy Buccariban, száz forint. Minusz = 5 frt.«

– Ez lett volna az első télikabátja.

– És első tartózkodása délszakon, amelyről annyi verset írt!

Megint elkezdtek sopánkodni azon, hogy a pénzt már el nem költötte és hogy az utolsó hónapokban spórolt tejen, feketekávéban és szivaron élt. Egészen megváltozott, hogy rendes állásra tett szert, tisztességes újságra, jóra való kiadóra, aki becsületesen megfizette. Pedig az utolsó hónapokat a szerkesztőség díványán feküdve, dologtalanul, jórészt köhögési rohamokkal küzdve töltötte el. Egyetlen egy kollégájának – pedig a javarésze vékonypénzű volt – eszébe nem jutott volna, hogy elkaphatja tőle a hektikát. Különben ő maga is gyomorbetegnek hitte magát, mert a sok keserű pipa, rossz szivar elvette az étvágyát. Nem hitte, hogy megy a

halálnak, a többi se, elnyöszörgött a kedves szobában, ahol mindég kaszinóztak és mégis egyre dolgoztak. Viccelődések, veszekedések, délutáni lázak, nagy szenzációk, gyerekes csínyek és valóságos hazafias cselekedetek közepette, a szidott és szeretett műhelyben, felöltözve haldokolt és szemlátomást ment össze, mint a susinka, ama ráncos szárított gyümölcs. A napihíreket kellett volna csinálnia, elvégezték helyette a pajtásai kalákába és ha a vörös – és gyanús – dívánon elaludt, a lábára több osztrák, a testére néhány angol újságot tettek, eloltották a gázt és lábujjhegyen mentek el a redakcióból. Lakása pedig volt már akkor. Igaz, állandó, biztos azonban csak most először. Nem a banális sír, hanem ez a modern egyetemi kórház, – Budapesten ekkor a dátum: a nyolcvanas évek eleje – angol, francia, német és belga mintára épült, ahol nem kellett mindennap fát és szénét hozatni, légfűtés volt, biztos koszt akár a halál és női látogatók is, valódi nők.

– Női ügyeit, az István női ügyeit kell rendeznünk! – szólott az egyik barát. Elégetnünk a levelezéseit, nehogy a családok vagy az utókor... Egyes színésznők – tudom – egészen... ügyelni kell, nehogy kompromittálódjanak.

Kutattak és csakugyan találtak vagy húsz-harminc színésznő-levelet, hihetetlenül édeskés valamennyi, csak a felületes látszatra szerelmes levél, tényleg üzleti jellegű valamennyi, szerződésre, szerepre, megírt vagy megírandó bírálatra, egy-egy gaz igazgatóra, aki a veséjét nem szívesen engedte kivétetni, vonatkozott valamennyi. És ezeket pakkolta, hurcolta hónapos lakásról hónapos lakásra a költő, nem volt szíve egyiket is elégetni. A barátai most sebtében végeztek vele.

– Semmi kompromittáló, lovagias volt, vigyázott!

A hagyatékban igazán nem volt semmi izgató, kényes ügy. Rossz helyesírással két-három találkára való hívás, egy Mestitz nevű szabónak a perlései, tizenöt éven át ebből származott akták. Úgy látszott, az alapkövetelés huszonöt forint volt, de a vége felé már az ezresbe járt. Minden második papírosra rá volt írva: Mestitz felp. Az okmánybélyegek elhalványodtak és változtak ezeken az írásokon. Mosó-cédulák, önmagának, a költőnek, az újságból kivágott rossz arcképei, egy erotikus verses regény töredékei, néhány félbemaradt dal: ezek voltak minden.

A két barát mohón és ernyedetlenül kutatott. Legalább ha valami végső akaratra, egy vagy két utolsó versre találnának. Az egyik, végre az utolsó számadás hátán följegyzést talált arról, hogy egy Fanni nevű úrinő eljöhetne, virraszthatna utolsó éjszakája fölött, egy csókot adhatna neki utoljára, hogy ne fájzzék a hideg sírban. Kívánság, sőt követelés rejtett a rímtelen versben és a két élvemaradt költő – az egyik bár prózában dolgozott – az apácára hagyták a halottat és elindultak a Tisztviselőtelepre, ahol Fanni, egy aljárásbíró felesége egyedül vacsorált, az ura az estvét – mint rendesen – a körben töltötte. Fontoskodva, a hazát is belekeverve a dologba, hívták föl a végső akarat teljesítésére. A nőnek tiszta, kék-víz színű szemei szinte elolvadtak a könnyezésben, pedig e szemeket a meghalt költő ajka

nem érintette soha. Vers-viszony volt köztük, Bistey ciklust alkotott e nőről, kezdetben finom epedéssel, gyengéd és kedves érzéssel telít, lázadozót, búcsúztatót és szenvedélyeset, amikor a leány férjhezment és féktelen, vad, házasságtörő szenvedéllyel telít, amikor Fanni kezének csuklóját egyszer, a kapu alatt búcsúzáván tőle, megcsókolta. Ifjúkori lelki viszony és nem lett belőle soha semmi más, bárha sokat gondoltak rá mind a ketten és az asszony erősen ragaszkodott ez emlékhöz, sőt táplálta és tüzelte is, különösen, ha a férj soká maradt a körben, egyedül hagyta őt, szemére hányta, hogy pazar, vagy fölemlítette eredetét és hogy csak később katolizált. Ilyenkor írt is »barátjára«-nak, de a levelet nem küldte el. Egyszer azonban meglátogatta a kórházban és akkor a beteg gyönyörűen udvarolt neki, kesernyés, száraz hangja olvadt, izzott, szárnyalt...

Az asszony nem is gondolkodott:

– Megyek! Csak egy nagykendőt veszek – mondá és az urának csak egy sort írt: »Szent kötelességet teljesítek, ha világos lesz, itthon vagyok!«

Szinte lelkesen vagy legalább is érdeklődve és fölízgatva ment előre a három, hogy teljesítenék az utolsó kötelességet. Bistey azonban már nem volt odafenn a szobájában, levitték az egyszerű eleganciával berendezett halottas kamrába, ahol ő, mint egyéniség, egyedül volt szintén, különben más halott nem is volt az új kórházban. Az asszony szíve szorongott, amikor esti időben le kellett menni a pincsehelyiségbe, de a lépcső elegáns, fával kárpitozott, száraz, beton, cement, gránit, fa és vas mindenütt. Mintha valami idegen nagy ország költője lett volna Bistey és mintha egész életének a megcáfolása lenne ez a komoly, exakt, civilizált, csaknem jómódú helyiség.

Az asszonyt a holttest mellé ültették, arccal a villamoslámpa felé, de hogy a káprázaton át láthassa a költő szabadon hagyott fejét, amely olyan volt, mint egy gyermeké, aki azonban százesztendőös. Bevitettek egy újtestamentumot, hogy azt olvassa, lehetőleg hangosan, részben, hogy ne féljen, részint – hogy Bistey hallhassa, ha esetleg mégis hallana. Ők elmentek, »dolgokat kellett rendbehozni«, azaz pénzt keríteni, ma este is, mint minden estve, azonfelül, hogy a barátokat összehozzák és visszajöjjenek ide a ciklus hősnőjével együtt virrasztani. Az egyik, a versíró, magával vitte a Bistey pénzét is, nehogy azt elhányják és hogy átadhassa majd az anyjának, ha ugyan ezt még valahol kikutathatják. És talán még valami ideája, ötlete is támadt... A virrasztó asszony kissé rémülten az ajkát lefelé görbítvén, utánuk nézett, amikor elmentek és fülig beburkolódzott piros nagykendőjébe, amikor egyedül maradt.

Az első pásztoróra! Éjjel, egyedül. Szépek voltak így ketten, felülről élesen megvilágítva. Az asszony erős meggyőződéses és kötelességek embere, vacogó foggal bár, kezét a költő fekhelyéhez érintette és természetből ijedt, csodálkozó szemébe szerelmes mosolyt és részvételtjes lágyaságot parancsolt. E nő akart, mint ahogy

akarni tudnak azok a nők is, akiknek puha, formájukból kiment testén oly büszkén áll vértelen fejük. A villamosfény egy világossági körbe foglalta, sőt olvasztotta össze a szerelmespárt és így teljesen összekomponálva, nagyon szépek voltak. Főképp a megvilágított vad, vörös nagykendő, amely a földre hullva, a halottaságyat összekötötte az élő asszonnyal. A kép nem moccan és alig lehetett megkülönböztetni, hogy az evangélium messi múltból visszhangzó szavait ki susogja. Az asszony-e, a férfi-e?

A szolgál néha benézett és vállvonogatva tűrte a virrasztás e rendellenességét. Tudta, hogy a költőnek, mint az újságba dolgozó uraknak általában, minden szabad, főképp a kórházban, a pusztulás útján. Nem akarta az utolsó éjszakát zavarni, félreállott és az asszony teljesen egyedül maradt, még gondolatai, lélekjelenléte is elhagyta. Ült és kötelességet teljesített. Föláldozta magát. Szívét kellemes reszketésben tartotta nagylelkűségének és hűtlenségének az érzése. Mert a gondolat, hogy ura ellen valami perfídiát követ el, mégis csak ott settenkedett hitvesi elméjében. Szentnek és bűnösnek vélhette magát. Elárasztotta egy belső pátosz, a léleknek valami villamos nekirugaszkodása. Némely pillanatban mégis eszébe jutottak a gyermekei. De nagy makacssággal itt lezárta gondolkodását és nem folytatta tovább, hogy jobb lenne most azok meleg teste mellett ingre vetkezve feküdni, mint itt, miederben virrasztani egy elmúlt korhely mellett, akit alapjában véve nem is ismert.

A frissen berendezett kamrában, roppant, ereszkedett egy-egy tárgy; a ciklus hősnője azért mégsem félt, de már türelmetlenül várta a bajtársakat. Már rég itt kellett volna lenniök, éjjel egy óra felé járhatott az idő. A fiúk megkéstek, de mégis csak megjöttek egy után. Nagy zajjal, énekszóval, nagyon emelkedett lelkiállapotban valamennyi. Vagy öten lehettek, a két ismerőssel együtt. Mind kezetsókoltak az asszonynak, az egyik letérdelt előtte és szólt:

– Jöttünk, hogy a közsokás ellenére tort üljünk fölötte. Mi vagyunk a vidék, hol egykor – őt is – ringatta reménye. Csiba Pest, csiba törvény. Ma pedig ezt a spítályt széthányjuk... Mivel magyarok vagyunk. De józanok mind. És köszönjük Neked, Nő, az Ő nevében... Éljen!

A szónokot fölemelték és háttérbe szorították. Egy vörösképpű, öregebb úr állott elő és beszédet tartott a halott költőhöz:

– István! Mi vagyunk itt, magyar költők, barátaid. Emberek, bolondok, akik rövid, énekelhető sorok írásából akarunk megélni és eléhezünk és elihozunk, mint ahogy teveled történt. Mert én tudom, Te miben múltál ki, rendetlen kosztban és sok érzelemben. Amikorra a haza megismert és rájöttél, hogy a papirost végig kell írni, mindennek vége volt...

A szónok sírni kezdett és társai követték példáját. A mámoros férfiak hirtelen örülete, a csókolódzás kedve kitört rajtuk, összeölelkeztek, szájoncsókolták egy-

mást, aztán ráborultak a halottra, úgy, hogy az megmozdult fekhelyén és azt csóolták:

– István, kedvesünk, barátunk! Pistám, Isványom! – Éppen, hogy föl nem sírták. Erőstorkú legény volt valamennyi, edzett vidékiek, akiket ez az – akkor különösen sváb – Pest nem tudott megenni, még csak megpuhítani sem. Berobogtak ide mint vad hunnusok, szétütöttek a kiadók, sőt a szabók között is, erővel magyárosítottak és évtizedek óta itt éltek, de vidéki külsővel, szokásokkal és a nagyvárosban mindig találtak egy kisvárosias kocsmát, ahol otthoni ételeket ehettek, tiszta bort ihattak. Azonban nem volt valamennyi költő és a legnagyobb szerepet köztük egy kis tömör ember játszotta, aki mindig írni akart. Az apja mészáros és nagy kártyás, neki vágott, érte kártyázott, ő volt köztük a gazdag, a mecénás, a helyettük verekedő. A »fajgyűlölet költőjének« neveztek, pedig egy, az izraeliták ellen irányuló rövid prózai nyomtatványnál egyebet sem szerzett soha. Most is, vékony, nagyon kellemetlen hangon belekiabált a kamrába:

– A sidók...

– Pszt! – szólt a költők egyike, aki ismerte a viszonyokat. Intett a virrasztó aszszony felé, akinek különösen erős és dús fekete Kaja, valamint fehér teli képén orrának csigavonala kissé merész, délszaki volt.

– A tető ölte meg! – szólalt meg egy másik szomorú költő. Kérdőleg néztek rá és egyszersmind mindjárt támadásra készen. És ő is kancsi kerek szemével nézte az ajtót, hogy a mai multság ne végződjék azzal, amivel rendszerint végződni szokott: – őt megverik.

– A tető, amelyet a magyar hazában előbb építenek, mint az alapot. Rázuhant...

Az általános értékű, de nem igen értelmes kijelentés tetszett és a »kopasz gazember« – mert így nevezték – egyszerre ura lett a helyzetnek. Ő volt köztük a legjobban elázva, de kegyetlen és metsző józansága bele-bele villámlott még. Körülvették, »meghalljuk«-ozták, mert szerették hallani, bár tudták róla, hogy romlott fantáziája miatt képtelen két kis igazságot is egymásba fűzni. Erkölctelen, beteg, kéjenc és falánk, de nagy tiszteletnek örvendett kartársai között, mert ő tudta köztük – sőt a politikusok között is – legjobban a magyar közjogot, a radikálisat, az alkotmányosat. És ennek ellenére vagy éppen ezért pecsovics vagy felekezeti lapoknál szolgált, a legnagyobb kéjjel. Megszokta, sőt meg is szerette azt a magyar állapotot, hogy a büszke író a szolga-politikust szolgálja – igen olcsón. Elzüllye, elkeseredve bántott mindenkit, még barátját, a kiterítettet és kihűltet is.

– Ide írta magát, itt van, te akartad. Ide kívánczotál és ne sirassátok őt – csiba, te! – mert soha életében nem volt jobb dolga, mint a pár hó alatt a kórházban. Feküdni délután lázban, – az jó, az ember mindég szomjas és mindég ihatik – feküldhetett, álmodozhatott, képzelődhetett. Az újságok mindennap kiírták, hogy van, mit beszélt a professzora? (Ezért az orvospecér hálás volt hozzád, nem gyógyított, pezsgőt

írt fel és finom befőtt gyümölcsöt, amerikai!) Végre az állam etetett, az történt veled, amiről ti költők mindig álmodoztok. Hogy a nemzet kitartszon benneteket!

A kancsi ember prüszkölt, krákogott, a fajgyűlölet költője egy kézi konyakosüveget nyújtott neki át, helyesebben megittatta, egy másik bajtárs pedig – váratlanul – kispoharakat vett ki a nagykabátja zsebéből és egy üveg tokajit is. Az asszony is kapott poharat, beleerőszakolták a kezébe; megzavarodva és megfélemlítve e vad hunnus hadtól, koccintott és ivott velük ő is. De határozottan ellent állott, amikor egyikőjük erőnek-erejével meg akarta itatni a halottat is. De nem tudta megakadályozni, hogy a fekete terítőt végig ne öntsék. Egészen megvadultak, ordítottak, ríttak, kacagtak, össze-vissza szónokoltak, csak akkor hallgattak el, amikor a kancsi megértette magát, hogy a költő érdemeit akarja vázolni az eszmény előtt. Papi pózba vágva magát, a közbeszólásokat legorombáskodva, szólt:

– Nyugati hajlamaid voltak és balkán erkölcsaid. A műveltséged német, a véred tatár. Ez Magyarország intellektusa, ez a magyar zseni, ebbe butulunk és pusztulunk bele – passz. Netalán és hovatovább másképp lesz, de mi még balladákat írunk, balladákat. Kerested és megtaláltad, tisztelt barátunk, ez ötven év előtt elmúlt nyugati időket, megtaláltad. Késtél, mint ahogy mi mindég késünk. Várunk arra, amíg az idegen megtalálja a formákat és mi beletörjük magunkat, össze-vissza kínozzuk, formátlanítjuk magunkat. Hovatovább. És az eszed, az a Hegel doktoré volt, de a gyomrod – egy reformált hitvallású kántortanítóé. A hagymás ételek, a paprika, a nagyralátás, élni azért, hogy dicsőséget arassunk azok előtt, akiket nem becsülünk! A szerelem? Tiszta voltál. Elcsábított lányok csábítottak el. A ficsúrok a te verseiddel kurizáltak az úri lányoknak és te sohasem láttál közelről egy úri lányt. Család, gyermek... Okos, hogy a költőknek magvuk szakadjon. Ha beteg hitüket, érzésüket, jellemrontó fantáziájukat átörökítik írásaikban, ha az emberiség oly bolond, hogy velük, a neveletlenekkel nevelteti magát, legalább húsban, vérben örökösük ne maradjon! Petőfi Zoltán...

Lehurrogták, összenyomkodták, de megint szóhoz engedték.

– Végzem, – mondá komor páthosszal – te voltál a készülődés, mi vagyunk a nyavalygás és Magyarországé a jövő! – Kiabált, ahogy csak tudott, úgy, hogy az asszonynak be kellett fogni a füleit. A költők nem tudták, megverjék-e, vagy megcsókolják, izgatottan vették körül. A nagy zajra bejött a szolgál is:

– Uraságok, reggel van! – Kinyitotta a kamara ablakát és a havas márciusi reggel friss levegője fölfrissítette és józanította a virrasztókat, akik jórészt tavasznak öltözködve, dideregni kezdtek. Sápadtabbak, halottabbak voltak, mint maga a halott.

– Mily szép, amint itt fekszik! – nézték, mondták, hullámos nagy haját megcsókolták. – Az asszony is búcsúzott volt, aztán a férfiak tüntető díszkísérete mellett ment kifelé. Az igazi világosság, az igazi élet megcsapta; föllélegzett, boldog volt.

Az ajtóban a férje már várt rá, zölden a polgári dühtől, mert a feleségét e kék és piros – nyári – nyakravalós alperesek között találta. A halottra egy offenzív és megvető, úgynevezett lovagias pillantást vetett és brutálisan megfogta az asszony kezét:

– Végre rátalálok, itt! Mit keresett itt, ennél, ezek között... A gyerekeit ott hagyja, ide jön ehhez...

– Kötelességet teljesítettem, – mondá az asszony gőgösen és kirántotta karját az ura kissé erőszakos fogása alól. Végigmérte az urát, megvetően, alkalmasint azért, mert az nem halt meg. A férj kissé megdöbben:

– Úgy?! – szólt és fölemelte a kezét. De lebocsátotta, amint látta, hogy öklök veszik körül. Elbocsátotta az asszony kezét és gyors lépésekkel távozott. Menés közben hirdette ki az ítéletet:

– Itt maradhat. Haza többet nem!

A ciklusok hősnője a kórház kapujában egyedül maradt az urakkal. A lába roskadozott, a lélegzete elállott. Most látta csak be, mit tett, mi történt vele. De erőt vett magán, nyelt egyet, lélegzett és szárazon szólt:

– Az urakkal maradok. Az emlékének fogok élni. Leszek lelkének a kedvese!

Visszafordult a halottas kamra felé, ahol már csinos barokk bronzkoporsóban feküdt a költő, akinek ime, volt már drámája, volt már kedvese is, szétdúlt egy kis családot, férjtől feleséget, kis gyermekektől anyát vett el. Mint lírai és magyar poéta konszolidálva volt.

Vásár

Itthon, falun, kevéssé van kifejlődve a hotelélet. Vásár volt és a két kocsmában az egyetlen vendégszobát már elfoglalta valami előkelő idegen; a házigazdám, egy festő, nem adhatott éjjelre szállást, hacsak a fiókos dívány fiókjában nem akartam hálni. A díványon magán, két külföldi növendéke aludt: egy bajor titkos tanácsos leánya és egy orosz hercegekisasszony, szintén művésznő, öreg és puklis.

A nagy magyar községben, amely nyáron művésztelep volt, kevés úr lakott. Különben én miattam lakhatott volna sok is, én egyet se ismertem és mert éjjelre mégis ott maradtam, barátom, a festő átüzent a szomszédba egy parasztasszonyhoz, hogy hozzák rendbe a tiszta szobát, háló vendég lesz:

– Amerikai asszony. Érzéke van a pénz iránt. Már másszor is küldtem neki vendéget, egy korona jár az ágyért. Tiszta, szép a szobája, az asszony is kellemetes! – mondta a barátom.

– No azért kár volt visszajönnie, hogy egy koronaért kiszálljon az ágyából! – jegyeztem meg én, nem is törődve az asszonnyal, az ággal, az éjszakai nyugodalommal, amely ugyan várhatott, hajnalkor, magyar szilvórium mellett még a francia akadémikusokat szidtuk, pedig azok igazán nem vétettek kettőnknek, éjfélkor elhatároztuk, hogy újra kezdjük az egész művészetet, de most már igazán. Hőfödte fejünk – a festő is ősz, én is az vagyok – égett a tervtől, a reménységtől, az újra való kezdéstől és nagyon lenéztük a körülöttünk hadarászó ifúságot, amely az italtól volt mámoros. Mi magunktól, az álmainktól voltunk részek. Már derengett, amikor szállásomra mentem. A piktor elkísért, hogy a szomszéd kutyának bemutasson.

– Tisza! Tisza! gyere ki. Jó ember, pesti, pénze van, fizet! – mondotta a kutyának, aki értette a szót, bekísért egészen a pitvarig. Éppen csakhogy az első szobának, azaz a konyhának az ajtaját nem nyitotta ki. (Ezek a magyar komondorok nagyon elpolgárosultak, mások már egészen mások!)

Két óra lehetett, hajnal, nyáron és az amerikai asszony aludt. Fontos tudni, hogy ő maga sohasem volt az új-világban, hanemha ott volt két ura is. Az egyik ott halt meg, s valami ólombányában, miután kétszer már pénzt is küldött haza. A második ura is kiment, mint favágó működött ott és annyi pénzt küldött haza minden hónapban, mint amennyit nálunk egy katonatiszt keres. (A faluban sokat álmodoztak arról, hogy milyen borzasztó fain és kemény-fa lehet az, amit ott olyan drágán vágnak.)

Az első szobában olajlámpa égett, alkalmasint azért, hogy el ne bukjam, ha hazajövök és betaláljak a másik szobába, az ágyamhoz. Fölvettem a kis lámpát, hogy megnézzem a háznépet, mifélések? Az asszony erőteljes, kedves, nagyon édesdeden aludt, mintha az álom mellét gyönyörködve szívna. Az ember, ha sokat élt

és az emberismeret kenyérkeresete, mint nekem, egy látásra csaknem mindent tud az ilyen egyszerű teremtről. Jó puha asszony, nem fél a gyönyörűségtől, de nem is keresi. A rendes természet, amilyen a legtöbb. A három gyerek – akiket szintén megnéztem – valamicskét hasonlítottak hozzá. A legidősebb, a leány, aki vele feküdt egy ágyban, alapjában idegen, komor arc, ez az aknamunkás leánya alkalmasint. A második egy kedves kis fiú – a padkára volt vackolva az ágya – az új urától való érzelem, egy komoly parasztember arcát láttam a most még finom vonásain. Leánynak, fiúnak lenszínű ritka haja volt. Annál sűrűbb és szénfekete a szopós aki az anyja ágya mellett, a dagasztó teknőben feküdt, mint egy úr, hanyat, a két karocskájával megtámasztva a fejét! Fölébredt, amint néztem, rám mosolygott, aztán hátat fordítva aludt tovább.

Ez más vére! – gondoltam magamban, de nem fűztem tovább, a pehely-barlangban elaludtam nyomban. Óriási lármára, többre, valóságos földindulásra ébredtem föl. Az ablakon át úgy láttam, hajnal van ismét, bizonyosan egy másik, vagy egy egészen másik? Nem tudtam, hová kerültem, hol vagyok. A kis ablakok zörögtek, csörömpöltek: népvándorlás volt alattuk, odakint. Fehér tulokfejek százai vonulnak el, az egyik a másikhoz nyomva a szarvaik összeakadnak, az élő gomolyag meg-megáll egy pillanatra, aztán meg rohan újra, eszeveszetten, bőgve, ordítva száguld mind előre; hová? Alkalmasint – ütődött fejembe a gondolat – visszakerültem, visszaaludtam egy éjjel alatt néhány ezer évet, a nagy népvándorlás korszakába és most valamelyik hun vagy gót fejedelemnek a csordáját hajtják. Embereket nem láttam, csak bikacseket, fonott szíjostort, barmot kormányzó szerszámokat. Később egy-egy emberi báránybőrkuksma mozgott tovább az ablak szintjén. Tetszett nekem a dolog így és nem akartam megtudni az igazat: félig ébren, fekvé néztem tovább a menetet. A gulyába belekeveredett a ménes is, hoszszúszőrű sovány kis lovak, kötőféken vezetve, szőrén ülve; öt paraszt és muzsikát nem látott cigány hajszolta szegényeket. Jöttek tehéncsordák, az elmaradhatatlan asszonynéppel, szomorú üszőborjúkkal, rekedthangú kutyák kíséretében. Kora ősz volt és szikrázó nap-porban ragyogott és füstölgött az egész, egy teljes óráig, míg igazán reggel nem lett. Akkor aztán az állatrohanás meg-megszűnt egy-egy pillanatra, és messze-messze múltból való, ősrégi keleti hangon, de magyar nyelven ketten is éneket sítak arról, hogy: »vaknál vakabb, világtalannál világtalanabb vagyok... azok!« Dicsekvés és páthosz volt e siralomban, míg a másikban düh és követelődzés: »A lábam elszáradt, elszáradt a két lábam!« Fölállottam az ágyamban, hogy megnézzem a két nyomorékot, aki e roppant sokadalomban olyan szörnyű lármát cselekszik. Nem voltak már sehol, úgy látszik kocsin-koldulók voltak és elvegyültek a vásárban.

A ház előtt már javában állott a técsői vásár; ezt tudnom kellett volna. Kinyitottam az ablakot, hogy élvezzem az életnek ezt a legklasszikusabb zaját, a legszebb

színeket, amelyek magyar szemnek csak lehetnek a földön. Itt vannak a kis falvak, a hegy, a tanya, mindenféle faj és vidék. Magyar, oláh, német, tót, orosz, még rác is, mind a jellegzetes, évezredes arcukkal, ősi ruhájukban, a jellemző állatjaikkal és a saját nemzeti izraelitáikkal, akik a meleg napon is olyan erősen föl vannak öltözve, mintha a hús bibliából most léptek volna ki. Csupa festmény mind, de nagy lármával illusztrálja magát. Irányítja földjét a sokadalomban és közülök egy ime, az egyszerű nép naivságát nyilván kihasználva, megfeji az eladó teheneket; úgyis elapad a tejük, amikor az új gazdához hazakerülnek. A zsidó arca ragyog a boldogságtól, amint a teli zsétárt nézi, de abban a pillanatban, amikor dicsekedve örül, egy kis növéstehén kirúgja kezéből a zsétárt és nagy nevetség közepette a tejet megissza az ember kaftánja és a föld. Ez az!...

A nagy szarvas jószág rohanása beáll; a vásár elhelyezkedett. Csodálatos, ezt még sohasem láttam: csupa hősnő tartja az eladó marha kötőfékjét. Valami román falu külön vásárja lehet itt elől, öles asszonyok, erősmellű lányok, kameákról ismerem az arcélüket. Szégyenlik a beszédet, de a szoknyájuk oldalt meghasítva, ha a szél meglebbenti, a húsuk látszik; meleg lázi márványból való, fehér és rózsaszín. Vad nők, elpirulnak, amint a kupec megkérdi a tehén árát. Nem volna-e jó egy ilyen nőt megvenni az anyjától, kinevelni és elvenni feleségnek?

Egyelőre, úgy gondoltam, jobb lesz felöltözni, azután ki a vásárba. Kikiabáltam, hogy az amerikai asszony hozzon mosdóvizet. Nem felelt senki, alkalmasint kint voltak a vásáron. A szopós beszélgetett a macskával és amikor kimentem hozzájuk, tudtomra akartak valamit hozni, nem ők tehettek róla, ha én nem értettem meg, mit. Az asztalon kenyér volt és tej, kínálás nélkül ettem belőle, amibe a gyerek is, macska is belenyugodtak, természetes, részt kértek maguknak is. Azután tudtokra adtam, hogy én megint elmegyek aludni. Úgy éreztem, most egyben kipótolom az utolsó évek álmatlan éjeleit. Befordultam a meszelt fal felé és megint aludtam hajnalig. Nagy éhségre és arra ébredtem föl, hogy a másik szobában beszélgetnek.

– Hát kend hazajött, hazajött kend? Nagy hajóval jött? – szólott egy asszonyhang.

- Azzal, azzal.
- Mért nem írt kend, hogy gyön?
- Alkalmasint az a hajó hozza, amivel gyöttem.
- A gyerekekre nem kérdez kend. Engem meg nem csókol kend?
- Látom, hogy alszanak. Nappal csak nem akarsz... vásárkor...
- Ez a nagy lány... Nem szép lány. Ezt beküldhetted volna Szigetre, pesztrának.
- Beküldöm, be én!
- Hát ez a szopós... Mit néz ez engem a szemivel, hogy én ki vagyok? Te ki vagy?
- Ez az, akiről kiírtam. Akivel az a szerencsétlenség történt, hogy a Rozál hugomnak lett. Aj, aj, lányfejjel. (A fejét már bekötötte.)

– Jó, jó Juli. Csakhogy ezt a pockot vigyék, vigyétek ahhoz, akié. Nekem ne íráljanak levelet, ne beszéljenek a fülembe, hogy így, hogy úgy. Tudod te, hogy én nem szeretem azilyent.

– De én rám csak nem pletykálhatnak!

– No rád nem!

Elhallgattak. A nappal dacára talán mégis cuppantottak egy csókot az egymás ajkára. Azután pénzt olvastak: két év alatt, azon fölül, amit hazaküldött, annyi pénzt keresett az ember, hogy tehenet, lovat, két disznót és talán még két rossz tinót is vehetnek. Úgy számígtatták az iskolás leány tábláján. A gyerekek is fölébredtek, volt nagy ijedelem és öröm, hogy megjött az ember. Én is szépen felöltöztem és ebből az alkalomból megismerkedtem az egész családdal. Az asszony büszkén mutatta az urát.

– Ilyen favágót tesszen látni, aki annyi pénzt...!

Csakugyan gyönyörű szál férfi volt, maga is mint egy kemény, daliás cser. A két nagy gyerek félelemmel nézte, de a sűrűhajú, úri arcú szopós vidáman, elfogulatlanul kacagott az arcába. Azután együtt kimentünk a vásárra, erre a mindennél szebb, mindennél tarkább, hasonlíthatatlan magyar vásárba!

Boldog emberek

Mégis van boldogság a világon, ha nekem nincs is jó kedvem. És nincs igaza azoknak, kik mind csak arról írnak történeteket, hogy ez az élet csupa nyomor és küszködés, szerencsétlenség, kínlódás, rettenetes állapot s mégis – semmi. Amint-hogy nincs igazságok ama világéletükben mindig jóllakott uraknak, kik magukkal és sorsukkal elégedetten, nem tudják felfogni, miért panaszkodnak az emberek, hisz ők jól érzik magukat! És összekapcsolván párnás kezeiket gyomruk felett, tartanak kenetteljes előadást a pesszimizmus hiú haszontalanságáról és a vidám bölcselés egészséges voltáról... Terrorizálják a sötéten írókat is, mondván: hazudtok! hamisítjátok az életét – aszfalttal... És vannak esetek, amikor a poéta megrémül és csakugyan hazudni kezd – boldog emberekről. De az én történetem boldog emberekről – nem hazugság.

I.

Én is szegény ember vagyok, a rokonaim is jórészt szegény emberek, de ezek nem tartanak engem szegénynek és ha nem járok hozzájuk, mindegyre azt mondják: »volnánk csak gazdagok!« Nem sok rokoni szeretet van bennem, de van anynyi hiúság, hogy inkább eljárók, nehogy azt mondják, hogy a nyomorúságuk miatt kerülöm őket. Sőt tavaly négy hónapig egy unokatestvéremnél laktam, mert szemrehányást tett, hogy a hónapos szobája üres, bár vannak a fővárosban ember rokonai, akik eljönnének hozzá lakni, ha nem félnének a szegénységtől...

Pedig ők, a Fiala-család, nem is voltak éppen szegények. És ha nem nyolc, hanem csak két gyermekük lett volna, egészen jómódban élhetnek vala.

A férfi, a családfő úgy is meg volt elégedve a dolgokkal. Komolyan állította és hitte, hogy:

A legjobb koszt a világon az övék.

Nekik van a fővárosban a legjobb lakásuk.

Az ő gyermekeik a legjobbak, a legszebbek és a legokosabbak.

A felesége kitűnően finom asszony s ha nem lett volna olyan kitűnően az, most már milliomos lehetne.

És hogy a császár sem alszik olyan ágyban, mint ő.

Mindez állításokban kevés volt az igazság, mégsem merném Fialára rámondani, hogy hazug ember volt. Ő maga elhitte, amit mondott és ebédjének egy tál főzelékje, az erzsébetvárosi ház két kicsiny oduja, a rossz és ízetlen gyermekek, a szegénységben is kényeskedő feleség, tarkahuzatú, tollatlan ágynemű – mind, mind az övé volt és nem a másé.

Az asszony az én rokonságom, de azért a férfihöz húzódtam inkább. Sőt vonzott is ez a különös ember, kiben nem volt irigység, mert hiányzott belőle az összeha-

sonlító képesség. Aztán a mestersége is tetszett nekem; sáfrányárus cégnek volt az utazója. Ilyen ember is, legfeljebb, ha egymillió között akad – egy.

De neki már az apja is az volt és a legnagyobb fiát is annak nevelte. Így történt, hogy az egész család meg volt győződve a sáfrány kiváló fontosságáról, talán a nélkül el sem képzelhették az életet; azonban azt biztosan tudom, hogy az egész lakásban a vörös fűszer émelyítő illata terjedt el, valamint a kisebb gyermekek mindig egy doboz sáfrányt vittek ajándékba a tanítójuknak.

»Férjem nagyon tevékeny ember az üzletben és tekintély a szakmájában«, – mondá Fialáné. Fiala pedig így szólt: »Jobban szeretem a feleségemet, mint a császárnét, bizony Isten jobban. Ő a Radics-családban mindig a legfinomabb volt.«

Amikor velem beszélt és mikor még nem laktam ott, mindig hozzátette ezt is: »Most egy drága könyvet járat, lexikont, azt olvassa!« És diadalmasan mosolygott.

Később, amikor már ott laktam, akkor is sokszor szóba hozta ezt a könyvet, de csak így: »a könyv!« Ez neki egy egész könyvtár volt, minthogy minden, ami az ő tulajdona, akármilyen értéktelen s kicsi legyen is, értékre, nagyságra rettenetesen megnőtt szemeiben. Egy pipa – pipatórium és egy forint a zsebében ezres bankó.

Mind e boldogsághoz hozzájárult még az is, amit e két mondasban szokott kifejezni:

»Engem nagyon szeretnek az emberek.«

»Ha én akarom, hát az a vasút, mely most indul Szolnokról, megáll félúton és nem tud tovább menni, mert az én Istenem kegyes én hozzám!«

Mindazonáltal a sáfrány-utazó nem volt elbizakodott, sem fanatikus babonás, csak boldog ember.

Azon a napon, amikor behurcolkodtam, éppen baj volt a cseléddel, kinek nem imponáltak a családfő hatalmas illúziói és gorombáskodott az asszonnyal, a bérét kérte és amikor ezt nem kapta meg, fenyegetődzött a policájjal.

»Csak menjen, – mondta az asszony – hanem azért még megveri magát az Isten, mert amit én kértem még, mindazt megtette!«

Ez nem volt valami közönséges átkozódás; a leány megdöbbsent, elhallgatott, a könyvvel játszó kis gyermekek ijedten néztek anyjukra, mintha arra kérnék: »nem, mégse bántsad a szegény Marit!«

Ugyanilyen nyilatkozatot hallottam aztán minden napon. Pedig az asszony nem volt valami különös vallásos. Nem igen imádkozott, templomba nagy ritkán járt. Hanem azzal egészen tisztában látszott lenni, hogy minden történendők elvégzők előre. És mert őt és családját különösen kegyeli az Isten, hát ő rá és családjára nézve oda fenn jó és kellemes végzések hoztak.

Mindez elveiért nem is volt valami nagy barátja az energiának. A nappal fele-részét fekve töltötte. Fél évig sem ment ki az utcára és ha a gyerekek ruhájáról leszakadt a gomb, azt fel nem varrta.

»Az ember ne is dicsekedjék, csak menjen, ha viszik a végzetek!« – mondá és nem rémült meg, amikor a férje megbetegedett, még pedig abban a bajban, mely annak minden testvérét megölte.

»Nem lehet az, hogy testvérei sorsára jusson, nyolc gyermeke van neveletlen,« – szólt az asszony.

»Nem lehet, hogy én most még itt hagyjam a családomat,« – mondá a férfi és kigázolt a bajból, melyet minden orvos halálosnak hitt.

»Rendkívüli eset!« – konstatálták az orvosok.

Fiala úr nem hal meg, amíg élni akar, – jegyezte meg a sáfrány-utazó – és hatalmas hitében megerősödve, még boldogabban ölelte meg feleségét, »a legszebbet, a legjobbat, a legfinomabbat« az egész világon, egy sovány, szűkvállú, nagyarcú, rosszfogú szőkés asszonyt, aki úgy hagyta magát megölelni, mint azon a napon, amikor feleségévé lett; félénk odaengedéssel, zavart mosollyal.

Egy cseppelő petróleumlámpás – mely füstölt is – világította meg a jelenetet. A gyerekek veszekedtek, ki kapott több szemet a vacsorára hozott cseresznyéből. A legnagyobb fiú békétlenkedék, hogy ő nem fog minden este túrot enni. A kályhában nem volt ma befűtve, de az ágyakat már megvetették. Nyolc ágy egy szobában: igaz, hogy az egyik még csak bölcső, de abban állt összekuporodva a legutolsó kis Fiala, a hároméves. A cseléd bekiabált a konyhából: »menjen a ténsasszony húsért, én nem hozok többé hitelbe, holnap se megyek!« Én is beszóltam a szobámból, mert a két kis leány nagyon hangos énekszóval emlegette, hogy: »Poniatovszki nincsen a csatáján«... Ez volt a környezet.

Az este – emlékszem – nagyon hangos vita folyt, mert a családfő erőnek-erejével bort akart hozatni és engem is invitált, menjek be majd kvaterkázni. De nem hozatott, mert a tizennégy krajcár a reggeli tejre kellett.

II.

Viták néha voltak. A gyerekek bántották a »könyvet«, a legnagyobbik leány vasárnap – kivonulva a konyhába – varrt, még tizenegy órakor nem volt pénz piacra, a háziúr felmondott a gyerekek miatt, adót kellett fizetni, az asszony kesztyűket vásárolt megint, az utazó tévesen inkasszált pénzeket...

És mert tökéletes boldogság még sem lehet ezen a földön, néha betegek is voltak. Sőt tavaly márciusban az asszony nagyon veszélyesen megbetegedett. Nem volt pénzök orvosra és orvosságra és a kétségbeesés egy pillanatra megjelent, hogy fanyar orcával a képükbe nevéssen.

Akkor kellett találkozni az ügynöknek egy fiatal orvossal, aki így szólt hozzá:

- Van-e betege?
- Az van, de pénzem nincs.
- Az nem baj. Én friss erővel vagyok és ki fogom gyógyítani azt a beteget – in-

gyen. Csak azt kívánom, hogy jártában, keltében a vidéken és itt emlegesse, hogy ismer egy kitűnő, egy nagy, egy híres orvost...

Az orvos megvolt, mert úgy rendelteték, hanem a beteg nem akart gyógyulni és bár se ő nem érezte, sem a férj elhinni, felfogni nem tudta, közeledék a végekhez. Az ételt látni sem bírta, a hústól meg éppen rettegett.

Engem behivatott és kezdett visszaemlékezni előttem.

Hogy kikkel járt tánciskolába. Mikor az uszodába járt és a nagy bodzafák virágoztak, az az illat most az orrában van. Amikor Gyöngyösön laktak, estélyt rendeztek egyszer. Nagy sár volt és a leányoknak külön-külön harisnyát kellett adnia... Az úri leányok az egész városban egyedül csak ő vele társalogtak.

»Milyen szépen kezdődött a dolog!« mondá a szegény asszony és határozatlan, de csillámos fényű szemeit meglegelteté gyermekein és közel hajolva hozzám, így szólt:

»Ebből a Bélából – csudálatos ész – alighanem nagy festő lesz. Nézzed azt a leányt, láttál már szebbet? Az férjhez adja magát, annak nem kell hozomány. Az a két kettős gyerek, öt évesek és kész férfiak. Ilyenek kellenek az életben. Aztán a legnagyobbik. Még húszéves sincs és már huszonöt forint fizetése van. Ideadja mind, nagy könnyebbségemre van. Szeretik az üzletben és nagy pénzeket bíznak rá. Néha ötszáz forintot is küldenek vele a postára.«

III.

Azok a nagy összegek, melyeket a legnagyobb fiú vitt a postára, gyakorta szerepeltek, mint a családi beszélgetések tárgyai. Maga a fiú nem szeretett se erről, se másról beszélni, Kristófnak hívták s csakugyan úgy viselte magát, mint ahogy ez a komoly név megkívánja. Hallgatag, zsémbes, sajnálta magától és mástól az ételt is és egyszer, amikor sajtot tálaltak fel vacsora után, egy egész hétig nem szólt az anyjához.

Ez emlékezetes vacsorán én is ott voltam, mert az a legnagyobbik leány eljegyzésével volt egybekötve. A nagy Ágnes egy aranyműves menyasszonya, akit Dóra Arisztidnek hívtak, alighanem rác volt – szemöldöke, bajusza csodálatosan sűrű és fekete – de nem nézett ki belőle valami sok jó.

Fiala ez estén csakugyan bort is hozatott, az asszony egyszer sem nyögött s a gyerekek olyan mohósággal ettek, hogy nem volt módjukban sem a lengyel, sem a magyar himnuszról énekelni kisebb-nagyobb részleteket. – A nagy Ágnes szólt:

– Arisztid beteszi az újságba az eljegyzést.

Arisztid mondá:

– Igen és pedig belől a lapban.

– Jegyeket nem is nyomtat hát külön?

– De igen, azt is.

A jegyesek boldogan néztek egymásra. Fiala emlegette a császárnét, akit nem szeret úgy, mint a feleségét. A fiúknak meg kellett mutatni a könyvet. Az aranyműves igen helyeselte, hogy ilyesmi legyen a házban.

Tizenkettő után jutottunk a vacsora végére. Az aranyműves ekkor ajánlotta magát. Ágnes kikísérte a lépcsőházig s amíg kint volt a legnagyobb fiú szüleihez fordulva csendesen így szólt:

– Honnan fogjátok azt az ötszáz forintot megkeresni, amit Dórának az Ágnes-sel ígértetek?

– Meglesz! – szólta a sáfrányutazó büszkén.

– Honnan?

– Az Isten kezembe fogja adni épp akkor, amikor kell.

– És ha nem?

– Nem, – nem lehet.

– Lehet és akkor az aranyműves nem esküszik.

Tovább mit beszéltek, nem hallgattam, nem tudom.

Csak azt tudom, hogy az esküvő előtt, reggelen olvastam az újságban ezt a hírt: »Fiala Kristóf főnökének egy ötszáznegyven forintos levelével eltűnt. Keresik.«

És hogy az esküvő napján engem hívtak be tanúnak, akkor, midőn Dóra Arisztidnek az ötszáz forint hozományt odaadták.

Halványan az is rémlik most szemeim előtt, hogy egy híres ügyvédet is láttam aznap reggelén Fiala házában. A fiú ellen a rendőrségi körözést pedig megszüntették még az nap, akkor úgy gondoltam: az apa kiegyezkedett a fiú főnökeivel és kötelezte magát részletekben törleszteni a Kristóf által elsikkasztott pénzt. Úgy is lesz bizonyos, most is látom néha a hallgató Kristófot; katona, már számvivő őrmester is.

IV.

Amikor a nagy Ágnes esküdött Dóra Arisztiddal, már nem laktam ott, hanem az esküvőre s az esküvő után a lakomára elmentem.

Az ebédnél az asztalfőn ült Fialáné. Az arcáról lemosolygott a boldogság és büszkeség, mert lánya férjhez megy, de egyszersmind e boldog mosolygásban – mint víz tiszta tükrében a rideg, szürke, rút téli felhő – ott tükröződött a halál előre vetődő árnyéka. De sem ő, sem senki nem látta azt, amit boldog emberek nem is szoktak látni soha, mert a veszedelem színe ismeretlen szemeinknek és a halál rettenetes árnyékát illúziók verőfénye földi tekintetök elől.

Fiala újra bort hozatott. Nagyon dicsérte az étkeket. A gyermekek lázasan ettek és a nagy Ágnes Dóra Arisztiddal együtt olyan boldog volt, mint Fiala és Fialáné a nászuk napján.

...Este lett, amint elkerültem tőlük. Ágnes és férje egy-két perccel ment el előttem, a gyerekek hangos sírása, éneklése, nevetése közepette. Zaj volt minden bizonnyal. És ez a zaj eszembe juttatta, amint a méhek rajt eresztenek ki magukból.

Egy félholt asszony volt előttem: haldoklásában is boldog, mert hitte, hogy még második unokáját is meg fogja látni.

Egy életkedvvel teli asszony ment ki előttem folytatni azt, amit boldog emberek elkezdtek.

Élni, csak élni és gyermeket nevelni.

Rembrandt eladja a holttestét

Egyszer a nyavalyás magánzóra, Rembrandt régi, nevezetes műfestőre rájött a vágy, hogy cselekedjék: elment, elindult előpénzt kérni, ebben folyt le ügyis egész élete, külön beteg volt azért, mert már régen nem uzoválta. Festett alattomban egy kis képet valami maradék vászondarabra: sötétben villogó asztráltestet, ő maga sem tudta mit és azt se, hogy polgári származásra kicsoda az illető. Érezte csak. És érezte, hogy el kell adni, de csak úgy, hogy majd visszaváltja, ha jobb kerül. Hogy ezt a festett rongyot végérvényesen megvegyék, valóban nem remélte.

Sok képe volt már ilyen módon az elszánt gazembernél. Az illető kép-, hegedű- és spinett-szerszámkereskedőt Becker néven írták be az anyakönyvbe annak idején és ezen a néven nevezetes a műtörténelemben is. De hamisítások vannak világszerte e nagy könyvben – és a kereskedőnek szerencsére álneve is volt: Mosusz. Alkalmasint átható illata miatt, mely ellenkezően hatott, úgyhogy a rendes képírók, bár a pénznek a mai természetrajza ki volt fejlődve, hacsak nem kellett, nem is keresték föl. De kellett Rembrandtnak legfőképpen és legsürgősebben.

Oldalvást, hogy az egyensúlyt el ne veszítse, tántorgott a palotasorra, mert hol lakott volna másutt Mosusz, mint itt, szemben a muzsikaházzal, amelynek csúcs-íves ablakai tisztelettel néztek bárányszemet az uzsorás ablakaival.

Az előlegkérő betántorgott a kapun, amely pont úgy csengetett, mint harmincöt esztendővel ezelőtt.

– Mi sem változott! – szolt magához Rembrandt és kínjában röhögött. Remélte, hogy nem találja otthon, vagy elköltözött. Esetleg el is takarították, egy-két öllel alább, ahová leköltözködött az utolsó időben csaknem minden ismerőse. Mosuszt sajnálta volna; arcátlanul gonosz és kedves volt, amióta csak ismerte.

Szorongott, hogy kivitték már a zsidó temetőbe. Eh, mit zsidó. Ha az volt, az volt. Lehet, hogy főníciai volt, vagy abból az ivadékból való, akiknek már a magát sem ismerjük. Nos hát, Becker Mosusz württembergi német volt és mielőtt műárus lett volna, egészen ifjú korában fiatal keleti leányokat szállított a szerelemfaló nagy orosz városokba, de a kisebbeket sem vetette meg. Mint házasember jött vissza Amsterdamba és a szegény kis rossz nők után csaknem átmenet nélkül a művészek és hasonló könnyelmű lények bőrevételére adta magát. Furcsa, de érthető dolog, hogy a kettő majdnem összefüggő. Mosusz alapján véve lenézte, sőt nem egyszer tényleg le is köpte az eladásra kínált jó képet. Megcselekedte azt egyszer magával a leydeni ténsúrral is, aki egyszer valami kis szentképet hozott neki, ahol a szentek között majorság kaparászott a földes pádimentumon.

– Mi ez? Ez mi! Koldusbotra, akasztófára akarsz juttatni. Ha az egyházatyák ezt meglátják! Piha! – és leköpte a képet, sőt ezúttal nem adott előleget, talán csak ez egyetlen egyszer nem, pedig tudta, hogy az előpénzen csak ő nyerhet.

Négy esztendeig nem is beszéltek ezután. Igaz, hogy az ágensnek új, fiatalabb és főképp olcsóbb arckép- és műfestők jelentkeztek.

Rendesebb emberek. Tisztábban is öltözködtek. Nem durva mesterember-fíúk, hanem illatos patikus-fíúk. Rendes céhbeliek, akik pontos időre szállították és liliomfehérre fényesítették ki a hentesnek borvirágos arcát. Az igazba becsömrőlött a holland köztársaság és az édes olasz hamisítás divatba jött. Jöttek az új legények, akik festmények után festették a festményeket és nem a közönséges élet után. És nem vesztek össze senkivel. Tánclépésben jártak, viszont az öregedő nagraparti medve nem akart muzsikára táncolni.

Rosszul folyt a Harmensz sora és Mosusz nem volt rest ezt az alkalmatosságot is a maga javára értékesíteni. Nem lehetett rajta keresni. Nem volt érdemes föntartani az összeköttetést. És ha még megalázkodott volna, udvarolt, hízelgett volna, óraszámra ott ült volna az ágens officinájában. Elmaradt.

Annyi év után vajjon fogadja-e most és hogy fogadja a betámolygót?

Beeresztette. És Rembrandtnak az volt a fontos, hogy a műárus még megvolt, itt volt, szóltanul helyet mutatott neki:

– Ülj le, úgyis látom, hogy alig állsz a lábadon. Hallottam már mindent, hallottam! – szólt a szokottnál is rekedtebb hangon. Abban a mértékben, ahogy a pénze mind jobban csengett, a hangja mind fakóbb, csaknem fahangú lett. Süketebb is. Azelőtt, ha valami tűrhető üzletről volt szó, minden hangot meghallott. Most már úgy látszik, ez se izgatta. Az úgynevezett tisztesség lépett előtérbe, és az a valaki, aki a betűket iderakja, valóban kétségbe van esve, hogy retrospektíve nem tud valami izgatóféle címet adományozni Becker polgárnak.

Rembrandt kiabált:

– Te a régi vagy, te a régi kedves Mosusz vagy. Látom, most is megnyálazol mindent, a pénzt is, a papírosokat is, a magad tenyerét is, a magad száját is. Mért?

A képkereskedő nem felelt, annál jobban nyálazta, számolta a különféle valutákat és még a szokottnál is édeskesebben rosszkedvű volt. Ráripakodott a barátjára. Mert mi természetesebb és szebb, hogy egészen addig, míg teljesen el nem esett, legkedvesebb barátjának nevezte az öreg piktort. Most is tegezte.

– No, ugyan terólad szépeket beszélnek Amsterdamban! Tudod-e, jobban utálnak, mint a varangyos békát!

Rembrandt téglavörös lett, hirtelen méreg – pedig nem volt mérges – fogta el, kedve támadt, hogy behorpassza a másik kopasz homlokát. De lecsitult.

»Ennek a szaracénnak igaza van«, gondolta, »csakugyan, engem utálnak, de mennyien és miért? Csak azért-e, mert nem lehetett velem csinálni semmit, amit ők akartak. Mert nem engedelmeskedtem senkinek se. Makacs voltam.«

Elhallgattak. A két ősellenség nem nézett egymásra, belülről szemlélték egymást mély megvetéssel. Az alkusz türelmetlenkedett, szeretett volna a haszonta-

lan embertől megszabadulni, ingyen melegedett nála a jóillatú meleg szobában. Szép és jószagú virágok voltak a Mosusz asztalán, elfogyasztja ingyen a rosszágú csavargó. Feléje fordult:

– No, mi jót hoztál? Mit akarsz? Azt remélem, tudod, hogy a kép és a papíros nem kell senkinek se, még ha fizetnek is rá. A házak tele vannak, nincs hely a pincékben se, konyhákban se, a pervétákban se. Ha valami csinos új holmid, de csakis új, régi nem kell, ilyesmid ha volna eladni való? Olyan ruhadarab-féle, amilyent az orvos uraknak szoktál festeni volt, amíg becsületes ember voltál?

Most már sértegette is, mert ingyért bánhatott vele úgy, mint a kutyával, ha mást nem lehetett rajta keresni. Most már csakis ezt.

Rossz ember azért nem volt Mosusz, és azt, hogy igazán rossz valaki, még nála ezerszer rosszabbra se lehet úgy egyszerűen és biztosan rámondani. Hogy lehetett volna Mosusz gonosz, amikor jó volt a saját gyerekeihez. És ez mégis csak a földolog. Vagy nem? Nem!

A mosuszillatú most is arra gondolt, hogyan lehetne ettől a haszontalan férfiútól valami hasznos dolgot a gyerekei számára megszerezni. De mit? Mit?

– A fiad, Titusz, a szép, akit hercegnek neveltél, hallom meghalt. Kár, rosszul neveltetted. Agyonította magát! – szólt gyengéden, mert arra gondolt, hogy az egyik puklis lányát, míg fiatal volt, most elvétethetné a tönkrejutott jó ismerőse elzülölt fiával. Az egyiket majd talpraállítja, a másikat meg kineveli. Mindjárt kész volt a tervvel; egyáltalán az asszúkoponyában úgy születtek a tervek, mint a nyű.

– Emlékszel a kislányomra, olyan nagy lett, mint amilyen a fiad lett volna. Olyan szép lett a lány, amilyent te nem láttál! – dicsekedett az apa.

– Emlékszek a szemére, olyan volt, mint a fekete virág. És tüze is volt, mint a fekete gyöngynek! – szólt Rembrandt tompa hangon. A szempárra emlékezett is, a szívébe volt belevésve. És arra is emlékezett, hogy nagyon kedves és jó is volt és nem egyszer kötött üzletet Mosusszal a lánya miatt, mert nem hihette, hogy ennek a kedves púposnak a nemzője végkép ocsmány legyen.

– A háta megjavult a kis tündérnek? – kérdezte a kérencsélő és e pillanatban már nem is volt eszében a kérdés.

– Az, az a semmiség? Kinőtte. Kigyógyítottam, ki fogom gyógyítani. Pénzkérdés, tehetem. Vele, miatta, semmi bajom, gondom nincs.

– Hát a fiad? Patikárus vagy orvos lett?

– Mind a kettő. És temetésrendező is. Mind a három jobb együtt.

Nem nevettek.

– »A három kis kék koporsóhoz« című üzlet az övé, – folytatta a kereskedő a dicsekvést. Majd meg hirtelen elkeseredett:

– Egy baj van, a fiamnak nincs hullája, nem kap Amsterdamban. Még a szegények se adják oda; ha van nekik, elássák és büszkék rá. Így nem tanulhat tovább,

nem gyakorolhatja magát. Te, Rembrandt, hallom, csak koldusokkal és koldusnőkkel barátkozol, talán kommandálhatnál nekem egy jó holttestet. Talán tudsz. Nem kívánom ingyen.

– Tudok, magamat! – felelte a rossz anyagi viszonyoknak örvendő festő, neve-tett hozzá, de komolyan gondolta.

– Hogy gondolod? – kérdezte Mosusz meglepve egy kissé, de csak egy kissé.

– Úgy ahogy mondom. Képet úgysem veszel tőlem, előpénzt úgyse adsz, el-adom neked a holttestemet. A lelkem, ha van – sokan, sőt a biblia is azt mondja, hogy van – majd csak kiszabadul a fiad kése alól, mint ama olasz Tintoretto Robusti Szent Márkusa! (Az a kép! Láttam a képet!) A fiad a húsomat föl vagdalhatja, a fejemet kettéfűrészelhetheti, a csontomat akár a kutya-knak dobhatja, úgyis azok-nak való! – szólt száraz és éppen nem érzelmes hangon a festő.

– No, ne! Kisebbítet magadat, rossz kedved van, meggondolod te még a dol-got! Nem tudom, nem ütközik-e ez a törvénybe; a törvénytevő polgárokat, tudod, tisztetem. Minden szavuk szent nekem, Isten ments, hogy a legkisebb hibát elkö-vessem még a fiamért is! Pedig, hogy szeretné, mennyire kívánja. És neked, külön is az elmúlt híredre nézve, hasznod volna abból a dologból. Keresnék valami fiatal festő-mesterembert, aki lefestené a fiamat boncolás közben – és melléje téged is. Neked nem fájna és megint híres ember lennél. Projektem, az van nekem!

Egyszeriben ott volt, megszületett a terv. Rembrandt a maga vörös kezével a karvaly mancsát megfogta, megrázta:

– Mit adsz, mennyit adsz, mennyiről adjak írást? És hogy szóljon, te mondd.

– Írjad a kvétanciát, úgy ahogy te akarod. Nyugtatót adni pénzről – és elköl-teni, elszórni – azt tudsz, az a te mesterséged. Ne sokat teketóriázzunk. Nem ko-moly dologról van szó. Ez nem üzlet nekem. Csak egy pár szót, hogy nem ellenzed, beleegyezel: hogy a fiam, a medico, jogosítva lesz ha a sor rákerül – mindenkinek meg kell halni úgyis, de ne siess, élj miattam száz esztendeig... Írod? Nem tréfálsz?

– Nem. Írom. Már itt is van. Én Rembrandt van Rijn, eladom a holttestemet Becker Fülöp Cidnek... Úgy hívják?

– Jól emlékszel. De még egy új neve is van most, mint doktort Mosusznak is hívják.

– Tehát Mosusz medicónak, okulás céljából, semmi rossz gondolattal az illető-re nézve. Egyébként testemet és lelkemet dicsőséges Leyden város kegyelmébe ajánlom.

– És az Istennek is! Ezt tedd bele, hogy az eklézsiával baj ne legyen.

– Csak a temetést megfizessék. Van porzód itthon, aranyporzód, mert az ilyen írásra az kell.

Mosusz odanyújtotta a valóságos katarina-aranyból készült porzót. Rembrandt az írást szépen behintette és a másik markát odatartotta.

Gyöngén potyogott a karolinen-gulden, végre is az eladó kéz fáradt ki, megelé-
gelte a nem nagy, de nem teljesen kicsi summát.

És akkor, amikor kitámolygott a műárustól, Rembrandt, némi meglelégedéssel
szólt magához:

– Ingyen kaptam tőle pénzt! Ingyen daraboltat föl, ingyen takarított el és in-
gyért nem temetnek el élve. Milyen gazember vagyok én, – becsaptam!

Hatvany Lajos

Bródy Sándor

Három évtizeden keresztül alig volt ünnepeltebb írói név, mint a Bródy Sándoré. Nem csupán a közönség tapsolt neki, hanem ami a legnagyobb szó, még az írók is. Az idősebbek benne látták utódjukat. Jókai házának mindennapos vendége volt. Mikszáth megírta róla, hogy: »mindenkit bámulatra ragad rendkívüli munkaerejével és termékenységevel, mely gyaníttatni engedi, hogy még tömérdek mondanivalója van«. A szerencse kiválasztottjának, még ezek a ki nem mondott mondanivalók is javára váltak, mert a reménységnek és várakozásnak folyton lelkendező légkörét remegtették izgalmas személye és munkája körül. A kortársak tőle vártak legtöbbet, – s az utána jött nemzedék Bródy-kitaposta nyomokon vágott neki az irodalomnak.

Az országnak, még annál is többnek, szinte-szinte a világnak kellett összedülnie, hogy az újságlapokon, színlapokon, sokezer példányban forgó folyóiratok és könyvek címlapjain egyre sistergő Bródy-név kihűljön. A sikerek dédelgetett kedvence nem tudta mire vélni az elhagyatottságnak ránehezült csendjét és nyugalját. Mint aki elvesztett tekintélyében és hírében önmagát vesztette el, előbb Abbáziában, aztán pedig egy Bécs melletti szanatóriumban keresett gyógyulást.

»Bizony kedvetlen volt szegény, pedig nincs valami keservesebb, mintha kedvetlen az, aki majdnem egész életén át teli volt kedvvel« – írja Bródy ezidőtájt a maga beteg, megroppant alakjának mására teremtett Rembrandtról, akinek ugyancsak öreg, beteg, elhagyott figurájáról regénybe kezdett. Ebbe a könyvbe akarta foglalni a soha ki nem mondott, tömérdek mondanivalót, melyet, mint a nagy termékenysége mögött lappangó legvégső és legbensőbb titokzatosságot, inkább csak Mikszáth sejtett művészi szimattal, mint maga Bródy. Mert ő a nyilvánosság előtt való szemérme vagy talán csak változatos életének szórakozásai miatt, soha sem ért rá, hogy magába tekintsen s éppenséggel, hogy lelkének mélyébe, mint művészhez illik, szorgalmas kitartással s türelmes eréllyel beleásson.

Most már volt ráérő ideje. Félteni vagy szügyelni valója se volt többé. »Nekem a legizgalmasabb társaság minden élők között a mindenét elpocsékol, mindenből kigazdálkodott és éppen ezért a leggazdagabb művész: Rembrandt. Háromszor is ellicitálták, mindenki elhagyta, *ő is magát*, csödbe jutott, nemcsak a nyomorult törvények, hanem a saját személye előtt is, eladta első felesége sírját, a magáét is, a fia és a felesége lett a gyámja, szóval mindent, ami rossz, megkóstolt és fenéki ki is ivott – ez az ember kell nekem, gyógyítkozom vele és rajta...« Amint a novellákból összefűzött regényt írja, a valamikor *dicsben fürdött hollandus piktör* alakja minduntalan eltűnik a magyar irodalom tékozló fiának töredelmes vallo-

másokba feledkező alakja mögött: »Volt népszerű, volt híres, aztán, mint a dolgok rendje hozza, öregedett és mint öregedő, száradó: jobb és külön ember lett... De a világ erkölce a gyengét, a jót, lebunkózni, elpusztítani... Valamikor mindenki parolázott vele, neves, gazdag s ezért természetesen tisztelt ember volt, mostanában már csúszott lefelé *a saját lejtőjén*, némely *fő-köszönők* már nem is köszöntek neki, nem vették észre, nem akarták észrevenni. Egyszerűen szegény és öreg lett és a kortársak kíméletlenek. Letörve, csaknem szélhűdötten, a társadalomból és *a városból, tehát a hazájából kilökve*, a napi gondtól, amely nélkül alig tudott megélni, a haja is kikopott egészen... Kivágtak, a fiam leköpött, az ágyastársam utánam dobta az egyetlen flanellingemet. Talán igazuk is volt... Nem? – vitatkozott magával Rembrandt, mert utóbbi időben valamire való ember nem is állt vele szóba...« Így látta magát az író, kinek talán még az írói megaláztatásnál is jobban fájt, annak a régi, *mindig mindent akaró, minden nőt kívánó és erőnek erejével, csak a maga nagy kedvében gyönyörködő... annak a cselédszerető, egyet sohse szerető, mindent-evő, egész a paráznságig buja Rembrandt-Bródynak*, hajdan úgy ünnepelt s immár szétroncsolódo testiségében való letörése és megcsúfoltatása: »Pocsék vagy! – kiáltja oda tükörképének az önportréját festő piktor – mint a rossz kesztyűbőr az arcod, a szemed mintha kifolyt volna, még az orrod is más lett, nagyobb lett, mint az öregasszonyoké... az arcodnak is olyan a színe, mint a mocskos hó...«

Bródy, valamikor az egészséges embernek könnyelműen sercegő tollával, a haldoklásnak *borízú mámorát* ünnepelte. Írásainak legfőbb ihletője a kíváncsiság, főkép a halálba készülésnek kopott vagy fényűző menhelyei, a kórházak és szanatóriumok felé fordult. A betegek mulattatták, ingerelték, – az orvosok érdekeltek. Van egy novellája, melyben szentségtörő nyíltsággal leplezi le az író, kinek szíve hangosan dobog fel attól a szerencsétől, hogy nyitott ablakon át figyelheti, amint: »*nekem* haldoklik egy nevezetes férfiú. Ha megutálnak is érte, be kell valanom, hogy nem egy esetben előbb író vagyok és csak azután résztvevő lélek. Embertársam közeli elmúlása nem töltött el szomorúsággal, neki végre jobb, – és nekem jó«. Most azonban magán, a *nevezetes* férfiún volt a sor, hogy a saját haldoklásában figyelje, amint az élet kiköltözik belőle. Rembrandt könyörög az orvosának: »Kegyelmezz... még csak öt évet, egy évet, amíg csak egyszer erősen kidolgozhatom és kiszeregethem magamat.« »Hát nem eleget dolgoztál, nem volt elég a szerelemből?« »Nem, mind a kettőt most kívánom és most izgat csak igazán.« »Majd lecsitulsz, most olyan vagy, mint egy asszony, mikor elmúlóban az asszonyi mivoltja.«

Halálos gyöngeségében még arra is van ereje, hogy a betegség folyton váltokozó hangulatait kíváncsian jegyezgesse. Látja Rembrandtot, amint feltápászkodik ágyában és hallja annak szájában: »A jó lovat, ha letörik, agyonbunkózzák. Miért

nem engem, engem is?» S aztán, mint önmagának hideg és részvétlen figyelője, szinte gúnyosan teszi hozzá: »Nyúlt volna hozzá valaki vagy szólt volna hozzá egy szót! Az öreg mimóza belülről reszketett a kintől, helyesebben attól, hogy megfosztatik minden örömtől, amelyből neki nagyobb rész jutott annak idején mint másnak, talán minden földinek...« Majd eltaszítva Rembrandt figuráját, Bródy veszi át a szót: »A földbe való, egyszerű elásás nagyon sokunk előtt, akik szerelmek vagyunk a testünkbe, vérlázító és undorító is, a különféle és alacsony képzetek miatt, amivel társulni szokott. A finomkodó és kultúremler – az ördög vigye ezt a szót – utálja a föld-ügyet és nem tud belenyugodni a gondolatba és méltatlankodva kiált: Irtózat, hogy az ember csak ennyire vitte, a porhanyó földbe való elásásba, a férgekbe, a rothadásba, trágyába, a hamuba... Hogyan nem talált ki valami finomabb, gyengédebb dolgot?«

A nagybeteg Ady a halottak holdfényben suhogó, halk szellemcsapatának élén lebeg és énekel. Bródy, a maga rettentő könyvében, a megposhadt vérnél, rothadó testnél egyebet nem jelentő halál mögött kullogva, vinnyog és szűkül. S ő, aki annyiszor emlegette Zolát és a verizmust s ki mégis úgy élt, úgy írt, mint egy romantikus, végül haldoklásában és halálában naturalista lesz. Rembrandt... »a mennyek országát becsmérelte: Ez, nem az kell nekem. Ez az ország! És akik itt vannak! Nagyon meg vagyok én elégedve azokkal, akik itt vannak. Csak itt maradnék. És csak nézni, nézni!«

Mert a művész mindvégig nézni akar s még ezt a nézést is megszemélyesíteni. Bródy a maga halálos kínjainál is erősebb, mindig éber művészi kíváncsiságát, a Rembrandt siratói közé egy torzalakban, így vetíti ki:

»– A halott diskurál! – súgta egy öreg emberke, mesterség szerint suszter, de soha egy pár cipőt se csinált, mindig a gyerekeiből élt. Sőt most már az unokáiból. És úgy örvendett az életnek, hogy neki volt a legkönnyebb a más halálát elviselni. Jobbízúen nem tudott sírni senki, most is azért volt itt, hogy ezt tegye...«

Amíg Bródy Rembrandtról vagy a suszterről ír, addig ez megőrzött írói attitűd, melyen pedig, mint minden egyéb társadalmi formán, rég túl van a haldokló, kiből, miután könyvének utolsó mondata után pontot rakott, kitör a pánik. Nincs már se Rembrandt, se suszter, csak Bródy Sándor foga vacog irodalmon túli vagy inneni, ahogy tetszik, már nem is emberi, hanem szinte állati félelemben: »Nem szerettem többé a halált, elvesztette előttem minden népszerűségét. Pedig hogyan szerettem fiatalkoromban, hátborzongató szerelemmel, éltem belőle, beléje bújtam, tort ültem fölötte, – és most félek tőle.

1923. december 10. Grünwald szanatórium.«

Bródy, ki mint ember minden örömet, s mint író is, minden sikert a jelentől követelt, most mégis, mint haldokló, ha nem is menekül transcendens gondolatokba, beleesik az általános írói hiúságba, – kezdi már hinni, hogy a halál, talán

mégsem jelent megsemmisülést, ha marad belőlünk valami. Művei? Fitymálva tekint vissza arra a betűkkel telenyomtatott ötven vagy hatvan kötetre, melyek nevének jelzésével röppentek ki a világba. A végső igazolásnak szánt s már szedés alatt levő Rembrandt-könyv sem elégíti ki, ezért írja meg az *»életörömnnek fölKent, de immár letört szerelmese«* önkezelével saját nekrológiát, mely a kötet véglapján, mint a kiadó jegyzete olvasható:

»Bródy Sándor ezt a könyvet élete utolsó három esztendejében írta. Az írás Rembrandt életének utolsó éveiről szól. Az öreg és beteg író az előregeedett Rembrandt érdekelte, ezt írja meg és a közös, a végzetes betegséget, amely mindkettejüket egyformán, életük hatvanharmadik évében fektette sírba. Bródy Sándor szerette ezt a művét *egy betegség történetének* nevezni, holott nem egy, hanem két kór históriája: a Rembrandté és az írójáé. Kisebb-nagyobb testi, immenzus lelki kínok és e keretben a festő életének egy-egy epizódja: keserves vagy reményteljes eseménye. Ez a három év – 1666-tól 1669-ig – az, amelyben az elbetegesedett Rembrandtot többször elárverezik, fiának helyette gyámot rendelnek, mert őt mint a gyermeket, földi dolgok nem érdeklik és idegen szférákban él, ahol anyagi érdekek többé nincsenek. Míg a praktikus érzelmű hollandus tanácsurak ezt a határozatot hozták, addig Rembrandt, hogy szemeinek szomját csillapítsa, a szibvásárra jár, és összekeres (...) minden lim-lomot, amit festőinek talál. Ezeken az útjain jut el a városabeli gettóba és talál barátokra az amsterdami zsidók között. Hogy itt is halt volna meg, arról nem tudunk.

– De ez – és a történeti teljes igazság – nem fontos e könyvben, mert nagyobb és teljesebb igazság van benne: a rembrandti. Ez láthatóvá teszi az érzékfölköttit, megfogja a festhetetlent és a vonalak össze-visszasságát, játékát a színeknek, minden dolgot a térben és minden cselekedetet egynek tesz részévé: az egységes és oszthatatlan igazságnak, az életnek.

Bródy Sándor életéről és igazáról beszélni még korai.

Micsoda világot élünk, Istenem, micsoda rémséges világot, hogy ezt a megrázóan emberi és páratlan irodalmi dokumentumot, mindeddig tudomásul sem vették. Hogy az ellenségek elferdítették Bródy igazságait, – s hogy a jóbarátok a csókok agg tudoráról és a kávéházi anekdotázók koronázatlan fejedelméről írt megemlékezéseikkel, inkább csak kompromittálták és összezavarták, mintsem, hogy földerítették volna Bródynak *írói* igazát, mely pedig úgy látszik, mégis fontosabb volt neki, mint a látszat után magunk is hihettük. Tudomásul kell venni, hogy a köztünk valaha élt Bródy nincs többé, hogy az utókor színe előtt csak fél-száz kötetbe rótt szavai vannak, amelyeknek értékét úgy kell felmérni, mintha a baráti megemlékezés fájdalma már nem sajogna bennünk s mintha sohasem állottunk volna élő szavának kigyóbüvölői hatása alatt.

*

Mi az író igazsága? Csakis az, hogy mit, miért, mi célzattól és hogyan írta meg, amit megírt. Bródy Sándor »Nyomor« című, legelső novellagyűjteményének már címében is megfelelt a kérdésre, hogy mely célzattól, mit akart megírni. »Való hangok visszhangzása ez az egész könyv, amúgy zűrösen, amint fel ide hallatszanak...« írja Békésgyulán a kötet bevezetésében a húszesztendő gyerekiró, aki már akkor a szegények és elnyomottak mellé szegődött. Tizenhét esztendővel később, mikor maga egyesegyedül vállalta az el nem múlt emlékü, korszakos *Fehér könyv*, havonként megjelenő, kötetnyi vastagságú folyóiratának megírását, így fejt ki annak programját: »A nagy és kis dolgaiban, a szépirodalmiakban úgy, mint a politikaiakban, legfőképpen egy genius vezet, nemtője a lelki szocializmusnak.« Amit úgy kell érteni, hogy Bródy a technikai haladás gögijének, polgári szabadságnak, öröknek vélt békének ideiben már tudta, amire a marxizmus bírálói csak most, a nagy katasztrófák után eszmélnek rá, hogy a világ *kiáltó gazdasági igazságtalanságainál is nagyobb baj* – az író megállapítása szerint – *az a ridegség, mellyel egyik vergődő van a másik iránt, egymást megugató és maró fajták, nemzetek, osztályok és egyesek, aminek mind-mind az elmék ostobasága az oka.* A *Fehér könyv* szerkesztője, az elmék elbizakodottságának korában, nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy ezt a lappangó ostobaságot *átalragyogja, megszépítse és megjavítsa.* Nagyban fogadkozik, hogy mindent teljes bátorsággal és eréllyel fog kimondani, nem törődve azzal sem: »ha végül csakugyan egyedül leszek, megsohasodnak haragosaim, ellenem fordulnak barátaim, elhagy maga a közönség is. Lássuk, hogy lehet élni, opportunusság és nexusok nélkül, mint török össze, ha a két utálatos idegen szót, mely annyira magyarrá lett, kihagyom a játékból...« Majd tovább, mind határozottabban: »Tudom és fogadom, hogy a Fehér könyvnek, mint vállalkozásnak sikeréért nem fogok megtenni semmit... Mily gyönyörűség, ha az ember a maga őse, úttörője, és ha kell, áldozata lehet.«

Azért sohse féltük ettől a fölöttébb veszedelmes gyönyörűségtől Bródy Sándort, ki ugyanabban a lélegzetben, melyben áldozatot vállal, hősi gesztusát meghazudtolja egy vállvonogatással. »Fejjel a falnak a *Fehér könyvvel* azért menni nem akarok. Világos előttem, hogy forradalmat ma nemcsak egy árva író, de összeállva, egy hatalmas nemzet sem csinálhat. Módja sincs, célja sincs... Tréfálni és fecsegni azért nem fogok, de másrészt elmúlt a régi kedvem, az, hogy a mások kedvét rontsam...« A próféták nem voltak óvatosak, a herosok nem ismerték az életbiztosítást. Bródy azonban, még legnemesebb és leghevesebb indulataiban sem feledkezik meg a világ hatalmasairól, kikkel is végül keresi a józan kiegyezést.

Mindazonáltal aki Bródy igazát keresi, az meglelheti még ebben az emberi és erkölcsi gyöngeségben is, mert az írónak akkor van igaza, ha fölismeri a saját gyöngéit s azokat bevallja és kiírja. Márpedig Bródy nem volt őszinteség híján való. Még fiatalember, mikor maga fölött így kacag keserű kacajjal: »Tojáson táncolunk

uraim! A legfiatalabbak is olyan ügyesek köztünk, hogy az már botrány. El nem fakasztunk egy olcsó tyúktojást sem.» (...)

Bródy mint író is, a nagy, bizakodó nekikezdések embere. Regényeinek első fejezetei, színműveinek első felvonásai (a *Dada* első felvonása nem csupán Bródy művében, hanem az új magyar színmű-irodalomban a legjobb első felvonás), – novelláinak első oldalai csupa ihlet és lendület(...)

Benne és általa zúzódtak szét a táblabírói kifejezésmód nehézkes csökevényei, – benne és általa forrottak össze a vidék és város nyelve folyékony és hajlékony, a mai ember minden érzésárnyalatát és idegrezzenését követő irodalmi nyelvvé. A harmincöt évvel ezelőtt megjelent *Fehér könyv*, mindmaiglan a magyar publicistikának el nem ért, izgató tökélye. A *Jövendő*-ben pedig, Bródy valósággal a magyar irodalom második aranykorát, a *Nyugat* korszakát készítette elő, a maga izgató személye körül először felnyüzsgetett, megújult magyar szellemiségnek ifjú táborkarával.

Mindez azonban csak az irodalomtörténeté. Már pedig Bródy Sándor ez év folyamán bebizonyította, hogy hiába hallgatták agyon tíz esztendeig, azért benne él még a közönség szeretetében, mert tehetségének azzal a kis töredékével, melyet inkább a szükség, mint az ihlet kényszerében adott a joggal megvetett modern színpadnak, mégis, egyszerre játszott két színművével, két fővárosi színházban, összesen szinte kétszáz színházi estén töltötte meg a nézőteret. Nevettek, sírtak vele, s még a legújabb nemzedéknek homlokráncoló kritikája is elsímult, mert ezeken a drámai hevenyészetekeken keresztül megcsapta a mai bírálókat valami az elköltözöttnek ellenállhatatlan szeretetreméltóságából és dikciós bűvészetéből (...)

1935

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

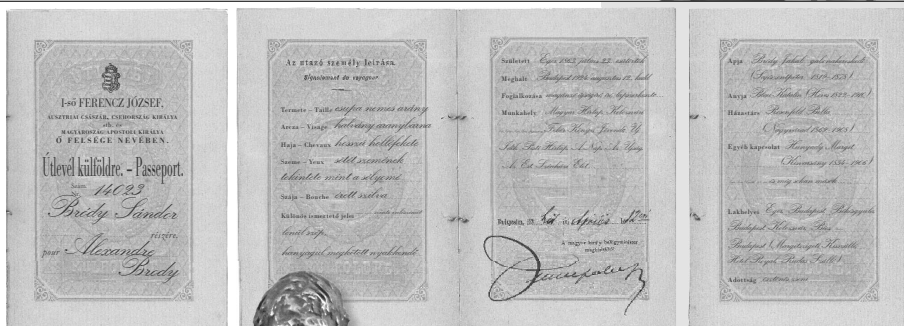
EGER / A TÉ TÖRTÉNETED

„Nekünk papnak, tanítónak és katonának kell lenni egy személyben. Mindennap újra kezdeni a munkát. És minden nappal úgy végezni, hogy a következő jobb, szebb és bátorságosabb legyen.”

(Bródy Sándor)

Téged az Isten jókedvében teremtett, **BRÓDY SÁNDOR**

Kurátorok:
Szécsényi Orsolya és
Turay Zoltán könyvtárosok

Szakmai lektor:
Kurta Zsuzsanna irodalomtörténész

Olvasólektor:
Kelemené Csuhay Zsuzsanna könyvtáros,
Fodor Beáta magyartanár
(Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium, Eger)

Grafika:
Tömösközi Péter

Felelős kiadó:
Tózsér Istvánné igazgató

Kötetünkben első alkalommal mutatjuk be a nagyközönség számára a Bródy-Hunyady-hagyaték több dokumentumát. A külső forrásból származó fotók jegyzékét és leíróhelyét megtalálja az alábbi oldalon: brodykonyvtar.hu/digitalizaciok/virtuális-kiallitas/

Gárdonyi Géza bérletjegyét és annak közlését a Dobó István Vármúzeum Irodalomtörténeti gyűjteménye biztosította.

Az író valódi adatait tartalmazó fiktív útlevél a korabeli mintának megfelelően készült.

<https://www.brodykonyvtar.hu>

Téged az Isten jókedvében teremtett,
BRÓDY SÁNDOR

Bródy Sándor Könyvtár
Eger, Kossuth Lajos utca 16. • www.brodykonyvtar.hu

Cs. Varga István

Bródy Sándor 160!

2013-ban, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és Heves Megyei Tagozata – az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárral, főképpen pedig Farkas Márta és Kárpátiné Edit könyvtárosokkal összefogva – Gárdonyi Géza és Bródy Sándor születésének 150., Kálnoky Lászlónak a 100. évfordulójára három tanulmánykötettel emlékezett. A Hungarovox Kiadó „fényre bábáskodta” az *In memoriam* könyv-triptichont: Gárdonyi Géza: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”; Bródy Sándor: „Születtem Egerben, amire büszke vagyok”; Kálnoky László: „Visszazengtem a világ hangjait”.

I.

Bródy Sándor Egerben, 1863. július 23-án, a Kacsapart utcában született. Apja Bródy Jakab, anyja Blau Katalin. Sándor fiuk a legkisebb, a tizennegyedik gyerekük. Az apa jómódú zsidó gabona- és lókereskedő, katonai beszállító, tekintélyes egri polgár volt. Egy ideig az egri érsekség gabonaértékesítését is ő intézte. A Kossuth-párti megyei és érseki város patrióta polgára 1848-as nemzetőr volt. Sándor fia írja róla: „Kényelmes és gögös török–magyar zsidó volt az apám és én az ő fia vagyok.”

Bródy Sándor még diák volt, amikor apja tönkrement, és hamarosan meghalt. Családjuk a jólétből szegénységbe került. Tizenöt éves, amikor anyja – vele és a még családban maradt gyerekeivel – Budapestre költözött. Életükből az anyagi biztonság, a kisvárosi otthonosság eltűnt. Bródy Sándor a fővárosban még gimnáziumba került, de pénzhány miatt kénytelen volt felhagyni tanulmányaival. Kemény munkával kellett eltartania magát, később pedig népes családját is.

II.

Megismerte, átélte mélység és magasság örömeit, megszenvedte kudarcait, buktaikat. Átütő tehetsége révén ünnepezt íróvá, a fiatal írónemzedék lelkes, ötletgazdag, vitára és párbajra mindig kész vezéralakjává lett. Nagy feltűnést és visszhangot keltett emberségébresztő, *Nyomor* című novelláskötete (1884), amely számára szinte diadalutat nyitott. Sikert aratott *Faust orvos* című regénye is (1888). Sokan a magyar Zolát látták benne, pedig írásművészete a francia író naturalizmusától számos ponton eltért.

1900-ban, *Fehér Könyv* címen saját irodalmi és publicisztikai havi folyóiratot adott ki. Minden számát egyedül írta. A függetlenség, igazmondás és véleményformálás reményével indított *Jövendő* (1903–1905) politikai, irodalmi újság fő-

munkatársa volt Gárdonyi Géza és Ambrus Zoltán is. Irodalomtörténet-írásunk a *Jövendőt* a *Nyugat* egyik jelentős előfutárának tartja. Bródy azonban anyagilag belebukott vállalkozásába. Teljesen eladósodott. Közben rájött, céljai elérésére nincs esély, fontos társadalmi kérdésekbe nem tudott beleszólni. (Bródy András: *Bródy Sándor, az újságíró.*)

Kölcsönök fejében lekötötte jövőbeni jogdíjait is. Öngyilkossági kísérlete talán ennek, talán szerelmi csalódásainak, vagy a fizikai összeomlástól való félelmének lett következménye: „Elhatároztam, nem tűröm a teljes alulkerülést és nyomorúságosan csúnyán, mások kegyelméből nem akarok élni.” (*Előhang* a *Lyra* című kötethez, 1909.) 1905 nyarán a Semmeringen öngyilkossági kísérletet követett el. Felgyógyulása után a *Pesti Hírlap*, *A Nap*, *Az Újság*, *Az Est* munkatársaként kereste kenyerét.

III.

Humorban Molnár Ferenc sem ismert tréfát, azt mondta Bródynak: „Sanyi bá’, öngyilkosság ügyében csak attól fogadok el tanácsot, akinek már sikerült...”

Bródy különös humorának, Gárdonyihoz fűződő barátságának jellemzésére két anekdotát idézek. Az első egy sajátos, mulatságos történet, Bródy és Gárdonyi gasztró-barátságáról szól, akik nehéz időkben, jóban-rosszban kitartottak egymás mellett. A szó konkrét értelmében *kenyeres pajtások* voltak.

Szekeres Melinda remekül foglalta össze ezt az anekdotát: „Bródy igazi ínycsiklós hírében állt, sőt főzési tudományáról is ódákat zengtek a korabeli írók, barátok. Nagy kalandozásaihoz azonban elegendő volt egy kis kenyér és persze a hamisított magyar szalonna is. Ezeket az egyszerű, őszinte ám annál ízletesebb étkeket nem más, mint Gárdonyi Géza hozta neki Eger városából. Krúdy Gyula úgy emlegette ezt az egri kenyeret, mint a legjobb ízűt, amit valaha evett.

Mikor Gárdonyi Pestre érkezett, mindig hozott íróbarátjának egy nagy ötkilós, kerek, kovászos kemencés kenyeret, meg egy tábla szalonnát, amit aztán a Budai Vár tövében, a Mélypince törzsasztalánál átadott. Bródy abban a pillanatban megszegte a kenyeret és elkezdett csipegetni a szalonnából bicskájával. (...) Hálából a finom csemegéért ebédre invitálta az egri remetét, aki nem győzte visszautasítani az ajánlatot, (...) »Egyszerű menü lesz, egyfogásos« – nyugtatgatta Bródy. (...) a pincér hatalmas fatálakon hordta be a pompás sülteket, primőröket, borokat, kávé, francia pezsgőt, mindent mi szem-szájnak ingere. Gárdonyi egy-két falatot ízlelgetett csupán e csodás menüsorból.

Fizetéskor persze úriemberekhez méltón megfizették a számlát. »No, édes Gö-rém, ízlett az ebéd?« – kérdezte Bródy: »Ízlett, Sándorkám« – válaszolta Gárdonyi, »de ezentúl majd külön ebédelünk.« (Ez a konkrét, csattanós és hiteles történet igazi, önmagán túlmutató anekdota. De szép lenne, ha irodalmunknak

ezt a csodálatos, hatalmas emlékképét, Gárdonyi és Bródy Budai Vár alatti, baráti lakmározását az ötkilós egri kenyérből és finom szalonnából – valaki szoborba álmodná, megörökítené!)

A másik különös komikus történet Bródy divatkedvelésének, kifogástalan, mindig *comme il faut* öltözködésének és kártyaszenvedélyének anekdotája. A megjelenésére idős korában is sokat adó író kártyázás közben arról kvaterkázott, hogy nem is úriember az, aki hosszú alsónadrágot visel. Amikor kártyapartnere figyelmeztette, hogy neki is kilóg egyik nadrágszára alól az árulkodó gatyamadzag, nonszalanszal, vagyis könnyed nemtörődömséggel, hanyag fesztelenséggel felelte: – „Az nem az én lábam.”

Egy harmadik hiteles Bródy–Gárdonyi történet, amelyet Nagy Endre újságíró, író jegyzett le: „Egyszer egy ebédén összekerültem vele. (...) Hárman voltak, és Bródy Sándor, hogy kedvét derítse, úgy teregette elébe hedonizmusát, mint a tarka brokátokat. Előbb az ételeket magasztalta: a vastag húsokat, a fűszagú főzelékeket, az illatos kaliforniai barackot. Gárdonyi savanyúan legyintett:

– Mindegy, hogy mit eszik az ember. Egy sorsra jut!

Aztán a narkotikumokról zengett zsoltárt: a borról, a havanna-szivarról és az italok gyöngyéről, a mokka-kávéről. Gárdonyi megint csak legyintett:

– Mindegy, mivel kábítja magát az ember. Önmagától úgyse szabadul.

Végre rátért Bródy Sándor a kedvenc témájára: a nőkre. Mennyi kimeríthetetlen szépség és változatosság! Gárdonyi ráförmedt:

– Ne beszélj róla! A bűnök kútja.

Bródy Sándor elkeseredve fakadt ki:

– Se étel, se ital, se nő! Hát akkor mi az élet értelme?

Gárdonyi lehunyta fáradt szemét és halkan válaszolta:

– Az életnek egy célja van: hogy az ember lélekben megtisztulva örökre megpihenjen Szűz Mária zsámolyánál.

– Görém! És te hiszel benne? – Nemcsak hiszek benne. Látom, érzem, mindig feléje repdesek.”

Nem véletlen, hogy Bródy Sándor Gárdonyihoz intézett nyílt levelében megvallja: „Géza, te igazi költőnek és valóban kereszténynek születél, úgy is éltél szívedben és a válladon hordozván a szent jelet.”

IV.

Bródy modern stílusával számos újdonságot hozott a magyar regény-, novella- és drámairodalomba. Jelentős alkotása többek között a Jókai-típusú, fordulatos és szemléletes, romantikát idéző *Hófehérke* című regény (1894). Méltán elismert *Az ezüst kecske* (1898). *A nap lovagja* (1906) hőse Asztalos Aurél, karrierista újságíró, aki mindenáron úr akar lenni. Ez a cinikus, mindenre kapható, talmi szerencse-

lovag befolyásos pártfogók, szeretők és barátok pénzén akarja magát feltornázní a felsőbb társadalmi rétegbe. Terve kis híján sikerül – egy öreg Habsburg herceg szeretőjének hálósobáján át.

Bródy Sándor újitó-kezdeményező vívmányaival, modern regény-, novella- és színműíró művészetével hatott Krúdyra, Móriczra, Molnár Ferencre, Szomory Dezsőre is. Színművei, *A dada* (1904), *A tanítónő* (1908), *A medikus* (1911) nagy színpadi sikereket arattak. Mikszáth is nagyra becsülte elementáris tehetségét, írói termékenységét. Móricz találó jellemzéssel ismerte el rendkívüli élet- és munkaerejét, kivételes tehetségének jelentőségét: „Téged az Isten jókedvében teremtet, Bródy Sándor.”

Ady szerint Bródy „színes, pompás lelkületű mestere a magyar irodalomnak.” Neki dedikálta a *Város megvétele után* című versét: „*Bródy Sándornak küldöm, a legszebb, legigazabb magyar poétának, Sándor bátyámnak, ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le e csatornátlan országban.*”

Feszty Árpádné – Laborfalvi Róza leánya, Jókai Mór fogadott lánya – a férjével együtt jó barátságot ápolt Bródy Sándorral és családjával. 1930-ban, a *Nyugatban* írta: „Én azoknak a sorába állok, akik, úgy, mint én, szeretnék lehúzni emlékeről azt az ízléstelen anekdotaruhát, amit »Sándor bá«-nak hívnak. »Sándor bá« nem létezett. Az csak álruha, maskara volt, amibe el akart bújni önmaga és főleg: a halál elől. (...) Es ekkor vette fel az anekdotákkal, viccekkel, nyegleségekkel kihímzett »Sándor bá« maskarát.”

Kosztolányi találóan jellemezte Bródy prózájának „költőiségét”: „Gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni, hogy verssé legyen. Csupa tűz, csupa láz, csupa élet volt. (...) kevesen írtak oly szépen magyarul, mint ő. (...) ő Heves megyei magyarságának eddig nem láttam mását minálunk.” És másutt: „Erdélyi szavakból, budapesti szólásokból egy új nyelvet gyúrt, amelyet senki se beszélt és beszél, magasabb nyelvet, akár a versek nyelve, és azóta rajt a márkája, az övé, egészen az övé.”

Hatvany Lajos a *Bródy Sándor legszebb írásai* (1935) előszavában állapítja meg: „Bródy mint író is, a nagy, bizakodó nekikezdések embere. Regényeinek első fejezetei, színműveinek első felvonásai... novelláinak első oldalai csupa ihlet és lendület... aztán? aztán minden attól függ, hogy mennyire telik a svungból meg a szuszából.”

Alexander Brody/Bródy Sándor, az író unokája, neves reklámszakember, mecénás – Eger díszpolgáraként is szíven viselte nagyapja kultuszát. Rámutatott arra is, hogy Bródy fiai is szépen, hitelesen írtak apjukról. Például Hunyady Sándor *Családi album* című emlékezésében igen tömören jellemezi apját és sorsát: „kísértetiesen szomorú, izgatottan kétkedő életet formált magának, egyenesen tragikus fináléval.”

Bródy István 1963-ban, egy interjúban, amely a párizsi *Irodalmi Újság*ban jelent meg, így beszél apjáról: „A köztudatba úgy ment át az alakja, mint a századeleji bohémé, aki a nők barátja volt. Mintha Bródy Sándornak főfoglalkozása maga az élet lett volna s az irodalommal csak úgy mellékesen foglalkozott volna. Ez nem az igazi arca apámnak. Nagyon sok ellentmondás volt benne. Élete örökös harc volt temperamentuma és életfilozófiája között. Bő vére hajtott az élet örömei felé, kergette a párbajokba, hívta a rivaldafénybe. Gondolkodásmódja viszont aszketikus volt. Az emberiség gyógyíthatatlansága ellenére örök belső kívánsága volt, hogy mégis gyógyítson.”

Háy János *A tegnap lovagja* című esszéjében értelmezi Bródy emberi-írói sorsalakulását: „Bródy Sándor háromszor halt meg. 1905-ben, amikor maga felé fordította a fegyvert, a tízes években, amikor halálra ítélte a közönség és a szakma, és 1924. augusztus 12-én, amikor tényleg búcsút intett. Írónak nagy tehetség, embernek zseni, mondta róla Ignótus. Mindazt, amit beletett az irodalomba, felélte az irodalom. Tápanyag lett. Két utat is kijelölt, a felelős, művészi értékek mellé álló irodalomét, és a lektűrét, a polgári színjátékét. Fiatalon lenyűgözően szép és már életében legendás alakja ott áll Móricz Zsigmond mögött és Ady mögött és Lengyel Menyhért mögött és Molnár Ferenc mögött, de nem látszik.”

V.

Számos, különféle szemléletű Gárdonyi-életrajz létezik. Ezek gyakran egymásnak ellentmondó állításokat is tartalmaznak. Gárdonyi József, az író fia, írói hagyatékának gondozója, több kiadást is megért dokumentum-életrajzában objektivitásra, hitelességre törekedett *Az élő Gárdonyi* (1934) című könyvében. Életrajzi információit követve szólok Bródy nyílt levéléről, Gárdonyi és Bródy barátságának fordulópontjáról, és arról is, ahogyan ezt a próbatételt Gárdonyi fogadta. Ma már egyre kevesebben ismerik és értik, hogy valójában mi is történt a két jó barát között. Az ominózus levelet inkább homály fedi, mintsem megértés jellemzi. Erről a levélről köznapi, félig se igaz toposz-vélemények is közkézen forognak, pedig több figyelmet érdemelne.

Bródy 1919-ben Bécsbe emigrált, majd Páduában olasz kenyéren tengette száműzött életét. Gárdonyihoz csak hónapok múlva jutott el Bródy nyílt levele (1921. február 22.). Közben Gárdonyit beválasztották a Vörösmarty Akadémiába, a Magyar Írók Szövetsége elnökségébe emelték. Bródy Gárdonyi közéleti, társadalmi szerepvállalásait árulásként élte meg. Felháborodásában barátságszakító nyílt levelet intézett Gárdonyihoz, aki ezt inkább szépírói remeklésnek tekintette, nem pedig sértő támadásnak. Többen is biztatták, válaszoljon Bródy indulatos levelére. Kállay Miklós, a *Nemzeti Újság* szerkesztője is felkereste Gárdonyit, és érdeklődött:

„Mit felel, Géza bátyám, a Bródy levelére? – Semmit. – Hát mégis valamit csak kellene... – Nem, nem kell. – De a közönség várja. – A közönség a kibékülésünkre kíváncsibb, mint a viszontválaszra. Meglesz az is. Bródy már megbánta. Ismerem. Mindig heveskedő természet volt. Nem tehet róla.”

„A láthatatlan ember” állhatos maradt barátságban is „A nap lovagja”-hoz. Bölcs és etikus döntésének alapja szeretetből fakadó embersége és létfontosságú valóságismereti felismerése a *Titkosnapló*-ban: „A világ szemében én csak kép vagyok. Egyiknek színes, másiknak csak árnyék; mindenképp csak annyira fontos, amennyire az ő élete érdekeit szolgálom, mint a citrom vagy a szőnyeg vagy a gyertya vagy egyéb tárgyak, amelyek a boltban megvehetők és használat után elvethetők.”

A kibékülés, kiengesztelődés – a veszítve szeretünk igazán jegyében – megtörtént: „Setét Sándor egri ügyvéd, közös barátjuk hozta meg Gárdonyi betegágyához Bródy bocsánatkérését. Bródy is ugyanakkor szanatóriumban feküdt. Ezért nem érkezhettek meg személyesen az utolsó kézszorításhoz.

Amikor Gárdonyi meghalt, Bródy a döbbenet fájdalmas vonaglásával írta sürgönyét Setét Sándorhoz: „A sürgönyben, éreztük, mi, a család is, hogy több van benne, mint a szokásos részvét érzéstelen hangja: egy jó barát könnycseppjeiből rakódtak össze a morzeírás pontjai: »A becsületes föld fűvét, mezei virágjának néhány szálát tedd helyettem és nevemben koporsójára. Nevem nélkül. Szó nélkül. Én tudom és érzem, hogy mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolkodok rá. Az anyját és fiait öleli szeretettel neked hű barátod: Bródy Sándor egri földmunkás.«”

Bródy virágot küldött egri barátja sírjára. Fiait arra kérte, keressék fel a Gárdonyi-fiúkat, és fogjanak velük kezét. Sor is került erre: a Gárdonyi- és Bródy-fiúk – az apák kiengesztelődésének szellemében – Bródy Sándor sírjánál kezét nyújtottak egymásnak.

Ez a barátságtörténet személyes és közösségi, erkölcsi sorspéldázat. A jó barát *amoris custos*, a szeretet őre, és *animi custos*, a lélek őre is. A lélek szerinti barátságban a szeretet és a barátság lényegileg azonos. Bródy levelében ez a „mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolkodok rá” olyan, mint Adynál Isten, aki ott van „valamiként: Minden Gondolatnak alján”, mint láthatatlan, sorsot élve boncoló lelkiismeret. Az igazi barátság mértéke a szeretet, fokolója nincsen: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!”

Gárdonyi és Bródy súlyos próbát kiállt barátságát nem az minősíti, hogy azt milyen erők tépték, cibálták, hanem az, hogy milyenek sem voltak képesek szétszakítani. A 34. zsoltárból vett gondolat, „Keresd a békét és járj utána!” (Zsolt 33, 14–15). a *Bencés Regulá*-ban is (o. 18) szerepel: „keresd a békét, és járj a nyomában! – inquire pacem et sequere eam.”

Ady Móricz Zsigmondhoz intézett levelének fináléja analogikus konklúzió: „Magyar sors-kockákon ez ígyen döntődött, / Mind összekerülünk, közös már-

tír-hősök / S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni, / Volt egy szent szándékunk: gyönyörüket írni.”

A hitét megtalált, tanúságtevő, íróapostollá vált Gárdonyi és az erőt sugárzó, hitét megtartó, az író hivatás lángját is megőrző Bródy barátsága irodalmunk főszólámát, emberség és magyarság összhangját erősíti. Gárdonyi felismerése igazolódott: „A magyarság nem kalapdész, hanem a szíve mélyében viseli a magyar, mint tenger csigája, a gyöngyét. A magyarságunk érzése mélyen bent ég bennünk, hogy szinte magunk sem tudunk róla, mint a tűzhányó hegyek, amelyek hideg kőhegyek, de egyszer megmordulnak.” Ady hitvallásának igaza érvényesült: „*Kitárul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom.*”

Bródy arra kérte fiait, keressék fel a Gárdonyi-fiúkat, és fogjanak velük kezét. Sor is került rá, a Bródy- és a Gárdonyi-fiúk Bródy Sándor sírjánál nyújtottak egymásnak kezét.

Az egri Gárdonyi- és Bródy-kultusz lélekemelő pillanata, mintaadó gesztusa volt, amikor – a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárban egy regényes család szülötte, Alexander Brody, Bródy Sándor unokája, Hunyady Sándor unokaöccse, és Keller Péter, Gárdonyi dédunokája, minőségfejlesztő mérnök, családkutatóból lett irodalomtörténész Bródy Sándor kérését teljesítve: nyilvánosan és ünnepélyesen egymással kezét fogott.

VI.

Bródy regénye, *Az egri diákok* című, *Két magyar Robinson története* alcímű, az *ifjúság számára* szánt regény (1894). Felnőtteknek és gyermekeknek egyaránt érdekes, izgalmas, kalandos történet. Érdekesítő, mesés elbeszélés keretében követi nyomon két ártatlanul kicsapott diák élményeit. Egerből Szatmárba vándorolva sok viszontagságon mennek keresztül, végül valóságos, szárazföldi ifjúsági kalandregény klasszikus magyar *robinzonád* lesz belőle, diákhősei pedig magyar Robinzonná válnak. (A regény több figyelmet érdemelne, főképpen Egerben – legalább egy új kiadás formájában.)

Bródy születése jogán jussolta az *egri* nevet, Gárdonyi pedig egri munkásságával kivívta. Mindketten ismerték az „Emberségről példát, vitézségről formát” eszményét. Bródy művészi hajlama először a színjátszás, szobrászat, versírás iránt jelentkezett: „Az egri hegyekben valami puha kőre találtunk, amiből tollkással is lehetett figurákat faragni. Mi sem akadályozhatott meg abban, hogy képfaragó legyek. A versírás azonban kerülgetett mégis, de nem nagy erővel, hiszen kötelesség, pensum is volt egyszersmind.”

Az arckép vallomásaiban meghatott szavakkal vall Egerről, ciszterci Alma Materéről, melynek 1874–1876 között tanulója volt: „Tizenhétéves koromban én még nem tudtam, mely pályán terem számomra babér. De hogy terem valahol, azt

sejtettem, mint sejtí minden gyorsan növvő siheder, aki szerzetes gimnáziumba járt, hol a deklinációval egyidőben ojtják be szívébe a dicsvágyat is. (...) Szobrász akartam lenni, sokféle okból. Először is azért, mert a gimnázium terasza tele volt szentek kőszobraival, melyeknek a kifaragása nagy és szép munkának tetszett nekem; és a városban is találkoztam fehér kőemberekkel, apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, híttak, éltek. (...) Sokkal több baj volt a piktori hajlamokkal. Ezeket izgatta az egész város, melynél festőibbet nem látott még akvarellrel dolgozó ifjú ember. Völgyben fekszik, telis tele nagyon korán nyíló gyümölcsfákkal. Körülveszi a várost hegy, domb, olyan színű, mint az aranyos gyík háta. Messziről kék hegyeket szel derékon a felhő. (...) Maga a város is csupa kész festmény...” (Lyra, 1911)

Egyszer, Sződemeterbe, Kölcsy szülőfalujába igyekezve tiszteletünket tettük a szatmárnémeti zsidó temetőben, Bródy Sándor édesanyjának a sírjánál. A kultúraszervező Muzsnay Árpáddal és néhány egri útitárssal együtt koszorúztunk. Fejet hajtottunk, emlékeztünk. A síremlék héber és magyar nyelvű feliratát meghatódva betűzgettük. A szokáshoz és hagyományhoz illőn sírra helyeztük az Eger-patak medréből hozott kavicsokat, kis köveket, tudván: „Élő kapja a virágot, kavicsot a holtak hantja”. Eltűnődtünk, hogy Bródy Jakabné Blau Katalin milyen csodálatos, családjáért, gyerekeiért élő, erős asszony, igazi *mulier fortis* lehetett! Őrá valóban érvényes a „*Caritas nunquam excidit – A szeretet soha el nem múlik.*” (1Kor 13,8) (A TV Eger operatőre a sírnál és a Kölcsy-ünnepségen is felvételeket készített. Sajnos, a felvételek sorsa ismeretlen!)

Gárdonyi és Bródy barátságának fundamentumába beépült Eger, a közös anteuszi talaj iránti lokálpatrióta szeretet. Periklész, Szophoklész, Horatius, Shakespeare, Dante, Goethe, Tolsztoj, Arany, Babits, Kosztolányi (...) is lokálpatrióták voltak. A két egri író szobra az egri Érsekkert Múzsák ligetének nemcsak dísze: jelkép is. Varga Imre szobrászművész alkotása az egri Parnasszuson nemcsak emlékállítás, hanem vizuális reprezentáció és panteonizáció is. Gárdonyi nevét viseli az egri színház, a ciszterci gimnázium, Bródyét a Megyei és Városi Könyvtár, kacsaparti szülőházát emléktábla jelöli.

Ady találóan írta Bródyról: „A hevesi televénynek minden csíragazdagsága benne van az ő lelkében.” Bródy számos alkalommal tett bizonyosságot lokálpatrióta szeretetéről: „Születtem Egerben, amire büszke vagyok”.

Egy másik, afirmatív természetű, finom öniróniával fűszerezett önjellemzése legyen jubileumi megemlékezésem zárszava: „*Én nem akartam semmit. Díszet, állást, rangot, semmit. (...) Egy dicsőségre gondoltam mindösszesen: ha egyszer valami olyan nagyszerű dolgot írnék – véletlenül –, hogy megemlékeznének rólam egri barátaim.*”

Bródy Sándor írói híre-neve mellett a kor legszebb és legdivatosabb férfiai közé tartozott. Emellett színikritikus volt és lapszerkesztő. Véleményvezérnek számított a maga korában, ma talán azt mondanánk rá: influenszer.

2

„Olvasták, szerették és ajánlották”

A STÍLUSTEREMTŐ BRÓDY

„Olvasták, szerették és ajánlották. Szép ember volt, elragadó, és hozzá valóban hatalmas és diadalmas tehetség. A nők és az olvasók (majdnem egy) behódoltak neki, és sokáig a dicsőség és a népszerűség napfényében fürdött ebben az országban, ahol nem szépséggel és tehetséggel, de könyökkel és tekintéllyel szokás hódítani.”

(Juhász Gyula)

„Életmód-, divat- és viselkedésirányító szerepe volt... Nemcsak abban teremtett iskolát, ahogyan írt, hanem abban is, ahogy a nyakkendőjét megkötötte. Társasági dámák órákig ácsorogtak, hogy csak egy pillanatra is láthassák. Ifjú írók sokáig nem mosták meg a kezüket, ha az a szerencse érte őket, hogy a mester parolázott velük.”

(Kellér Andor)

„Embernek hatásos és uralkodó, társalgónak elragadó charmeur, írónak valami egészen különleges és egyéni: hármasságban így csinált a kor divatjából és szelleméből a saját képére hasonlító divatot és szellemet.”

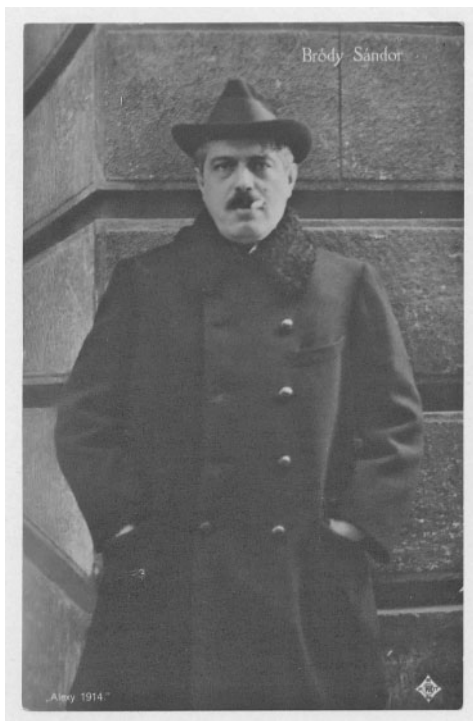
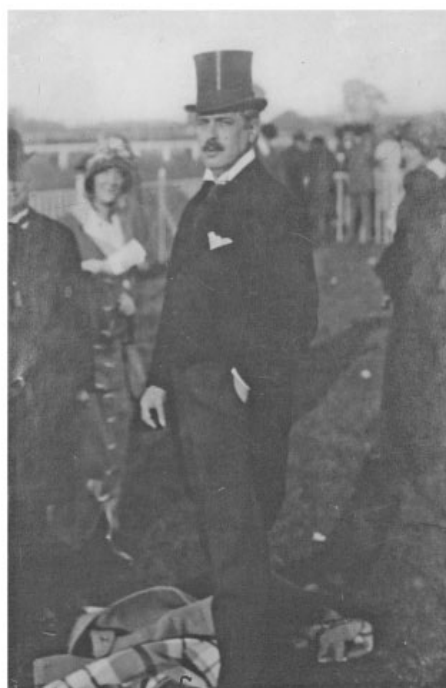
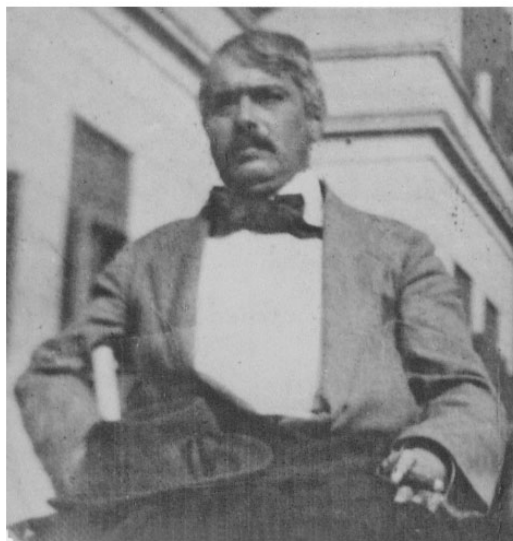
(Karinthy Frigyes)

„Stílusának kell lenni az embernek, és azt hiszem, hogy nekem volt.”

(Bródy Sándor)

„És ez a mintaadás alighanem fontosabb, erősebb, a világ alakulását inkább befolyásoló dolog volt, mint nagyapámnak az amúgy szintén számottevő irodalmi munkássága.”

(Alexander Brody, Bródy Sándor unokája)

Kovács János

Szépíró szóbróker, zsurnaliszta playboy?

Szűk volt neki a provinciális, álmatag kisváros, Eger. Nagyobb léptékkal mért, az egész világot, de legalábbis a magyar irodalmat indult meghódítani. Hatása a mai literatúráig elér.

Jobbkor nem is születhetett volna. Pár évvel az ugrásszerű változást, fejlődést hozó 1867-es Kiegyezés előtt, Heves vármegye székhelyén. Új idők, új élet, gazdasági-politikai megújulás jött, kitágult tér, nagyobb önállóság és szélesebb horizont a dualista Monarchia kényszerű összeláncoltságban. Átalakult világ, polgári házasság és iparosítás, kulturális pezsgés és zsidó emancipáció. Nagy kor, minden befogadó és megemésztő, nagy botrányokkal.

A kiegyezés látványos alkuja tehát megkötötték, hősünk az ezt követő robbanásszerű fejlődésben eszmél az Osztrák–Magyar Monarchia kinyíló, gazdagodó színpadán. Legnagyobb sikereit is ekkor, a századvég és századelő meglóduló expresz-szén, a polgárosuló magyar irodalomban, újságokban, teátrumokban, kávéházakban és szeparékban éri el. Megéri az első világháború üszkös végét, aztán ami utána következik: forradalom és ellenforradalom, vörös- és fehérterror, Trianon, antiszemitizmus, konszolidáció. Az út vége magány, alattomos támadások, kitaszított nélkülözés és szegénység, elhagyatott öregség. 1924. augusztus 12-e az utolsó stáció a fővárosi kórházban. De addig színes állomásokon át vezet az út.

A 19. század végén az egri zsidó hitközség egyik alapítója, a sírba térő, nagyvonalú, ám tönkrement Bródy Jakab legkisebb, 14. gyermekére, Sándorra semmit sem hagy örökül. A becsvágyon, a vállalkozó szellemén és a hódító külsőn kívül. Már az 1863. március 15-i egri születés dátuma is regényes kissé. A hivatalosan kívül két további időpont is ismert ráadásként: április 3. és július 23. Az újszülöttet ugyanis nem anyakönyvezik, ami korántsem szokatlan dolog, s később a zsidó egyházi és polgári évkezdet, valamint a hivatalosan használt keresztény időszámítás labirintusából áll elő a három születésnap. Ami fontos, a tény: író született.

Mégpedig abból a fajtából, aki közvetlen személyében, szemlélete friss és feltárányitottságával legalább akkora hatást tett a szebbik nemén kívül pályatársaira, mint művei által. Nem egyszerűen csak az irodalom szóbrókere, közvetítő az eladó, az alkotó és a vevő, az olvasó között, hanem a világra új szemet nyitó művészi kifejezés ismeretlen földre lépő hazai felfedezője. Az ő lencséje által fókuszált fényből táplálkozik Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula és Ady Endre is.

Íróként és publicistaként is újat hoz, friss, erőteljes, kifejező hangot. Ötvözi a – nem utolsósorban Heves megyéből magával hozott – népi stílust a polgárosuló világ városi nyelvével, igényeivel, érzelmi és gondolati újdonságaival. Romantikus,

naturalista, realista, túlfűtött, érzéki és szecessziós együtt. Mindezt az egyszerű hétköznapi beszéd, valamint a legmagasabb irodalmi nyelv elemeivel dúsítja. Saját folyóiratot ad ki. S a nagy összezőrdülésük előtt még legjobb barát Gárdonyi Gézával közösen szerkesztik a *Nyugat*-előfutár *Jövendőt*.

A családfő halála után a népes Bródy família szerterőppen Egerből. Sándorka anyjával a fővárosba költözik. Néptanítónak, rajztanárnak készül, megpróbálkozik a színészmesterséggel is. Izgatott, lobogó lélek. Tanulmányait nem fejezi be. Vidékre megy kicsit higgadni a fővárosi nyüzsgésből. Gyulán, Adolf bátyja ügyvédi irodájában írnokoskodik. De hogy ez mégsem köti le minden figyelmét és szellemi energiáját, egy könyvecske bizonyítja. A kezdő kezéből kikerülő első Bródy Sándor-irományok összegzése, az 1884-ben megjelenő első novelláskötete, a *Nyomor* rögvest kedvező fogadtatásra talál. Komoly feltűnést kelt a szakmai berkekben, s a nagyközönség körében. Nem mutáló írókamasz, valódi író.

A nyomor, mint téma, itthon új, a hang friss és közvetlen, szemtelen, kicsit frivol. Jó indulás. Nem is marad a nyugalmas vidéken. Föliindultan rohan a fővárost, a világot meghódítani. Állást kap az egyik legjobb hazai napilapnál, a mértéktartó *Magyar Hírlap*nál. Egyelőre újságíró. Mint kiderül: kitűnő érzékkel és stílussal nyúl a témához és a betűhöz. Újságíró, de akkoriban még nem sok választja el az írást és újságírást, talán csak egy hajszál.

A foghíjas műveltségű Bródy egész életén át olvas, kissé lesajnáló nyegleséggel: nagyobb olvasó, mint amilyen író. Ami ismereteiben hiányos, azt szelleme, ötletgazdagsága, kitűnő stílusa igyekszik feledtetni. Akad alkotó, akit műveinél az irodalomra és a kortársakra gyakorolt meghatározó és inspiráló hatásai miatt szoktunk emlegetni. Bródy Sándor méltán tartozik közéjük. Munkáinak többsége ma inkább műélvezetként szolgál, akár egy körúti bérház, amelynek díszes és kopottan is gazdag homlokzata most is csodálatra méltó.

A zseniális fizikus, Newton mondta szerényen: óriások vállán állok – mármint a nagy elődökén. Nos, Bródy Sándor széles vállain igen sokan állnak a magyar irodalom utána következő felsőbb grádicsaira lépők közül. Az ifjú írópalánták benne látják példaképüket, mesterüket. Bródy diktál minden fronton, az irodalmi szalonokban és a társasági életben is. Körülrajongott férfiszépség, művész és playboy, az éjszaka és az íróasztal császára, korának valódi sztárja.

Megfizette a népszerűsége árát ő is ezen a piacon, mint oly sokan. A siker és mámor kábulatában a kijózanító világ személyes és szakmai kudarcai letaglózták. Lelki összeroppanás, kiégés, betegség, öngyilkosság. Néhány kiemelkedő novellája a magyar irodalom múlhatatlan, klasszikus értéke. Három drámájával – *A dada*, *A tanítónő* és *A medikus* – hozott új szint a hazai színpadokra. Korábban nem ábrázolt konfliktusokat – a férfi és nő viszonyát, a szegény, az alárendelt és kiszolgáltatott emberek sorsát – jelenített meg, s újszerűnek számított a nagy-

városi téma is. Kétlelkű volt, makacs, érzékeny és esendő. Az igazságot akarta bemutatni, de legalább ugyanennyire vágyott a sikerre, az elismerésre, a tapsra is.

Bródy habzsolva szerette az életet. Nemcsak nagykanállal ette, hanem maga is szeretett és tudott is főzni, s örült, ha ezzel másoknak is örömet szerezhetett. Kevés az, hogy színes egyéniség, központ volt mindenütt és mindenhol, otthonának tartotta a szerkesztőségeket, a kávéházakat, a kártyaszobákat, a lóversenytereket, a kocsmákat és a nyugalmas elvonulások idején a margitszigeti szállót. Udvartartásába szakmabeliek, művészek, közemberek, politikusok és – magától értetődően – nők tartoztak.

A *tanítónő* című színművét két befejezéssel írta meg, a közönségbarát, megnyugtató *happy end*-esben a fiatalok egymásra találhatnak, a másik kíméletlen, igazságkereső és tragikus kimenetelű. Bródy a színházakra bízta, melyik változatot játsszák. Nem tudni, magának melyik véget írta volna, ha írhatja. A sors az utóbbi befejezést osztotta rá.

Születésnapja három is van. Halála csak egy. 85 éve ment el.

(Heves Megyei Hírlap, 2009. szeptember 5.)

Nagy Beáta

„Foglalkozása? – Semmi.”¹

A Bródy-kisregény „rongyos egzisztenciái”²

Ecsedi István, Robin Sándor, Asztalos Aurél – Bródy-kisregények főképekük ők. Olyan figurák, amelyek közös vonása a bizonytalan egzisztencia, a zavaros pénz-szerzési megoldások és a piszkos, valamint átmeneti üzleti/művészi „siker”. Mindezzel szoros összefüggésben e szereplők egyik legnagyobb nehézsége a szubjektum elbeszélhetőségéhez kapcsolódik, éppen ezért legfőbb kérdésük a „ki vagyok én?” problematikában tárul föl. A szerző (kis)regényvilágának korai olvasatai éppen e hősök anyagi-pénzügyi és saját magukhoz fűződő viszonyát előtérbe helyezve sorolják a műveket (*Színészvér* – 1891, *Az ezüst kecske* – 1898, *A nap lovagja* – 1902) a karrier-regény műfaji koncepciójába, továbbá tárgyalják együtt azokat, mint a Bródy-regény legjobban sikerült darabjait.³ Ugyanakkor az utóbbi értelmezések ettől a műfaji besorolástól részben eltávolodva, részben ebből kiindulva határozzák meg a kisregényeket. Jellemzően a művészregények irányába terelik a gondolatmenetet, vagy legalábbis a művekben jelenlevő művészet-tematika men-

¹ Bródy Sándor: *Színészvér* = B. S., *Két szőke asszony és más regények*, szerk., jegyz., Bródy András, Budapest, Magvető, 1959, 19–200. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom a főszövegben a kisregényből származó idézések során.

² A „rongyos egzisztencia” Reviczky Gyula *Apai örökség* című regényéből származik. Reviczky Gyula: *Apai örökség = Régi magyar regények II.*, Budapest, Unikornis, 1994, 127–199, 196.

³ Lásd a Bródy-monográfusok besorolását: „Több, mint tíz esztendő választja el egymástól Bródy Sándor három szorosán vett karrier-regényét.” Földes Anna: *Bródy Sándor*, Budapest, Gondolat, 1964, 95. Illetve: „sajátos karrier-regény: *Az ezüst kecske*. A karrier-regények az akarat regényei, a személyiség elvtelen – vagy valamilyen téves, vagy cinikus életelvtől hajtott –, de mindenképpen és jellemzően *akarat*i megnyilvánulásait ábrázolják. Robin Sándor karrierjét épp ellenkezően az akaratlanság vagy akaratgyöngeség és az önámítás jellemzi. Csak a kiindulópont azonos: a karrierista regényhős – Robin Sándor is – az élet csúcspontját vágyik.” Juhász Ferencné: *A szecesszió egy Bródy-regényben*. Bródy Sándor: *Az ezüst kecske*, 1898, ItK, 1967, 71/1, 35–46, 37. A műfaj kérdéséhez érdekes adalékként szolgál továbbá Hajdu Péter megfigyelése, melyben az újságírói pálya regénybeli lehetőségeit és megvalósulásának akadályait vizsgálja *A nap lovagjában*. Hajdu Péter: *Egy majdnem-karrier-történet*. Bródy Sándor: *A nap lovagja* = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások, szerk. Biro Annamária, Boka László, Nagyvárad – Budapest, Partium Kiadó – reciti, 2014, 167–174.

tén tipologizálják a szövegeket.⁴ E problémakört a szereplői cselekvések módjához és aktusaihoz kötve kapcsolódom be a Bródy-kisregényekről szóló diskurzusba, mind az egzisztenciális bizonytalanság, mind pedig a művészet regénybeli szerepét figyelembe véve. Ugyanis a művekben kirajzolódó nélkülöző léthelyzetek, a nyomorult sorsok kiindulópontja éppen a szereplői cselekvés deficitjeiben ragadható meg. Sok szó esik a kisregényekkel kapcsolatban a karakterek akarattalanságáról, cselekvésképtelenségéről, jelentéktelenségéről, ugyanakkor kevés említés történik ezek megjelenítési formáiról, a szövegek által előállított nyelvi-retorikai működésmódjáról. Hogy a pénzért folytatott hajsza és létharc hogyan jelenik meg a szöveg nyelvi regisztereiben, milyen motivikus-metaforikus konfiguráló elvek és figuraképző megoldások uralják a Bródy-szövegek poétikai fogásait. A kisregényeket meghatározó művészet-problematika dilemmájához pedig a korszak tipikusnak nevezhető hőstípusán keresztül reflektálok. Ugyanis fontos látni, hogy a Bródy-(anti)hősök milyen történeti sorba illeszkednek bele.

A címben kiemelt kifejezés, a „rongyos egzisztencia” is ezt a történetiséget, karakterizáló sajátosságot vetíti előre. A kifejezés Reviczky Gyula *Apai örökség* (1884) című kisregényéből származik, mely a mű találó metaforájaként foglalja össze a hős, Fejérházy Tibor mindebben megtestesülő létmódját: semmittevő, nincstelen vergődését. Az irodalmi alkotás azt mutatja fel, hogy hogyan válik történetté, sőt életúttá és sorssá az az apai örökség, amely nem tartalmaz semmit se – s ugyanakkor mégis létformáló teherként nehezedik az örökösre, és lesz belőle megtépázott, rongyos egzisztencia. A korszak prózairodalmából jól ismerjük ezt a típust. Azokat a cselekvésképtelen, semmittevő, kószáló,⁵ nincstelen antihősöket, kisembereket,⁶ akiket e korszak Gilády Arzénjaként (*Művészszerelem*), Asztalos Gyulájaként (*Solus eris*), Fejérházy Tiborjaként (*Apai örökség*), vagy Ecsedi Istvánjaként (*Színészvér*), Robin Sándorjaként (*Az ezüst kecske*) és Asztalos Auréljaként (*A nap lovagja*) ismer az olvasó. Ugyanakkor nemcsak a tétlen, akarattalan regénykarakterekre ismerünk rá, hanem többnyire szerzőik életútját is felfedezhetjük hőseik történetében. A kiegye-

⁴ Harkai Vass Éva: *Bródy Sándor és a művéseregény* = H. V. É., *A művéseregény a 20. századi magyar irodalomban*, Újvidék, Forum, 2001, 116–126. Gergye László: *A szent és a profán találkozás Bródy Sándor Színészvér című regényében*, ItK, 2013, 117/5, 560–574. Kollár Zsuzsanna: „aki az emberek egész repertoárját hordotta magában” *Látvány, identitás, szerep megjelenése a Színészvérben* = *Mesterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*, szerk., Bednatics Gábor, Kusper Judit, Budapest, Ráció, 2015, 514–529.

⁵ A *flâneur* alakját a Walter Benjamin-i értelemben tartom számon. Walter BENJAMIN: *A kószáló* = W. B., *Angelus Novus*, ford. Kőszeg Ferenc, Budapest, Magyar Helikon, 1980, 850–889.

⁶ Németh G. Béla: *A polgári realizmus kialakulásának korszaka* = N. G. B., *Türelmetlen és késlekedő félszázad*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971, 177–282.

zés utáni évek lehangoltsága a korszak prózaíróira is rávetette árnyékát – azon fiatal írói körre, amelyet a passzív rezisztencia éveiben felnőtt, elszegényedett fiatalok alkotnak, és akik szemléletmódjukban többé, kevésbé, de eltávolodnak a megelőző időszak művészeti törekvéseitől, világlátásától, prózapoétikájától.⁷ Általában levelező viszony, szerző-szerkesztő nexus, baráti/kollegiális kapcsolat fűzi egymáshoz e korszak szerzőit (Reviczky Gyula, Asbóth János, Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza stb.). Mindazonáltal fel kell ismernünk, hogy ezeket a hol kiterjedtebb és elismertebb, hol perifériára szorult és kisebb életműveket szemlélve kirajzolódik egy egységes századfordulós jelenség.⁸ Hiszen a korszak eltérő problematikájú, struktúrájú műveit nagyon is azonos világszemlélet hatja át: a schopenhaueri filozófia, a dezillúziós melankólia, a világ haszontalanságának gondolata, vagy a naturalista megjelenítésforma, mely az undor, a nyomor, a pénztelenség és a tehetetlenség létmódjait/létformáit viszi színre a szövegben. A cselekvés hiábavalósága és a figura jelentéktelensége (a kisember-tematika) egyre inkább egy cselekménytelen szűzsébe illeszkedik. Ezt a semmittevést, a vergődést a külső események redukálása, illetve az események belsővé válása mind jobban kiélezik, így válnak a korszak kisregényei a tétlenség elbeszélésévé is.

Ebbe a közegbe simulnak bele a Bródy-szövegek is. A jellemzően századfordulós témavilág többféleképpen fogalmazódik meg az egyes szerzők műveiben, és eltérő módon építi fel cselekményét, ugyanakkor közös aspektusnak számít, hogy felerősödik a szubjektum bizonytalanságának problematikája. A Bródy-kisregények szereplőinek fő kérdése éppen a „ki vagyok én?” dilemmájához fűződik. Mindegyik kisregényben más-más úton jut el a főszereplő a belátásig, hogy egytől egyik a megsemmisülés útján jár. A világra való ráirányulás módja ebből adódóan mindig valamilyen életunt hangulatban és világfájdalmat sugárzó feleslegességtudatban manifesztálódik bennük. Ebből a szereplői diszpozícióból indulunk ki a szövegek értelmezésekor. Nem túl erkölcsös figurák ők, két asszony között őrlődnek, két asszonyt tartanak bizonytalanságban, a karrier és a pénzszerzés érdekében bármit elkövetnek.

A kisregények Budapestje

A kijelölt művek mindegyikére igaz továbbá, hogy valamiféle egységesnek nevezhető megfoghatatlanság lengi át a művek világát – mind motivikus szinten,

⁷ Kiczenko Judit: *Az „érzelmes regény” újjászületése. Az 1870-es évek regénye*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, bölcsészdoktori disszertáció, 1973.

⁸ Ahogy arra Eisemann György is rámutat két korszak-összegző írásában. Lásd. Eisemann György: *Midas és a századforduló*, illetve a *Tantalus és a századforduló* = E. Gy., *Végidő és katarzis*, Budapest, Orpheusz Kiadó, 1991, 110–135, ill. 136–156.

mind pedig az elbeszélés szintjén, a beszédmód nyelvi jelenlétében. Hogyha a mai irodalom- és kultúratudomány belátásait szeretnénk felidézni, akkor *atmoszféraként* kell megnevezni ezt a sajátosan kézzel-nem-fogható, hangoltsághoz köthető jelenséget, amely átszövi a Bródy-kisregényeket, illetve az epikai szöveget általában.⁹ A kisregények hasonló hangulatát – a narratív beszéd hangoltságán keresztül – a párhuzamos cselekmény-mozzanatok, az ismerősnek tetsző jelenetek, a rokon karakterek és az azonos városi miliő teremtik meg. Budapest – és az a mód, ahogy a szereplők a városi közegben jelen vannak – az egyik legalapvetőbb közös kontextusa a kisregényeknek. A „kegyetlen” és „nyomorúságos” város nyomasztó atmoszférája mindhárom műben jelentéssel bír a regényvilág szempontjából. „Füstös”, „ködös”, „fojtogató városi reggelek”, „színtelen hajnalok”, illetve „unott, pállott levegő” járja át a regénybeli Budapeste(ke)t. A szereplők valahányszor a főváros utcáin találják magukat, úgy tekintenek magukra, ahogyan a város aposztrofálódik a szövegben: undorral. Jól ismerjük az egzisztencializmus irodalomra gyakorolt hatását és annak modern megjelenítési módjait. Az undor, a semmi, a közöny regényszerű kidolgozásainak hagyományát épp ahhoz a korszakhoz szokás kötni, amelyből Bródy is „érkezik”. Noha a Bródy szövegeiben intenzíven érvényesülő szociáldarwinista determináció okán inkább a naturalizmus közelében szokták elhelyezni műveit,¹⁰ a kisregények világától nem idegen az európai modern regényekben feltárt létproblémák erőteljes érzékeltetése sem – természetesen nem az abszurdításuk felől szemléltetve. A szereplők önundora azonban ezt a szemléletmódot vetíti előre,¹¹ amely alapvetően a város-élményhez fűződik. Hangoltságukat „a küszködés és a nyomor Babylonja” (24), Budapest atmoszférája fejezi ki a legjobban. A „változatos nyomorú város”¹² élménye és a főszereplők diszpozíciója ekvivalens módon fejeződik ki és voltaképpen a városban-benne-lét nyomorúságos atmoszférájában vergődnek valamennyien. A város története, küszködő nyomora a szereplők küszködése és nyomora is egyben. A *Színészvérben* már a kezdő sorok is erről tanúskodnak. Ecsedi István városba érkezésének pillanatában veszi

⁹ Kulcsár-Szabó Ernő: *Az epika atmoszférája*, It, 2021/4, 404–431.

¹⁰ Juhász Ferencné: *Bródy Sándor*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

¹¹ Bródy regényhősei a leghétköznapibb módon jutnak el az undor felismerésig, csakúgy, mint az ismert Sartre-mű én-elbeszélője: „Nem bírom! Nem bírom tovább! Itt van, a torkomban érzem ezt a mocskot, az Undort. Ezúttal, meglepetésszerűen, egy kávéházban tört rám.” Lásd. Jean-Paul Sartre: *Az Undor* = J. P. S., *Az Undor. Regények és elbeszélések*, ford. Réz Pál, Budapest, Európa Könyvkiadó, 5–240, 33.

¹² Bródy Sándor: *Az ezüst kecske* = B. S., *Az ezüst kecske, A nap lovagja, Rembrandt*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973, 5–179, 69. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom a főszövegben a kisregényből származó idézések során.

kezdetét a történet, és a városnak nagy szerepe van a férfi érzemvilágának felmutatásában.

Körülnézett. A környezetben keresett bátorságot, s szorongása még nagyobbra vált. (...) s kitekintve a csendesedő utcára, mely oly idegen neki, szemben a nagy lap szerkesztőségének még mindig kivilágított, de már nem barátságos ablakával: újra érzi elhagyatottságát, újra látja a nyomort, a süllyedést, a halált. Ugyanazok az érzések fogják el, melyek egy hete, amikor a fővárosba jött, a vasúton kínozták. Az a megsemmisülés, melyet afelett érzett, hogy el kell hagynia a kisvárost, a csendes, nyugodt jólétet; a lányt, akit szeretett, s a régi életet fel kell cserélni egy újjal, egy olyannal, amelyben csak a nyomort ismeri rettenetes híréből. (21–23)

Ez a megsemmisülés-érzés fokozatosan feloldódik az események előre haladtával és egy teljesen új, „modern ember” (89), a város embere lép a naiv vidéki fiú helyébe. Az irodalmi szövegben a tér – Bródy kisregényeinek esetében a város – metaforikus jelleget kap, világmodellként értelmezhető. Ezért fontos hangsúlyozni, hogy Budapest nemcsak helyszín, hanem a szereplők aktuális hangulatainak kivetítése, a városnak az egész kisregényben ily formán fontos szerep jut. A *Színészvérben* az elbeszélés úgy teszi meg a kisregény egyik jelentős szereplőjévé, hogy szót ad neki: „»Igaz, hát szeressünk!« – mondá az egész főváros” (124), megszemélyesíti: „szerette volna az egész fővárost, az egész világot keblére ölelni” (116) és cselekvéssel ruházza fel: „Követelte a várostól, az utcától, a tömegtől: adják elő a lányt! A város, az utca, a tömeg ígérte, de meg egyre nem adta.” (122). A város nemcsak akasztások és hajnalba nyúló munkafolyamatok otthona, hanem az akasztás közönyének/felkavaró élményének megélése, a keserves munkában való megsemmisülés érzete maga. Ebben a műben szakad a leghangsúlyosabban két részre a város: a külváros nyomora szegül szembe a belváros fényűzésével. A két nőalak legnagyobb vergődése is a főváros utcáin zajlik és a szöveg mindig a legaktuálisabb helyszínt választja a szereplők diszpozíciójának szemléltetésére. Ecsedi szeretője, Szera vajúdásának kálváriájához a külváros nyomasztó utcái, kihalt városrészei társulnak. A szöveg hosszú bekezdéseken, oldalakon át szemlélteti a nő fájdalmát, menekülését, ezzel párhuzamosan pedig az egyre néptelenebb, zavarosabb hangulatú városnegyedek bukkannak fel. Ecsedi másik szerelme, Boér Anna kálváriájához, öngyilkossági kísérletéhez (egész alkatahoz) azonban a Duna illik leginkább. Az önmagával viaskodó lány szimbolikus helyszínt választ tépelődéseire, a várost átszelő folyó zavaros gondolatvilágának, hömpölygő hallucinációinak metaforikus helyszíne lesz.

Az *ezüst kecske* főszereplője esetében Budapest egyfelől úgy van jelen, hogy a város szennye, mocska a férfi egész cselekvésmódjába beleíródik. Minden, ami-

hez válása után belekezd, bűnös mozzanatot rejt. A „piszkos város” (87), aminek utcájára kilép elhagyva Piroskát, személytörténetének részeként artikulálódik a szövegben – magára húzva a szöveg eddig városra alkalmazott jelzőjét. Másfelől úgy válik Budapest a főszereplő részévé, hogy a város utcáinak bejárása közben saját szorongásaival szembesül. Amikor hosszú idő után találkozik régi barátjával, Hirsyvel, a következő történik:

Ballagtak előre, a Sugár út mellékutcáin, ki a liget felé. (...) Robin Sándor arcát egy kényszerített mosolygás torzította el, borzalmasan szenvedett, de azért csak hallgatta barátja beszédét. (...) Kiérték a ligetbe (...) Kémlelte a lóvasút közönségét: nem vesznek-e észre rajta valamit? Ő úgy érezte, mintha az egész teste egy var volna. Össze volt gyűrve a ruhája, az inge, a gallérja piszkos: undorodott magától.” (138–141)

Robin átváltozásának narratívája minden szálon a város utcáihoz kötődik. Attól a mozzanattól kezdve, hogy kilép a „házasságából” a sötét „piszkos” utcára, elindul egy törvénytelen úton megszerzett vagyon és életút felé, amely, jól érzékelhető az idézett séta-jelenetből, az önundorig vezet. A Budapestet megképző utcák, teretek meghatározó szerepe azonban a szöveg leglátványosabb metaforáján, az ezüst kecskén keresztül nyeri el értelmét. Robin Sándor története mellett végighúzódik a szövegen az ezüst kecske története is. A sétapálca narratívája már a szöveg első lapjain kezdetét veszi, amikor gazdája zálogházba teszi és megváltik tőle. Innentől Robin számára a nélkülözés és a pénzszerezés állandó szimbólumává válik. Hol felbukkan, hol elkeveredik a zálogházak között, hol a hiány tárgyaként jelenik meg, néhol pedig útban van és elhajítják. A szereplők azonban állati tulajdonsággal ruházzák fel, becézik és simogatják, sőt még csókolgatják is. Robin Sándor Piroskával való törvényes esküvőjéről mond le azért, hogy az esküvőre szánt pénz egy részéből megválthassa az ezüst kecskét. Az elemzés szempontjából azonban funkcióját tekintve válik jelentéssé. Tárgyi mivoltában szemlélve, mint a sétához hozzájáruló eszköz, amely persze a férfi számára érzelmi kötődéssel is bír (édesanyjától kapta), a járásaktus részeként tematizálódik. A történet végén, amikor a férfi már tíz éve nem látta a botot, hirtelen eszébe jut és felidézi, hogy „milyen sétákat tettem vele! Milyen gyönyörű sétákat. Oly frissnek, erősnek, úrnak éreztem magamat, ha nálam volt, és mennyire megrokkantam, ha kosztba kellett tennem! (...) Ha meg tudom tartani, hol vagyok most. Állok egyenesen, magasan és boldogan... Kitömött vas vagyok, egyedül állok kasírozott sziklán.” (172) Az önmagát az ezüst sétabottal azonosító férfi végül rábukkan a botra, onnantól egy utolsó fejezet van még hátra a regényből, melynek címe: *Bolyongások*. Robin Sándor története ott kezdődik, ahol zálogba adja a tárgyat, és akkor ér véget, amikor megtalálja azt. Az ezüst kecske metaforikus

jelentősége abban ragadható meg, amit funkciójában hordoz: a járás aktusában. Amikor Robin megteheti, hogy fiákerben utazik a városban, a szöveg azonnal úgy jeleníti meg a férfit, mint aki „kissé összeesett” (106). A férfi hatalmas termetét, egyenes, néha merev tartását folyton hangsúlyozó szöveg rámutat arra, hogy az úri életmód hogyan zsugorítja össze a nagytermetű férfit. Ahogy kibontakozik a férfi története, és ahogy halad a bukás felé, egyre gyakrabban váltja le a fiákert (amit felesége fizet a számára) és vág át „gyalog a belvároson, a Múzeum kerten, és a maga lábán igyekezett a képviselőház elé” (92).

Robin Sándor esetében a *járársaktus* verbális reprezentációjáról van szó, amennyiben a gyaloglás elbeszélése – metaforikus értelemben – nem is annyira a cselekményt hozza létre, hanem a léptek prózanyelvi kidolgozásával párhuzamosan verbális térként a főváros új irodalmi képzetét építi fel. Itt érdemes felidézni azt, hogy a tér szerepének feltárására irányult kultúraelméleti írások éppen arról számolnak be, hogy a művészi tér nem vezethető vissza teljes mértékben a reális térre. Jurij Lotman szerint „az irodalmi alkotásban a tér a világról alkotott képek különböző összefüggéseit reprodukálja”,¹³ metaforikus jelentést hordoz. Michel de Certeau szerint az ilyen jellegű elbeszélés ezzel az eljárással azt éri el, hogy a tér fogalmát a cselekedetek (vagyis az ember) függvényébe állítja, pontosabban szólva olyan „térbeli gyakorlathoz” (a járáshoz) köti, amelyben a lépések „megmunkálják a teret”. Így „a járókelők cselekedetei pontokká alakulnak” és létrehozzák a várost, a maguk által megélt teret.¹⁴ Robin Sándor városi gyaloglásainak elbeszélése és metaforizálása azt mutatja fel, hogy hogyan válhat Budapest a kisregény(ek) szereplőjévé, valamint a főszereplő hangoltságának legmeghatározóbb kifejezőjévé.

Érdemes a párhuzamos történetek kidomborítása okán a harmadik regényből is felidézni az ide vonatkozó epizódokat. Noha a „nap lovagja” egy távoli fürdővárosban tölti ideje nagy részét, Budapest a távoli város képében – a nehézkes pénzforrás egyetlen lehetőségeként – mégis jelen van az újságíró gondolatvilágában, majd vissza is tér a fővárosba. Akkor a következőképpen hat rá a város levegője:

Maga sem hitte, hogy visszatérhessen még egyszer, főképpen ahogy Pestre ért, és egyszerre benne találta magát e város közönséges viszonyaiban, holott minden ragaszt, marasztal, puhít s elzülleszt. A pállott, az unott és megszokott levegőben egyszeriben visszatért fáradtsága és elmúlt minden vállalkozó szelleme. Úgy látta,

¹³ Jurij Lotman: *A művészi tér problémája Gogol prózájában = Kultúra, szöveg, narráció, Orosz elméletírók tanulmányai*, szerk. Kovács Árpád, V. Gilbert Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 119–186.

¹⁴ Michel de Certeau: *Térbeli gyakorlatok = M. C., A cselekvés művészete*, szerk. Kelemen Pál, ford. Z. Varga Zoltán, Budapest, Kijárat Kiadó, 2010, 117–152, 122.

hogy itt nem folynak, hanem nyúlnak a dolgok, itt nincs „svung”. Tormába esett féreg mindenki; vagy édes vagy keserű tormába – csak az a különbség.¹⁵

Úgy tűnik, hogy a regény éppen azt kutatja és azt tárja föl, vajon mivé válik az ember, amikor a városban „benne találja magát”. Innentől a történet végéig ebben a hangulatban látjuk az újságíró, ebben a megfáradt idegességben. Ahogy viszont a fürdővárosi hercegi körhöz, először egy „kissé megundorodott magától” (272), majd pedig „visszakapta idegességét. Egyszerre megfájdult a feje és a lába” (275), s e kiújult „neuraszténiában” (275) a történet legvégén a párbajt megelőző pillanatokban még feltűnik előtte Budapest, „a meleg, füstös, de biztos pesti kávéházi” (284) közeg illúziója.

Budapest tehát kétféleképpen van jelen a kisregényekben: egyrészt felidéződik az újjá alakított századfordulós városkép, amennyiben az elbeszélés nyelve megnevezi a valós utcákat, tereket és parkokat; másrészt a város megjelenítése a karakterek megvilágítását is elvégzi. A nagyváros nemcsak a helyszínt biztosítja a regényben, hanem a jelenlét térbeli vonatkozásának kihangosításához, a világban-benne-lét feltárásához is hozzájárul. Azt a lázas, ideges tépelődést árnyalja, amely a nagyvárosra jellemző elidegenített létmódban törhet csak fel igazán. A Bródy-kisregények szereplői azonban az elidegenedés-érzésén túl az (ön)undorodás érzéséhez jutnak el városi kószálásaik, bolyongásaik alkalmával. A továbbiakban azokat a jeleneteket emelem ki, amelyekben végbemegy ez a folyamat.

A „modern ember” megalakulásától a „bukott emberen” át a „fölvett figuráig”

Mindhárom kisregényről megállapítható, hogy a művek középpontjában a főhős életútjának, karakterének teljes fordulata tematizálódik, vagy egy krízishelyzet, vagy egy sikerélmény bekövetkeztével, melynek eredménye azonban mégiscsak az (ön)undorodás érzésében összpontosul. Jellemző, hogy a válsághelyzet és a nem várt siker megoldhatatlansága egy emotív robbanásban tör ki. A világban helyét nem találó szubjektum a létbevetettség felszámolhatatlanságából adódó levertséget, illetve az ezt tápláló szorongást éli meg.¹⁶ Már az első regény-olvasatok is arra a következtetésre jutnak, hogy a történetek tétje nem a cselekményességben

¹⁵ Bródy Sándor: *A nap lovagja* = B. S., *Az ezüst kecske...*, 181–312, 230. A továbbiakban erre a kiadásra hivatkozom a főszövegben a kisregényből származó idézések során.

¹⁶ „Az embernek szellemi meghatározottsága” nem engedi, hogy „kívülre kerüljön” – „nem tud menekülni a szorongástól.” Vö. Søren Kierkegaard: *A szorongás fogalma* = S. K., *Søren Kierkegaard írásaiból*, ford. Dani Tivadar, Budapest, Gondolat Kiadó, 1982, 321–365, 346.

rejlík, hanem egy-egy érzésben,¹⁷ a szereplők hangulataiban. Sartre elméleti írásaiból többet is megtudhatunk arról, mit is jelent ez az általánosan jelenlevő – lépten, nyomon belénk hasító – érzés-jelenség. Heidegger egzisztenciál-ontológiai szemléletéből indul ki és emóció kifejezése ahhoz a fogalomhasználathoz közelít, amely a hangulat – hangoltság – diszpozíció hármas egységére utal.¹⁸ Sartre ennek nyomán arra mutat rá, hogy az emóció nem más, mint világértelmezés:

Az emóció a világ felfogásának egy bizonyos módja. (...) Az alany, aki egy gyakorlati probléma megoldását keresi, kívül van a világon, és a világot ragadja meg percről percre, minden tettén keresztül. Ha próbálkozásaival kudarcot vall és haragra gerjed, akkor maga ez az izgalom is egy módja annak, ahogyan a világ megjelenik számára. És nem szükséges, hogy a szubjektum a sikertelen cselekedet és a harag közé beiktasson egy reflexív tudatot.¹⁹

A világértelmezés módjaként felfogott emóció (amely tehát a heideggeri hangolt-lét kategóriájával konvergál) aztán a világ átformálásának gondolatával folytatódik:

Most már felfoghatjuk, mi is egy emóció. A világ átformálása. Midőn a kijelölt utak túl nehezen járhatónak bizonyulnak, vagy amikor nem is látjuk az ösvényt, nem maradhatunk meg tovább egy ennyire követelődő és nehéz világban. Minden út el van torlaszolva, de mégis cselekedni kell. S ekkor próbáljuk megváltoztatni a világot, vagyis próbáljuk úgy végigélni, mintha a dolgoknak a lehetőségeikhez való viszonyát nem determinista folyamatok szabályoznák, hanem a mágia. (...) Értsük meg azt is, hogy ez a kísérlet mint olyan nem tudatos, hiszen akkor egy reflexió tárgya lenne.²⁰

A világ átformálása, mint az érzelmi világ alapja, fontos belátáshoz vezet. Nem nehéz ráismerni a német kortárs megértés-filozófiájára akkor, amikor Sartre az emóciót úgy írja le, mint a nem-reflexív világértelmezés egy módja.²¹ Az emóció

¹⁷ Bodnár György idézi Osvát Ernő *A Hétben* 1898-ban megjelent cikkét egy Bródy-kisregény kapcsán. Lásd Bodnár György: *A drámai leírás: Bródy Sándor* = B. Gy., *A »mese« lélek-vándorlása. A modern magyar elbeszélés születése*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 73–86.

¹⁸ Martin Heidegger: *A jelenvaló-lét mint diszpozíció* = M. H., *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Budapest, Osiris Kiadó 2001, 162–168.

¹⁹ Jean-Paul Sartre: *Egy emóció-elmélet vázlatja* = J. P. S., *Módszer, történelem, egyén. Válogatás Jean-Paul Sartre filozófiai írásaiból*, ford. Nagy Géza, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976, 25–95, 62.

²⁰ Sartre: *Egy emóció-elmélet vázlatja*, 67.

²¹ *Uo.*, 62.

olyan jelenséggént definiálódik, amelyből nincs kiút, amelyből nem szabadulhat az ember. A világ átformálása azonban segítséget ad a megértéséhez. Ez az aktus mindig cselekvésre készíti az alanyt, ugyanakkor nem mindig képes elbírní ezt a nyomasztó feszültséget, így tehetetlenségbe fullad. Erre mondja Sartre, hogy az „érzelmi krízis a felelősség feladásában van”.²² Noha nem célom, hogy a filozófia belátásait időben visszaolvassam Bródy kisregényeire, ugyanakkor egy olyan olvasat-lehetőséget kínál fel Sartre emóció-vázlata, amelynek mentén jól érzékeltethető és megérthető e szereplők hangulatilag feltárt karaktere. Elmondható ugyanis, hogy e szereplők erőteljes érzelmi síkon mozognak, cselekedeteik egy felfokozott hangulati állapotból történnek, s ennek megragadását ebből az irányból látom megközelíthetőnek. Amikor a regényhős számára előáll egy nehézség, az elviselhetetlen feszültséget kelt benne – jellemzően a cselekvéstől való szorongás érzése uralkodik el – ezért igyekszik *máshogy* megragadni ezt a nehézséget. Cselekvés helyett a düh, a harag, a pánik vagy az undor érzése hatalmasodik el, érzelmileg előáll a cselekvésképtelenség. Ez az érzelmi reakció jelenti a világ átalakításának aktusát, amely – Sartre nem győzi nyomatékosítani, hogy – nem tudatos, nem-reflexív mozzanata a helyzet megragadásának.

A *Színészművészt* főhősének, Ecsedi Istvánnak például elhagyott kedvesének képzeltbeli felbukkanása váltotta ki ingerlékenységét: „Hirtelen gyűlöletet, bosszúvágyat, a büntetőbíró igazságszolgáltató dühét érezte magában felforranni” (123). A szerelem vágyott képzete és az ezzel együtt járó bénító tehetetlenség ütközése egy érzelmi robbanásban (a világ ilyenformán való megváltoztatásában) sűrűsödik össze. Robin Sándor szintén egy képtelen helyzetben találja magát: Hanna, második felesége és saját apja árulásával kell megküzdenie. Amikor szembesül felesége tettével és szemtől szembe kerülnek egymással „a férfi undorodva hátrált, fuldokló zokogása úgy összerázta, hogy nem volt többé ura a maga testének sem. Bensejét is oly láz és konfúzió törte és zavarta össze, hogy akarata és érzése különvált. (...) Csaknem újra beléharapott az őrzöngő düh” (133–141). Robin Sándor a krízist a megváltoztatott érzésvilágban képes csak megragadni, ami azt jelenti, hogy „amikor minden út bezárul előtte, a tudat az emóció mágikus világába veti bele magát, méghozzá teljes egészében”.²³ Asztalos Aurél legfőbb krízishelyzete magához a halálhoz, a párbajhoz köthető. Amikor szembesül saját tehetetlen állapotával, a következő történik:

Most kezdte érezni csak teljes összeomlását, most látta csak tökéletes plaszticitással, mi történt vele. Állt a szoba küszöbén, nem tudta, mihez fogjon. Leül-

²² Uo., 73.

²³ Uo., 79.

ni nem mert, attól való félelmében, hogy teste elveszíti minden akcióképességét. Állt, mereven, téveteg, ostobán, és vágya az volt: ha futni lehetne innét! El, messze, nyomorúságos, rossz szagú, kicsinyes és földhözragadt viszonyai közé. (284)

Tulajdonképpen ennek a krízisnek a kidolgozásáról szól a kisregény. Arról, hogyan jut el Asztalos Aurél a gyilkos párbajig. Az ő esetében jelen van egy életunt atmoszféra is, a fürdőváros „lomha párája” (190), a semmittevés, az unalom légköre veszi körbe őt. Ebből a légkörből azonban lépten, nyomon kibillentik hangulatingadozásai, ideges vergődései a körülötte zajló események hatására. S amikor szembesül a párbajhelyzet kiúttalanságával, akkor lép be az az átalakítás-aktus, az az érzelmi robbanás (Aurél esetében a „teljes összeomlás”), amelyet a világ meg tapasztalásának egy módjaként írtunk le. A kisregények éppen azokat a nehezen megragadható pillanatokot igyekeznek tehát kimerevíteni a szereplők krízishelyzeteiben, amelyeket a filozófia nyelve is csak „mágikus világgént” képes megnevezni.

Az idézett jelenetekből jól látható a szereplők érzelmi karaktere, helyzetreakcióik erőtlen, merev aspektusa, amely a történetek végére három nyomorú ember-típusban összpontosul. Mindhárom esetben egy olyan folyamatról van szó, amely a szubjektumot érinti. Arra a kérdésre keresik a választ a szereplők, hogy kik is ők valójában. A *Színészvérben* és *Az ezüst kecskében* az a tipikus eset következik be, amikor a vidéki férfiből városi ember lesz – a nélkülözésből az érvényesülésig vezető utat járják be. A *nap lovagjában* már a városi ember egy tipikus alkata tűnik fel, akinek a pénzszerzés nehézkes ügyei végül nem juttatják el – pontosabban nem jut el – a várt sikerig, az egzisztenciális biztonságig. Mindhárom főszereplő a hiány tapasztalatából indul ki, amelynek tárgya a pénz. A Bródy-hősöknek különös hozzáállásuk van azonban a pénzszerzéshez, és mindhárman sajátos úton, módon jutnak hozzá. Nem a munka felől igyekeznek felszámolni a nélkülözést, sokkal inkább a pénz felkeresésére, előteremtésére törekednek. Ecsedi István poétaként érkezik a fővárosba és „elhatározta, hogy sorra járja az összes hivatalokat, az ügyvédi irodákat, de aztán halasztotta napról napra. Várt. Mire? Maga sem tudta. Dolgozatokat küldött be a lapoknak: nem feleltek rája. Éhezni kezdett, s türelme is elfogyott.” (26) Ebben a nélkülöző vergődésben fogalmazódik meg nagy eszméje: „Ha lehetne munka nélkül nagyot teremteni!” (32) Ez a gondolat aztán bele is íródik személytörténetébe, amely akkor kezdődik, amikor a Föld nevű lap szerkesztőségében állást keres, s a következő beszélgetés hangzik el:

A reporter folytatta tovább a kérdéseket:

- Mit gondol, hű volt Clovis Hughes-né férjéhez? Igen, vagy nem?
- Nem tudom.

- Mit tart Castelárról?
- Semmit! – szól Ecsedi István, szomorúan tekintve szét maga körül. Kémszerűen egyszerre, vajon nem tréfa-e ez az egész itten. Nem volt tréfa. Mint valami vésztörvényszéki elnök, oly rémes komolysággal emelkedett fel helyéről a reporter s halkán, de nyomatékkal szólott:
 - Ön vidéki?
 - Igen.
 - A neve?
 - Kis-bilkei Ecsedi István.
 - Foglalkozása?
 - Semmi.
 - S ön, kis-bilkei Ecsedi István, aki nem tud spanyolul, s nincsen Castelárról semminemű véleménye; ön, aki nem tud semmit, foglalkozása nincsen – hírlapíró akar lenni! (36)

Az idézett párbeszédéből jól megmutatkozik Ecsedi karakterének lényege. Bródy olyan szereplőt állít karrierregénye élére (amennyiben e regénytípus közé soroljuk), akinek nincs foglalkozása, aki nem figyeli a világban zajló eseményeket, aki közömbös a környező világra. Ecsedi mégis ebből a semmittevő közönyös létmódból indul el az érvényesülés irányába. Ugyanis a férfi végül megkapja a munkát a szerkesztőségben és kezdetben címszalagíró lesz, s közben a munka annyira kifárasztja, hogy saját alkotásaival nem képes foglalkozni. „A legelső undor akkor fogta el Istvánt, amikor innen hazament. Lassacskán azonban megszokta ezt a légkört, sőt, jól is érezte magát benne.” (55) A munka első heteiben még a nyomor és a kellemetlen közeg hatása alatt dolgozik, majd története szépen fordulatot vesz és az unalmas, monoton, fárasztó munka helyébe végre számára is kedvező feladat kínálkozik. Amikor elkíséri egyik tudósító kollégáját egy akasztásra, a munkatársa átadja az ügyet Ecsedinek, s arra kéri, írja meg ő a látottakat, majd felmond. A férfi „írni kezdett. Lázás gyorsasággal” (86), és az elkészült cikk meg is hozza a várt sikert. Amikor a lapkiadó – valamennyi munkatársa által vágott – mindenestől lányával, Szerával törvénytelen kapcsolatba lép, még hírnevet is szerez magának:

A *Föld* munkatársai meg is szólították:

- Min dolgozik?

Ecsedi István szerényül azt felelte:

- Semmin.

Elhíresztelték róla, hogy egy *Semmi* című drámai költeményen dolgozik. Az igazság az volt, hogy nem dolgozott mit se. Pihent, figyelt. (80)

A semmivel való foglalatосkodás ily módon – szó szerinti értelemben is – hozzá adódik a férfi narratívájához. A szerkesztőségnél tett első látogatásakor önmagát semminek aposztrofáló ember személytörténetét a kimondott szó (foglalkozása: semmi) végül úgy artikulálja, hogy a kisregény nyelvi-szemantikai szintjén létre is hozza azt (*Semmi* című dráma, amely nem létezik). A munka nélkül létrehozott nagy alkotás beteljesülése ez.

A férfit innentől elragadja új pozíciója, a szerkesztőségben belül betöltött új szerepe, folyton azon töri a fejét, hogyan tehetne szert további szenzációra. Munkatársai is észreveszik ezt az új vonást rajta: „csodálkoztak, mint olvadt hirtelen a vidéki fiúról naivitása” (88). Ő maga „egy pillanatra restellte, hogy ilyen né lett, de aztán beletörődött. Hisz nem tett semmi rosszat, azért még nem lett bűnössé, mert az lett, ami a többi: modern emberré. A modern ember nem nagyon tetszett magának. (...) Meglepte magát azokkal a különféle pózokkal, amelyeket az emberek előtt vágott.” (89) A kisregényben megíródo „modern ember” a szöveg tanúsága szerint tehát az lehet, aki nem tesz semmit, s aki a semmiből képes olyan műalkotást írni, ami nem létezik, mégis beszélnek róla. Bródy művészregényében tehát (amennyiben a művészregények csoportjába illesztjük) többnyire nem a művészet tematizálása, hanem a művészet nivellálása történik a főhős személytörténetének átalakulása során. A vidéki naiv férfiből városi modern ember lesz, aki a poézis tagadásáig is eljut,²⁴ s aki végül a hírlapírói pozíción reked.

Hasonló átalakulás történik *Az ezüst kecske* hőséval is. Szintén egy kisvárosból Budapestre került fiatalemberként lép be a történetbe Robin Sándor, joghallgató, akinek élete éppen az igazság horizontján siklik ki. Ebben a kisregényben is a pénz a cselekmény kiindulópontja: Robin Sándor éppen a zálogház előtt toporog, hogy megváljon kedvenc ezüst sétapálcájától, s némi pénzhez jusson általa. A semmittevés motívuma az ő alakján is végigvonul: a pénz megszerzése számára sem elsősorban a munkavégzés következményeként értelmeződik, hanem egyrészt barátai adományaiból él, másrészt – betöltve a parlamenti pozíciókat – kapcsolatai juttatják el az anyagi jóléthez. Barátai segítségével tehát berendezik addig közösen lakott legénylakásukat, hogy Robin régi szerelmével, Piroskával közös életet kezdjen, sőt egy ideig a barátok tartják el az ifjú „házasokat”. A férfinak végül sikerül egy másik nő ügyeskedéseinek keresztül a legmagasabb körökbe jutnia, maga mögött hagyva „feleségét”, barátait, korábbi nélkülöző életét. A történet elején önmagát az ezüst kecskéval, a sétabot szimbolizálta világgal azonosító férfi a kisregény végére azonban „bukott ember” (143) lesz. Érdemes felidézni a férfi vívódásait:

²⁴ „– S a poézis? – Az nincs.” (130) Válaszolja Ecsedi régi szerelme apjának a színházban.

Bent ült végre a kocsi sötét belsejében, és az ott elhelyezett kis tükörben meglátta krétafehér arcát. Szeretett volna nekirohanni ennek, hogy a botort, a becstelent, a gyávát összezúzza. Csak aztán tudta, hogy az a szörnyű nyomorult ő maga.

– Megőrült, ez a szegény fiú megőrült! – szólt azután hangosan, miután kibontakozott abból az örületből, amely őt elfogta. De már a másik pillanatban – egész testében összeesve, szemét behunyva – látott sok mindent, amit eddig észre sem vett. (129)

A kiemelt szövegrészlet egyfelől azt mutatja fel, hogy a férfi realitás-érzékelése, világvonatkozásai kezdenek szétesni, másfelől pedig újra azzal a tehetetlen érzelmi robbanással találkozunk, amely oly erősen meghatározza a szereplők pszichikai alkatát. Robin Sándor tehetetlen dühe sokszor párosul fizikai megfeszüléssel, többször jeleníti meg úgy a szöveg, mint aki nem képes visszafogni kitöréseit. Az árulás felismerése után feleségével szemben nem is képes visszatartani hevesességét: „Sándor minden erejéből megrázta, fölemelte a levegőbe, és fejfelé a falnak dobta” (133) a nőt. Amikor a férfi – a feleség sikkasztásai miatt – csalóvá válik, akkor éppen abban bukik el, ami munkájában, cselekvésében (a jog és az igazság védelmében) őt magát meghatározza. Az újságíró és a jogász élettörténetéből kitűnik, hogy Bródy kisregényeinek karakteralkotása a hanyatlás felé tart. Amíg Ecsedi István csupán az alkotóművészi pályáról mond le s bukása inkább eszmei, hiszen hírlapíróként helytáll a történet végén is, addig Robin Sándor karrierje – felesége és apja árulása miatt – derékba törik, és csalónak mutatkozik a szakmában. Újabb példa arra, hogy Bródy karrierregénye azokra a mozzanatokra építi fel cselekményét, amely a karrier ellehetetlenítéséről szól.

Noha már a két férfi alkatában is felismerhetők az örületre emlékeztető tévképzetek, mániát felidéző vonások, leglátványosabban a „nap lovagjának” alakjában konkretizálódik ez az aspektus. Gergye László műértelmező tanulmányában éppen Ecsedi István azon tulajdonságát emeli ki, amely a férfi látomásaira, „belső látására” fókuszál, amennyiben a főhős „saját álmovilágát vetíti rá az észlelt valóságalelemekre.”²⁵ Asztalos Aurél esetében ez a belső látás kiegészül a belső beszéd aktusával is, amely már a modernizálódás jelét hordozza magán, bár Bródy modernségéről más vonatkozásban, a novellákkal kapcsolatban szoktak szólni.²⁶ Asztalos karakterében összegződik a korszak rossz közérzete, a figura jelentéktelensége, és átfogó világképe. Alakjának megjelenése az irodalomban fontos hivatkozási pont a századforduló kisregényeinek kisemberei körében.

²⁵ Gergye: *i.m.* 561–562.

²⁶ Lásd Bengi László: *Krónika és komikum – Bródy Sándor modernsége* = „Születtem Egerben, ami-re büszke vagyok”. In *memoriam Bródy Sándor*, szerk. Cs. Varga István, Budapest, Hungarovox, 2013, 32–45.

A „nap lovagja” szintén újságíró (továbbá író, költő, drámaíró, képviselő), aki magát – Ecsedihez hasonlóan – a semmihez hasonlítja a történet kezdetén. Szubjektumképzésének alapját azonban – ellentétben a többi karakterrel – saját belső monológjainak, belső beszédének ütközései határozzák meg. A történet során több lépésben, egymásnak ellentmondó módon nevezi meg magát a férfi. A tanulmány zárásaként ezt a figuraképző mozzanatot domborítom ki és értelmezem a szöveghelyek felidézésével. Tépelődései arra vonatkoznak tehát, hogy ki is ő valójában:

Halálosan, félelmesen unta magát, most, hogy olyan rosszul ment sora, még a saját különösen nagyra becsült énjéből is kiszeretett. „Mit vergődöm én ezért az unalmas, rideg, rosszképű fráterért, mit etetem, mit ápolom” – így szólította meg bensejében önmagát. (...) – mondd – mi vagy, ki vagy? A semminek is egy utolsó törtje! (187–188)

Ebből az önmaghatározó pozícióból indul ki a történet. Asztalost ugyanis a szerkesztője küldte kényszerpihenőre egy elmulasztott cikk következményeként – „ez a paralízis (...) menj Abbáziába” – hangzott a szerkesztő utasítása. Asztalos problémája tulajdonképpen az volt, hogy nem tudott „három hasábnyi frázist összeírni” (188). Ismét felismerhető a Bródy-módszer: olyan főhőst választ karrierregénye élére (amennyiben e regénytípusba sorolható a mű), aki képtelen a munka, a feladat betöltésére. A gasteini fürdőváros atmoszférája ugyan körbe veszi az újságírót, aki gyógyulni érkezett a nyaralóhelyre, ideggyengesége mégsem hagyja nyugodni. Aktuális pénzhiánya már-már mániákus gesztusokban manifesztálódik. Kapcsolatba akar lépni egy herceggel, hogy az ismeretség révén pozícióhoz jusson. Szerencséjére a bemutatkozásra alkalom is adódik egy kiránduláson. Érdekes szituációban mutatja fel az elbeszélő diszkurzus a főszereplőt: a szubjektumképzés második aktusaként festőművész válik belőle. A herceg és barátnője ugyanis felfigyel a férfirra, aki épp egy gyors vázlatot készít egy nőről, és felkéri az asszony portréjának lerajzolására. A kép sikert arat, és „pótművészként” (199) bekerül a kegyeikbe. Az elbeszélés nyelve tehát másodszor is olyan figuraképzéssel él, amely paradox módon alkotja meg a szubjektumot: a dilettánsból festőművész válik.

Ahogy azt már megszokhattuk a kisregények esetében, két történetszálon – két nőhöz fűződő narratívában – zajlik a cselekmény. A herceg barátnőjével, Julival való kapcsolatában az előrejutás és a pozíció lehetősége rajzolódik ki a férfi számára; a fürdő vendégei közül pedig az egyik mágnás-kisasszonnyal, Annievel bonyolódik – ártatlannak induló, mégis végzetesnek tűnő – szerelmi viszonyba. A férfi a szerelmi bonyodalmak közepette folyamatosan azzal küzd, hogy megnevezze magát: „Vagyok valaki, leszek valaki! És mátol fogva újra kezdem az életet.

Testileg gyenge vagyok, a munka, a nyomorult, piszkos munka kipumpolt, tőkém nincs (...) öregember akarok lenni, mint akik itt sétálnak.” (204) Abban a pillanatban azonban, hogy így tépelődik magában, egy temető mellett haladt el – mint újrakezdésének szimbolikus életútja... Sorsának egyengetéséből édesanyja levele rázza ki, amely nagyban felforgatja a férfi érzélemvilágát. A szokásos érzelmi robbanás, a világ-átalakításának gesztusa mutatkozik meg a levél olvasása után: „Sírt dühében (...) fizikailag érezte a zuhanást: ebből a mennyei légkörből a svábbogaras nagyvárosba” (229). A budapesti tartózkodás hangulatformáló erejéről a korábbi fejezetben esett szó, ezúttal azt a mozzanatot emelem ki, amely a férfi történeten belüli valóságvonatkozását érinti. Ugyanis ekkor nemcsak fizikai gyötrelmei újulnak ki, hanem „a fiatalember elvesztette lelkének harmóniáját (...) nem volt többé egészen tiszta az eszmélete” (241–242). A realitás fokozatos szétesésének éntapasztalata nagyban meghatározza a szubjektumképzést is. Visszaérkezése után még egy darabig igazán jól megy sora, pozícióval kecsegteti a herceg, Juli pedig pénzeli – „kitartott férfi” lesz (224) –, ám egy szerencsétlen párbeszéd megtöri a jó kilátásokat. Juli hírnevének védelmében szembeszáll Annie bátyjával, aki párbajra hívja. Innentől a kisregény több szintjén is érezhető az a zuhanás, amelyet a pesti tartózkodás kényszere erőltetett rá. Egyfelől lelki alkatának bizonytalanságával kell megküzdenie, másfelől pedig a hercegi támogatás kétsége is gyötri.

A helyzetével szembesülő férfi belső monológja a felfokozott érzelmi hangoltságban újra felerősödik, és szubjektumának új aspektusait villantja fel:

– Utálatos vagy, utolsó vagy! – Fúj! – Megundorodott magától. Ámde éppily mértékben kitört rajta önimádása is. Heves járkálása közben megállott, és belenézett a szobája nagy toalett-tükrébe:

– Asztalos Aurél! – szólította meg magát, és kissé meghajolt. (...)

Amiért üdvözölte magát, az volt, hogy a visszatükröződő fejben ráismert a kis szabófiúra, Asztalos Rellire. (...) aki most bajba került, csak egy fölvelt figura; alig van köze hozzá. (...)

A mesterember fia fellángolt a haragtól és a türelmetlenségtől: oktalan, ábrándozó, elbizakodott dilettáns. Ez nem vers, ez nem frázis, ez matematika. Nem érzed-e hogy jön homlokod felé a golyó, hogy süvít, süt, pörköl, egy ütés és – sötétség!

Asztalos Aurél elvágta a dialógust; nem bírta tovább. Elfordult a tükörtől, s arra vágyott, hogy mind a két énjétől megpihenjen egy kissé. (288–290)

A narráció kitüntetett részeként megidézett belső beszéd dialogikus formája nemcsak azt mutatja fel, hogyan viaskodik magában a főszereplő, hanem azt is, hogy több én-rész megképzése, hangja is létrejön a szövegben. Erre mondja pár-

bajsegédje a regény befejező részében, hogy „maguk az Aurélok” (293), „maga csak olyan talmi lovagja a napnak” (296). A belső beszédben azonban az is lényegbevágó, hogy a kisregény elején önmagát semmiként aposztrofáló újságíró a „fölvett figura” önképéig jut el. A tükör által megidézett Doppelgänger romantikus toposzára is emlékeztet a jelenet, ugyanakkor már több is felsejlik abból az önkívületi világból is, amely a Cholnoky László-féle figurák hangulati sodródásaira, hallucinációira jellemző. Asztalos szerencsétlen párbajhalála ugyan nem illeszkedik az öngyilkos hősök narratívájába, de a szöveg már kihangsúlyozza azt a konklúziót, hogy a bukásnál is nagyobb terhet ró a szubjektumra az, amikor az ál-identitás elhatalmasodik felette.

*

Modern és egyben bukott ember, fölvett figura és dilettáns művész. Ők Bródy Sándor kisregényeinek főhősei. Ahogy a szövegelemzésekből kirajzolódott, Bródy sajátosan mutatja fel a világirodalom regényeit már jóval korábban foglalkoztató létproblémák világát. Egyfelől úgy képes karrierregényt írni, hogy nem esik szó karrierről – csak a karriert helyettesítő hamis ügyeskedésekről, pozíciók hajszolásáról. Másfelől olyan művészregényt ír, amely nem igazán szól a művészetről – csak az álművészek helyezkedéséről és a művészet tagadásáról. Sokkal inkább Budapest-regények ezek, amelyekben a városi létmód nehézségeinek szólamai hallhatók. Szereplőik hangulatemberek, akiket érzelmeik, lelki alkatuk, diszpozíciójuk felől érdemes megközelíteni. Az írásművek nem a kiváló emberi jellemvonásokat, erényeket és a cselekedetek nagyságát konfigurálják a szövegekben, hanem ellenkezőleg: a tehetetlenség attitűdjét és az akarathiány melankóliáját emelik a diszkurzus rendjébe – s így lesznek ők a korszak „rongyos egzisztenciái”.

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„Én megcsináltam a magam dolgát. Az újmódi magyar írásnak, az új földnek talán mégiscsak én voltam a megtermékenyítője, ganéja; ahogy tetszik.”
(Bródy Sándor)

3 „Csupa tűz, csupa láz, csupa élet” AZ ÚJMÓDI MAGYAR ÍRÁS MEGALKOTÓJA

Bródy Sándor volt a huszadik századi modern magyar irodalom úttörője. Életműve a magyar irodalom fejlődése szempontjából elsőrendű fontosságú. Babits Mihály írta Bródy irodalmi munkásságával kapcsolatban: „Néha az író nem is annyira a maga műveiben, mint másokéiban él tovább.”

„Megszokás, társadalmi szabály, politikai tekintet, ízlésbeli tradíció, a múltból átvett norma akkoriban még szoros korlátokat emelt a magyar író elé. Ezeket Bródy Sándor törte át először merész rohammal. A legtöbb ösztönzést ő adta az utána következő nemzedék számára, a huszadik század jelentékeny kezdései tőle indulnak.”

(Schöpflin Aladár, irodalomtörténész)

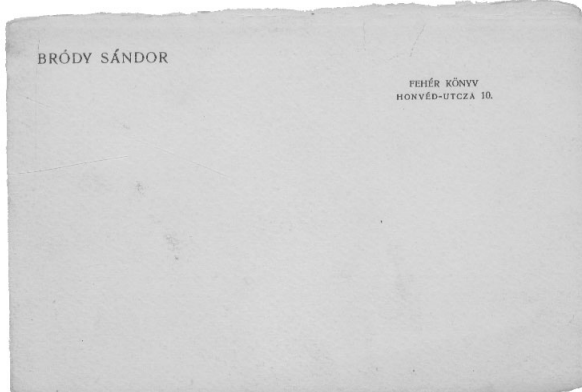
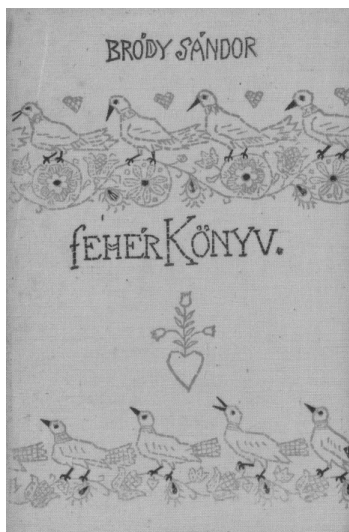
„Te voltál a magyar irodalomban, aki legelőször fújtad meg a trombitát, amely új szemléletre szakította fel a látásokat.” (Móricz Zsigmond)

„Csupa tűz, csupa láz, csupa élet. A korhadt régi irodalom mellett mindig a finom pszichológiát, az eredetiséget képviseli. Igen, Petőfi óta ily érdekes magyar írói egyéniség nem élt még!” – írta Bródy Sándorról az alig húszéves Kosztolányi Dezső.

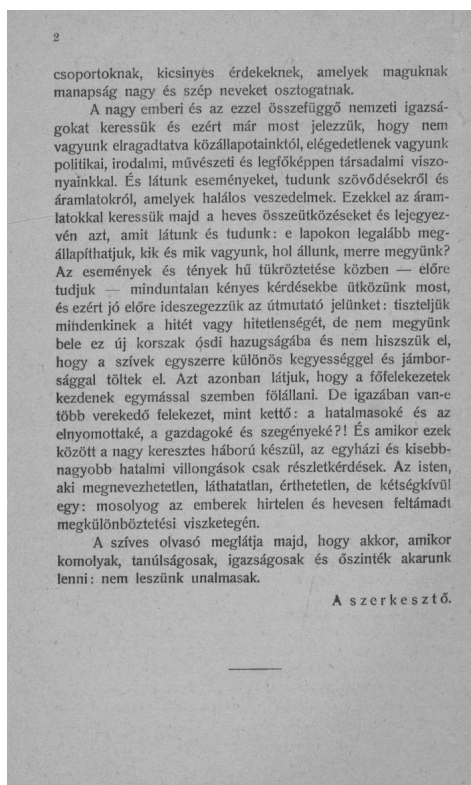
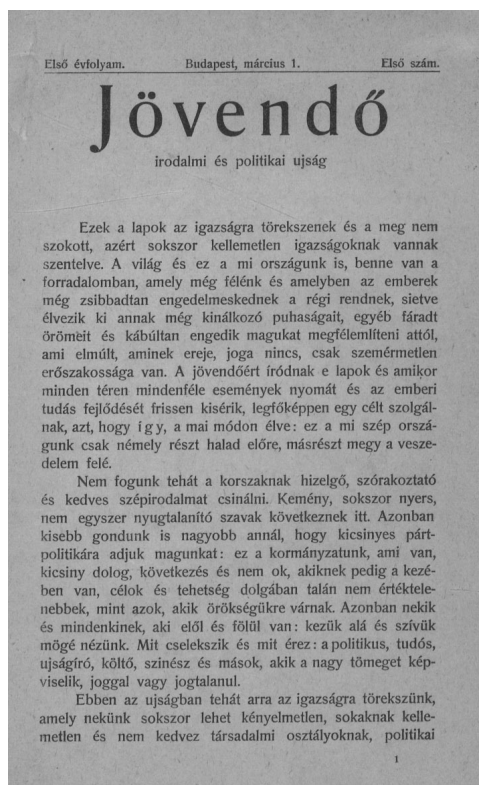
Krúdy Gyula szerint Bródy Sándor írásai úgy hatottak korában „mintha a krinolin korszakában térdig érő szoknyában ment volna végig egy divathölgy az utcán”.

„Bródy Sándornak küldöm, a legszebb, a legigazabb magyar poétának, Sándor bátyámnak, ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le e csatornátlan országban.”

(Ady Endre a Város megvétele után című versének ajánlása)

A *Fehér Könyv* borítója (balra) és levélpapírja a kiadó címével. A havonta megjelenő folyóirat Bródy Sándor egyszemélyes vállalkozása volt: egymaga szerkesztette, írta, terjesztette

Bródy Sándor folyóiratának, a *Jövendő* első számának bevezető programja

Vitéz Ferenc

„Születtem Egerben, amire büszke vagyok”

Ennek a visszaemlékező portrénak az első változata már tíz évvel ezelőtt, a „Bródy 150” irodalmi emlékkiállítás apropóján elkészült – a vándortárlat negyedik állomása volt Debrecen, a Méliusz Juhász Péter Könyvtár (2013. november 8. és 2014. január 10. között). Elsőként a szülővárosban, Egerben (a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárban), majd Kolozsváron (a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen) és Budapesten (a Nemzeti Színházban) mutatták be, aztán a Gyulai Várszínházba utazott az anyag, hogy az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet búcsúztassa a tárlatot. Pontosabb azonban, ha úgy fogalmazok, hogy az író és újságíró Bródy már a kommunikáció szakos hallgatókat tanítva is foglalkoztatott: főiskolai publicisztikatörténeti segédanyagomban külön fejezetet szenteltem neki 2005-ben, különösen a *Fehér Könyv* című „egyszemélyes” folyóiratkönyvét csodáltam. Az Egerben született Bródy és az Eger befogadta Gárdonyi nemcsak a közös évfordulón (és Varga Imre 2005-ben az egri Érsekkertben fölavatott köztéri szobrán) találkoztak (tíz nap eltéréssel születtek 1863 nyarán), de munkatársak is voltak (például a *Magyar Hírlap*, majd a *Jövendő* szerkesztőségében). Az alábbi visszatekintésben az újságíró Bródy Sándorról kínálunk rövid pályaképet.

Az örök kérdés: író vagy újságíró?

Vagy valami más? Művész? – jellemző művészeti ág nélkül? – adódik a kérdés Bródy helyét kijelölve. „Sok tanút állíthatok arra, hogy nem úgy indultam neki az irodalomnak, mint aki szilárdul elhatározta, hogy ezen a téren lesz belőle valami – fogalmazott *Az arckép vallomásaiban* (*Az asszonyi szépség* művészettörténeti esszé részeként; munkáját 1897-ben adta ki a Pallas önálló könyvként). – Egyrészt a nyilvánosság előtt nagyon későn kezdtem a dolgot, csaknem tizenhét éves voltam már. Pedig az irodalomtörténetből meg a biográfiákból tudnivaló, hogy akiből »lesz valami«, nagyon is korán kezdik el a munkát, és a maguk drámai költeményét tizenkét éves korukban megírták már, és tizenöt évesen pályadíjat nyertek »*egy púpos naplójegyzetei*« című novellával (de tárgy és cím lehet más is). Tizenhét évesen én még nem tudtam, mely pályán terem számomra babér.”

Sejteni azért lehetett valamit. A sajtó eleve vonzotta: tizenöt évesen *Diákújság* címmel szerkesztett lapot; rövid ideig statiszta volt a Nemzeti Színházban; 1880-ban Békésgyulára költözött a család (a festeni való egri hegyek és a fővárosi csábítás után nagybátyja ügyvédi irodájában dolgozott). Ha egyelőre le is mondott a művészi tervekről – visszaemlékezése szerint a szobrászat és a festés egyaránt

vonzotta; „jó szerencse, hogy még a felső osztályok előtt elkerültem ebből a városból, mert ma biztosan rajztanár lennék Gyöngyösön vagy Rimaszombatban” –, az alföldi városban az ügyvédi írnokság mellett már az „íróságot” is próbálgatta. Rendszeresen írt a helyi lapokba, különösen a *Békésben* közölt cikkeivel váltott ki visszhangot. De nem volt hiábavaló ifjúkori vonzódása a színpad világához vagy az ábrázoló művészetekhez. – Ha Bródy Sándor nevét meghallja valaki, legelőbb a színpadi szerző (*A tanítónő, A dada, A szerető*) jut az eszébe. A reneszánsz korát, majd a németalföldi mestereket is tanulmányozta – ezek a stúdiumok (például Van Dyck és Rembrandt művészetének élménye) később nagy hatást gyakoroltak rá. Lapalapítási és -újítási törekvései egyrészt azt célozták, hogy a művészeteknek és művészeknek fajsúlyosabban jelen kellene a sajtóban lenniük; és életének utolsó szakasza Rembrandt bűvöletében telt.

Kanyarodjunk vissza az induláshoz! Huszonegy éves volt, mikor a *Nyomor* című prózakötetével berobbant az irodalmi életbe – a magyar irodalmi naturalizmus képviselőjeként (noha a naturalista jelzőn a kortársak és az utókor kritikussai sokat vitatkoztak). A szépírói sikeren felbuzdulva döntött úgy, hogy Budapestre költözik, és újságíróként vállal munkát. A tapasztalatlan tizenéves próbálkozott a pesti léttel először, s mint írja, ekkor meglehetősen elhagyatva érezte magát – ez is hozzájárult a szépíróként megélt egzisztenciához. Ez is, meg a békési utcák csöndjében kutató és fölfedezni vélt női tekintetek, melyek írásra ösztönözték. „A boldog város szinte elerjesztő jólétében” a nagyváros szegénysége foglalkoztatta – valamint az a tudat, hogy nem másért kell írnia, mint csakis egy nőért.

„Tizennyolc éves voltam, már találkoztam azzal a lánnyal, kiért az ember nagy dolgokat akar cselekedni – hát megírtam kis kötetemet a budapesti '*Nyomor*'-ról. De vajon lehetett-e meg nem írnom, amikor ő akarta, hogy tegyek valamit, tesszem föl, írjak egy könyvet? Aki rákapatott a könyvírásra, az én hölgyem hűtlen lett hozzám, férjhez ment máshoz. Most már nem az ő nevéhez írom a könyveket, mint az elsőt. Azóta több múzsa is vállalkozott, hogy embert csinál belőlem. Íratták velem a könyveket, mindig csak asszony íratna. De egy időben csak egy, legföljebb kettő.”

A *Nyomor* – a magyar irodalmi valóságábrázolás új fejezete – lett a vallomás a nő felé. Részben Krúdy asszonyszerep-fölfogását előlegezi meg a Bródyé (illetve: halad azzal párhuzamosan), miszerint a Nő nem más, mint Alkalom, az új szerelem új lehetőség az írásra. S létrehozni valamit azt jelenti, hogy az alkotó ember végül önmagát csodálja a másik iránta való csodálatában. Az asszonyi szépségről értekezve így írt:

„Megvizsgáltam bensőmet, azon kívül kikérdeztem öt fekete és öt szőke barátomat. Tiszta lélekkel mondhatom: hiúság – férfi a neved.

Az első szikra, amelyből a férfiak szerelmi lángja támad: egy leány figyelmes tekintetéből ered. Mondják, hogy a férfiak a támadó, és a nők a megostromolt

és behódolt! Én meg megfordítva láttam csaknem mindig. Egy leány, ez engem észrevett – mily szép, kedves leány, mondom. Hogy szeret velem foglalkozni, csak velem foglalkozni, mily szelíd, mily gyengéd, milyen derék embernek tart, az egyedüli embernek a világon! mondom. Ah, én ezt a leányt szeretem, én ebbe a leányba szerelmes vagyok!

Állítják: mi az asszonynép szerelme? Szerettetni. De mi a férfiak szerelme? Önmagukat szeretni.”

Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjánál* dolgozott először, de hamarosan napi- és hetilapok sora vetekedett írásaiért. Megnyíltak előtte a szerkesztőségek – a kávéházak belső termei és a színházi öltözők, az elit szalonok – ajtói. Szívesen fogadta az *Ország Világ* és a *Magyar Salon*, számított rá *A Hét* is, melynek egyik fő vonzóerejét később éppen Bródy írásai jelentették; a *Magyar Hírlapnál* megragadta az újság friss hangja és fiatalos hevülete. Krúdy, a századvég fiatal irodalmát jellemezve, a korosztály vezéralakjáról így írt az *Irodalmi kalendárium* lapjain, betekintve a kulisszák mögé:

„Az újságszerkesztőkkel is olyanformán vagyok, mint a könyvtárosokkal. Mindig szemrehányásokat teszek magamnak, hogy nem maradtam meg Rákosi Jenő mellett, akinek a lapjánál kezdtem. Mégiscsak Rákosi Jenő az egyetlen valamire való tollnok ebben az országban [...] De ha már Rákosi Jenő mellett nem lehettem nacionalista, amit szívből szerettem volna fiatal koromban, mert nincs gyönyörűbb teremtés a világon, mint a magyar olvasó, legalább a *Fővárosi Lapok*nál szerettem volna valamire vinni. Persze, még az öreg Vadnai idejében, amikor ez a lap volt a magyar úri társadalom lapja. [...] nem értem meg, hogy Nagy Miklós, a *Vasárnapi Újság* szerkesztője egyetlenegyszer is elstáljon hozzám, hogy kéziratot facsarjon ki belőlem, mint mondogatta. Itt minden író úgy születik, mintha a *Fővárosi Lapok*-nak a lugasába kíváncozna. Pest, a pesti szerkesztők rontják el az írókat.”

Beöthy László színikazgató 1918-ban úgy vélte, hogy Bródy irodalmi termékenysége a Jókaiéval vetekszik. Több kötetnyi hírlapi cikkén (tárcán, glosszán, karcolaton, vezércikken, kisesszén, kritikán, vallomáson, krockin, nyilatkozaton), színpadi művein túl közel kéttucatnyi novelláskötete jelent meg életében. Talán jogosan vádolták azzal, hogy túlságosan elaprózza magát, hogy nevesincs újságoknak dolgozik – és ezt a fia, András is alátámasztotta, írván a következőket: „Apám kiváltképp szeretett kezdő – és előre láthatólag kérészetű – lapocskákba írni. Egész életén át a kezdetnek és az ifúságnak volt a pártfogója. A rövid szuszú újságok vad figurái érdekelték.” Bródy Sándor publicisztikai életművének nagy része máig nincsen földolgozva, de így is több mint félszáz napi-, heti- és havilapot, naptárt sorolhatunk a Bródy-írások lelőhelyei között.

Móricz Zsigmond is utalt az alkotói erők szétforgácsolására – ekként: „Ő hozott új szemet a nézésre, új hangot a szólásra, új akarást az élésre. Annyira tele volt

energiával, hogy nem bírta azt lefékezni. Alkotó erejét szétforgácsolta: de a vizek, a poshadt, penészes, rossz vegetációval teletömött vizek fölzavarásában hallatlan munkát végzett. A bálványdöntők s a tűzgyújtók fajtájából való volt, hogyne lett volna hatása nemcsak a közönségre, de ifjabb író társaira is.”

Illés Endre szintén elismerte a Bródy írói karakterét mesterien rajzoló portréjában, hogy valóban kevés volt úgynevezett mohósága egy teljes írói életmű létrehozásához, ez a drámai méreteket öltő, az életet fizikai, szellemi, lelki valójában bekebelezni akaró érdeklődés a világ mind teljesebb igényű megismerésére is kiterjedt. Az életet nem pusztán megírni akarta, hanem a drámát kereste benne: a tárcanovella helyzetét a színpadon is el akarta játszani. S az újságírás módját adott arra, hogy ne csak követni és reprodukálni, hanem alakítani is tudja a jelenségeket. Mert az írónak nemcsak az a feladata, hogy leírja az emberen esett sérelmet, de ahhoz is erőt kell merítenie, hogy „felhasítsa a rosszat”. Hiszen az újságíró az igazság publicistája.

Nos, milyen is az Illés Endre szerinti Bródy-kép? – „*Húsevők* – írta egyik novellája fölé. S maga is az volt, húsevő. És éppen ez a tépőfogú, mohó drámaiság Bródy Sándor lenyűgöző, lekötő ereje.” Tanítani való a portréindító metafora! A szóban forgó kötet – a novella ugyanis címadó írás lett – 1913-ban jelent meg, öt évvel a *Nyugat* indulása után, amikor alkotói lendülete még éppen felragyogott, de ahogy a háború közeledett, Bródy is elveszíteni látszott a saját „irodalmi hadviselését”. A „húsevők” habitus inkább az ifjú Bródyt jellemezte, s Illés nagyszerűen érzékeltette a karaktert. „... nem törte magát pontos-gondos konstrukciókért, nem méricskél, és nem illesztgette össze aggályosan a részleteket”.

Ha figyelmesen olvassuk Bródyt, noha tradicionális ars poeticát nem írt, itt is, ott is föl lehet fedezni az író módszerre való utalásokat. A *női szépség* bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy bár vonzó a tárgy, de az esszéforma tollat próbáló feladat. Miért is?

„Mert meg kell őriznem nyugodtságot és nem törhetek ki tört, délszaki szavakban, északi sejtelmes hangokon, a trubadúr módjával, a rapszód modorával. És a mértéktartás szüksége, mintha megalázna.”

Bródy szertelen élvezettel s meglehetősen otthonossággal játszott az érzelmek, a témák és látványok, a sorsok és szavak labirintusában. Illés szerint „megelégedett annyival, hogy kimetszett valamit az életből, odacsapta egy novellába, egy regényfejezetbe, valamelyik színdarabjának egyik felvonásába, és tudta, hogy rögtön olyan vad drámai létezés, meghatározottságot, fojtogató jelent tud a figuráiba lehelni, ami gyűjtogat és eléget. Feldönt valamit, és megrendíti nézőit, olvasóit. Hogy mindez kevés egy életműhöz? Igaz. De Bródy Sándor mohósága a világ megismerésére is kiterjedt. A valóságra, az igazságra, s főként az igazságtalanságokra. Balzacot ingerelte ilyen teljes bőséggel, gazdagsággal a világ.”

A bohém típus

Bródy a szabályokat nehezen tűrte. Dicsekedve mesélte, hogy órája soha nem volt – a pontos és fegyelmezett munka ígáját nem cipeli a bohém író-zsurnaliszta. A hírlapírók munkaideje kötetlen. Általában délután öt órakor kezdték el a másnapi újságban megjelenő cikkek írását és szerkesztését. A „műszak” akkor ért véget, mikor az első lappéldányok hajnalban lekerültek a rotációs gépről. Az újságíró még elolvasta a friss lapot a kávéházban, majd nappal pihente ki az este és éjszaka fáradalmait. S a kávéház nemcsak kikapcsolódásra adott alkalmat, de a művészek és életkomédiások gyűjtőhelye volt, a hírek is itt cserélődtek leggyorsabban. Krúdy írta (épp egy kávéházi jelenetre reflektálva az *Ady Endre éjszakáiban*), hogy nem fedti teljesen a valóságot az a kijelentés, melynek egyenesen Bródy a forrása, miszerint ő újságot sohasem olvas. „Nagyon is olvasott, utolsó sorig, a nyomtatottig elolvasott minden sajtóterméket, hogy állandóan tisztában legyen az irodalmi dolgokkal, barátaival és ellenségeivel.”

1889 januárjában az *Erdélyi Híradó* munkatársa lett – ekkor próbálkozott először a lapszerkesztéssel. Legendába illő Kolozsvárra kerülésének története. Ha költött részek vannak is benne, a karaktert jól jellemzi az eset. Följegyezték róla – Laczkó András idézi ezt Bródy-monográfiájában –, hogy az előző évben alakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület báljára küldték ki: hozzon onnan színes tudósításokat. „Bródy zsebre vágta az előleget, hazament, a tükör elé állt, neki esett a hajának a kefével, és belefésülte a homlokába, tiszta inget, gallért szedett elő a szekrényből, frakkot vett fel, báli cipőt húzott, fejébe nyomta a cilindert, magára borította a havelockját, és beült a gyorsvonatba. Ment a kolozsvári bálba, mintha csak itt tartották volna a Vigadóban. S három esztendő múlva érkezett vissza, ahogy távozott. Ugyanabban a frakkban, a haja is azonmód lógott a homlokába, a zsebe üres, s a szíve tele női arcképekkel.”

Erdélyi lapoknál amúgy nem három évet, csak másfelet töltött. Három évre „emlékszik” Krúdy is Bródy-regénye lapjain: „Talán még Kolozsvárott is beszélnek majd a dologról, ahová egy szál frakkban érkezett meg az Emke-bálra fiatal-ságában, hogy a *Magyar Hírlap*nak tudósítást írjon a bál lefolyásáról – ahonnan háromesztendő tartózkodás után ugyancsak egy szál frakkban érkezett vissza Pestre.”

Az *Erdélyi Híradó* fő profilja a politika, a társadalom és közgazdaság volt, de külön rovatban jelenhetett meg az irodalom is. Bródy szabad kezét kapott (segéd-szerkesztőként gyakran az egész lapot ő készítette). Munkahelye volt még a vasárnaponként megjelenő *Erdélyi Képes Újság* és a reggeli politikai lap, a *Magyarság* szerkesztősége. S Kolozsvár a munka mellett a szerelmek helyszíne. Színikritikusként bejáratos lett a kolozsvári színházba, ahol leginkább a társulat tragikája

érdekelte: Hunyady Margittal igen közeli kapcsolatot ápolt, olyan közelit, hogy egy fiúgyermekük született – ő Hunyady Sándor, az író.

Bizonyos szertelenség jellemezte az írás mellett az életformaváltásait is. Ez a bohém temperamentum a következő kapcsolatát is meghatározta. Visszatérve Pestre, tudósítóként alkalmazták. Egy Heves megyei falusi mulatságon ismerkedett meg Rosenfeld Bellával, akit hamarosan feleségül vett. 1891 tavaszától a *Magyar Hírlap*nál dolgozott ismét, mely politikai napilapként is hangsúlyozta függetlenséget. Polgári tendenciáját az jelezte, hogy a feudális konzervativizmusnak éppúgy ellene volt, mint a baloldali erőknél. A lap munkatársai közt találjuk Mikszáthot – és Bródy hívta oda Gárdonyit, Ignót is.

A szerkesztőség volt az egyik jelentős műhely, ahol a magyar újságírás gyakorlatának „megirodalmiasítása” folyt. Bródy itt alakította ki sajátos publicisztikai stílusát, a tárgy igazságát szuggesztivitáshoz és szubjektivitáshoz társítva. Publicisztikája olvasóbarát és közvetlen. A tárcáíró mintegy személyesen szólítja meg olvasóját, látens beszélgetést folytat vele. S az olvasó is úgy érzi, hogy közeli társalgóviszonyba kerültek. Epikus és drámai prózájának tematikája újságírói érdeklődésére is rányomta bélyegét. Három, folyamatosan visszatérő témája volt: a szerelem, az élettől való búcsúzás és a társadalmi kritika. Ez az utóbbi irány a nagyprózai művek közt egyedül *A nap lovagja* című regényben fejeződött ki.

A nap lovagja középpontjában két újságíró áll – ezért kulcsregényként (az önmagával viaskodó alkotó alteregóinak fikciós megtestesüléseként) olvasható. Komlós Aladár így jellemzi a két figurát: „a főhős, aki hivatásérzet nélkül működik a pályán, s a zsurnalisztikát a megélhetés és érvényesülés eszközének tekinti csupán, s egy rosszkedvű, marakodó lelkes ember, aki azt követeli, hogy az újságíró a 'nap lovagja' legyen”. – Hogy melyik karakterhez hasonlított inkább Bródy a kettő közül? Komlós a *Fehér Könyv* cikkei és az író önkritikája nyomán – „érdemes volna újraírni mind a tizenkét kötetet, de csak a kihagyásokat”, mert a többség elleni hadakozástól való félelmében ígéreteit nem tudta beváltani – egyértelműnek gondolja a választ. Bródyban élt a vágy a nap lovagjának lenni, „de nem volt ereje ahhoz az aszkézishez, amelyet e lovagi rend tagjainak vállalniuk kell”.

Az 1902-ben kiadott *A nap lovagja* – kiegészítve három elbeszéléssel (*A bölény, Jisbi Bénob, Két munkás*) – a *Magyar Regényírók Képes Kiadása* sorozat 57. darabjaként 1906-ban újra megjelent, ahhoz a sorozatszerkesztő Mikszáth Kálmán írt bevezetőt. Szokatlannak tűnik, hogy a kritikai hang már az ajánlásból kihallik. Mikszáth szerint Bródy cikkei, tárcái, rajzai olyan benyomást keltenek, mint egy pompázatos palotához való építőanyagok halmaza. „A palotát még nem látja a szem; de a palotának való anyag mind megvan. Gazdag színek, pompás ötletek, meglepő gondolatok, értékes megfigyelések és finom hangulatárnyalatok változnak dolgozataiban.” Úgy véli azonban, Bródy nagyobb és szebbet is tudna

építeni. Az ekkor 42 éves író tehetségét még mindig a 20 évvel korábbi könyv (*Nyomor*) jellemzi legjobban.

Fontos megállapítás ellenben, hogy Bródy „az igaznak úgyszólván erősebb barátja, mint a szépnak”. Ebben a tekintetben nem a francia (Zola), hanem az orosz (Csehov) mintákkal von párhuzamot. Bródy mint egy „fordított Csehov”: a sötét és mogorva epizódokat keresi, „gúnyt és epét kever azokba”, de az „izzó stílus” e komor színek mögül is átviláglik. Az egységes kompozíciót, a frappáns mesét azonban Mikszáth hiányolja a hosszúprózából. „Epizód alakjait esetleg nem domborítja ki eléggé, szereti az elmosódó színeket és turgenyevi homályt, vázlatosan és sötétbe vesznek, de főalakjait el nem rajzolja, érdekesek vagy nem érdekesek, de kifogástalanok.”

Bródy írásai a művészetekről

Az 1890-es évek végétől publicisztikai munkásságában erőteljesebb lett a művészeti tematika – az egykori előadói és festői vágyai a művészetek tolmácsolójaként keltek új életre. Külön rovata volt *Első előadás a Nemzetiben* címmel, tárcái rendszeresen foglalkoztak a színház (vagy a művészvilág és társadalom kapcsolatát érintő) kérdéseivel; faggatta az előadások közéleti aktualitását. Az első világháború után azt érezte, hogy most jött el a drámának való idő: műveinek harmadik felvonásait nem kell majd átírnia, hogy kielégítse a burzsoá vagy éppen a proletár osztályigényeket.

„... amikor 'A dadát' felolvastam, illetékes és különben hozzáértő urak erősen lebeszéltek, hogy a szegény kis dada megbukjon a darab végén. Se az urak, se a nép, mondták, nem szereti a rossz véget, leányokat se lehet a színházba vinni akkor, vigyázni kell, kellemetesnek lenni, hazudni. Majdnem minden utóbb írt színdarabom harmadik felvonása rossz. Mert majdnem minden harmadik felvonásomat meg kellett lágyítanom az akkori publikum számára, bár nem akartam.”

A *Színházi Élet* munkatársi státuszával párhuzamosan volt dramaturg a Víg-színházban. Színész szeretett volna lenni, mégis a darabjaival (*A tanítónő* négy nyelven játszották) és kritikáival, a személyes hangú színészportrék révén jegyezte el magát a színházzal. A teátrum világát megelevenítő író munkáit, elbeszéléseit, tárcáit kötetbe rendező Urbán V. László mutatott rá: Bródy tárcái arról árulkodnak, hogy őt a kulisszák világának titkai mindennél élénkebben foglalkoztatták – viszont a saját színműírói titkait is gátlás nélkül tárta föl. Színházi ars poeticája szerint (lásd *A fiatalok jövődjé* című jegyzetét, alátámasztva a Mikszáth jelezte stílusbeli kettősséget):

„Kettőben hiszek: a szépségben és az erőben. De nem disztíngvólok avatag módon, nemcsak kettőben hiszek. Vegyük csak a szépséghez és erőhöz a termékenységet, a furcsaságot, a mulatságot, a gyengédet és a brutálist.”

Jellemző a fiatal, ünnepest és vonzó színésznőt, Varsányi Irént bemutató portréja – 1902-ben jelent meg *A Hét*-ben. Varsányi *A dada* címszerepét alakította. Ignótus kritikáját is *A Hét* közölte a bemutatóról – a *Hófehérke* tapogatózó technikájú szerzőjéből lett itt *biztos dramaturgiájú színdarabíró*. Ignótus szintén az előadás nagy színészi szenzációjaként emlegette Varsányit: megnyerő és intelligens alkat, a néző szeme láttára nő bele a drámába. Bródy előbb egy vázlatos „színésznő-tipológiát” kínált az olvasónak, majd mégis színésznő-apológia lett a portréból, melyet ösztönözhetett a gazella-szépség is. Az eredeti műszakarakter képe egyszerre idealizált a realista:

„Szinte bántó ez a nagy tökéletesség, az, hogy e fiatal lény, ez a kedves, fekete gazella milyen komoly, megállapodott karakter [...] Sajnálom, hogy nem tudom rajtakapni valamely gyengeségen, így nekem az alakja szinte hihetetlen. Csaknem ő a personifikált múzsa, aki nem él étellel és emberi hiúsággal!”

Bár a hang végig elismerő, elragadtatott, benne Bródy a saját, a nőkkkel és asszonyi nemmel kapcsolatos elveit is megfogalmazta. Pejoratív utalás a „nőben szinte példátlan intelligencia” kifejezés, de az író számára a nő nemcsak múzsa, modell, hanem szinte már írótlás is – az alábbi részlet szintén ráerősít az asszonyi szépségről vallott elveire:

„Nem tudok elképzelni igazi írói pályát nélkülük, tényezők a diadalban, igaz, hogy a bukásban is. – De ez nem baj, aki asszonyért bukott el, ment tönkre, esett össze: az jól végezte életét.”

Szenvedélyes hangú képzőművészeti cikkeiben a művész értékét a mű és erkölcsiség egységéből vezette le – némi keserűséggel és erősebb kritikai éllel állította: „Magyarországon azok élnek a művészetnek igazán, akik megélni nem tudnak.” Felfigyelt a többi új génusz közt Rippl-Rónai Józsefre, *Az asszonyi szépséghez* tőle is kért rajzot. A *Magyar Hírlap* munkatársaként a 19. század végétől izgatták a művészeti kérdések. Szükségesnek vélte, hogy a magyar művészetnek Magyarországon legyen nívós fóruma. A *Hollószyék* című cikke érvelt ennek a fórumnak a létjogosultsága mellett. Örült a cikk fölkelte vitának, hiszen a vita segít az értékek tisztázásában.

„Hála a jó istennek, hogy végre idehaza veszekedhetünk művészeti tárgyakon! Művelődésünk még revoltált egy kissé, de én már látom, hogyan veszi be lassanként a magyar művészetet, mint öleli magához ama gyermekeit, akiket furcsa gyanakvással nézett. És látom azt is, hogy eljövend az idő, amikor a bécsi eredetű cég- és címfestőt – aki olajban is dolgozik – nem kedveli, és a kiszínezett kalligráfiákat nem tűri meg többé a lakásban, legfeljebb csak egy helyen...”

Országszerte visszhangokat keltett a Nagybányai Művésztelep megalakítása és az első közös kiállítások szervezése. A megújulást sürgető műkritikusok és írók (Bródy mellett például Inotus és Lyka Károly) örömmel fogadták a nagybányai

kezdeményezést, a „magyar Barbizon” létrejöttét. Sorra jelentek meg színes ismertetések és elemző kritikák. A *Hét* szerkesztője, Kiss József adta a mintát. Ő a nagybányaiakkal illusztráltatta összegyűjtött verseit – több szoros barátság szövődött a naturalista írógárda és a lírai realista, plein air impresszionista festők között. A Hollósyval gyakran példálódzó (Thormával és Rétivel még szorosabb kapcsolatban álló) Bródy az 1895. augusztus 6-án kelt levelében Hollósyt „a bohémek ősapja”-ként aposztrofálta. Képét a nagybányai festők tárlatáról írt cikkében (*Magyar Hírlap*, 1897) meleg hangon méltatta: „a legteljesebb és legbecsesebb művészi munka, amelyet Munkácsy óta magyar ember festett”. Az 1899-es *Rákóczi induló* című vázlatról pedig lelkesen írta egy esztendővel később: „Ez aztán a magyaros, a festői ötlet! Ahogy pedig fel vannak vázolva, ahhoz hasonlót nem csinált eddig senki, aki magyar anyától született”. Tanulmányában (*Adalékok a századforduló magyar irodalma és képzőművészete kapcsolatához*) említette Németh Lajos, hogy Bródy a jó viszonyt később is ápolta Hollósyval – amikor Hollósy elhagyta a nagybányai csoportosulást, és úzótt vadként visszahúzóódott a máramarosi rengetegbe, Técsőre, Bródy meglátogatta, és szép hangú írásban emlékezett meg a félrevonultan élő festőről.

Bródy magának is fontos szerepet szánt az új értékek tisztázásában és az érték-skála színesítésében. Nem akart a külső szerkesztői elvárásoknak megfelelni, s úgy döntött, hogy önálló vállalkozásba fog. Ekkor indította a *Fehér Könyvet*. Itt előbb címlaprajzok, címlapfényképek jelentek meg, majd Bródy bevezette a belső illusztrációt. A folyóiratot mások mellett Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, Réti István, Vaszary János – a modern piktúra később meghatározó egyéniségei – illusztrálták.

A Fehér Könyv és a Jövendő

Az öniróniát érlelő hullámvölgyeket dinamikus (radikális) fellendülések követték. A merész hangulatában alapított *Fehér Könyv* (1900. január 1-jén jelent meg első száma) 12 kötetét maga töltötte meg a különböző műfajú írásokkal (kritikát, recenziót, portrét, jegyzetet, cikket és novellát egyaránt közölt a folyóiratban – de még folytatásos regényt is olvashattunk: az *Egy rossz asszony természetrajzát* 1904-ben könyv formában adta ki). Bródy jól ismerte a belső sajtóviszonyokat, a publikálás előfeltételeit. Tudta, hogy „mennyi érték és tőke búj meg minden közlés mögött – írta róla Laczkó András. – Épp ezért szeretett volna olyan lapot, ahol lehetne igazat, jót és érdekeset írni.” A *Fehér Könyv* első számában rögzítette: az író fog itt küzdeni. „Enmagával, hogy kivájjja és kívágja a lelkét a kor hangulatából, amelynek jelleme, hogy csak a fél igazságokat szereti kimondani és meghallani.” A valódi könyv alakú folyóirat előszavában olvassuk:

„Hittel írom ezt a könyvet, amely korántsem lesz oly ártatlan, mint külső színe után választott címe mondja. Éppen ellenkezőleg: nem lesz benne semmi a nyugati eszmék ártatlan és gyöngéd álmodozásából, alapos vagy tartózkodó kérődzésből. Tüzes magyar könyv lesz. Viaskodó.”

Históriai dokumentumnak tartotta a *Fehér Könyv* Kosztolányi Dezső a Bródyról írt, 1912-ben *A Hét*-ben közölt tanulmányában, arra a nyelvművészre irányítva a figyelmet, aki már-már hermetikus nyelvet alkotott írásaiban. „Olvassák el ma, milyen puha és életteli ez a magyar próza. Erdélyi szavakból, budapesti szólásokból egy új nyelvet gyúrt, amelyet senki sem beszélt és beszél, magasabb nyelvet, akár a versek nyelve [...] Alakjai is ezen a nyelven érintkeznek egymással. Bródy Sándor folyton alkotja a stílust, komponál.” A *Fehér Könyv* cikkeit értékelve Komlós Aladár a Bródyról szóló, *A Tollban* 1934-ben megjelent tanulmányában úgy vélte: „annak az írói tollal megírt újságcikk-műfajnak, amelynek ma Márai és Zsolt a legjobb művelője, Bródy az őse”.

A kezdeti lelkesedés azonban hamarosan elapadt, vállalkozása létjogában Bródy kételkedni kezdett. Bár maga választotta az „egyszemélyes harcot”, rájött, hogy az ereje fogytán, és azokhoz kezd hasonlítani, akik ellen küzdeni akart. Diószegi András Bródy 1903-ban írt *Vallomását* idézve vonta meg a mérleget: „Az ember vagy nekiveti mellét a dolgok piszkos hullámainak, vagy megy az iszapos moslék meleg árjával” – a kettő közötti állapotot „szomorú kapkodás” jellemzi. Az egzisztenciális kétségbeesés a *Fehér Könyv* lapjain is ott bujkál: „az úrhatnám és elpuhult belletrista győzött az elszánt és elkeseredett cilinderes Tiborc fölött.” Van azonban előremutató elem is az író székeszséiben: ugyanaz az önkritikus igény, amely ezzel a nyilatkozással időben is párhuzamosan, *A nap lovagjában* csendült fel.

E mélyreható önbírálat őszinteségét hamarosan a *Jövendő*, Bródy új vállalkozása jelezte. A *Fehér Könyv* után rövid ideig a *Magyar Hírlap* munkatársa volt, majd a *Jövendő* című „irodalmi és politikai” újságban fogott hozzá radikális társadalmi-irodalmi programjának újrafogalmazásához. Társakat szerzett maga mellé a vállalkozáshoz (Ambrus Zoltán, Gárdonyi Géza mellett Heltai Jenő segítette a szerkesztést). A programnyilatkozat is határozottabb volt minden korábbinál:

„Ezek a lapok az igazságra törekszenek, és a meg nem szokott, azért sokszor kellemetlen igazságoknak vannak szentelve [...] Nem fogunk tehát a korszaknak hízelgő, szórakoztató és kedves szépirodalmat csinálni. Kemény, sokszor nyers, nem egyszer nyugtalanító szavak következnek itt.

E lapokban helyet talál minden megokolt, a kellő irodalmi formában jelentkező vélemény, ha az jelentőségteljes és érdekes. [...] Nem szabad türelmetlenkednünk a felfogások különbözősége miatt, és nem csak hasznos, de élvezetes is lesz az olvasóra nézve, ha minden nagy szempontot lát, ami ma idehaza vagy szerte a

világban – mutatkozik, kínálkozik vagy jelentkezik. [...] Keressük az összefüggést a való élettel. Mindenben emberi okmánynak kell lennie.”

A még mindig vezéralakként tisztelt Bródyról azonban kiderült, hogy az irodalmi naturalizmuson túl nem igazán ismeri ki magát a szellemi és irodalmi élet új frontjai között. Nyelvi leleményességét viszont a korszak őt támadó nagyjai kénytelenek voltak elismerni. Babits Mihály szerint „aki róla ír, a nyelvről kell írnia”.

„Viszontszerelem” nélkül

A *Jövendő* színei azonban fokozatosan halványultak, a vállalkozás erkölcsi és anyagi csődbe jutott; Bródy öngyilkossági kísérlete is erre az időre esett. 1905-ben szíven lőtte magát – és hosszú ideig feküdt a kórházban. Ady ekkor publikálta a *Bródy Sándor tragédiája* című lírai cikkét, és erre a megmagyarázhatatlan tettére reagált a publicistaként akkor pályakezdő Kosztolányi is a *Bácskai Hírlap* hasábjain.

„Magyar költő volt [...] A jövő majd belátja, kije volt az irodalomnak, ezt azonban már most el kell ismernünk, betegágyánál. Különös, tüneményeszerű, cigányos mesekirály, hatalmas írásművész, de minden porcikájában magyar volt, s úgy a lelkünkhöz nőtt. Írásait nem mázolta be nemzeti színnel, de a nyelvünkön szólt, mert titáni érzelmeit ezen a furcsa keleti magyar nyelven tudta legjobban kifejezni. Olvassák az írásait, s és ha ezeknek sem hisznek, nézzék meg az újságtudósításokat, s megtudják, hogy ez a nagy ember, mikor vérében fetrengett, öntudatlanul magyarul beszélt! A halál fagyos iszonyatában pedig nem pózolunk.”

Az elkeseredett lépést hol Bródy pénzzavarával magyarázták, hol pedig azzal, hogy a szeretőjét elszerették tőle – maga úgy emlékezett a kiváltó okra, hogy a revolvert egy hamis diagnózis adta kezébe, miszerint hátgerinc-sorvadás előtt áll. A magánéleti okok mindenképpen meghatározóak lehettek. Négy gyerek mellett is rendezetlen volt a családi élete – deresedő fejjel is bohém kalandokra vállalkozott. A századelőn feltűnő fiatal költőnővel, Erdős Renée-vel kialakult kapcsolata (és szakítása) teljesen földúlta érzelmileg.

E szomorú záróakkorddal is Bródy pályáján a legizgalmasabb-legtermékenyebb időszak volt az 1900 és 1906 közé eső periódus. A magánéleti okok fölött azonban az öngyilkossági kísérlet jelképes olvasatát is emeljük ki! – Nem kizárható, hogy a kevesebb vagy a nem megfelelő erejű „taps”, a közönség lanyhuló lelkesedése (az irodalmi vezéregyéniség fokozatos státuszvesztése) okozta a lelki válságot az íróban. A következő két évtizedben a hangja csendesedett; színpadi és prózai sikerekben ugyan ez után is volt része, többé nem tekinthette magát az első számú irodalmi vezéralaknak.

Ignotus, Bródy barátja (a *Magyar Hírlap*nál hosszú ideig munkatársa), a *Nyugat*ban 1924-ben közölt nekrológban azzal magyarázta az író „félben-maradását”,

hogy nagyon hiányzott neki a közönség viszonzszerelme. „Nem lehet úgy húzni, hogy nem isznak, és nem dalolnak az emberrel.” Szintén az írói pálya kettétörésére utalt Kosztolányi, aki úgy fogalmazta fölőbb idézett jegyzetét, mintha az egy valódi nekrológ lett volna – holott jól tudhatta, hogy az írófejedelem föl fog épülni. Mégis mintha titkon megérezte volna, hogy a mellkasi lövés utáni Bródy már nem az lesz, aki volt, és hogy az alakját körbelengő fény sem a tömegek szeretetéből áradt.

„Szomorú nekrológ ez. Az, akiről szól, most még él. Az orvosa, akivel az imént beszéltem, azt mondja, hogy egészen jól érzi magát, s valószínűleg felgyógyul.” Néhány bekezdéssel később olvassuk: „Az ifjú nemzedék bálványa ledőlt. Az új irodalom atyamestere nem ír többé. Sírhat Magyarország. Ő volt az egyetlen nagy író, aki igazán, testtel, lélekkel modern volt. Írásai nagyon kevés embernek tetszettek, de azok aztán igazán szerették őt.”

Bródy műveiből kiolvasható: szerinte zsidó volta miatt nem részesült viszontszerelmenben. Pedig Bródy az egész magyar olvasótábor számára írt. Kevesek műveiben találkozunk úgy (és olyan gyakran) zsidó alakokkal, a zsidókérdés vonatkozásaival, mint nála. Bródyn kívül Kiss Józsefet említhetjük még itt, aki zsidó tárgyú balladáit (mint sajátos irodalmi egzotikumot) kifejezetten a nem-zsidó olvasóközönségnek szánta.

Színpadai műben is foglalkozott Bródy a meggazdagodott zsidók sznobizmusával, a zsidó nevelés alapelveit azonban az eredethez és hagyományhoz tántoríthatatlan hűséget ajánlotta. *Faust orvos* című regénye a hitehagyást ítélte el, és a hírlapi cikkeiben is gyakran emlegette – gúnyolva az uralkodó előítéleteket –, hogy a zsidó meg nem becsült, sandán tekintett figurája a magyar életnek. Gyakori zsidótéma-választásai sem formáltak ki azonban következetes programot a zsidósággal kapcsolatban. Palesztinában eszébe sem jutott, hogy évezredes zsidó emlékek közt jár – jegyezte meg róla Komlós Aladár –, és nem lett volna magyar zsidó, ha nem sietett volna rögtön hazafias vallomással igazolni magát *A szent rög* című tárcában:

„... még az Olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füze, a jegenyesor a felföldi falvak alján. Ó, magyar föld, ó, szent Magyarország, Jézus falujában, az égben kitárom feléd karom.”

1907-től *A Nap* munkatársa volt, a háború előtt szegődött *Az Újsághoz*, Párizsba utazva is több cikkét küldte ide. 1914–16 között a *Fehér Könyvet* újíttotta fel, és az ekkor már csak évente egy alkalommal megjelenő kötetekben (ellentétben a háború iránti – sok más magyar íróhoz hasonló – kezdeti lelkesedésével) a markáns pacifizmus tükröződött, majd ahogy az idő haladt előre, egyre erősebb lett a háborút ellenző hang: a publicisztikai és a szépirodalmi munkásságában egyaránt.

A Nyugattól a rembrandti örökségig

Ellentmondásos volt Bródy viszonya a *Nyugathoz*. Mint *Nyugat*-előd a *Fehér könyv* és a *Jövendő*, mint *A Hét* vagy a század első éveiben megjelenő többi útkereső folyóiratnak. Az új nemzedék legtöbb fiatal tehetsége tanult tőle valamit – Babits külön megemlíti az előfutárok között. Diószegi András írja *A magyar irodalom története* IV. kötetében:

„A *Jövendő* bukása után, a felnőtt *Nyugat*-nemzedék azonban már egy kifáradt, csömörrel és kiábrándulással telt Bródyt ismer, hasonlót a megöregedett, rezignált századvégiekhez: Peteleihez, Gozsduhoz. Bródy mintegy kívülről nézi a nyugatos tábor harcát a politikai, morális és kulturális forradalomért. Már nem tud igazán hinni. Ez magyarázza elvtelen engedményeit [...] A *Fehér könyv* 1914-ben indított új évfolyama – szinte kigúnyolva az első *Fehér könyv* és a *Jövendő* ellenzékiességét – a monarchikus eszmék valóságos apológiáját hirdeti meg.”

Diószegi szerint „a hitetlenség és az elvtelenség” vont válaszfalat Bródy és a *Nyugat* fiataljai közé. Számon kérték tőle az életmű torzóban maradását, nagy lendületeit követő elernyedéseit. A színházi sikerek még elkísérték, de az irodalom igazi sodrásától távolabb került – és egyre szorongóbbnak érezte a magányát. Krúdy jól ismerte utolsó éveit, föltűnt neki, hogy Bródy magatartásában volt „egy adag gőg, szemrehányás, sértődöttség is”. Kiemelte, hogy „B. S. élete eme korszakában olyan csalódottságot érzett, mint érezhet ama feltaláló, akinek eszméit más, tolongó és arcátlan ifjoncok akarják megvalósítani, akik gondosan eltitkolják a mester nevét, akinek hangulatvilágát verébszemtelenséggel elcsipegetik.”

S igaz, hogy Mikszáth még a kifinomult kompozíciót hiányolta nála, az embebrábrázolás plaszticitása, a stílus költőisége azonban vetekedett a *Nyugat* novelistáinak teljesítményeivel. Sőt, a „szorongató líra” mellett megjelent a „bölcs humor” is az írásaiban. „Sok jel mutat arra, hogy az öregedő Bródy tudatában van megalkuvásának, érzi a felelősséget s szenved miatta – fogalmaz Diószegi. – Ezt azonban a bohémesség, a nemtörődömség álarca mögé rejti.”

A Rembrandttal való azonosságvállalás jellemezte utolsó alkotói éveit. Ekkor *Rembrandt-kéziratán* (*Rembrandt – egy arckép fényben és árnyban*), egy személyes hangú elbeszélés-füzéren, a filozofikus elemekkel telített, önéletrajzi jellegű novellaciklusán dolgozott. Az *Athenaeum* kiadói végjegyzetében olvassuk: „az öreg és beteg író az előregedett Rembrandt érdekelte, ezt írja meg és a közös, végzetes betegséget” – Bródy ezért szerette ezt a munkáját „egy betegség történetének” nevezni, mely végül nem egy, hanem két betegség története: a Rembrandté és a Bródyé.

Az ifjú író a *Nyomorban* még csak Van Dycket, illetve Rubens érzékisége mellett Correggio mosolyát említette – azonban ők is Rembrandtra és „a benne kifejező-

dő életgazdagságra nevelik a látását”. Az író Rembrandtban látta a modern művész igazi előfutárát, akinek legfőbb témája, örök mondanivalója nem más, mint tulajdon énje. „Költő vagy festő, mindegy: a maga öntudata, a tulajdon feje, a saját énje nekik mindennekfölött való. Ez van mindig elől, és minden más alárendelt” – írta az Új időknek küldött cikkében.

Illés Endre Bródy tragédiáját abban látta, hogy korán elfáradt, „Rembrandt maszkjában, remeklő novellákban, magánya és haldoklása történetét” írta meg. Abban az állapotában, mikor öngyilkossági kísérlete után majdnem meghalt (Kosztolányi cikke el is temette őt), két lábon járó halottként ment a holland tengerhez, elbúcsúzni az élettől. Noha már előtte is volt erre alkalmja – 1906 nyarán az Új Idők című hetilap kiküldetésében utazott a Rembrandt születésének 300. évfordulójára rendezett amszterdami jubileumra –, igazán itt találkozott Rembrandt szellemével, a mester művével, példájával, és benne megszerette az élet felnagyított képét. Amint olvassuk erről az élményről: „munkáján és személyén keresztül újra belekapaszkodtam a létbe, és az óta vagyok tovább.” Ezzel visszhangozta a jó másfél évtizeddel korábban született tárca utolsó sorait: „A staffeláj, a köpönyeg, a festékes láda maga marad. És az egészen még sincs mit sírni. Ez az élet nem volt tragikus, még csak szomorú sem. Élet volt...”

Talán meglepő, hogy biztatást talált még a félresikerültnek vélt festőéletben is (Rembrandt elhibázott élete önnön elhibázott életének tükre volt – állapította meg róla az utókor), de épp az önfelismerés felszabadultsága hatott rá ösztönző módon.

„Nekem a legizgalmasabb társaság minden élők között a mindenét elpocsékolta, mindenéből kigazdálkodott és éppen azért a leggazdagabb művész. Háromszor is ellicitálták, mindenki elhagyta, ő is magát, csődbe jutott, nemcsak a nyomorult törvények, hanem saját személye előtt is, eladta az első felesége sírját, a magáét is, a fia és a felesége lett a gyámja, szóval mindent, ami rossz, megkóstolt és fenéki ki is ivott – ez az ember kell nekem.”

Újszerű stílus

Komlós Aladár ítélete szerint: ha az időálló műveket keressük a harminc–negyven kötet regény, novella és dráma, a *Fehér Könyv* tizennégy kötete és a számtalan újságcikk között, „csalódva forgatjuk az író műveit”. Komlós ezért nem a műveiben kereste a híres zsenialitást, hanem az író alakjában: „Az irodalmi életben nem éppen ritka jelenség az olyan író, aki inkább személyiségeivel, mint alkotásaival hat.”

Ugyanezt a mozzanatot emelte ki 1963-as emlékporthréjában Sőtér István: „Vannak írók, akiknek valódi jelentőségét nem is létrehozott műveiken, hanem hatásukban mérhetjük le – így kezdődik Sőtér esszéje. – André Gide írja Oscar

Wilde-ről, hogy egyéniségéből műve tartalmazott legkevesebbet: művészetének leginkább lebilincselő részét előszóban, társalgás közben szórta szét. Ezeknek a pazarló és életműükben nehezen megfogható íróknak csoportjába tartozik Bródy Sándor is. A magyar regény és novella bármelyik nagy művelőjével vessük is össze életművét: ez az összehasonlítás első látszatra csalódást kelthet. Igazi, befejezett remekműveket alig találunk nála; – sikerültebb regényei is megtörnek helyenként, a reflexiók inkább elhomályosítják e reflexiók alapeszméjét, semmint segítenék kirajzolódását.”

A kortárs Mikszáth igen óvatos volt az utókor szigorú ítéletéhez képest. Komlós Aladár ugyanakkor a pozitívumokat is összegyűjtötte Bródyról. Ady előfutáraként stílusa: „zsíros és fűszeres, hányaveti és szeszélyes, érzelmes és cinikus, világfájdalmas és kaján, az olvasóval folyton kacintva kötekedő, rendkívül eleven, minden mozdulatával éreztetni akaró, hogy írója fütyül az irodalmi sablonokra, és az életet akarja kifejezni. Igen, Bródy az első életes magyar író Ady, Szabó Dezső öse: az első, aki lenézi az esztéták szépségeszményeit, s művészetét kizárólag az élet egy megnyilatkozásául akarja felfogni, mint az evést, ölelést vagy a tüsszentést.”

Krúdy is az újdonságban látta Bródy igazi erejét. Első írói sikereit szintén ennek köszönhetette, így azonnal lett közönsége. Idézzük föl itt az 1924-es jellemzést: „Abból a Magyarországból jött, amelyet nem láthatunk többé viszont, amely Magyarországon éppen olyan életkérdés volt az irodalom ügye, mint akár a mindennapi kenyér. [...] Bródy Sándor újdonság volt az országban, amikor megjelent. Igaz, hogy még Jókai volt az irodalom királya, de már voltak egyes olvasók, akik más könyvekre is áhítoztak. [...] Szerkesztő korában a Fehér könyv olvasóin át közvetlenül megérezhette az emberek meleg érdeklődését. Volt gondtalan és gondterhelt, lakmározott és böjtölt, volt boldog is a maga módja szerint, de mégis legtöbbször boldogtalan.”

Herczeg Ferenc pedig azt írta, Bródy megengedte magának „azt a fényűzést, hogy saját szemével lásson” – és erre ösztönözte az újságírókat is. Herczeg *A Hét*-ben (1891-ben) mutatta be az akkor huszonnyolc éves tehetséget, aki szintén a folyóirat munkatársa volt az indulástól kezdve, olyanok társaságában, mint Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Justh Zsigmond, Heltai Jenő, Ignotus, Lovik Károly és Thury Zoltán. Herczeg vitatta, hogy Bródy naturalista lenne – ezt ugyanis csak ő állította magáról, mások pedig vakon utánamondták.

Ettől az iskolától szerinte csak egyetlen dolgot tanult: élesen látni, „de látó szemének szivárványhártyáját nem változtathatta meg semmiféle iskolai kultusz dogmája”. Megállapította, hogy nemcsak a naturalizmushoz nem lehet sorolni Bródyt, hanem általában is távol tartja magát az író a stílusoktól és iskoláktól. Mindig arra törekszik, hogy a sajátos őserőt szólaltassa meg. Telitalálatos fogalmazása szerint: „Bródy nem naturalista, hanem Bródysta. Originális úgy ér-

nyeiben, mint bűneiben, originális néha a rakoncátlanságig. Eredeti az ő széles, szórakozott, tépelődő elbeszélő modora, mely el-elmélyed mellékes részletekben: eredeti az ő nyelvezete is, mely hol darabos, érdes, zakatoló, mint az üllőcsengés, hol ismét eufonikus és tökéletes, mint a harangkongás és orgonazúgás.”

Az újdonság és egyéniség adta a publicistaerőt is: a publicisztikai késztetések teremtették meg Bródy újdonságát irodalmunkban. Az idézett portréban (Sőtér István tollából) olvassuk: „Ez a különös, nyugtalan, megtermékenyítő szellem a maga hatását s úgyszólván napjainkig terjedő inspiráló erejét nem abban fejtette ki, amit megalkotott, hanem abban, amire felhívta a figyelmet”. Bródy egyszerre volt Krúdy-kortárs és Krúdy-példa a stilizáló-dekoratív prózai hatásokban: zenei prózanyelvet alkotott, és ha ezt a hangot már kevésbé érti a fül – a szív még mindig képes játszani rajta...

Bródy Sándor

A számár halála

A királysírokat – a híres makrii sziklasírokat – ment megnézni az egész társaság. Én lent maradtam a völgyben, egy öregecske számár társaságában. Csak finomság okáért mondom, hogy völgyben: igazában füves árokparton, ahol szépen leültem és onnan néztem, hogy az Ázsiát járó hajó egész társasága, kapitányaival és zene-ban-dájával, mint mászik fölfelé a nevezetes sziklalyukakhoz. A kikötő-falu lakossága utánuk és velük, úgyszólván egyedül maradtam a hozzám különben teljesen idegen számárral és egy nyomorék fiúval, aki csak vízszintesen tudott csúszni, fölfelé nem.

– No, – szóltam a kettőhöz – heveredjünk le és ne szégyelljük, hogy nincs bennünk archeológus szenvedély. A királyokat mindenesetre tisztelni kell, – úgy látszik igen sok ideig még – de engem legalább jobban érdekel egy pelenka-baldachinos fabölcső, amelyben egy parasztgyerek élni kezd, mint az összes makrii császársírok, ahol a legtekintélyesebb uralkodók behaltak és eltemetkeztek. És önök, hogy gondolkoznak önök?

A gyerek leheveredett a lábaimhoz, a számár tisztességtudóan állva maradt, megkísértette, hogy a fülét hegyezze és a kedvnek bizonyos hangját hallatta, egy hangot, amely semmiben sem különbözik attól, amelyet egy magyar, porosz, francia, szóval bármely nemzetbeli társa hallat. Miért ez állatok és a többiek is, kozmopoliták; nem tudom, megvessem-e őket, vagy irígylem? A nyelvkérdés, amely megbolondította az embereket, náluk végleg el van intézve.

A szamaracska – elég az hozzá – láthatólag meg volt elégedve, hogyha véletlenül és unalomból, de szóba állottam vele. Már délelőtt láttam különben is: sétált a bazárban, ödöngött az utcákon, senkihez sem tartozott, még csak végig sem vágta rajta. Teljesen előregedve, hivatalát vesztette és e fatalista nép sorsára hagyta: pusztuljon el magától. Minden valószínűség szerint már régebben járhatott munka és kenyér nélkül, hajléktalanul, kínálkozhatott is, de alkalmasint végignézték, lenézték, – vagy tudomásul se vették. Neki a szívességet, hogy tarkón kólintsák, nem tette meg senki, mert – rajta kívül – kinek lett volna ebből a legkisebb haszna is? Hacsak valami maradt volna utána, épp egy darab bőr, egy siket csengő, fél patkó?! Ki öl ok nélkül, ki öl jóságból?

Intettem az ázsiai fiúcskának: mit mond az állathoz? Vállat vont. Ismeri-e és vajjon tudja-e, hogy mit keres itt? A gyerek elutasította magától az ismeretséget, viszont a számár tekintetén – ahogy a heverésző fiút nézte – meglátszott, jól ismerik egymást.

– Menjen el! Hagyjon békét! – szóltam én is az elzüllött lényhez, aki körülöttem szaglászta a füvet, vagy valami alkalmas helyet keresett valamire, vagy enni

kívánt. De ez utóbbi nem ment: az aggságtól reszketett a szája és a fű megcsiklandozta az orrát és kisiklott. Mit csináljak ezzel: csak nem kaszálhatok a számára, távol honomtól, az ázsiai tenger partján? Egyáltalán, mit kíván tőlem?

Semmit. Ott állott előttem a számár, köszvénye teljes pompájában. Mint ahogy lord Chattamról (Pitt Vilmosról) mondja lord Macaulay. Bizonyára leplezni kívánta gyengeségeit, de nem lehetett többé: még a patája is föl volt dagadva és a lábain göbök voltak, mint a vén reves fákon. Szomorú – és kevés – ősz szőr borította testét, amely csupa horpasz. A nagy kor és a sok munka teljesen elrajzolta, fajtájának kecsességére nem emlékeztetett rajta többé semmi. Ez a tönkremenés szinte humoros volt már és ezt érezhette valami részeg muzulmán: a megkopott farkára, színes ronggyal virágot kötött és a szerencsétlennek nem volt többé annyi ereje, hogy az alkalmatlan – és rosszul helyezett – virágot magáról lerázza; csapkodta, hiába...

– No, mi lesz?

Nem engedett, közelebb botorkált hozzám. Valamit akart, az bizonyos. Nem lehetetlen, hogy föl akart szólítani:

– Effendi! Ülj föl a hátamra, mégis csak ülj föl és menj föl a többivel a makrii királýsírokhoz. Tudom az utat. Igen sokszor voltam a királýsíroknál. Semmi kartársam nem volt annyiszor. Ha rossz a lábad, szállj föl. Ne vessd meg a hátamat, csak látszik olyannak. Có!...

Azonban lehet, hogy nem is akart fölkinálkozni, hanem csak egyszerűen barátkozni akart velem, a meztelenarcú emberiség egy szerény tagjával, akiben fölismerte a jó publikumot. Itt már nem áll vele szóba senki, de az idegen nem tudja, mi történt vele: ki- és lemaradt. Társadalmon kívüli állapotba került. Pedig megszokta és megszerette a mulatságos és hóbortos, ok nélkül siető fajtát, amelyet a hátán hordott – és a farán át – annyiszor leejtett! Az emlékei, a fantáziája, a pszichéje teljes volt még, a feje nem ment össze; inkább nagyobb lett. A tekintetében is benne volt az élet nagyszerű – és úgylátszik szívtől és izomerőtől – független zsenialitása. Megijedtem tőle és megijedtem magamtól: ez ugyanaz a nézés, mint ami az elzúllott öreg Rembrandt szeméből villan ki egy önarcképén, amelyet az élete utolsó évében festett. Amikor az amszterdami korcsmákból már kidobták, mint részeg paralitikust, amikor már a második felesége megcsalta – a fiával. Miután mindennek vége volt; még csak egy fejet tudott festeni: a rongy turbánost...

Megsimogattam a számár fejét; nagyon helyeselte. Felszólítottam a nyomorék kis fiút, hogy pénz ellenében ő is ezt cselekedje, sőt egy kissé vakarja is meg, de nem a sebes helyeken. (Egy óriási dongó dolgozott rajta e pillanatban; ez az egy követte, el nem hagyta.) Egy kevés keserű laput is téptünk neki és néhány maroknyit ama sárga pampuka virágból, amely szintén nemzetközi: mindenhol otthon van, szerte a világban. A számár nagyon meg volt elégedve. De még mindig nem

teljesen; még mindig várt valamire. Itten gyorsan elhatároztam magam és az összezsugorodott lábú gyereket felültettem a szamár hátára. Ez az, ez az, hajrá, co fel! A gyerek sikoltva kacagott és belekapaszkodott az ősz sörénybe. A szamaracska trappba kezdett, de csak kezdett. Köszvénye teljes pompájában: a lába semmi ritmikus mozgásba nem ment bele, a háta se birta, valósággal besüppedt. Csak a feje volt ép, az kívánta még a kívánságot. Le kellett venni a gyereket, aki pirulva a boldogságtól – hogy mégis csak szamaragolt – és egy ezüst pénzdarab birtokában, hazacsúszott a porban.

Magam maradtam. A szamár is elődöngött mellőlem, ment lefelé a virágos árokparton. A társaság is megnézte ezalatt a királýsírokat és a faluval egyetemben jött lefelé a völgybe. Elébük mentem és esteledett, amikor megint az árokparthoz értünk. Itt mégis csak félreléptem néhányat, hogy megnézzem, hová lett Ulrik gróf? (Az első percben így neveztem el magamban – nem tudom miért – az agg szamarat.) A hajó zenekara valami majesztétikus operából, – a királýsírokhoz illő – nagyon komoly és méltóságos marsot fűtt.

A szamár megtalálta a maga helyét: egy vad narancsfa tövében ott feküdt, lábával az égnek meredve. Egy óra is alig múlt és azalatt történt meg az egész: a kíváncsú félreeső csinos helynek a kikeresése és a halál. Vagy talán csak alszik, a lábai miatt így szokott aludni? Szólítottam:

– No, Ulrik, mi történt?

Megérintettem; merev és hideg volt. A fekete dongó is elment a sebéről. Ellenben az internacionális pitypangvirágok, meg más közönséges, de bársonypuha lapuk engedelmesen feküdtek alatta. Naplemente azonban nem volt, mert még nem érkezett el az ideje. Ellenben friss, finom szél kelt a tengerről, a jaffai öbölből, ahonnan minden zarándokok indulnak Jeruzsálembe...

Vallomás

Elégedetlenül veszem föl a tollat, hogy odategyem a zárópontot e könyvek tizenkettedik kötete után. Úgy érzem, hogy ami e vállalkozásban virtus volt, az megtörtént, de csaknem minden célja a tollban maradt. Fázva és megalázva látom, hogy abból, amit terveztem, – sőt ígértem – alig váltottam be valamit. Játékköveket dobáltam keresztül a víz tükrén, az csesztélte, cifrázta a habokat, de a vizet nem zavarta meg. Inkább engemet izgatott föl és ejtett gondolkodóba, hogy gyenge a karom, csekély a bátorságom.

Nem kötődöm az olvasóval, magammal kötődöm és e vallomások nagyrésze inkább magammal való leszámolás. Félek így is, hogy önök eredetieskedésnek veszik, ha egy író a vállalkozása első ciklusának a végén nem dicsekszik azzal, hogy mily kitűnően töltötte be programjának pontjait.

Hajh, ez látszólag meg is történt, de igazában: csaknem mindennel adós maradtam magamnak. Több-kevesebb inspirációval, több-kevesebb szerencsével alkotott irodalmi munkák gyűjteménye lett a *Fehér Könyv* és nem az a bátor új szó, amivel tele voltam, amikor belekezdtem. Ha itt-ott beléje tudtam lopni abból a becsületességből, amelynek kerestem és kértem a mártírságát – elvben. Így történt aztán, hogy némely dolgokról és személyekről szóló igazságok, tizedrészükben diluálva, beméyezve és elviccelve: hatásukban sem erősek, sem hasznosak nem voltak. Megpiszkálni valamit, kellemetlenkedni, az semmi. Az ember vagy neki veti a mellét a dolgok piszkos hullámainak, vagy megy az iszapos moslék meleg árával. Vagy együtt megy a gazemberekkel, vagy komfrontálja magát velük. De félig ezt cselekedni, félig amazt: szomorú kapkodás és én – attól tartok – e tizenkét kötetben főleg ezt cselekedtem. Bűnbocsánatot azért nem kérek az olvasótól: legfeljebb olyan voltam, mint ő, akinek az ízlése nyomott, a szokása és erkölcs sodort magával. És testileg éreztem, mint hidegedik, mint hagy el, mihelyest túl lépek a polgári igazmondáson és abban a pillanatban, amint egy-egy tekintélyt megpróbáltam kikészíteni, lelki szemeimmel láttam, mint húzzák félre a szájukat: ez ízetlenség, ez okvetetlenkedés, vádaskodás, a toll hatalmával való visszaélés. Szecesszió.

Amíg e lapokat írtam, nem egyszer úgy fordult a sorom, hogy az igazságot megkeresem és a kenyeremet elvesztem. Nem a magamét, hanem azokét, akik bennem bizakodnak, reám szorulnak, kiknek földi sorsát, amíg élek, kötelességem okosan és kényelmesen intézni. Egyedülálló, magányos ember, ha kenyerét veszti, az semmi. Legrosszabb esetben kiáll valamely sarokra koldulni. Nem megalázó és független mesterség ez.

A gyomor is, a lelkiismeret is megmaradhat mellette jó vagy tűrhető állapotban. És én még mindig inkább cserélnék annak a nevezetes írónak az atyafiával, az

édes öccsével, aki az utcán koldul, mint magával az íróval, aki fejét félrefordítva megy el mellette...

Íme, a bűnvallomás vádaskodásra fordul, pedig ez hívságos és nevetséges is ebben a tizenkettedik órában. Hagy sietek tehát és hagy legyenek őszinte legalább a végső leszámolásban:

Féltem, hogy magam maradok. Megrémültem, hogy komikus leszek egy ropant tábor ellen való hadakozásban. Rettegtem attól, hogy piszkos és rosszhiszemű sansculotteokkal kerülök egy sorba. Láttam, hogy néhány lépés előre és hátra kerülök, a társadalmon kívüli állapotba, ahol a szegénység vár, a lenézés vár és a testi nyomorúság. Soha nem írhatom meg poémáimat, amelyről álmodom és meghasonolva, összetörve, elkomiszodva és elhagyatva: felfordulok valamely kórház zugában, protegálva attól az orvostól, akit bántottam, mert eleszi a betegek ételét, elissza az italukat. Sablonos és nem esztétikus vég és ha még volna rá ok, amiért érdemes.

A hiúság és a nagyizálás ösztöne lázított föl a gondolat ellen, hogy az egész életem befejezése ne legyen egyéb, mint a végső és általános nyögésnek egy hanggal való erősödése; egy rezgéssel több, egy tónussal feketébb.

Szíves olvasó, így történt, hogy közállapotainkról és közszemélyeinkről e könyvek révén nem tudott ön meg csaknem semmit, ami lényeges. Az úrhatnám és elpuhult belletrista győzött az elszánt és elkeseredett cilinderes Tiborc fölött.

*

Visszafelé fordítok tizenegy kötettel és amint a beköszöntő tüzes fogadkozásait olvasom, szinte mosolyognom kell. Hogy meg fogom írni mindnyájunk lelkének kacagtató nyomorúságait és nyomon követem azt a diszharmóniát, amelybe az egész nemzet mívelt és míveletlen osztályaival együtt beleesett. Írni fogok nagy tökéletlenségeinkről, kis és nagy bűneinkről, tisztátalan, nyugtalan – és a legtöbbször céltalan – életünkről, arról, amint éljük. Ezek az ígérek! A kisebb és ártatlanabb témákhoz hozzányúltam, de még azokkal is csak szirupos választóvízzel laboráltam mindig. Egy bírálóm azt írta, hogy nem érelem meg a tárgyaimat, nem tudom, mit akarok. Csaknem igaza volt. A mondanivalómnak másik felét elharaptam és sokszor abban kellett bizakodnom, hogy nem értenek meg. Mily konfúziók is vannak a tizenkét kötetben! Legfőképpen azért, mert a legfontosabb dolgoknak, a legizgatóbb tárgyaknak üres a helyük. Érdemes volna újra írni mind a tizenkét kötetet, de csak a kihagyásokat.

Csupa vád! Vád az ország, a társaság, a közönség, de legfőképpen magam ellen. Úgy látszik, az utóbbinak van a legtöbb értelme és jogosultsága. A modell ott állott előttem, nekem csak bátran, keményen, szorgalmasan le kellett volna rajzolnom. És én édeskés pasztelleket csináltam fejből – vagy amint mondani szokták: hasból, és csak mellékesen, félig vázoltam természet után egy-egy fekete, homályos

képet. Ez a félség! Mindenben ez. Még a regényemet is csak félig mertem megírni becsületesen, a másik felére nézve pedig kiegyeztem a gyengébb közízléssel, más egyéb emberi gyarlandósággal, amelyekben nevezetes szerepe van a mások és a magam hiúságának.

– Élni kell, legelsőbbben is élni kell! – mondá nekem egy okos és nagy ember a második vagy harmadik kötetnél, amelyben még több volt az erős a közvetetten és nem kíméletes hangból.

Az író nem ügyész és nem bíró. Mesélni kell, édes és lágy mesével szoktatni az olvasót. Különbösen rozsdás, ósdi, de biztos és kegyetlen vasával megjelenik a tragikum...

Jó emberem – kinek szava nekem oly súlyos – a tragikum, az úgyis ott van minden emberi dolgokban, kicsinyekben és nagyokban egyaránt. És a szívem vérzik, látva téged, hogy amit egész életeden át üldesz, óriási hévvel, a Fortunatus szerencséjével, annak, éppen annak hódolsz be perverzus kéjjel, titkos órán!

*

A keserűség, a magammal való elégedetlenség percei ezek és attól tartok, hogy az olvasóra nézve talán unalmasak is. Pedig ettől az egytől teljes akaraterővel óvakodtam az egész esztendőn át. És ahogy átlapozom a másfélezer lapot, melyet az elmúlt évben teleírtam, azzal vigasztalom magam, hogy ezt az egy fogadkozásom betartottam: unalmas talán nem voltam mégsem. És ahogy így vigasztalgotom magamat, – ilyen a fantasztika – kiderül nekem is egy kissé. Lehet, hogy másnak vackoltam, majd jön utánam más, erősebb, épebb ember, akinek ezenfelül a dolga is könnyebb lesz. Aztán ami nincs megírva, az el van téve, én sem tettem még pontot a munkaerőm után! Sőt, már-már kedvem – és úgy érzem, erőm is – volna újra, de egészen újra kezdeni az egészet. Most már kimódoltam a munka e nemét, most tisztában vagyok a formákkal, mit lehet, hogy kell, mily eszközökkel számolhatok. És végkép még mostan sem tudom, hogy mit tehet egy ember magában elzárkózva és ellökve mindent, ami nem a mesterségére vonatkozik. Magamban csalódtam ez idő szerint, de vállalkozásom illúziói nem foszlottak el még most sem. Hiszek abban, hogy véghez lehetne vinni az irodalmi cselekedetet, ha...

El kell mosolyodnom írás közben. Emlékszem, hogy az első hónapokban mint kényszerítettem magamat a – mennyiségre nézve – szokatlanul nagy munkára. Elzárkóztam a világi gyönyörűségektől, nagy fontoskodva vettem magamnak egy szalmazsákos katonágyat és nem otthonomban, nem a megszokott, kényelmes, magányos ágyon, hanem ezen a piccsen háltam. A megmaradt *Fehér Könyvek* közé állítottam be ezt a fekhelyet, amelyen éjet éj után mind azt álmodtam, hogy újra besoroztak katonának és bellebbezték a josefstadti brigád-áristomba. Mulattatott az álom, büszkélkedtem az önfeláldozásban, tetszett nekem, hogy a katonágyon kívül a helyiségben nem volt más bútor, csak egy rengeteg nagy íróasztal.

No meg körülöttem a megmaradt kötetek. Mind több, egész várfal. Nagy zuhánással néha leomlottak éjszaka. Megijedtek az egerek. Én is el-elgondolkoztam. Vajon érdemes-e? – kérdeztem magamtól és gyorsan visszatértem a régi kényelmes, élvezetes, mulatságos és luxusos élethez.

*

És a mély elkeseredésnek, a magammal való elégedetlenségnek, a megokolt kiábrándulásnak a vége az, hogy íme, most megint megveszem azt a katonaágyat, csak hogy most még keményebb és talán állandóbb is lesz, bárha képlegesen is. És amikor megalázkodva, némiképpen megszégyenülve búcsúzom el a tizenkét kötettől, büszkélkedve és bizakodva kezdek bele az új hatba, amelynek terveiről e kötet végén.

Lesz még szőlő és lágym kenyér. Vagy vacsor és száraz cipő? Ezt is magam kerestem magamnak és vállalom. Az Isten tartsa meg az önök illúzióit, mint ahogy nekem újra támadt, amely pillanatban elhervadt.

(1900)

BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„Tehetséges életmódja”, amely elbűvölte a kortársakat és az utódokat, sokszor elfedi a tényt, hogy Bródy Sándor emberfelettien sokat dolgozott. „Az elefántnak is megszüntetné a térdreflexét” – írta sokoldalú, lázas tevékenységéről Ady Endre.

4

A Nyomortól a Rembrandtig

BRÓDY SÁNDOR ÍRÓI PÁLYAFUTÁSA2023-2024
Bródy-év

Bródy Sándor írt elbeszéléseket, regényeket, színműveket, ragyogó publicista volt, évekig egyedül szerkesztette, és maga töltötte meg anyaggal folyóiratait, a *Fehér Könyvet* s a *Jövendőt*.

1884-ben húszéves fiúként egy novelláskötettel érkezett Budapestre, hogy meghódítsa a fővárost. Könyvének címe: *Nyomor*. A fogadtatás rendkívül jó volt.

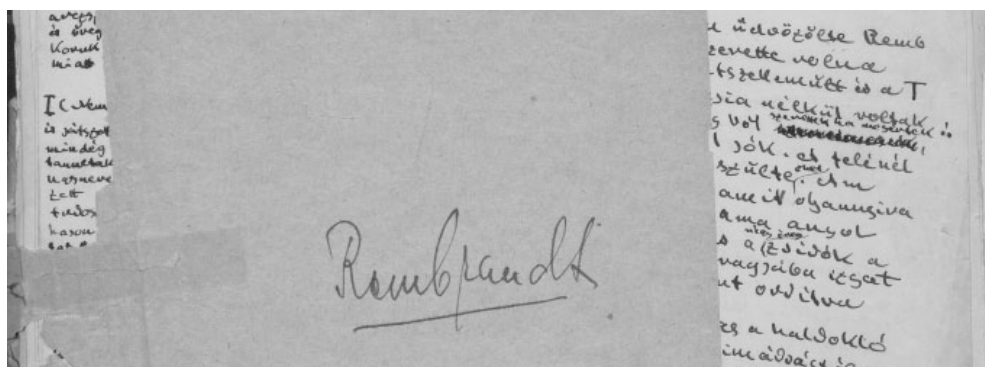
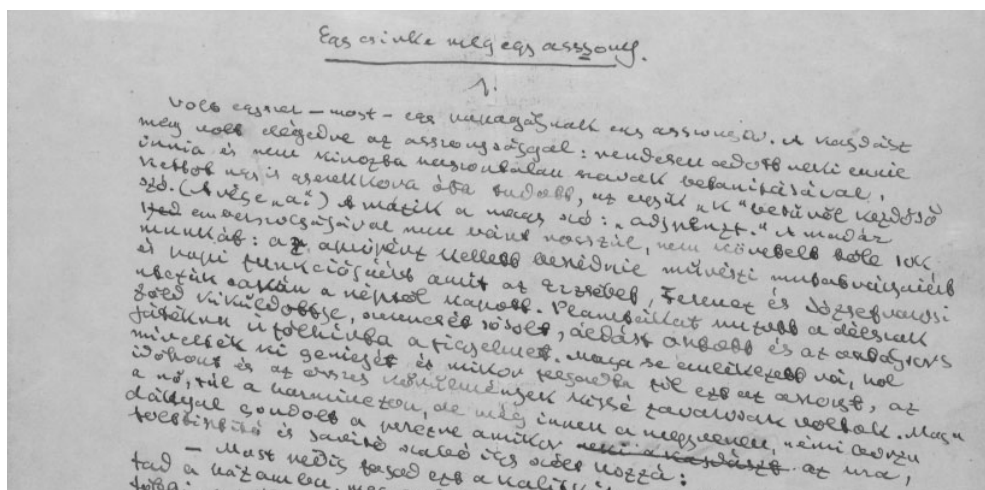
„A *Nyomor* az írói körök szemében egy nagy talentum érkezését jelzi” – írta Mikszáth.

S bár tagadhatatlan, hogy óriási életműve egyenetlen – egyaránt tartalmaz remekműveket, és esztétikai értelemben kevésbé értékes írásokat –, Bródy Sándor első remekbe sikerült novelláját, az *Egy tragédiát* alig húszévesen írta meg.

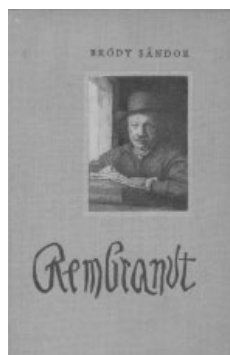
Legjobb novellái közé sorolható még a már később publikált *Egy csirke meg egy asszony*, a *Kaál Samu*, a *bölcény* és az *Erzsébet dajka lesz*.

Színdarabjai közül *A dada* és *A tanítónő* a leginkább maradandóak, napjainkban is repertoárdarabok.

A maguk idejében botrányt és sikert kiváltó regényei (*A nap lovagja*, *Az ezüst kecske*) közül a posztumuszként megjelent *Rembrandt* az, amely ma is szívszorító olvasmány. Ebből sem lett szabályos regény, inkább zaklatott, diszharmonikus, komor rapszódia. A regény hőséneke, a németalföldi festőóriásnak életén keresztül Bródy Sándor saját művészi sorsát, kudarcait kívánta megírni-megérteni.

Az *Egy csirke meg egy asszony* kéziratának első sorai, illetve a *Rembrandt* kéziratának részlete. A rendszerező lapon Bródy János, Bródy Sándor fiának kézírása szerepel

Babits Mihály

Bródy Sándor évfordulója

– Még szerettem volna néhány szót írni ebben a cikkben Bródy Sándorról. De hirtelen úgy érzem, hogy készületlen vagyok; s különben sem szeretem az emlékezetnek azt a mehanizálását, amit az évfordulók jelentenek. Bródyt évfordulók nélkül se könnyen feledjük el. Szinte a tollunk hegyén hordjuk őt: szavainkban és mondatainkban. A magyar stíluson nyomot hagyott. Aki róla ír: a nyelvről kell írnia. Az irodalmi újságírás nyelvét ő teremtette meg nálunk, alig nyithatom föl hírlapomat, hogy vezércikkből, tárcából, színesriportból, akár még napihírből is, ne érezzem vissza az ő régolvasott mondatainak ízét. Nem is említve a nagyobb írói egyéniségeket, akiknek stílusát kifermálódni segítette, Ady prózájától kezdve. Az új magyar próza »stílromantikája« Bródyval kezdődik. Milyen tanulmány lenne, megkeresni titkos forrásait ennek a különös, romantikus stílnak, mely annyira elűt a Bródy irodalmi ösztönzőjének, Zolának, száraz irányától. Keleti temperamentum diktálta? Vagy nyugati hatás (például Carlyleé)? Ezt a tanulmányt valaki biztosan megírja még. De aligha évforduló alkalmára.

(Nyugat, 1934. 16. szám)

M. Fehérvári Judit

Ujjaim bögyéből

Hommage á Bródy Sándor

Ujjaim bögyéből írások fakadnak
mégis csak néptanító leszek. Nem
hiszek iskolákban, olvasni önmagam is
tudok, túllépek Jókain és Zolán,
volt pedig, ki romantikusnak és naturalistának
nevezett. Nem tudok mit kezdeni a kategóriákkal,
sajátom mindaz, mi letisztult bennem, ízezske
Jókai, ösztön Zola mit értek akkor, ha jön egy csöppnyi vér
Balzactól és Stendháltól is csak hitvány hamut örökölt
lelkem és nem tudom, Julien Sorelt gyűlölnöm vagy szeretnem
kellene, mert nekem semmit sem mond immár a *Vörös és fekete*,
hiszen az én lelkem örök szerelemben ég, és hódolatom
a nők felé gyermekeim számában számlálom, legkedvesebb
Hunyady Sándor, s nem azért, mert balkézről való, hanem,
mert szavak forrásai indulnak az ő lelkéből is, s meglátom
tehetségét, ó én, balga, nem is tudom, hogy képzeltem,
hogyan egy egész folyóiratot önmagam írok, de kedvem telt benne,
akár Egerben és Gárdonyiban, ő aztán valódi írója
népnek, fénynek és a *Jövendőnek*. Csillagok feszülnek
Eger szivárványos egén és az éj, az éjek éje, mikor karácsonyt
ünnepelnek a szépasszonyok és leányok, nem vagyok képes
betelni szépségükkel, az egyik elmebajba hajszolt egy pillanatra,
hej, te Erdős Renée, bezártak miattad Semmeringbe, tiszta levegő,
Alpesi táj, utak, hágó és önmarcangolás. Hej, szenvedély, miért
mindig engem követsz? Mélypontok, kritikán aluli vádaskodások,
bécsi emigráció... Mi jöhet még? Magányosság, s novellaciklus,
de Rembrandtról. A tökéletesség keresése talán a festészetben a
legmámorosabb pillanat, amikor munka közben hidegen néz az
ember, de belül süt, akár a kemence, mikor még élt a gabonakereskedő
apám... Furcsa fintora a sorsnak tönkrement, meghalt. Így van megírva
az én sorsom is, az örület aszúrokat fest majd munkáimra: cikkek,
novellák, drámák... Hogy mi marad belőlem? Majd megírják a
tankönyvek, ha érdemesnek tartanak arra, hogy megemlítsék:

Ujjaim bögyéből kipördült a *Fehér könyv*, mert legszebbek a
hószínű lapok, múltó percekét ölelhetnek magukhoz, s Egert, meg Gárdonyit,
és a *Jövendőt*, mi termékeny talajt adott egy új folyóiratnak, minek
a nevét minden valamire való ember ismeri: *Nyugat*.

Debrecen, 2023. 09. 27.

Dénes Zsófia

Az ötvenéves Krudy az ötvenéves Bródy Sándorról

Margitszigeti nagy hársfa alatt találkozom Krudy Gyulával – ahogy ő mondaná, K. Gy. urral. A gyérült lombon keresztül megsokasodott a napjáték, aranyaszták között ülünk és őrizzük a szeptemberi délelőttöt. Semmi sem illik jobban e világon K. Gy. úrhoz, mint ez az ünnepi Margitsziget, amely itt és most tüntet a csendjével, mintha valóban lakatlan és járatlan volna s amely a költő tiszteletére mintha felöltözött volna a múlt és a jelen letagadhatatlan romantikájába, de annyi intelligenciával, bájjal, művésziességgel és esprit-vel, mint egy Krudy Gyula-regény... Ha jól látom és hallom, még a kis csúfondáros kacajok, a felhődző vitriol-permetezések s a vérig sercentő, tűhegynyi kavicsok sem hiányoznak, a bokrok mögül, a rózsák feje körül s a bársonyos fővénnyel behintett sétaútról...

Ezen a szimbolikus padon nagy valósággal ül Krudy Gyula úr és negyven esztendő óta mindig egy kicsit fáradt fejét most is oldalt horgasztja s egy képzelt sarokból néz reám; nem egészen csigaházból, de, mindenesetre, a szenzitív ember

bástyája mögül. Tavasszal nagybeteg volt, de mióta orvosa, a »vörös Lévy«, keményen rászólt, hogy ez nem járja, azóta nagyon iparkodott az eredménnyel és íme most kitűnő eredménnyel sütkérezik az őszi napon. Arca barnapiros, szeme friss, változatlanul az az okos és különös dióbarna szem, amelynek éberségét még a ki nem mondott szó és a meg nem tett mozdulat sem játszhatja ki...

– Gyula bátyám, – mondom – ha jól tudom, ezidén, *október 21-én lesz félszázadik születésnapja*. Tán szabad azt mondanom, hogy ez jubiláris év. *Van olyan munkája, amin különösebb kedvvel, a maga örömeire dolgozik ebben az ünnepi évben?*

– Van, – feleli Krudy – Bródy Sándor életrajza. De nem volna teljes, ha csak így mondanám: a magam örömeire írom; hanem így kell mondanom: *a magam biztatására is*. Mert engem manapság *éppen az a Bródy vonz, akit ötvenéves korában legjobb korúnak láttam és legünnepeltebb írónak ismertem*.

Olyan a pillanatnyi elhallgatása, mint a megkezdett melódiába tartozó ütem. A balkéz moll-akkordja. S azután:

– Érdekes írójelenség, volt Bródy Sándor. Lisznyai Kálmán óta, aki az ötvenes és hatvanas években cifraszűrben bomladirozta végig az országot, sarkantyús csizmában és fokossal táncolt s ezenkívül palóc dalokat írt és énekelt: *semmiféle költő vagy író nem volt olyan népszerű, mint Bródy Sándor*. Holott ő nem táncolt, hanem népszerűsége fénykorában szép szavakkal és könyvekkel hódította az országot. Mindig megvolt a maga speciális közönsége. Elsősorban a pesti asszonykák, az úgynevezett meg nem értett asszonyok, akik tulajdonképpen kalandnak nézték az életet; de vidéken is ugyanezek a nők, Bovaryné-fajták, akik nem találják meg lelkük egyensúlyát a vidéki atmoszférában és új élet után vágyódnak. *Az új élet utjait, lehetőségeit nyitogatta előttük Bródy Sándor, meglíbbentette előttük a boldog asszonyi karrier hét fátylát...*

Cigarettára gyűjt Krudy Gyula. Kihúzza magát, hátradől a padon és mozdulatlanul néz fel a lombkoronába; honnét a sárga napsugár-húrok le felé feszülnek. Nem mondja ki, amit gondol, de arcát rózsásítja a gondolat:

– Az ő húsból és vérből való asszonyai, vagy azok hűgai, voltak az én fiatalságomban az asszonyaim...

S íme, a gondolat hídján át szavak partjára érünk:

– Húszéves voltam, amikor megismerkedtem vele. Pesten volt, jobban mondva Budán, sőt Budafokon, a Kutyavillában. Nagyon elhagyatott csárda volt akkoriban még a Kutyavilla s én valószínűleg szerelmi bánatomban vetődtem egy nyári délután egyedül oda. Akkoriban örököltém apámtól, gavallérjelölt voltam (ahogyan más ügyvédjelölt) és írni is akkortájt kezdtem komolyabban. A csárdában Bródy Sándor mulatott Fenyő Sándor, a »Magyar Hírlap« akkori felelős szerkesztője társaságában, két szép és fiatal színinövendővel. Ezt a két szemrevaló leányt Sándor

»úszni« tanította. Estefelé volt, bementek a vízbe... Én is. Nagyon összebarátkoztunk és hajnalban már együtt jöttünk Pestre fiákerón. Négyen a hátsó ülésen és Fenyő Sándor a bakon...

Egy-két szippantás, eldobja a cigarettát.

– *Még ma sem ismerik* Bródy Sándor alakját, pedig *már nem ismerhetik*. Nemcsak háborúelőtti, hanem századvégi gavallér volt, aki tulajdonképpen sohasem tudott korában elhelyezkedni. Rettentően és meglepően intelligens volt, bár műveletlennek szerette magát feltüntetni. Elzsidosodott intellektuelek között élt bohém, cigányos, nyugtalan életet, ezt ő utána nem csinálta többet senki végig, mert az emberek elsavanyodtak ahhoz, hogy íróik bohém életet élhessenek. A háborúelőtti intelligencia (amely későbbi éveiben Adyt is hozta) a század elején kezdett érdeklődni Bródy Sándor iránt, akit némelyek tehetségtelen írónak mondtak, holott nem volt az, s akit a maga korában újszerűnek kellett tekinteni. Valóban, a *békés-gyulai ügyvédi írnok határozottan új színeket és meglátásokat hozott*, úgy az elbeszéléseiben, regényeiben és színdarabjaiban, mint eredeti életmódjában. *Életmódja igen tehetséges volt*, bár mindig szerencsétlen embernek tartotta magát sorsában, szerelmeiben – s egy alkalommal (ahogy az ismeretes) egy Bécs melletti fürdőhelyen romantikusan szíven lőtte magát. *Ő maga úgy tartotta, hogy sohasem volt jóformán egyetlen boldog perce s ezért látta groteszk szempontból az emberek életét* s ugyanezért mondott annyi rosszat barátaira és ellenségeire, hogy megjegyzései valósággal hírhedté váltak...

– Legjobban szerettem – folytatja Krudy, – »Don Quijote kisasszony« című regényét. Ezt tartom olyan írásnak, amelyben – *egy nő alakján keresztül* – legjobban kifejezte azt, *amit ő magáról gondolt*. Ilyen Don Quijote volt ő akkor is, amikor a régi »Magyar Hírlap«-tól megbízást kapott, hogy utazzék le az Emke-bálra Kolozsvárra s arról tudósítást írjon lapjának. A tudósítás meg is jelent, de Bródy egy szál frakkban két esztendeig maradt Kolozsvárott... Utolsó éveiről és haláláról ne beszéljünk – az szomorú volt. Nekem azt mondta, nem hiszi el, hogy szívbajos, mert egyszer már keresztüllőtte a szívét, hát, ha a golyó nem ölte meg, csak nem öli meg a szívbillentyű táglulás... Neki is, mint nekem, a »vörös Lévy« (ismeri, ugyebár: Lévy Lajos doktor) volt a legjobb embere – az egyetlen, aki előtt komolyan nyilatkozott. Csak őt tartotta az egész világon okosabbnak, önmagánál...

– Respektálok, – mondom – hogy nem akar Bródy Sándor utolsó éveiről beszélni, – az ember ne idézgesse az amúgy is jelentkező melankóliát – de mégis engedje meg, hogy megmutassam Sándor bácsi egyik *kiadatlan versét*, amelyet *már betegen, három évvel a halála előtt írt*. Fiatal leány emlékkönyvébe írta ezeket a sorokat:

Csillag Olgának,
kedves kis vérségemnek,
azaz hitsorsosomnak,
aki velem együtt Jeruzsálem-
ből jött. (Csakhogy én
sokkal régebben. És én
már elmenőben is vagyok
a nevezetes makkeba barlang-
ba, Ábrahám kebelére.
Jó öreg hely, de mégis
csak jobb volna egy fiatalon
nyugtatni ősz fejemet. De
sajna, ezt már nem lehet.)
Ó gyönyörű lehetetlenségek,
ó csak tegnap feljött
jeruzsálemi csillag! Mert
hogyműlt rólam a fiatal-
ság, szeretném a szegény,
öreg, beteg fejemet Salamon
templomának megmaradt
sziklafalába verni és
ordítani: sehotónu!

Bródy Sándor,
volt magyar költő.
Szanatóriumban, Badenban 1921.

A papírlap ott marad Krudy Gyula kezében. Nem szeret megindulni, de azért túl sebesen mondja

– Ez szép, nagyon szép. *És őszinte.*

És megint csak nézi a papírlapot.

– Ezt ne csak nekem mutassa meg, mondja azután – ezt írja ki az interjúba.

Lassan, elgondolkodva még hozzáteszi:

– Én a Bródy Sándor-életrajzon csak olyan napokon dolgozom, amikor kedvem van a munkához. Már több mint a fele kész. *Az igazi dolgok nem fognak újságban megjelenni.* Bizonyos emberi megvilágításokat nem bír el a rotációs papír. És nekem róla ilyen mondanivalóim is vannak.

(Literatura, 1927/10. szám – október –, 339–340. p. Szó szerinti közlés.)

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„Én nem halok meg addig, amíg mindenkiről meg
nem írom az igazat.”

(Bródy Sándor)

5

„Én nem halok meg addig...”

BRÓDY SZOCIÁLIS SZEMÉLYISÉGE

2023-2024
Bródy-év

Bródy Sándor írói alkatát leginkább meghatározó tényező a megnyomorítottakkal, a megalázottakkal, a szegényekkel való azonosulási képesség. Valószínűleg annak is köszönhetette rendkívüli szociális érzékenységet, hogy nem egy budapesti, többgenerációs értelmiségi családba született, hanem, ahogy fia, Hunyady Sándor írta: „... tizenötéves korától kezdve szakadatlanul kemény munkával kellett tartania magát és később családját...”

Bródy Sándor még gyerek volt, amikor gabonakereskedő édesapja tönkrement, és a család Budapestre költözött Egerből, ahol neki hamarosan fel kellett adnia gimnáziumi tanulmányait. Naponta órákat gyalogolva (hogy a közlekedés költségét is megtakarítsa), bukkott diákokat oktató helyesírási és stílustanra.

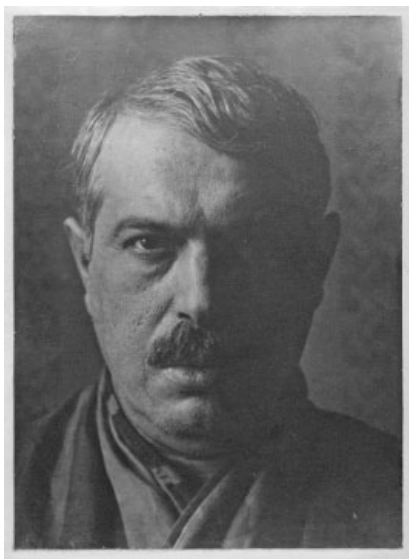
Már húszévesen, első novelláskötetében, a *Nyomorban* is mindent el-
sőprő, szenvedélyes indulattal írt a társadalom mélyrétegeiben élő emberek-
ről: a városba szakadt cseléd lányról, az utcseprőről, mosónőkről.

„A nagyváros leggazdagabb negyede megszerette Bródyt. Helyesebben beleszeretett, mint szép férfiba. És várta, hogy vi-
szontszeresse, hogy pletykáljon, és ízlésének megfelelő históriá-
kat meséljen. Bródy Sándor azonban nem lett szerelmes e szép,
okos és kokott asszonyba. Csak udvarolt neki. A szíve ott maradt
a magyar vidéken. És ha munkásságáról lefejtjük mindazt, ami
modor vagy kényszerűség, írói életének olyan művek maradnak
legigazibb ábrázolóit, mint például A dada témája: a bűnbeesett
kis parasztlány sorsa, akinek a magzata szalonnabőrt rág oda-
haza, mert az anyját a nyomor felkényszerítette a városba, hogy
eladja a tejét egy gazdag pólyásbabának.”

(Hunyady Sándor, Bródy Sándor fia)

Bajor Gizi A *dadában*. Ezt a képet Bródy Sándor őrizte meg. 1935-ben János fia ajándékozta családi barátjuknak, Germán Tibornak, Bajor Gizi férjének

Bródy a *Rembrandt* írásának idején

A darab főhőse Tóth Flóra, a megalázott és mégis diadalmas, fiatal tanítónő

Alexander Brody

Akit az Isten jókedvében teremtett

„A világ minden könyvébe se lehet leírni még *egy ember* történetét se!”
(Bródy Sándor)

Milyen ember volt a nap lovagja, Bródy Sándor? Olyan, amilyennek Krúdy Gyula látta? Vagy talán inkább az volt ő, akire más kortársak emlékeznek? Vagy éppen-séggel a hagyatékban megmaradt családjának írt levelei mutatják az igazi arcot? Gondolom, mindezekben van igazság. Végül is ördögien nehéz, talán lehetetlen egyenletes és elfogulatlan véleményt alkotni arról, aki saját maga is egyenetlen és elfogult, szeszélyes és szertelen volt.

Krúdy Gyula jól ismerte nagyapámat, Bródy Sándort. Krúdy húszéves volt, Bródy harmincöt, amikor először találkoztak, Budafokon, az elhagyott Kutyaavilla csárdában. Sok évig éltek együtt a mindkettőjük által imádott Margitszigeten, kiskorcs-mákba jártak Óbudán, fiákereztek, kártyáztak, lóversenyeztek. Krúdy Gyula emlékezése e kötetben, bár regényes, igaz történeteken alapul. Vannak azonban, akik még közelebbről ismerték Bródy Sándort, mint ő. Bródy fiai. Egyik az öt közül, Hunyady Sándor *Családi album* című önéletrajzi visszaemlékezésében – ami egyébként a leg-sikeresebb hosszú írása – örökíti meg édesapját. A többi fiú is sokszor írt róla.

Tavaly nyáron Honoluluban fiammal – dédunokájával, Sandyvel (ő is Sándor!) – egy raktárban édesanyám féltve őrzött holmijai között hatalmas ládára bukkantunk. „Bródy Sándor – Hunyady Sándor – Hunyady Margit – Illés” – így szólt a címke. A ládában számtalan fénykép, levél, novella, kézirat nagyapámtól, nagybátyáimtól és hozzájuk írt levelek. Hogy nagyapának kéziratpapírra, papírszeletkékre és főpincérektől kért számológédlapokra több mint száz évvel ezelőtt írt hagyatéka hogyan maradt meg, amikor egész életében lakásból lakásba, szállodából szállodába költözött, és ismereteim szerint nem tartott meg semmit, még ma is rejtély számomra. Hogy miként vészelte át a láda tartalma az utat ötven év New York-i tartózkodás után a Hawaii-szigetekig, az pedig már maga a csoda. Bár édesanyám szokásait ismerve – ő nem tudott kidobni semmit – ezt természetesnek kellett volna vennem. Így a láda sok száz néma utasa között fiammal felfedezhettük a *Rembrandt* című regény teljes kéziratát, nagyapám kedvezményes MÁV-bérletét a tízes évekből, kiadatlan Hunyady-novellákat, és Bródy Sándornak fiaihoz és fiainak őhozá írt leveleit, hogy csak egynéhány példát említsek.

Ebből a családi hagyatékból és a kortársak emlékezéseiből szeretnék most képet adni Bródy Sándorról, az íróról, férjről és apáról, arról az emberről, akiről Móricz Zsigmond azt mondta, hogy őt az Isten jókedvében teremtette, de aki fia, Hunyady

Sándor szerint mégis kísértetiesen szomorú, izgatottan kétkedő életet formált magának, egyenesen tragikus fináléval. A tigrisből és primadonnából, a sugárzó öröm megtestesüléséből (ismét Hunyady Sándor szavai), kora legünnepelebb írójából hirtelen a közönség és író társai nagy része által kitagadott, imádott magyar földjéről, hazájából száműzetett, idő előtt megöregedett és beteg ember lett.

Ebből az időből maradt is a hagyatékban egy nagyapámhoz szóló Krúdy-levél:

[A hagyaték anyagát betűhíven közöljük.]

„Margitsziget, 1921. július 9.

Kedves Sándor, Lázár végre megírta az ádresszét, hallom, hogy beteg, amit nem csodálok, annyi idegenben való kóborlás után. Nyomban meggyógyulna, ha itthon volna. Más itt még a büdösség is, (az Otthonban például,) mint idegen határban. Most már bejárta hétszer a világot, mint a drótostót. Ideje volna: leülni, pihengetve írogatni, nagyokat nevetni és többet bölcselkedni, mint valaha. Minél öregebbek leszünk annál több okunk van a bölcsességre.

Lám, én is mibe fogtam. A Margitsziget és vidékének hetilapot szerkesztek Szigeti Séták cím alatt, amelynek első száma július 17-én jelenik meg. Dohány még nincs. De a fürdőigazgatóság megígérte, hogy a nyomdaköltséget fedezi, mert hiszen az övé a hirdetés, a kúrlista, meg minden. Nekem szabad teleírni az újságot.

Talán még idejében kapja meg e levelet, hogy valami szigeti emléket írjon az újságba. Nagyon boldog volnék, ha nem feledkezne meg kéréséről. Az újságot az Athenaeum nyomja, hát elég tetszetős lesz. Papírja se lesz a legrosszabb.

Képzelteri, hogy milyen állapotban vagyok, hogy ilyenre vetemedtem. Remetének való foglalkozás lesz ez. Az örömöm tán annyi: hogy néhány nagyseggű asszonynak az arcképét kiadom.

Itt járt Szép Ernő, de semmi okosat nem mondott.

Legjobban szeretném, ha egy napon beállítana töltött káposztára, amely most, miután új káposzta van: nem fog hiányozni asztalunkról.

Itt nagyon megöregedett mindenki, remélem, maga azért volt külföldön, hogy ezt elkerülje.

Ne hagyjon válasz nélkül!

Szerető híve

KrGyula.

Bandi fia csaknem oly derék fiú már, mint Pista.”

Csak egyszer láttam nagybátyámat, Sándorkát izgatottnak – 1941-ben, amikor hat-éves Zsófi húgomtól, akarata ellenére, kártyán vettett –, felháborodottnak sohasem. Pedig az lehetett, amikor a következőket írta *A Toll* című folyóiratban, 1934-ben:

„Hanem az ember nem állja meg, hogy ki ne fakadjon a sok buta mese ellen, amelyek, mint »sándorbácsiádák« évtizedek óta benne élnek a kávéházi körforgalomban.”

Feszty Árpádné, Laborfalvy Róza leánya és Jókai Mór fogadott leánya, akit férjével együtt szoros, meleg barátság fűzött Bródy Sándorhoz és családjához, így írt a *Nyugat* egyik 1930-as számában:

„Én azoknak a sorába állok, akik, úgy, mint én, szeretnék lehúzni emlékéről azt az izléstelen anekdotaruhát, amit »Sándor bá«-nak hívnak. »Sándor bá« nem létezett. Az csak álruha, maskara volt, amibe el akart bújni önmaga és főleg: a halál elől. [...] És ekkor vette fel az anekdotákkal, viccekkel, nyegleségekkel kihímzett »Sándor bá« maskarát.”

Ezeket a sándorbácsiádákat, Sándor bá-anekdotákat a mai napig is hallom, és ez az egyik oka annak, hogy most én is megragadom a tollat annak ellenére, hogy nem vagyok a magyar nyelv jeles művelője, művésze, mint Bródy Sándor, Hunyady Sándor vagy akár a többi Bródy fiú. Olyanok ma is kevesen vannak, akkor is kevesen voltak. Kosztolányi Dezső, talán minden idők egyik legkiválóbbja, ezt írta Bródy Sándorról:

„Gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni, hogy verssé legyen. Csupa tűz, csupa láz, csupa élet volt. [...] kevesen írtak oly szépen magyarul, mint ő. A népies írók kipécézhetnek szemenszedett szólásokat és váltig bogozhatják unalmas mondatkötéseiket, az ő Heves megyei magyarságának eddig nem láttam mását minálunk.” És másutt: *„Erdélyi szavakból, budapesti szólásokból egy új nyelvet gyúrt, amelyet senki se beszélt és beszél, magasabb nyelvet, akár a versek nyelve, és azóta rajta a márkája, az övé, egészen az övé.”*

Ezt a stílust tükrözik Bródy Sándor fiaihoz írt levelei is. Ő, aki egyszer egy leveleiben azt írta: *„a frász tör ki a gondolatra, hogy kezembe vegyem azt a szerszámot, amellyel annyi sok időt – haszontalanul – elrobotoltam”,* és aki saját bevallása szerint nem volt apatermészet, valójában nemcsak jó író, hanem nagyon jó apa is volt; mind az öt fia imádta. Itt következik két levél András fiához, aki egy – most nem közölt – levél hatására így büszkélkedik öccsének, Istvánnak: *„Soha ilyen jókedvű és kedves nem volt. Engem szeret és én is szeretem nagyon.”*

„Bandi, te nagyszerű bolondos fiam, annyi sok mindenben földi másam! Jól megkínóztuk egymást az életben. Én kérek bocsánatot tőled ha vétettem neked. Titokban, mélyen mindig nagy gyöngém volt irántad. Sokkal különb ember vagy te mint ahogy sokan hiszik. Egy szemmel több életörömed és annyiival több fantáziád van a kelleténél. Ha egy kicsinyt szeretsz, valóságosan testi munkára adjad magad, helyre billensz, meglátod. Aczélból való vagy, jó vagy, majdnem az önzetlenségig.

Ha rám hallgatsz, parasztokhoz vagy mesteremberekhez mégy, velük egy sorban. Aztán? Majd meg látod mi történik veled, lehet hogy valami rendkívüli. Élvező és tűrő fiú, ne hagyd magad és érettem ne sírj. Vérem minden cseppjével a te apád.”

[Bródy Sándor csak nagyon ritkán dátumozta leveleit.]

Bécs, 1921 vagy 1922:

*„Kedves fiam Bandi,
szeretem a leveledet olyan mint amilyen te vagy.*

Én meg olyan lennék most, ha nem ügyelnék magamra, mint amilyen a kárvalott cigány. De állok a sor, mert ez sor és semmi más, nem lehet róla tenni és nem lehet változtatni rajta.

Ma egész nap az jutott az eszembe, hogy mennyire helytelenül cselekedtem amikor az Otthonn előtt megütöttelek. Azt mondtad akkor »nincs igaza, nincs igaza!« De mennyire nem volt. Rossz volt a szempontom, én se tehettem róla, de azért sajnálom. Te is furcsa fiú voltál még furcsább mint én és neked még kevesebb diszciplínád volt mint nekem. Belül nagy szeretettel de sokat gyöttrődtem veled és nem tudtalak egyenesre nyesni, nem lehet egyenesre nyesni még a fát se lehet, ha csak úgy nem hogy más fa lesz belőle, vagy deszka és az már más célra való, tudod.

Mit okoskodom és mit bölcselkedek veled. Az én fiam vagy, ez az egész, és az hogy nekem több volt a szerencsém és jobban ki volt egyensúlyozva az erőm, az energiám, a vérem, mit tudom minek neveznem. Viszont a testi erőd, a vitalitásod különb mint az enyém. Annak idejében, kellő időben keresztül mentél a tuberkolózison és beoltott, immunissá tett. Frank-od [a szifilisz régies neve] – helyesen – nem volt de ha még is akadt volna, tedd meg a kedvemért és lövess bele a kitűnő testedbe egy kis salvársán. Ha pozitív ha negatív az illető régi jó zsidó vendéglős akit Wassermannnak hívnak. A rossz, a kínos betegségeket szépen elhárítod és ez nagyon fontos. Az Erlich nagy cselekedete most már kipróbált, annyi év után csaknem bizonyos.

Pista, közös kedvencünk, kis kelésekről panaszkodik. Hiszem hogy ez ártatlan dolog. Mégis erre is meg kellene néznie a kitűnő Török professornak, bár ő merőben más iskola hive mint én, de neki tudása van, nekem meg némi intuicióm. Minden tudás, dogma és empiria ellenére nem lehetetlen hogy ezek a magukat ártatlannak tettető és tudományosan valóságosan »tilos« kelések egy jogtalanul öröklött freank jelenségei. Nem valószínű de lehető és nagyon szeretném ha a professor Pistát megnyugtathatná. Kis dolog az egész vizsgálat, az egész gyógyítás pedig gyerek játék. Nem valószínű, hogy Pista valaha is laborált volna a nevezetes mókában, de laboráltam én, majdnem harmincz esztendővel ezelőtt. Nekem nem ártott, rajtatok se mutatkozott. De az ó testamentum még mindig van olyan igaz mint a nagy dolgokban még mindig labilis természettudomány.

Vegyétek komolyan amit mondok, ha tudjátok. Pistát, sőt Illést se eresszed föl, magad se jöjj. Gyenge kedvemben vagyok és nem akarok szentimentális lenni és nem tűröm hogy ti azok legyetek. Nem lehetetlen fiam, hogy még összekerülünk, nehezen vész el a veszett fejszének a nyele.”

A következő három levelet István fiához írta 1920-ban és 1922-ben:

Budapest Rudas fürdő, 1920 őszén

„Kedves fiam Pista,

nagyon nehéz – talán a legnehezebb idő – volt augusztus, szeptember. Nagyokat búsultam miattatok. Most már, úgy ahogy, megnyugszom és örülök annak, hogy jól vagytok, okosan és bátran viselkedtetek. Téged külön irigyellek is. Nem akarok belepólizálni a kis hasadba, Bandi azt hazudja, hogy megnőtt. A magam fejét töröm – mi lesz? mi lesz? Nem velem, aki korom és sok minden ok miatt leszámoltam. Nem szeretem többé az embereket és nem hiszek bennük, de azért ne ijedj meg faszi legény vagyok még így is. Örülök a gyönyörű időnek és a szép pináknak bár nem nekem nyitnak és hervadnak többé. Író kedvem is van csak most nem ízléses – és nem lehetséges – a becsületes írás.

A szobátok, a holmitok megvan, rendben van. De csak egyszer láttam, nem merem belemenni, rossz nekem nagyon hogy így üresen áll.

El szerettem volna menni Hanushoz, de nem lehet mert más imperium mint ahol mi közel való időben találkozhatnánk. Okosabbnak gondolom, hogy a beteg Gyókot meglátogassam. Mikor? Még nem tudom. Ott talán találkozhatnék veletek. Itt vigasztalan az állapot. Százféle okból. Az egyik, a legutolsó – pedig ez nem a legutolsó – hogy semmi palántám de még reménységem sincs. De én csak elvergődök.

Küldjél valahogy hamarosan hírt magatokról.

Ölel, csókol (Illéssel együtt) szerető apád.

1922-ből:

„Pistám, nem tudok írni, nem tudok hazamenni. Minek rontsam a kedvedet, a kedveteket. Ne kényszerítsetek, hogy megmondjam az igazat: fázom belül és ugyan-csak befűtöttek az ördögök. Állani kell, tűrni kell, dolgozni kell. És lehetőleg magasan tartani a fejemet, ha még olyan üres is. Ne féljete azért tőlem, se ostoba,

se bolond nem vagyok. Az életöröm nedve szikkadt ki belőlem. Vagy kiszikkadt végképp, de az se lehetetlen, hogy valami csekély édes szirup még visszaszívárogo a belső secretióm valamely titkos mirigyén. Még állom a sarat és akármit mond a tudomány, a tapasztalat, a statisztika és holmi firlefancz, a végéig semmi se reménytelen. Sőt még a vége után se, isten úgyse! (Mi ketten egy hiten vagyunk.)

Az a fontos, hogy te és a többiek jól vagytok. [...]

Mit hazudok én is, se a jó, se a rossz oldalaival nem törődöm. Nem tudok én már törődni fiam semmivel. Ti, állandóan az eszembe vagytok, de azért vigyázok, hogy sentimentalis ne legyek. [...]

Mindnyájatokat ölel

Szerető apátok.

Írok, ha valami különb napot fogok ki mint a mai. [...]"

„Kedves fiam Pista valósággal szomorú vagyok a kis kelések miatt. [...] Ne hanyagold el fiam, kérlek. Ne is törődj se a mások se a magad de legfőképpen az én ügyeimmel ne. Majd csak elintéződnék a dolgok automaticé is. [...]

Csak évdtem veled? Dehogy haragszom már. Még abban is igazad volt hogy lementél korcsmázni Lázárral. Én is kártyáztam vele Konstantinápolyban. Ma sem tudom, hova lett a tök 8as? Hová tűnt el? Ő ama bizonyos mágnások bizonyos daxlija. Nagyon kedves furcsa állat, de azért – gondoljad azt amit jónak tartasz, biztosan jobb mint amit én gondolok. [...] Van elmédnek egy jó hideg része is, ismerem és szeretem benned. [...]

Megint jövődőt mondok és okoskodom. Láthatod ebből hogy megint erőszakoskodom magammal – meg akarok gyógyulni, és ilyenkor kinlódok. De ez igazán nem fontos. Az a fontos hogy ti jó állapotba legyetek, mert az élet – elmondom neked is – az élet kissé hosszadalmas.

Banditól igen kedves levelet kaptam, ma hűvös itt az ájer, ha kimelegszik és ki-virul megint, írok Jánosnak, Bandinak és Illésnek is. Szabónét és Lulut se szabad kifelejtennem. Berczi bácsit nehogy zavarják a lakásában!

Fáradt vagyok egy kissé, ma nem is írtam a furcsa regényből egy levélre valót se. Írjál.

mindnyájatokat ölel

szerető apátok

Most ne gyere.”

Legidősebb fia, Hunyady Sándor egyszer megjegyezte, hogy apjának minden sorából érzik, mily végtelen szeretet és minden apróság iránt érdeklődő lelki közösség fűzte az íróat ahhoz a földhöz, amelyen született. Azt hiszem, ez a magatartás Bródy Sándor fiaihoz írt leveleinek minden egyes sorából is érezhető.

Sándor fia tökéletesen látta, hogy apja „egyáltalán nem volt boldogságra képes természet. Erejének és sikerének teljében is süket, sötét és üres volt minden ötödik perce. A lelke teli volt légörvénnel. Lehettek szikrázó pillanatai, örömei és izgalmi, de egész életének folyása az alapszínére nézve tépelődő volt, nyugtalan, melankolikus. Élete utolsó esztendőiben pedig olyan testi és lelki szenvedéseket kellett elviselnie, hogy a története közel jár Shakespeare alakjainak tragikumához.

Ahhoz is tehetség kell, jellem és válltartás, hogy valaki ilyen bevégzett drámát tudjon formálni az életéből. Vajon hogyan csinálta Bródy Sándor, hogy felruházva a természet sok adományával; szépséggel, egészséggel, tehetséggel, sőt még szerencséivel is, ilyen nyugtalan, boldogtalan és tragédiába torkolló sorsot szerkesztett magának.

Az hiszem, az volt a baj, hogy a szellem éppen olyan súlyos ellentmondásban volt a vérmérsékletével, mint ahogy a külső körülményei sem egyeztek ízlésével és hajlamaival. Benne is rendetlenség volt és ő sem volt a helyén. Hajó a szárazföldön, ház a tengerben.”

„...tizenöt éves korától kezdve szakadatlanul kemény munkával kellett tartania magát és később családját, mely igen nagy számú lett, talán ugyanannál a belső oknál fogva, ahogyan egy proletár-házaspárnak születik hat gyereke. Ha tudnák, hogy nemcsak azért pazarolt, mert semmi hajlama nem volt a pénzgyűjtéshez, hanem azért is, mert munkájának méreteihez és életének elemi szükségleteihez képest olyan keveset keresett, hogy semmi értelme nem lett volna a takarékosagnak.”

Bródy István 1963-ban, egy a párizsi *Irodalmi Újságban* megjelent interjúban beszélt édesapjáról:

„A köztudatba úgy ment át az alakja, mint a századeleji bohémé, aki a nők barátja volt. Mintha Bródy Sándornak főfoglalkozása maga az élet lett volna s az irodalommal csak úgy mellékesen foglalkozott volna. Ez nem az igazi arca apámnak. Nagyon sok ellentmondás volt benne. Élete örökös harc volt temperamentuma és életfilozófiája között. Bő vére hajtotta az élet örömei felé, kergette a párbajokba, hívta a rivaldafénybe. Gondolkodásmódja viszont aszketikus volt. Az emberiség gyogyíthatatlansága ellenére örök belső kívánsága volt, hogy mégis gyógyítson.”

Bródy Sándor viszonya a női nemhez bonyolult és korántsem egyértelmű történet. Sok mendemonda, téves ítékezés, valótlan információ látott már napvilágot

ezzel kapcsolatban életében és halála után is. Ő maga így írja meg Rosenfeld Bel-lával, későbbi feleségével való megismerkedését és kapcsolatuk folytatását *Üdítő lázak* című írásában:

„Ezek a levelezések, ezek is üdítő lázakat okoznak, és amíg más lányokkal bujkáltam lakásokban, vad erdőkben, színházak rossz illatú karzatain: a levelezés lendületéből, hazugságaiból, a szép szavak hínárjából egyszerre megszületett az úgynevezett komoly szerelem. Egy hamis kristallizáció, amelynek vegyületében – abban a korszakban – egy idegen férfi fantáziája, a Jókaié volt a legerősebb. Isten áldja meg ezt a mérgező képzeletet, mennyit ártott, mennyit ártott! Emlékszem, akkor már Pesten emésztő lázban vártam a leveleket. Az Andrássy úton sétáltam délben, hogy az utcán fogjam el a postást. Egy idegen nő sétált velem, és akkor még jobban szerettem őt, mint azt, aki a leveleket írta. De a levél az más! Ha megjött, beszaladtam a kapu alá, és otthagytam a leányt. Mi ez, mi volt ez? Nem érek most rá, hogy kérdezősködjek magamtól és titkát fejtsem. Siettem válaszolni, és a szép szavakon keresztül belekorbácsoltam magamat a házasságba. [...]

Kezdődött a jegyesség jó szagú élete. Az igazi üdítő lázak. Az esküvő. A házasság. Óh, ahogy magamhoz nyúlok a gyönyörűség sebeivel vagyok tele! Szégyellem magam, hogy mások előtt megtapogassam magamat és hozzányúljak másához. Arisztokratikus érzésem föllázad. De egy lírikus, mit csinál egy lírikus! Mit gögösködöm? Egy bátrabb és becsületesebb élet kezdődik, íme. Gyerünk. Végre is nem becstelenség az, hogy én, aki a múltban olyan férfiúnak látszom, mint aki legalább száz szoknya hullámai között fuldokol: nem ismertem és nem szerettem mást, csak ezt az egy kis vörös nőt, aki elvált tőlem és azután meghalt.”

Feszty Árpádné így ítélte meg emlékezésében, amely 1925-ben jelent meg a *Világ* című folyóiratban:

„Ebben az időben szembekerült egy nagyon szép, vöröshajú úrilánnyal. [...] Persze, szerelem lett a vége. Az asszony részéről örökös, halálos szerelem.

Bródy akkor az egyszer őszinte volt. Figyelmeztette menyasszonyát és annak családját: ő nagyon rossz férj lesz. Beteg, szegény, önző. A lány nem hitte, – nagyon szerette. Remélt a saját szépségében, hűségében, energiájában.

Szegény asszony, keservesen csalódott. A házasság nagyon boldogtalan lett. Mind a kettőnek. És mind a kettőnek igaza volt, – és mégis egyiknek se. [...]

A fantáziának, szeszélynek, gyerekes önzésnek, bogaraknak, pazarlásnak ez a hihetetlen mennyisége az egyikben, – és viszont annyi józanság, egyenesség, rend, takarékoság, lelki és fizikai pedantéria egész a ridegségig fokozása, annyi nyárspolgári erény a másik részen, – csak tragédia lehetett a vége. [...]

És talán mindez áthidalható lett volna sok pénzzel. A pénzügyi bajok örökké, és a sok bölcső, egyik a másik után. [...]

A férj az éjszakákat (a komoly irodalom kárára) szerkesztőségekben töltötte: akkoriban tényleg úgy dolgozott, mint egy állat kis családjáért. [...]

Nem elég a szépség, szerelem, az akarat, nem elég az intelligencia, zsenialitás ahhoz, hogy két ember boldog legyen és meg tudjon maradni egy szűk kis lakásban együtt, – ha nem összeillők se a hibáik, se jó tulajdonságaik, se a szokásaik, létfeltételeik.

Bródynénak is írónak kellett volna lenni. Nagy, férfias tehetség volt. Valami egyenes, harcias, hajthatatlan, nőnél egész ritka keménység, erő volt a lényében. Hű, fanatikusan hű egész a konokságig az urához, de épp oly hű mindenhez, amit egyszer az övének vallott: elvekhez, kötelességekhez, meggyőződésekhez. [...] Nem érti, nem látja, hogy másnak is lehet igaza. Alkalmazkodni is kell. [...]

Mikor észrevette, hogy ura nem lehet hű – nincs a természetében –, az egész férfinemet elítélte, megvetette örökre. Mártírium lett az élete. Nem tudott testvér, pajtás lenni, – csak szerelmet várt az urától. Ha képes lett volna erre, – sohase válnak el.

És még ez se volt olyan nagy baj, mint az, hogy sohase tudott egy percre se bohém lenni. Például az urának volt egy igazán ártatlan és akkor még nem is olyan drága passziója, – szeretett holdvilágos estéken egy-két órát konflison bandukolni a városon kívül. Éveken át könnyörgött a feleségének, kísérje el. Annyival szebb volna kettesben. Nem. Egész büszkén mondta az asszony, sokszor előttünk is: »Az éjszaka arra való, hogy aludjon az ember. És micsoda pazarlás.«

Nem tudja megérteni, hogy egy író nem lehet a rendes hétköznapi mértékkel mérni.

Egyszer, emlékszem, meg akarta magát ölni amiatt, hogy az ura nem engedte kilincset pucolni, mialatt dolgozott.

Szegény asszony. Ezekkel a túlzásokkal kergette bele az urát az ellenkező túlzásokba.”

Bródy 1890 augusztusában vette el Rosenfeld Bellát, ugyanabban az évben megszületett fia, Hunyady Sándor, Hunyady Margittól, a kolozsvári Nemzeti Színház, később a pesti Vígszínház szép és tehetséges színésznőjétől. Itt következik az a levél, melyet Bródy Sándor fiával – az akkor már tizenkét éves Hunyady Sándorral – való első találkozása előtt írt:

„Kedves Margit,

hogy gondol olyant, ilyen utolsó ember még se vagyok én! A feleségemnek az én dolgainhoz semmi köze és a kis Sándor mindenképpen közelebb áll hozzám amint akár-mely asszony akár törvényes, akár nem az. Különben is: fűtyülök ezekre a törvényekre és azt teszem ami nekem jól esik. Ha a fűt eddig csak messziről néztem: annak sok és lényeges oka volt. El is mondom majd, mert ezzel tartozom magának, magamnak is.

Abban is igaza van, hogy jobb lesz magánál. Fölmegyek, de nem holnap, mert holnap dög leszek, tekintve hogy – most 10 óra szombaton este – elkezdek dolgozni és reggelig pusztítom a papirost. Kell, muszáj! Ne haragudjék reám és ha lehet: kedden délután, három után, legyen szives és fogadjon.

Sándorkát nem szabad izgatni.

Kézcsokoló híve

Bródy Sándor”

És most feleségéhez, Rosenfeld Bellához írt leveleiből idéznék. A részletek utáni számok a hagyatékban lévő levelek sorrendjét jelzik.

„Egyszer azt mondta nekem: magát fel kell srófolni, aztán beszédes. Nem, tele vagyok hamis hangokkal, idegen ember van bennem rajtam kívül még sok. A legtöbbször azok beszélnek, én hallgatom. Boldog percek amikor szívemből, magamból szólhatok, ritkán tudom, csak akkor ha érzem a másik szeretetének melegét.” [7]

„Kedves lányom, hogy maga mindazokat nem tudja megérteni amit én csinállok – nem értem. Nem vagyok farizeus mint a legtöbb férfi, ez az egész és mert nem tudok komisz lenni, ezért mérges reám. Hogy a mi dolgunkból akárki is ügyet csináljon – ez undorít. Hogy olyanok akiket lenézek, be akarnak fúródni az én legbensőbb bensőmbé. Beszéljek másoknak arról, hogy milyen szerelmes vagyok én magába, mert azok ezt szeretnék és maga is ezt akarná. Hogy telesírjam a világot azzal a mért még nem lehetünk együtt?! Jobb volna úgy, jobban szeretne maga engem így. Hogy nem akarok farizeus lenni, még inkább brüszk viselem magam és hazudok mert nincs kedvem nekem idegen embereket magamhoz bocsájtani. Nem mintha én magamat olyan sokra becsülném, bevallom, pusztán idegesség ez, valami gyerekes szentimentalizmus, de hát meg van, meg szabadulni nem tudok tőle.

Maga engem a szerelmeimmel kínozt. Ezekből semmi sem igaz, az én nálam nagyon nehezen megy, de az érdeklődést az asszony iránt nem vesztettem el, magán kívül is megpillantok mást, de látni magam előtt, csak magát látom. Nem vagyok magával tele, mert nem vagyok lány, mert nem vagyok olyan, egyszer-egyszer voltam, de jó hogy elmúlt, mert az én természetem mellett az vagy az örülésbe, vagy a halálba vinne. Hát ha szeret, ezért nem haragszik rám, valamint nem mérgeződik azért hogy míg maga remete életet él, én meglehetősen világi módra éltem és élek. Magának így kell, de nekem nem lehet így. Amelyik percben nem így élne, otthagynám, ez az én érzékenységem; – nem tagadom – tulzott és felette önző. De másképpen is, magát bántja, anyja meg izgatja még azzal is ami természetes és jogos.” [14]

„Vén számár létemre nem tudok beletörődni az élet nagy tökéletlenségeibe, az emberek nagy tökéletlenségeibe, melyet nagyon alaposan tudnom adatott. Magá-

nak is az a baja, nekem is: nagy hiánya minden naivatásnak, ami nélkül pedig nehéz az élet – főképp ha az ember fontoskodik vele és tele van mindenféle morális gondolatokkal, jó érzésekkel mint maga. [...] Hol az egészségembe nem bíztam, hol az élelmességemben, hol magában. Együtt élni veled tisztségben és egészségben, abban a közösségben (melytől azelőtt mindig irtóztam függetlenségem és szabadságomat féltve tőle –) még elgondolni is nagy gyönyörűség volt nekem. De annyi félelem, oly sokszor való elcsüggedés kínozott és ezek – bizonyos – sokat elvettek abból a melegségből amely bennem megvolt akkor is amikor Kolozsvárott bolondokat cselekedtem.” [16]

„Előbb nem akartam kibontani, nem voltam kíváncsi rá, ébren magával leszámoltam, csak védtelen állapotomban, álomban, éjjel kínoz és gyötör tovább. Mégis megnéztem mit akar, hát ha a gyermekeket érdekli.

Túl vagyok több hónapos ideglázon, fáradt vagyok, nekem hiába mond és akármit ír, mindegy. Nem siratom a magam tönkre ment életét, nem sajnálom magát. Hogy van, csak arról tudom, hogy a fejemet nyomja állandóan. Hagyjon békén és menjen a maga útjára. Valami rendet kell csinálni, ősszel majd megcsinálom, mert ahhoz sok pénz kell. Természetes, hogy amikor magamért sem tudom viselni a felelősséget, magáért tovább nem tehetem. Természetesen csak erkölcsi szempontból, ami az én szegény nyomorult nevemet illeti. Az anyagi felelősség az más, az magát megilleti, mint aki mindig híven teljesítette kötelességét. Ezeket a rongyokat, ha nem akarja, dobja ki, én is utálom minden darabját. Arra előre is megkérem, hogy a válókeresetet annak idejében maga adja be, így illik ez a gyermekek érdekében való. Szükségtelen megmagyaráznom, hogy mért. Ezért küldöm vissza levelét is, hogy semmisítse meg, ámbár kedvem lett volna megtartani, mint érdekes irodalmi dokumentumot. De egy kissé undorít. Legyen tartalmával együtt elfeledve.

A gyerekeket illetőleg – mondom – ősszel rendelkezem. Addig vigyázzon rájuk, és kérem, legyen némi tekintettel arra is, hogy egyelőre hozzám tartozik és amíg az én nevem viseli, nekem felelős.

Semmi harag, semmi gyanú, semmi szeretet nincs bennem többé. Csak az emlék nyom, a magam nehéz vére. Legyen jó a gyerekekhez.” [18]

„Hálásan köszönöm előzékenységét; nekem jobb, ha minél előbb. Csak azért gondoltam, hogy őszig kell várni, mert a pénzt – amelyet annyiszor követelt rajtam – szerettem volna addig kiteremteni, hogy ebben is rend legyen. A pénzét, amelyet elköltöttünk, helyesebben elköltöttem: két részletben fogom vissza adni, a felét ez év nov. 15 én, a másik felét 1899. május 2 án. [...] Ez összeg törvényes kamatja 680 ft fejében, ha szíves elfogadni a házi holmit, nagyon lekötelez [...] de ha nem akarja, természetesen maga a pénz jár és a bútorok s a holmi elutazása után a szegények-

nek, a nálam is szegényebbeknek jut [...] Ha felgyújthatnám az egész otthont, hogy hamuja, nyoma se maradjon!

Még a következő kéréseim vannak: az adósságok listáját írja le nekem.

Ha még megvannak régi leveleim és a gyűrű, amit önnek adtam: könyörgöm, adja nekem azokat vissza. [...]

Ön mondá, hogy az ember egy örült állat, nos, én is az vagyok és az örülségem, hogy aki valamelyest is hozzám tartozik annak – ha szívében nem is tud – a világ előtt becsületesnek kell lennie és tisztességesen viselkednie. Az ön nem szemérmes, de legalább őszinte fenyegetésére ezért egy határozott kijelentéssel felelek: a legkisebb illetlenség esetén a gyerekeket elveszem öntől és soha nem látja őket többé. Feldúlom az ön és hozzátartozói életét, olyat cselekszem amilyen rémeset egy örült állat csak bír. Ön azt mondta nekem, hogy elszánt, én nem vagyok az, rettegek attól a gondolattól, hogy elkövetkezik az elszántság pillanata.

Ezek mind önző dolgok, de kényszerit foglalkozni velük az én önző cinizmusom, amely – belátom – feltűnően utálatos, olyan, mint egy féreg szenvedése, egy féregé, amelynek egyik felét eltiporták, a másik fele azonban vergődni és érezni kénytelen. Ez a cinizmusom kényszerit arra, hogy megint csak megkérjem: legyen jó a gyermekekhez, hogy ne érezzék meg, hogy az apjukat elvesztette nekik. Én nem vagyok oly józan, mint ön, de tudom mit jelent számukra ez az elválás. Tudni fognak rólam, mint valami szegény kis kereskedőről, aki valahol idegenben árulgatja a portékáját, hogy pénzt küldhessen nekik. Jól emlékeznek meg rólam ha ügyes, szerencsés és pontos leszek. És megátkoznak – még halálomban is – ha elszerencsétlenedem, vagy elzüllök, nem keresek. Amint ön mond... [a papír egyik sarka leszakadt, ezért a szöveg két helyen hiányos] ...gy lány előtt: megátkoz még a síromban is. A gyerekek már ilyenek, az ...jának gyerekei. De talán a bennem levő erő nem engedi magát, az az erő, az a képesség, amelyet ön nyolcz évig öntözött vitriollal. Talán mégis én voltam az erősebb. Kell, lenni valaminek a véremben olyasminek, mint ami a nagy vadállatokban van, és ami miatt nehéz megmérgezni őket. A gyerekeket – ha egy darabig távolról is – mégis csak fölnevelhetem [...] Arra azonban, gondolom, ön is vigyáz hogy a nagy leánya úgy ne gondolkodjék önről mint ön az anyjáról.

Holnap én is elutazom, nem akarok itt lenni, amikor a gyerekeim, a lányom! elmennek tőlem. Menjen maga is békén, legyen hozzá az isten irgalmas, hiszen igazában nem tehet semmiről. »Örült állatok vagyunk« az egyik megvágja a másik szívét, de mindegyik csak a magát fájlatja, azért ordít.

Én megpróbálok csendes lenni, erre kérem magát is, minek szánjon, sirasson és nevéssen bennünket az, aki körülöttünk ránk les, ismerős, kíváncsi! Menjen csak csendesen, mondtam és ismétlem: se haragom, se gyanúm, se szeretetem sem kíséri, csak elmúlt hitem. De azért élünk bátran és védekezem – amig tudok – az ellen, amit maga lelkem eltévelyedésének nevez. [...]

Külön küldöm a levelet, mert délben utoljára megyek fel és szeretném, ha apró kéréseimet akkorára teljesíthetné.” [19]

Az utolsó, már többek által idézett levél lehet annak a tévhitnek a forrása, hogy Bródy Sándor és Rosenfeld Bella 1898-ban váltak el. Hogy ez után a levél után még együtt éltek, azt természetesen bizonyítja két újabb gyerekük, apám, János és öcs-cse, Illés, születése. De Varsányi Irén is ír arról, hogyan segítette őt Bródy Sándor felesége A *dada* próbái alatt. (1902 januárjában volt a bemutató.) Bródy, ebben az írásban idézett, 1902-es, Hunyady Margithoz szóló levelében is még feleségeként emlegeti Rosenfeld Bellát. De abban az évben elváltak. A válasz okairól itt következik édesapám, Bródy János írásának egy részlete, ami A *Toll* című folyóiratban, a harmincas évek végén jelent meg:

„Házasságuk halálát egy fizikai haláleset okozta és előzte meg: Mici nevű né-ném, elsőszülöttjük, nyolcéves korában agyhártyalobban megbetegedett és nagyon nehéz, hosszú haldoklás után kiszenvedett. Mindketten imádták ezt a kislányt, testi mását apámnak, aki anyám ritka tanulási képességét és értelmességét is örökölte. Azért, mert nyolcéves korában franciául beszélt, mindenkit mindenről ki-kérdezett és Jókait egzecírozta: Mici mégsem volt csodagyerek. De lehetett valami szenvedélyes gyengédség benne, aminek a révén megbűvölte az idegeneket és úgy magához ragasztotta apját és anyját, hogy azok egymás együvé tartozását is rajta keresztül érezték.

A ragaszték kihullott – az együvé tartozás érzése megszűnt.

Mici halála után még három évig élt együtt apám és anyám, hosszabb-rövidebb megszakításokkal. Ekkor kezdődött apám vándorélete, ekkor tartott egyszerre lakást négy különböző budapesti házban.”

Most pedig, kiegészítésül a portréhoz, néhány kortárs író jellemzése. Karinthy Frigyes 1930 májusában, Bródy Sándor síremlékének avatásakor így írt a *Pesti Napló*ban:

„Ki ismerheti, ki értheti, mint író, aki nem ismerte személyesen?

S közülünk, akik éltük vele a kort, mely őt képére alakította s melyet képére alakított – mégis ki tud szabadulni a személyes ismeretség lenyűgöző emlékeitől, hogy az író papírjáról megértse? [...]

A Bródy Sándorral való személyes ismeretség soha és senki számára nem adott módot egyoldalú, zavartalan szemléletre. Őt nem lehetett ismerni, őiránta nem lehetett érdeklődni, őt nem lehetett figyelni és nézni anélkül, hogy ő ne ismerte, ne figyelte és nézte volna azt, aki őt ismerte, figyelte és nézte. Modell, akinek profilját lehetetlen megrajzolni, mert mindig szembenézett a rajzolóval, s a rajzoló csakhamar rajtakapta magát, hogy a tulajdon képe is szerepel a játékban, a Bródy Sándor lustán, kényel-

mesen, puhán pislogó tekintetén keresztül. Az ember megismerkedett vele fiatalon és rajongva, ahogy ott szivarozott a Bristol teraszán, körülvéve rajongó fiataloktól – az ember türelmetlenül nézte, hogy egyedül maradjon vele s megtudja izgató titkát e pompás emberpéldány rendkívüli életének: s mikor aztán sor került rá, öt perc múlva az történt, hogy nem a Bródy Sándor gazdag és lángoló regényét figyelted, hanem dadogva és piros fülekkel vallottál neki a tulajdon, pár esztendősen vékony és szemérmes kis életkérdésként őrzött titkáról, s dobogó szívvel felelgette kérdéseire. [...]

Nem csak kortársunk volt. Barátunk volt. Néha rossz barát, néha hűtlen barát, néha megbízhatatlan barát, de mindig a legbizalmasabb. S barátabb és bizalmasabb száz hű és megbízható kortársnál. [...]

Nem lehet meghatározni, mi volt a varázsa: ravaszul kevert bájjal volt az övé. [...]

Embernek hatásos és uralkodó, társalgónak elragadó charmeur, írónak valami egészen különleges és egyéni: hármas minőségben így csinált a kor divatjából és szelleméből a saját képére hasonlító divatot és korszellemet, aminek hatása alól egyikünk se vonhatta ki magát.

Mondásait, beszédmodorát, a róla szóló számtalan történet és legenda anyagából színtelenül kapja csak vissza, akinek fülében nem cseng vissza a feledhetetlen hang: kottával lehetne csak közölni, vagy valami még nem létező, hajszálfinomán szinkronizált színes és plasztikus hangfilmen.

De itt maradtak könyvei, hogy tanúságot tegyenek írói formanyelvéről.

Legjobban akkor éreztem ennek a formanyelvnek jó ízét, mikor karikatúrát írtam a modorában: azért torzítottam, mert szerettem. [...]

Mindannyiunkra hatott, akik írtunk, abban az időben. Legutóbb Ady összegyűjtött verseit lapozva csodálkoztam fel, sűrűn, az ismert ízre, ahogy e távoli műfajban felbukkan a bródyásándori beszéd és írás félreismerhetetlen fűszere.”

Szini Gyula a *Kritika* című folyóiratban, 1930-ban:

„Az a nemzedék, amely Bródy Sándor nyomdokaiba lépett, rendkívül sokat köszönhet neki. A toll bátorságát, a szavak bátor, színes használatát, az előítéletek ellen való csüggedhetetlen harcot. Terhes örökség, de érdemes érte küzdeni, szenvedni.”

Juhász Gyula Bródy Sándor halálakor, a *Szeged* című napilap 1924. augusztus 13-i számában:

„Olvasták, szerették és ajnározták. Szép ember volt, elragadó és hozzá valóban hatalmas és diadalmas tehetség. A nők és az olvasók (majdnem egy) behódoltak neki, és sokáig a dicsőség és népszerűség napfényében fürdött ebben az országban, ahol nem szépséggel és tehetséggel, de könyökkel és tekintéllyel szokás hódítani. [...]

Temperamentuma minden sorában izzott és szikrázott, lobogott és robogott. [...] Nagyon sokat köszönhet neki minden magyar, aki tollat forgat, és aki valakinek számít ma.”

Babits Mihály a *Nyugat*ban, 1934-ben, Bródy Sándor halálának tizedik évfordulóján:

„Bródyt évfordulók nélkül se könnyen feledjük el. Szinte a tollunk hegyén hordjuk őt: szavainkban és mondatainkban. A magyar stíluson nyomot hagyott. Aki róla ír: a nyelvről kell írnia.”

Szép Ernő a *Színházi Élet*ben, ugyancsak 1934-ben:

„Isten őrizz, hogy szobor legyen abból a gyönyörű vad szépségből, ami Bródy Sándor. Abból a hűséges, hűséges életből, abból a tüzelő sötét szerelemből. Abból a vademberjóságból, amivel a kutyára lenézett, abból a haragos pogányságból, amivel ráfordult a szegénységre, a betegségre, a csalásra, szemtelenségre, abból az őserdei gyengédségből, amivel egy kegyetlen tigris dörzsöli az orrát a párja nyakára, abból a gyengédségből, amivel az a tigris a kölykét fogja a két mancsa közé.”

Most csak három rövid mondatot szeretnék idézni nagyapámtól, mert nagyon szeretem őket. Egy költő, Makai Emil nekrológjának részeként napilapba, sietve írt mondatok, de úgy hiszem, ezek is tökéletesen mutatják azt, amit Karinthy, Juhász, Szép Ernő és Babits Bródy Sándorban látott:

„Logika nem lesz e sorokban, amit a költő haláláról írok. A gép, ami bennünk van, napi írókban, nincs egészen acélból. És frissen érezve, okosan írni; összerándul belé az idegrendszerünk és a szegény, éjszakai órákulumnak feje oly nehéz, mint egy darab sár, melyben szív lüktet.”

Végül is következze Bródy Sándor apokrif végrendelete. Ez a rövid írás is éppen annyira jellemző rá, mint a fent idézett levelek. Még a szegénységben és a halál előtt is gőgös volt és meg nem alkuvó, de egyúttal gyengéd és gondoskodó.

„Nincs semmim, ami helyén is való. Nincs tehát mit hagyakoznom. Írásmunkáim ha ugyan valaha valamit érnének még, természetesen a fiaim tulajdonai. És pedig Sándoré, anyjának neve után Hunyady Sándor. Nem törvényesítettem, részint hanyagságból, részint azért mert számárságnak tartottam. Ha ember valami lesz úgy is ember lesz akármit mond a matrikula.

Többi fiaim: András, István, János-Simon, Illés. [...]

Szabó Juliska aki testvéri szeretettel viselte gondomat nem szorul hagyakozásomra. De úgy fordult a dolog hogy most nincs is, még csak emléket se lehet hagy-

nom neki. Kissé gögös vagyok hogy koldus vagyok. Fiaim, ha tisztességes férfiak lesznek majd melléje állanak. Kérni őket erre nem tudom és nem akarom. [...]

Édesapám a már előzőleg idézett A Toll-béli nyílt levele végén ezt mondja: *„nem lehet helyes lelki képet és adatoknak helytálló tényállást konstruálni egynehány levélből.”* Én is ezt vallom. Így tehát ez az utószó csak kísérlet, pillanatfelvétel nagyapám arcképéhez, a rendelkezésemre álló anyagokból és a hagyatékából. Esetleg hasznára lehet azoknak, akik számára az író ma már csak egy utcanév Budapesten, az a hely, ahol a Magyar Rádió lakozik.

Ady Endre, ezt még másként látta, amikor a *Város megvétele* után című verse ajánlásaként e szavakat írta:

„Bródy Sándornak küldöm, a legszebb, legigazabb magyar poétának, Sándor bátyámnak, ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le e csatornátlan országban.”

De jó lenne, ha írni nem is, de látni mi is úgy tudnánk, mint Ady, Krúdy, Kosztolányi, Karinthy, Szép Ernő, Hunyady és nagyapám.

Röjtökmuzsaj, 2004. március idusán

Ezúttal szeretnék köszönetet mondani Kurta Zsuzsannának. Ő gondozza szeretettel és szerkeszti is a családi hagyatékot. Az esetleges hibákért, természetesen, egyedül engem terhel felelősség.

Az utószóban szereplő kevésbé ismert személyek:

Rosenfeld Bella (1869–1908) Bródy Sándor felesége (írónevén Fehér Judit)

Hunyady Margit (1854–1906) – Hunyady Sándor édesanyja

Mici – Bródy Mária (1891–1899), Bródy Sándor leánya

Bródy Sándor fiai:

Hunyady Sándor (1890–1942)

Bródy András (1892–1964)

Bródy István (1894–1981)

Bródy János (1898–1962)

Bródy Illés (1900–1953)

Hanus – Bródy Hanna, Bródy Sándor kedvenc nővére

Berci bácsi – Bródy Bertalan, Bródy Sándor kedvenc bátyja

Lázár – Lázár Miklós, a bécsi *Új Könyv* című folyóirat főszerkesztője

Gyóko – Dungyerszky György (Gyokó), bácskai nábob

Szabó Juliska (Szabóné) – a Rudas fürdő szállodájának szobaasszonya

Lulu – Szabó Juliska kislánya

Az írás Krúdy Gyula Bródy Sándor vagy a nap lovagja című könyvének előszavaként (Noran Könyvkiadó 2004) és a 2000 című irodalmi és társadalmi havi lap 2004. év 5. számában jelent meg

Bérczessy Lajos

Bródy karácsonya

Világváros születik

Az 1867-es kiegyezést követően, majd a három városrész, Óbuda, Buda és Pest egyesülése után megszülető Budapest rohamos fejlődésnek indult. Az építkezések, beruházások nyomán divattá lett Sugár úti paloták vonzották a tehetős közönséget. Az építkezések, a kontinens első földalatti kéregvasútja éppúgy keresetté tették a jó tervezőket, mestereket, szakmunkásokat, ácsokat, földmunkásokat, mint az impozáns hosszadalmasan elkészülő Szent István Bazilika kivitelezése.

Felvidékről jöttek sokan dolgozni a fővárosba, köztük a nevezetesen ügyes kezű tótok. Velük jöttek a családtagok, rokonok, nők, lányok, a polgári és úri otthonok megbecsült, szorgalmas szakácsai, szolgálói lettek.

Miért e kissé kiterjedt bevezető?

A történetünkben szereplő Jókai–Feszty Szalon szolgálója is egy szorgalmas, okos tót lány volt, Katka.

S mi köze van a címben szereplő történethez?

Ki más ecsetelhetné jobban e világot, mint Herczeg Ferenc^{*1}? Íme: „*A Feszty-szalonban járatos volt mindenki, aki akkoriban Valaki volt Budapesten. Nők közül a legszebbek, politikusok közül a legnépszerűbbek, művészek közül a legtehetségesebbek, korhelyek közül a legjobb ízűek. Fesztyben, bár maga el tudott volna élni egy csőszkunyhóban egy darab szalonnán, megvolt a reneszánsz urak pompakedvelő vendégszeretete*”.

Azért közéleti világ volt ez, mert írók, költők, festők, szobrászok, cigányzenészek, zeneszerzők, ilyen-olyan politikusok is megfordultak ott. A névsort igen hosszú lenne felsorolni, kihagyás nélkül. Bródy Sándortól Gárdonyi Gézáig át Herczeg Ferencig, Dankó Pistáig látogatók, visszajárók voltak ott sokan. Grófok, és miniszterek, bukott miniszterek is.

Karácsonyi történet

A szalon vendégei szívesen kényeztették a család legfiatalabb tagját Feszty Masát². Ő mesélte e karácsonyi történetkét.

¹ Herczeg Ferenc (1863–1954) jeles magyar író, színpadi szerző, az *Új Idők*nek évtizedeken át főszerkesztője.

² Feszty Masa (1894–1979) festőművész, Feszty Árpád és Jókai Róza leánya, Jókai Mór unokája.

A társaság kedvencei közé tartozott Bródy Sándor is. Masa egyszerűen Sándor bácsinak szólította és szívesen hallgatta meséléseit. Bródy, a szép ember, a női szívek tiprója, világfi, kissé arszlán módjára is viselkedőként volt számon tartva.

Történt egyszer egyik adventi időszakban, hogy Bródy megkérte Katkát, hogy segítsen neki. Szeretne ajándékokat összegyűjteni rászoruló, szegény gyerekeknek. Amikor összegyűlt egy csomó játék, ruha és ki tudja mi minden, kocsival körbejárta a várost és megajándékozta a gyerekeket.

Igen ezt az oldalát kevésbé ismerik az emberek a jeles írónak, aki melegszívű volt, telve sok-sok szeretettel.

Akár Dickens történet is lehetne, pedig Budapesten esett meg.

Özv. Fesztty Árpádné

Bródy Sándor

Ezelőtt öt vagy hat éve írtam már róla. Ugyanabban az időben, mikor Gárdonyiról és Mikszáthról. De akkor megtörtént velem az a szomorú eset: olvasóim között akadt olyan, aki kegyeletlennek tartotta kis írásaimat állítólagos túlőszinteségük miatt. Dehát: lehet jó portrait-t festeni, ha az árnyékolást elhagyjuk az alakról, arcról? Van egyáltalán fény árnyék nélkül ezen a mi gyarló planétánkon?

Szamárság, hogy mégis fájt. Hiszen olyan valószínűtlenül csúnya volna tőlem régi jóbarátokról máskép, mint szeretettel írni. Fájt, bosszanott és évekig elő se vettem a pennát

Két évvel ezelőtt jött aztán egy lelkes irodalom-bányász, Supka Géza kedves, jó barátunk, aki addig nógatott, addig kínzott, míg beadtam a derekamat s egy újabb sorozatot rajzoltam.

És hogy most harmadszor is megszólalok: erre Móricz Zsigmondtól kaptam az impulzust, akinek a síremlék-leleplezési beszédéből olvastam, hogy Bródy Sándor temetésén semmiféle irodalmi testület nem vett részt, nem képviseltette magát.

Megállt az eszem. Miért volt a kor ilyen igazságtalan ezzel az emberrel?

Karinthy Frigyes melegen, szépen felszólította barátait és kortársait: mindenki, aki tud róla jellemző, hiteles adatokat, jegyezze fel és ezzel járuljon hozzá egy valamikor biztosan megszületendő Bródy-biográfiához.

Én azoknak a sorába állok, akik, úgy, mint én, szeretnék lehúzni emlékéről azt az ízléstelen anekdota-ruhát, amit „Sándor bá”-nak hívnak.

„Sándor bá” nem létezett. Az csak álruha, maskara volt, amibe el akart bújni önmaga és főleg: a halál elől.

Mert kevés embernek volt olyan hűséges kísézője, társa, árnyéka, születése percétől fogva a halál, mint neki. Hol félt tőle, futott előle. Hol kacérkodott vele, ke-reste. Egyszer, mert nagyon is borzongott tőle, egészen a karjába rohant. De az csak egyik kezével fogta meg, másikkal visszatolta a földre.

És ekkor vette fel az anekdotákkal, viccekkel, nyegleségekkel kihímzett „Sándor bá” maskarát.

*

Háromszor halt meg lelkileg Bródy Sándor. Ezt a halál-triászt szeretném elmesélni úgy, ahogy én láttam.

Elég közlőrl láttam, mert szoros, meleg barátság fűzött egész nőrokonságához és Bródy két halála annak a két lénynek a sírjához fűződik, akiket a világon legjobban szeretett: édesanyjához és a kislányához.

*

Az én életembe Bródy Sándor akkor lépett be, mikor a *Nyomor* című könyve megjelent. Úgy hatott az akkori fiatal generáció lelkére, mint tűzcsóva. Dosztojevszkijt még nem ismertük, Gorkijt még kevésbé. Apostolt láttunk benne, szegények védőszentjét. Érdekelte az ember: milyen lehet? Hol? Hogy néz ki? De csak annyit tudtam meg róla: „kis, csúnya, vörösszakállú zsidófiú, gazdag, emberkerülő, szomorú”.

Közben férjhezmentem, s akkor már ketten rajongtunk érte, ketten kerestük, próbáltuk megszeliidíteni a Jókai-ház számára. Végre évek múlva Pekárnak sikerült őt egy hétfőre elhozni.

És aztán rövidesen megismertük egész családját. A *Magyar Hírlapon* keresztül pedig, ahol Papával együtt dolgozott, állandóan figyelhettük fejlődését. Figyelhettük: hogy gombolyította, fölhúzta, lerántotta, csavarta, röpítette, rángatta az élet.

Mai ifjúság, emberek, akik már csak az álruhát ismertétek és irtózva mondjátok: „rémes életet élt! Az elpuhultság prototypja; nappal aludt, éjjel dőzsölt, kártyázott, stb. stb. stb.” – el tudjátok-e képzelni, hogy ez az ember egy askéta egyszerű életét élte fiatalkorában?

Ellenőrizhettük feleségén s a szerkesztőségen keresztül.

Reggel hét órakor kelt. Dolgozott, pontosan, mint egy hivatalnok délig. Tizenkettőkor gyorsan, sokszor a konyhában, bekapta az ebédjét s futott vissza az íróasztalához: ötkor beült a konflisba s a szerkesztőségben folytatta munkáját éjjelig.

Dolgozott, lelkesedéssel, tüsszel, hittel. Nagyon sok hittel. Emberekben, jövőben, Magyarországon, művészetben. S amit elsőnek kellett volna mondanom: Istenben.

Zsidónak született, katolikusnak érezte magát. Kevés embert láttam ájtatosabban Mária-oltár előtt imádkozni, kevés embert hallottam a katolicizmus miszticizmusáról szebben, tiszteletteljesebben beszélni. Büszkeségből, az üldözések idején, halála előtt makacs zsidóvá lett, azt mondják. De én mégis tudom, biztosan, hogy a lelke mélyén élő Mária-oltárt soha, semmi se dönthette le. Még az álruha alatt se. A lelke legmélyén mindig égett három kis mécses Szűz Mária, az anyja s a leánya képe előtt.

Ez volt az ő három tiszta asszonya, s ezért volt az, hogy ő ártatlan, tiszta asszonyt, lányt sohse rontott el, még gondolatban sem. Őt rontották az asszonyok. Elfogadta őket, hagyta magát szeretni, pusztítani. És kevés ember tudott hosszú éveken át tiszta, fehér asszonyoknak olyan tiszta érzéssel, becsületes kötelességtudással fehér virágokat küldeni, mint ő.

Persze, hogy „Sándor bá” milyen volt: arról én már nem tudok Akkor már – éppen e miatt az álruha miatt – az uram s az ő útjai elváltak. Árpád kemény, férfias, százpercentes férfi volt, akit minél jobban pofozott az élet: annál mélyebben nézett az Isten szemébe s a maga lelkébe. Bródy pedig a százpercentes nőies férfi, aki

maskarás báli éjszakát csinál az egész életből, hogy annak a mámorában elfelejtse, amit felejteni szeretne.

Tehát Sándor bá-t nem ismertem már. De a fehérvirágos, hívő Bródy Sándort nagyon szerettük, Papa is, Árpád is, én is.

*

Két kapocs tartotta olyan erősen az Árpád–Sándor-barátságot: a biblia, s a magyar föld imádata.

Sohse láttam valami meghatóbbat, melegebbet, forróbbat, mint mikor ez a két szép barna fej jó vacsora után nekitüzesedett az óriási és örök vitának: mi szebb, mi magyarabb? Eger-e, vagy Komárom? És nem tudták egymást fanatizmussal túllícitálni, még akkor sem, ha Jókai is ott volt s ketten voltak egy ellen. Csallóközi fűzek, vagy a sárga egri föld?

És erre az emberre mondták, hogy hazaáruló és külföldi íróktól lop. Dehogyan lopott ő külföldi íróktól. Hiszen akkor még oly kevés magyar fordítása volt az oroszoknak, akiktől lophatott volna. Más nyelvet pedig nem tanult meg soha életében. Németül még rosszabbul beszélt, mint Árpád és ezzel sokat mondok. Egyáltalán nem olvasott soha semmit, csak a bibliát, Petőfit. Azokat aztán tudta majdnem elejétől végig, kívülről. Hányszor citáltak Papával s Árpáddal hosszú részeket, – ki tud többet?

Nála a szegénység szeretete nem póz, nem irodalmi forma volt. Vérből és húsból nőtt érzés. Mióta ismertem, még a kislánya életében is minden karácsony estéjét kis házakban, nyomortanyákon töltötte. Hónapokig gyűjtötte előre a krajcárokat, hogy színültig teletömhesse konflisát játékkal, kis fákkal, ruhákkal. És ettől se mulatság, se család, semmi se tartotta vissza. Megvárta otthon a fagyújtást, örült a családjá örömének azután ment, vitte az ajándékozási szenvedély.

Szeretném, ha pesti ellenségei falun látták volna, kis parasztyerekek között. Imádták! Csüngtek rajta, mint gyümölcs a fán. Bizalommal nyúláltak zsebeiben, akárha mindnyájuk apja lenne. S azokból a bőségszarúból hullott a fényes krajcár, szaloncukor, rézgyűrű. Búcsúkon félbódékat megvett s szórta maga körül a cifra kincseket boldog-boldogtalannak.

Ebben is versenyeztek Árpáddal: s itt se tudom, ki maradt le a másik mögött.

A föld szeretete még spórolni is megtanította. Életében egyszer tudta magát arra koncentrálni, hogy évekig egy célra és a saját gyönyörűségére gyűjtsön. Kinézett magának (talán még gyerekkorában) egy pici fehér házat Egerben, a város határán, sárga hegyoldal tövébe odacsapva.

Meg is vette. Oda akart költözni, végleg, familiástól, örökre. S talán ha ez sikerül neki, – egész más ember lett volna belőle. De, úgylátszik, a végzetnek más célja volt vele. Mire rákerült a sor az álom megvalósítására, ezer akadály merült fel pici háza táján, a narancssárga földből, embermagasságú kövér kórók körül. Nem volt

kút. Nem lehetett fúrni. A sáncról kellett volna vizet szállítani. A sárga agyag-földben nem termett meg semmi s kert nélkül az asszonya nem akart odamenni. Satöbbi, satöbbi.

Végre belefáradt, – ahogy vette, eladta. Ezentúl már csak a kávéház füstjében álmodozott róla, s meglegeedett annyi falusi levegővel, amit barátai hoztak néha neki. Biztos vagyok benne: Árpádon kívül Thormát, Rétit, Gárdonyit azért szeretete annyira. Ha Réti István és Thorma János lejöttek Nagybányáról pár napra, pár hétre, Bródy olyan volt, mint a részeg. Megfiatalodott, megtisztult közöttük. Fanatikusan szerette ezt a két nagyszerű embert. Csodálatosan hatottak rá, imponáltak neki. Különösen Réti az ő egész egyéni, sajátos, finom, fölényes, nagyúri modorával ami mögött mégis annyi a szív. Thorma, mint Árpád is, közelebb állt hozzá nagy temperamentumával. De Réti fascinalta gyerekes spontánságát.

Gárdonyiban pedig a falusi tanító kivonatát, extraktumát imádta. Mert a föld szeretetéhez tartozott nála a néptanítók, szegény kis tanítónők iránti határtalan, szenvedélyes részvét.

Így született meg sokkal később a *Tanítónő* is, amiért szintén mennyit, de mennyit bántották!

Fülszám voltam annak a jelenetnek nálunk egy nagyobb vacsorán: valaki elmesélt egy hasonló, de tragikusan, a leány halálával végződő rémes históriát. Bródy hallgatta, hallgatta, mindig vadabban csillogott a szeme. Egyszerre, emlékszem, felugrott s szinte ordította: „Isten úgy segítsen, hogy én ezt megírom s talán ezzel tudok segíteni rajtuk.”

Ha ez az ember olyan szorgalmas maradt volna, mint a fiatalságának abban a pár évében! Ha a halál nem rabolta volna el tőle a «cél» olyan nagyon korán, ha kislánya életben marad: mi lett volna belőle? Ha mindazt, amit magában hordozott, megírhatta volna?

Vagy: akkor se írta volna meg? Az a nagy munkakedv, az csak fiatalkori hév volt, s valójában az a nagy lustaság, ázsiai lustaság lett volna igazi alapja lényének? Furcsa, hogy ez az ember zsidó és nem török volt.

Ebből a végzetes lustaságából, ami visszatartotta a tanulástól, olvasástól is; ebből származik az ő legnagyobb irodalmi hibája: oly ritkán sikerült neki tökéletes, hosszabb lélekzetű dolgot írni.

*

De persze ez már mind, mind oly messze van, – oly kevesen élünk, akik ezt a Bródyt: a munka, a tiszta érzések, a miszticizmus, a szegények Bródyját ösmertük. Aki még nem a pillanatot, de a nagy örök igazságok, érzések lovagja volt.

Hol van az már?

*

Ott él tovább kis síron, künn, a rákosi temetőben, árva fehér virág formájában „Micike” felett. Mert ezt az embert magával vitte az a hétéves kisleány.

Nem a szenvedések és viharok embere volt. Neki kellett a cél, hogy jó legyen és küzdhessen. Cél nélkül, magáért az erőért, mint az igazi hívó s az igazi férfi, nem tudott akarni s nagy, jó lenni soha. Nem érc-, de alabástrom-szobor volt, ami az első fagyra megreped. S ezeket a repedéseket oly könnyen belepi a por, penész, vagy moha.

Azt hittük, belepusztul. Testileg, lelkileg.

Elviselte. De – csak mint az alabástrom-szobor a fagyot.

Hiába volt gyönyörű, okos, csoda-hű, nemes felesége, hiába négy szép kisleány: nem bírta ki többé az otthont. Ami családi érzés maradt még benne, az már csak az anya iránti imádat volt, akihez mint kisfiú bujhatott, aki mellett megint Egerben érezhette magát s elfelejtette egy-egy percre azt a rémséget, amit azóta átélt.

*

Amit eddig hazavitt, érzést: azt most mind a köznek adta. Még akart tiszta, jó maradni, igazságért harcolni. Látszólag még lelkesedett. Csak aki nagyon jól ismerte, látta meg a kis repedéseket.

Elkezdte a *Fehér Könyvet* s más cikksorozatait. Az igazság apostola, szegények, elnyomottak védője akart lenni. Megtámadott mindenkit: az ország vezetőit, nagy politikusokat és a Lipótváros pénzhatalmasságait egyformán, ha működésükben valamit a köz szempontjából helytelennek talált. Sújtani, mint arkangyal a pallossal. De több hidegvér kellett volna hozzá! Az ő túl spontán temperamentumával sokszor lőtt túl a célon és igazságtalan volt személyes szimpátia vagy antipátia szerint. Ezért sokszor nézeteltérése is volt Árpáddal.

És ezzel, a *Fehér Könyvvel* s a nagy cikk-attakkal kezdődött Bródy második haláluklása. Vagyis, – már a legnagyobb sikerrel: a *Dada* premierjével.

Ritkán láttam életemben annál forróbb színházi sikert. És mégis, sohse felejttem el, – mikor kijöttünk a színházból, Árpád kicsit szomorúan azt mondta nekem: „Meglátja, Rózsikám, szegény Sándornak sok bajt fog még okozni ez a darab. Soha, soha a gazdag zsidóság nem fogja neki megbocsájtani a félkezű ember imáját.”

Úgy is volt. Pedig akkor kinevettem: pesszimista.

A gyönyörű siker mögött lappangott egy eljövendő, rettenetes bukás. Azt a szálkát, amit a Lipótváros szívébe szúrt, még növelte a *Fehér Könyv*. Abban még külön-külön is megcsipkedett mindenkit, aki már az általános szúrásért úgyis fente fogát.

És ráduplázott, mikor kikezdte a politikai nagyságokat is. Zsidó és keresztény nagyhatalmak egy táborba tömörültek ellene. Ki-ki más okokból, de egyformán súlyosan megsértve. Csak a kellő pillanat hiányzott, hogy kirobbanjon és nyílt harccá váljon a titkos aknafúrás. És ez a kellő pillanat a *Király Idillek* premierjével jött el.

A darabnak sok hibája volt, igaz. De volt benne sok szép is. Mennyivel rosszabb daraboknak volt már sikerük! Meg kellett buknia, mégis csúfosan, mert ez volt a fizetés.

Rettenetes volt látni kövér bankárok arcán minden felvonásközben a kaján megelégedést. „Nesze neked, renegát! Megtagadtál minket? Jaj annak, aki ellenünk van!”

Őt, aki olyan csodálatos melegséggel tudott szegény kis zsidókról írni, most zsidóáruulónak tették meg, ugyanolyan igazságtalanul, mint a *Tanítónő* után magyaráruulónak.

De ne is akarjon apostol lenni, nevelni, korholni az, akinek nincs meg az ereje hozzá: aki csak alabástromból van, aki oly könnyen sebezhető s nincs meg a morális ereje feltartani az ütést. Összeroppan alatta.

Aznap este halt meg másodszor Bródy Sándor.

*

Milyen érdekes pszichológiai megfigyeléseket csinálhatott volna közönyös néző a premier utáni kis vacsorává zsugorodott banketten.

Alig jött el a jelentkezők negyed része. Az is sietett, – mert feszélyezte akár hazudni, akár eltitkolni a részvétet. Furcsa arcok, furcsa mosolyok, egy utolsó ítélet, ahol világosan elválnak: ki a barát s ki nem?

Egy óra alatt lezajlott az egész.

Árpád, hogy véget vessen a feszült hangulatnak, azt proponálta, menjünk haza hozzánk, a Bajza-utcába, a leszűrődött kis „igazak táborával”. Úgy lett.

Bródyt vitték, mint bábut, hullát, élettelen tárgyat. Azt mondta, torka fáj, azért vacog a foga és sápadt, mint egy viasz-k-rém.

A bús kis társaság leült borozgatni. Ő végigfeküdt a műterem sötét sarkában. Árpád kerevetjén s mi nevetést, tréfát erőltettünk, hogy azt higgye, nem látjuk: zokogott, mint egy gyermek.

Egyike a legszomorúbb képeknek, amit életemben láttam.

*

Nemcsak a bukás, a tehetségében való hitvesztés hatottak rá olyan rettenetesen, de a „charme”-jában való csalódás.

Mint az „enfant terrible”, aki tör, zúz maga körül és nem veszi észre, mikor lépi át azt a határt, amin túl már sztrájkolnak a felnőttek idegei, – ő se látta, hogy az utolsó évek tollharcai alatt nőttek körülötte az ellenségek, mint a gombák. Azt képzelte, neki minden szabad és nem bírta elviselni, mikor rájött, hogy ez nincs így.

Katalin asszony elkényeztetett kisfia felett összedőlt minden, minden. Hová meneküljön, ahol felejtetni lehet?

Az a revolvergolyó már egy halott tüdejébe fúródott. És halottat támasztottak fel az orvosok, hogy még harmadszor is meghalhasson.

*

De minél jobban közeledett lelke az utolsó halálhoz, annál jobban meggyógyult, megfiatalodott az öngyilkosság után a teste.

Egész életén keresztül képzelt beteg volt. Gyerekkorában tényleg féltették a tüdőbajtól. Köhögött, vért köpött. Édesanyja, nővérei féltése, babusgatása örökre belesuggerálták, hogy nagybeteg. Persze, tetszett is neki ez a szerep és sohse vetette le többé.

A belső meghasonlason kívül az öngyilkosságba is az kergette. Már a bukás előtt kezdett rémképeket látni, hogy neki tábesze van. Lelki katasztrófája után aztán teljes erővel kitört a hipochondriája. Mindez együtt adta kezébe a majdnem végzetessé vált revolvért.

Komolyan meg akart halni. Nagyon komolyan. Ebben az egy gesztusban igazán nem volt póz.

Hiszen, mint már említettem, örökké kacérkodott a halállal. Kétszer akart már a karjába rohanni régebben, mikor még nem is volt ennyire összezúzva a lelke. Egyszer Velencéből hozták haza a barátai, ahová revolverrel ment, mikor pedig az örménymészárlás volt Konstantinápolyban, leszökött családjá kétségbeesésére, hogy provokálja a sorsot, kinek van rá szüksége? Az Életnek, vagy a Halálnak?

Harmadszor se sikerült meghalnia.

És különös: bekövetkezett rajta is az a csoda, ami oly sok öngyilkoson: akkor szeretik meg vadul az életet, mikor egy hajsza hűjén már künn voltak belőle.

Bródyból is egészen új ember lett. Úgy örült a pusztá lét minden kis mozzanatának, mintha egész nap ajándékokat kapna. Örült annak, hogy van a világon napfény, jó ágy, evés, ivás, fürdés, hogy az ember tud járni, hogy ha akarja, felemeli a kezét.

Minek volt eddig az a sok probléma? Minek akart mindig nagy célokért küzdeni, jót tenni? Nem elég cél a pillanatnyi mámor, minden nap más asszony, finom szivar, jó ebéd?

És mikor Katalin mama is elbúcsúzott tőle örökre és ő levetette a gyászt, – egy új szabóhoz ment ruhát csináltatni.

A szabó nagyon híres előkelő szabó volt. Sok nagynevű ember dolgoztatott már nála, mióta a boltja fennáll. (És az évezredek óta áll fenn!)

A szabó neve: Felejtés. Segédei: Élnivágyás, Mámor, Kényelem, Cinizmus, Testiség. Mind egyszerű legények!

Felejtés úrnak különböző faconjai is vannak.

Jó pszichológus. Ismeri a klienseit.

Bródynak nagy raktárából azt választotta ki, amelyiknek a címkéjére szép piros selyemmel „Sándor bá” volt hímezve.

*

Ez volt szerintem Bródy Sándor lelkének harmadik halála, a „Sándor bá” ruha halotti ruhája.

Valahol, mélyen, az emlékezés katakombájában a három kis mécses még azontúl is égett, azt hiszem.

A lelkesedés tűzcsóvái is felcsaptak még néha: *Tanítónő, Mari nem akar meghalni és meg akart születni a Búza.*

De ezek a kisebb nagyobb lángok már csak kísértetek voltak. Egy halott emlékezései abból az időből, mikor még élt.

És mindazt, ami nem született meg, elnyelte az éjjeli mulatók, a kávéházak füstje.

Mert csak alabástrom- és nem acélszobor volt.

(Nyugat, 1930. II. 691–96.)

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„Kossuth haldoklott, és mi írtuk az agónia perceit, amely táviratokat rögtön a sürgönyhivatalba küldtük. Csak fiatal újságíró lehet ily elszánt, ily kötelességtudó, ily kegyetlen.”

6

„...és mi írtuk az agónia perceit...”

BRÓDY ÚJSÁGÍRÓI TEVÉKENYSÉGE

2023-2024
Bródy-év

Bródy Sándor újságírói rangját mutatja, hogy őt küldte ki a Magyar Hírlap, tudósítson Kossuth utolsó napjairól és haláláról. (A Magyar Hírlap szerkesztőségéről készült képen Bródy a jobb szélén, Gárdonyi a bal szélén látható.)

Kossuth Lajos (első sor, középen) és Bródy Sándor (jobb szélén, cylinderben) közös fotója. A felvétel 1894 márciusában készült Turinban (Torinóban). A Kossuth Lajos utolsó napjaira érkezettek közös képe

„Csaknem húsz napja virrasztunk már a nagybeteg ágya körül, és magunk is belebetegedtünk a nagy eseményre való várakozásba. [...]

A saját lakásának levegőjében – amíg ő két szobával beljebb az elmúlással küszködött – fölépült előttem Kossuth szobra. Sajátságos, és talán érthetetlen is, de leginkább egy jelentéktelen kis szobában, ahol fürdeni szokott, ment végbe előttem ez a kialakulás. A fürdőkád mellett ágy van, és egy fehér mollal borított szekrényen: kis és nagy kefék, dörzsölő ruhák vagy félszáz toilette-szer. A kormányzó legkésőbbi öregségében is sokat adott magára, és amennyi okos hiúsággal törődött testével, az szinte megfogható mértéket ad arról, hogy mennyit adott magára, mint egyéniségre! [...] ... mert csak látszólag cselekszik magáért. ... meglátszik rajta, mind csak arra gondol: mint látják, mint nézi egy regényes, rakoncátlan, ideges és nagy fajta [ti. a magyar emberek], amelyet mindég rendben kell tartani egy-egy példának, akit nézhessen, követhessen...”

(Bródy Sándor: *Kossuth utolsó napjai*)

Az 1880-as években egyre több napilap jelenik meg Magyarországon, a sajtó nagyhatalommá válik. A *Magyar Hírlap*ot ekkoriban a legjobb írók írták, munkatársai közé tartozott Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Benedek Elek. Bródy Sándor alapító tag volt 1891-ben. Ő vitte oda a laphoz a fiatal Gárdonyi Gézát.

Bródy Sándor a korabeli sajtó irodalmasításának lelke, izgatója és ötletadója volt. Ő teremtette meg azt modern publicisztikai stílust, amely a huszadik századi újságírásunk alapját jelenti.

„A Magyar Hírlap levegőjében, amely nélkül később a Nyugat elképzelhetetlen lett volna, forrón és teli tüdőből benne volt a lélegzete Bródy Sándornak, kit akkoriban a budapesti társaság hallatlanul felkapott. Kifelé dandy és cigány, befelé a legbecsületesebb és legkonokabb munkás volt.”

(Ignotus, a *Nyugat* című irodalmi folyóirat főszerkesztője)

Bródy Sándor

Napnyugati Armand

Most a fiaimmal lakom; öt fiam van. Komikus módon hasonlítanak hozzám és ez az ő bajuk, nekem öröm. Van közöttük, akinek már a bajusza serkedzik és olyan, aki még lányosan viseli a haját. Talán profanálom is őket, hogy imigyen írok róluk és magamnak, szerelmes novellák szerkesztőjének ártok vele, hogy bevallom: öt fiam van. Mi köze az én családi állapotomhoz és az én lírámhöz a közönségnek és hol marad utálatom ama költők iránt, akik a szeretett nő legintímesebb dolgait dalolják el az olvasónak? De olyan ritkán vacsorálok velük, hogy ezen a szent estén legalább velük foglalkozom. Kissé sajátos emberek, mint e sorok írója és van közöttük egy, a középső, aki öregebb, mint én; tizennégy éves. Ez vezeti voltképpen a háztartást, ő számol el a szakácsnéval, aki az udvarban házvezetőnének neveztetni magát. A Balzac nőjének korában van és nincs nálam, az öt fiú között, rossz dolga. Csak azt nem tudom, hogy egy kiflit miért nevez »sütemény«-nek és a zsemlye darabjának árát mért verte föl tíz krajcárra? Egy év alatt egyszer néztem bele a számadásába és megijedtem, mennyire nem tudok én számolni és mennyire tud ő: a párisi Heldernél nem főznek olyan drágán, mint nálam. A fiúk büszkén nevetik ezt és belül, belül, én se haragszom. Szép az, ha egy magyar író úr az öt fiával egyetemben és egy krajcáros aluminium-tollal annyit keres, hogy a szakácsnője írnokhoz mehet férjhez, amikor akar; van neki miből. Neki már van tőkéje és nem kell kórházba menekülnie, ha kezét elfogja a görcs és leejti – a tollat. Egyébként jó nő és vigyáz a Janka nevű ifjú tót szobalány erkölcsseire. Milyen nő ez a kis parasztleány? Erről nem cikket, csak könyvet tudnék írni. A trencsényi hegyekből ideszabadult, mint egy félénk és rusnya zerge; egy félév mulván most erőművész-nő, huszonöt kilót hízott és félmétert nőtt. A fiaim úgy beszélnek tótul, mint a víz és annyit verekedtek a leánnyal, amíg azt acéllá ütötték és most nagy respektusuk van tőle. Fölemelték magukhoz, mert abból a generációból valók már, amely az erőt többre becsüli a szellemnél.

Egyébként nálam csend van, ha otthon vagyok. Aludni gyakorta hazatérek és ilyenkor elalvás előtt valamennyi lefekszik hozzám az óriási fenyőfa ágyamba, amelyen még öt fiú bátran és kényelmesen elférne. Néha sajnálom is, hogy még nincs öt ebből a fajtából. Gondot nem okoznak, mert gondra nem vagyok képes és addig nincs baj, amíg mesélni tudok nekik és a más gyermekeinek. Ők is – azt hiszem – kedvelnek engem és azon, hogy ki adja rám a frakkom, ki gombolja be a cipőm, nem egyszer úgy összekaptak, hogy orvost kellett hivatni. Különben is jobb a konstrukciójuk és nagyobb a temperamentumok, mint az enyém. Távollétben, hallom, mindig birkózóverseny van közöttük és reszket tőlük a ház, még

a házmester is. De igazi baj eddig nem volt velük. Nem vigyáznak magukra és ügylőszik, ez a fő. A bútorok, a tárgyak, az ablakok, a villamosvezetékek törnek szépen, de egyébként rend van.

Van valaki, aki mégis vigyáz rájuk: egy törékeny gipszszobor, az anyjuk, aki pihen a földben, elment a nagyon is férfiásra nőtt fiúk elől és reáhagyta őket a rossz fiúra, küzködjék velük tovább az... Hajnali világításban a kedves női fej néha – nekem úgy tetszik – aggodalmas, máskor gúnyolódó, egyszer-egyszer szomorú, de gyakorta vidám és megelégedett is. Olyankor, amikor egy matrácra megvagyunk hatan, vidáman pipázunk, az éjszakai csendben róla halkán beszélgetünk.

– No lássa, – szeretném ilyenkor mondani neki – milyen kedves cigányok vagyunk mi így együtt. És én talán mégse vagyok annyira cigány!

Atya vagyok mégis. És az együttlétnek ebben a bánatosan kedves óráiban a fiaim hírt hoznak nekem a jövőről, kik és milyenek a mai gyermekek, mit akarnak, merre mennek? Beszédjük révén néha megérezem, mi leend akkor, amikor én már egy darab sár leszek a halál gyomrában. (Kívánom ennek, hogy rontsa meg rajtam az étvágyát.) Valami izgalmas és félelmes ez a közelférkőzésem a jövődökhöz. A gyerekek hoznak gyerekkaraktereket, olyanokat, amelyek merőben újak előttem. Az elmúlt éjjel is szállítottak egyet: Napnyugati Armandot.

– Az Armand, – szól az egyik – apa nem ismeri Armandot. Ilyen kedves és utálatos fiú nincs több.

– Mért kedves és mért utálatos?

– Derék fiú, de lelepleztük. Azt mondta, hogy a nagybátyja bérli Bajorhon összes szőleit. Nem igaz. Azt mondta, hogy mindig Napnyugati Armandnak hítták. Nem igaz. El akarta hitetni velünk és ő maga el is hitte, hogy a leggazdagabb és a legelőkelőbb fiú a gimnáziumban. Nem voltunk restek, most már hivatalosan tudjuk, hogy az atya pincér, de nem fizető. És nem azért hord esőköpönyeget, mert nagyon meleg a télikabátja, hanem mert nincs télikabátja. Minden képzelődés, amit mondt: a Hungária-beli ünnepi ebédek, amelyekre megy és az egész első emelet, ahol nem lakik és nem eszik. Egy igaz csak, hogy egyszer három Rotschild-cigarettát hozott az iskolába. És voltaképpen ez keltette a gyanút, ez és az, hogy a pofozkodásig állította: a szmokinghoz fehér nyakkendő dukál... különben nincs derekabb legény Napnyugati Armandnál...

Nagyon megróttam a fiúkat Armand miatt. Nincs joguk őt szép fantáziájában megzavarni, utána kémkedni, erővel hazakísérni akarni, hogy megtudják: egy vagy több szobában lakik-e az öreg Armanddal és a pincér családjával. Mentegőztek és megnyugtattak, hogy ha megnőnek még jobban, mind az Armand atyjának kávéházába járnak, ha kávéháza lesz. Mégis lekergettem őket az ágyról, lesróftam a villamot:

– Elég volt mára, aludni akarok.

A setétben, egyedül, sokáig gondolkoztam Armandról. Oh kedves Napnyugati fiú, a képzelődésed elég csinos, de minek, de miért? Egy grimace-t nem szabad vágni, egy lépést nem kell tenni azért, hogy a többi ember azt higgye rólunk, milyen jól megy a sorunk, mennyire előkelőek vagyunk. Másnak látszani, mint amik vagyunk, méltatlan hozzánk, büszke és egyben lealázott emberi fajtához, azonfelül rossz üzlet is. Napnyugati Armand, Ármin, kedves bolond fiú, föl a fejjel és őszintén röhögj és bátran vágj belé a világ arcába! Ezt üzeni neked barátaid atya, aki fölöttébb szereti az idegen gyerekeket is és igen boldog most, mert a fiai révén a legjobb híreket kapja az új nemzedékről. A gyerekeink mind különbek lesznek, mint mi, mint ahogy azt Jézus oly gyönyörűen megjövendölte vala.

Ha a forgatagos élet másfelé zavarna és a karácsony enyhe fényében nem sütkérezhetnék véletek, öt fiúk, vigyék meg e sorok a hírt arról, hogy én, a kóbor, soklakású nyugtalan igazában mindig veletek vagyok.

Ulrik király halála

Az öregedő Ulrik király – túl a hatvan esztendőn – hazafelé igyekezvén birodalma székvárosába, estefelé Amsterdamba ért és ott – hogy a családja kipihenje magát – kiszállt egy éjszakára. Felesége és két, már nem egészen fiatal leánya souper után hamarosan lepihentek a hotelben, a felség azonban még elszivarozgatott és beszélgetett a maitre d’hotel-lel, akinek sejtelve se volt arról, hogy ő valóban uralkodó – bár kisebbrendű északi – királlyal beszél. Azt hitte, jómódú polgár, vagy legfeljebb egy középnemes.

– Májusban – mondá a király – nem esik jól a korai lefekvés. Nem tud ön nekem valamit ajánlani, egy sétát, ahol az éjjel egy részét mulatságosan eltölthetem?

– Nem! – felelte az előkelő bennszülött. – Ez nem az én mesterségem!

Majd némileg sértődötten hozzátette:

– Az ön korában, uram, egy ilyen kikötővárosban a legjobb, amit tehet, ha korán lefekszik!

– Igaza van! – szólta az uralkodó félénken, vette felöltőjét és kiment az utcára. Ott mélyen föllélekzett, két okból. Elsőbben azért, mert a véredényei elmeszesedtek és ez mechanikus sóhajtásra kényszeríté szervezetét. A másik ok, a lényegesebb: a szabad levegőt, általában a szabadságot fokozott mértékben kívánta üdvözölni. És elhatározta, hogy sétát tesz a városban, amelynek bűnös voltáról még trónörökös korában tájékozódott. Akkor, egyszer, civilben, kitűnő nőismeretséget szerzett itt – egészen véletlenül. Az ismeretség csak négy-öt óra hosszáig terjedt, de negyven

esztendőn át emlékezett rá és ébren is, álmában is – uralkodásának legnagyobb gondja közepette – igen sokszor látott egy darabka fehérműt, amelyre vörös cérnával – elég primitíven – ez volt kislingelve: Rosa Wosth. Megállapította és elkönyvelte, hogy ez volt a legjobb, mondjuk legigazabb nő egész életében, akit folyton keresett, egész életén át, de csak más nők alakjában és úgyszólván csak részben talált meg. Magát az eredetit nem lehetett többé föllelnie, pedig a leánynak – akinek annak idején csak húsz ezüst tallér nászajándékot adott – szívesen utalványozott volna ezer aranyat is, vastag aranyakat, mind az ő vékony elegáns arcának a másával.

– Mit mondana hozzá, ha annyi aranyat kapna. És az én portrait-mat látná a pénzen? Akkor örvendene csak nekem! A dolog feltétlenül hízelegne neki. Akkor különböztetne csak meg igazán! – Így gondolkodott a felség, valahányszor új veretű aranyat kapott a legprivátabb pénztára számára és gyönyörködni próbált abban, hogy Isten kegyelméből annyira megkülönböztetett férfiú lett... De megmozdulni se mert és arról még csak nem is álmodhatott, hogy a könnyelmű nőt – a vidámat, az örömmel teljeset – fölkereshesse. Majdnem negyven esztendőn egyetlenegyszer se került melléje egy ember is, aki előtt kigombolkozhatott volna, akinek bevallhassa: szigorú és fölkent homlokán belül olyan közönségesek a gondolatok, mint más közönséges férfiaké, sőt még közönségesebbek. Az általános szerelem örülete reá is száll, nem szabályos, de igen rövid időközökben és a Rosa Wosth szájának kéjes lefelé görbülése a legállandóbb, legizgatóbb emléke. És a legkeservesebb rabnak – mert magába bezártnak – érezte magát, mivel nem futhatott utána; mondjuk: utánuk!

Így szólt volna a király, ha lett volna kihez. Ám félt az alkotmánytól, a feleségtől, – a királynőtől – a kartársaitól, akik között vajmi szigorú férfiak vannak, akik rendet, sőt diszciplinát tartanak. És félt magától is, mint erkölcsös szuveréntől, főképp ha katonai avagy történelmi kosztüm volt rajta. Ilyenkor a benne rejlő, titkos paráznaságban vergődő férfi kapott egy-egy rúgást az aransarkantyútól, úgyhogy meglapult és megalázkodott. Sőt határozottan szenvedett volna, ha nincsenek hölgyek, – egy nagy úr környezetében úgy, mint a legkisebb urakéban – akik offenzív természetűek és tudván, hogy a foérfiak nagy része gyáva és gyámoltalan, egyszerűen, durván – szólnak. Feleségének némely irigy barátnője, egy-egy fölfelé törekvő udvari szolgálóleány, címre áhítozó operaénekesnők, hosszú életen át mindössze nyolc vagy tíz nő, ez volt a király összes bonne fortune-je. Bizonyos, hogy egyénileg nem volt ügyes és inkább őt magát, mint állását kellett hogy okolja, kárhoztassa. Így, bőjtölve és szomjúhozva – közben szelíden és igazságosan kormányozva – öregedett meg és mivel másban nem lehetett mértéktelen, a dohányzásban és a munkában volt az. Erős havannákkal és kicsinyes állami munkákkal tágitotta ki szívét, koptatta el ama kis billentyűket és fárasztotta el azon titokzatos kamarát, amely »aorta« szép nevén van az anatómiába bejegyve...

A király összefogta nyakán – rosszul szabott – felöltőjét. Délszokról jött és hűs volt neki az amsterdami levegő. A városbeliek ellenben élvezték a májusi estvét és az utcára szolgáló kávéházak és vendégfogadók terasza tele volt néppel. Szokás szerint sötétben ültek, hogy annál inkább láthassák a tömeget, amely a kivilágított utca közepén tolongott. Szombat este volt, ember ember hátán, minden férfihoz tartozott legalább egy asszony. Hollandus nők, arcra szelídek, sokszor egyenesen madonnaszerűek, testre annál hivalkodóbbak: majdnem mindegyik maga a Gea. Széles és hosszú csípőjüket ringatták és az öreg király halvány arcát mihamarább elborította az az életető melegség, amely oly szívesen – öl.

Megtapogatta a kabátját, megnyugodott. Pénz – ritka eset – volt nála bőségesen, papíros is, arany is, a saját államából való, a tulajdon képével.

– Mit zsenírozom magamat, – így szólította magát – itt nem ismer senki, itt olyan úr vagyok, akár a legutolsó munkás! Azt teszek, amit akarok. Beülhetek akármilyen utolsó csapszékbe és leihatam magam a sárga földig!

Az alkoholra azonban nem vágyott, inkább a nők ajkát vizsgálta, talál-e vajjon olyan frisset és piros szélével lefelé görbülőt, mint amilyen ama Rózáé volt. Találni talált hasonlókat, de belátta, hogy éppen azt alig lehet többé föllelnie. Hacsak az a szegény nő férjhez nem ment és unokája nem lett, aki leány... Megmosolyogta naivitását, de azért büszke volt arra, hogy a vágyakozás mámora nem volt kisebb benne, mint akkoriban, hogy csak a szíve kopott el, de a lénye együtt friss és fiatal maradt, hatvan és néhány esztendő kora dacára. Azért mégis némi szégyenérzéssel – és féltékenységgel – nézett a magányos nők után, akik megéreztek erős nézését, de nyomban vissza is utasították:

– Mit akarsz, vén ember, menj aludni!

Ez volt az őszintébbek szemében. Másokéban meg az a számítás, amelynek kifejezését metierje miatt nagyon is jól ismerte. Ez sértette és mégis arra gondolt, hogy milyen nagy gusztus volna egy ilyen hideg tekintetű nő előtt leleplezni magát:

– Tudod-e, ki vagyok? Uralkodó király. Itt a névjegyem, – az aranyportrait-m. Öregnek tartasz-e még, ugy-e nem?

Elhatározta, hogy semmi körülmények között nem árulhatja el magát. Sőt gondoskodott arról is, hogy valamely – nem várt – esetben le ne leplezhessék. Legkisebbik lányának egy teljes nevére címzett levele volt a zsebében, azt összetépte és a sötét kanálisba dobta. Mert kaland után járván, már elhagyta a hotelek környékét és a rakodópartok vidékére tévedt. Egy hölgy után ment, akit félreértett: ez majdnem egy órán át sétáltatta, aztán szitkok között csapta be orra előtt az ajtót. Sűrűn és keservesen – most már három okból is – sóhajtania kellett: a fiatal munkásnő csakugyan hasonlított ama régi kedves nőhöz. A király – mint valami fáradt gyerek – csüggedten ült le az utca egy cölöpére, amíg nem-ittas munkások

elküldték és a fontoskodó rendőr is figyelmeztette, hogy jobb, ha e környékről hazamegy a hoteljébe. De arról szó se volt, hogy hazamenjen. Most már nem bánta, ha akár életébe kerül, de találkoznia kellett valamely idegen nővel, akinek vére és élete egész történetét elmondhatja. Épp csak a mesterségét nem fogja kivallani, csálni fog, iparosnak, vagy norvég ügyvédnek adja ki magát. Esetleg német festőnek, akinek a női akt a genreja és kenyerere. És nem félt, nem tartózkodott többé: benézett, sőt benyitott a leggyanúsabb csapszékekbe is. A hölgyek azonban mindenhol foglalkoztak már valakivel. Egy-két helyen talált csak magányosan ivó nőket, de ezeknek az ajka kék volt, gúnyosan és szélesen fölfelé kunkorodott, mint a szárított tőkehal, olyan volt az arcuk. Ezek hívták és ifjú embernek nevezték. Nem ment, mert ragaszkodott ideáljához, rá akart találni, bármely formában, bármely áron. Egy józan – mert teljesen pénztelen – hajóstiszt könyörült meg rajta, az bemutatta egy nőrokonának és igenis beajánlotta, ír és skót whiskyt, fölöttébb színes és képtelenül erős holland szeszt fizetett a király az egész kis kávéháznak, mégis túrnie kellett, hogy a tiszt rokona egy matróz karjába fűzte a fehér karját és reá sem nézett.

Már-már azon volt a király, hogy hona aranypénzét – az arcmását – zsebéből kivége és prezentálja, amikor torka egyszerre viszketni kezdett, köhögési ingere támadt és egy gondolatnak az elejét tudta elgondolni. Ez volt: most következik az angina pectoris, amiből egyszer-kétszer menekültem. Most azonban lehet, valószínű, biztos, hogy kivégez. Többé ajkat nem csókolhatok.

A független leány odaszaladt a királyhoz és jószagú, jeges pálinkával mosta a vejejtékező arcát. A hajóstiszt – már nem volt bús és józan – a mesterséges lélekzés szempontjából verte a felség hátát, sőt nagy erővel ennek elkékülő száját is fölpecelte. Nem tehetett senki semmit, az idegen még néhány erőszakos grimace-t csinált, aztán megnyugodott, elcsendesedett, elhunyt. A könnyelmű leány szemében könnyek fakadtak föl, az első halál volt, amit személyesen tapasztalt. Azonfelül sajnálta is, hogy rosszul bánt az öreg emberrel, akinek a zsebében semmi igazoló írást, de fölöttébb sok pénzt találtak. Az embert, a pénzét, a papirost is, az arképes aranyakat is átadták a konstáblernak, aki fiatal volt és magában megróttá az időset, hogy úriember létére ilyenkor nem otthon nyugodott inkább.

– Jobb lesz feküdni – most már – a morgueban, idegen csirkefogók között!? – kérde a halottól, aki azonban nem felelhetett. Az állásnélküli hajóstiszt – most már benne főtt a legmelegebb mámorban – felelt helyette:

– Hagyja, konstáblér, ne bántsa. És ne bántsa a csirkefogókat. Mert mutasson maga nekem valakit, valakit, aki a földön hajókázott és nem vízből élt, ha vére volt, valaki volt, hogy az a végén ne legyen komisz, – piha! – rongyos, – piha! – befuccsolt és letört... Hé emberek, – ne így húzzátok, – fordítsátok fejjel fölfelé azt az – embert!

Zsolt Béla

Fehér könyv

ELŐSZÓ

[...] Most talán majd megint lehet magyarul s magyarán írni, ahogyan Auschwitzban elhamvasztott anyántól és a kortól kissé célzatosan elfelejtett mestereinktől tanultuk. E könyv elődje, Bródy Sándor *Fehér könyve*, a magyar újságírás klaszikus tankönyve. Két generáció belőle tanulta a majdnem egyedülálló magyar műfajokat: a belletrisztikával rokon publicisztikát és riportázst, s az esszével párosított pamflét. Senki azóta meg sem közelítette a magasságot, amelyre Bródy Sándor e műfajokat fejlesztette. S a *Fehér könyv* a maga korában forradalmi kísérlet volt, hogy a jelentékeny újságíró függetlenítse magát minden korrumpáló korláttól, az újságtólke cenzurájától, sőt az olvasó sekélyesítő irányításától is. A *Fehér könyv* forradalmi tekintélytiszteletlensége, szuverén szubjektivitással leplezett forradalmi illoyalitása intézmények, elvek, hagyományok és szokások iránt, s állandó nyugtalanítása, amellyel a kor hatalmasaiban és beérkezettjeiben igyekezett megrendíteni iqazukba vetett hitüket, Voltaire-i példája volt annak, hogyan kell egy rendeltetését betöltött nemzedékben a szükségyszerű bizonytalanságérzetet felkelteni.

Bródy Sándor ifjúságomban szellemi fiává fogadott és sokféle árvaságomban örökké tartani fogom ezt az árvaságot. Vérbeli fiai ezen a címen engedték meg, hogy a *Fehér könyv* feltámasztásával emlékének áldozzak. Amíg utcát és szobrot nem kap demokráciánktól, ez a könyv legyen méltatlan emlékjele. Van bennem annyi szerénység, hogy nem mérem e könyvet az eredetihez, s nem írom tele egymagam, amihez csak egyedül neki volt joga illetlen tolakvás és kelletlen bőbeszédűség nélkül. De barátaimmal megkíséreljük, hogy időnként kiadjuk a *Fehér könyv* jeligéje alatt írásainkat, amelyről úgy érezzük, hogy halványan és gyarlón, leginkább megközelítik szemléletét. S megkíséreljük e könyvvel azt is, hogy ismét megtanuljunk magyarul és sokszorosán megbecstelenített anyanyelvünknek visszaadjuk nem annyira szépségét, ami Istentől kapott művészet dolga, – mint becületét, ami az igazság kivételével mindentől és mindenkitől független újságírói erkölcsé.

ZSOLT BÉLA

Fehér könyv / Írta: Bródy Sándor ; Folytatja: Zsolt Béla. – Budapest : Globus ny., 1945. (97–98. oldal)

Az Est onbpai . Erdely Jeno dr. rajzai

Archie Sander

Anibruo Zolb'a

Pinhar Apásc

Bródy Sándor

Bródy Sándor
(*Szigethy*)

Bródy Sándor (Szigethy)

BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„... a feleségem, az mindig velem van. Különösen most, hogy öregszem... Pedig régen meghalt. Tudja-e, hogy nagyon intelligens volt? Intelligensebb, mint én. Félttem az esztől, imponált nekem.”
(Bródy Sándor)

7

„Félttem az esztől, imponált nekem” ROSENFELD BELLA, BRÓDY FELESÉGE

2023-2024
Bródy-év

Bródy Sándor Rosenfeld Bellával (1869–1908) egy Heves megyei esküvőn Átányban ismerkedett meg.

„Bella kivételes egyéniség volt. Aranyvörös haja, gyönyörű bőre, különleges ívelésű, élveteg, bájos szája, nagy barna szemei szépséggé avatták.”
(Paula néni a családból)

„Édesanyám szülei nem egy ilyen regényhős külsejű író és újságíró képzeltek el lányuk jövődöbelijének; akinek könyveiről, párbajairól, kalandjairól és pénztelenségéről többen beszéltek akkoriban az eseménytelen és pletykaéhes vidéken, mint Pesten.”

(Bródy János, Bródy Sándor fia)

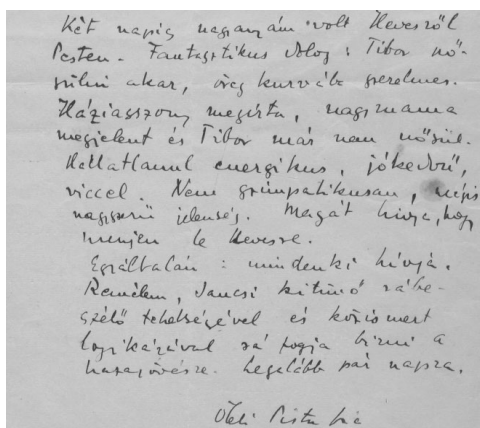
„Rosenfeld Salamon megjelent egy napon Bródy Sándor kolozsvári lakásán. Dél volt már, a szoba ajtaja nyitva, és az ágyban fekvő ott szivarozott a hosszú hajú újságíró. Salamon megállt három lépésnyire az ágytól, és anélkül, hogy megnevezte volna magát, feltette a kérdést: »Mennyi?« Az író nem értette, hogy mit akar a szürke lüszterruhás, jóképű, középkorú úriember, és visszakérdezett: »Mi az, hogy mennyi?« »Mennyiért hajlandó ön lemondani Bella lányom kezéről?« – mondta Salamon, és már kezdte kigombolni bugyellárisát a belső mellényzsebéből. Bródy Sándor felült az ágyában, elhajította a szivarját, és az ajtóra mutatott: »Mars ki!« Az idegennek tetszhetett a válasz, mert közelebb lépett az ágyhoz, kézfogásra nyújtotta a kezét, és elismeréssel pótolta ki a belépéskor elmulasztott köszönést: »Hát akkor adjon isten, hírlapíró úr!«

(Bródy István, Bródy Sándor fia)

Rosenfeld Bella, akinek irodalmi ambíciói is voltak, nem pusztán Bródy Sándor felesége lett, hanem írói versenytársa is. De csak akkor kezdett Fehér Judit néven novellákat publikálni, amikor cáfolhatatlanul bebizonyosodott, hogy házasságuk, annak ellenére, hogy öt gyerek született belőle, eleve elhibázott volt. Pusztán néhány év jutott neki írásra: 1908-ban harminckilenc évesen meghalt.

Rosenfeld Bella édesanyja. A mellette álló kislány valószínűleg Bródy Mária (1891–1899), Bella első gyermeke

Bródy István édesapjához írt levelének részlete

Rosenfeld Bella gyerekkorában

Rosenfeld Bella házassága idején

Hunyadi Sándor

Megemlékezés Bródy Sándorról

Ha Bródy Sándorról beszélünk, mindenekelőtt a szépséget kell megemlíteni, bármily furcsa dolog, hogy művészen és férfin először ezt a tulajdonságot vegye észre az ember. De ő oly túlzóan, perzselően, szinte valószínűtlenül szép volt, hogy azt jóformán nem is lehet már a természet boldogító ajándékának tekinteni. A bőre halvány aranybarna, haja hollószínűből ezüstösödő. A termete csupa nemes arány. Sötét szemének tekintete a sólyomé. Az egész figurában volt valami a tigrisből és a primadonnából. Ma is úgy él legtöbb kortársának emlékezetében, mint a sugárzó öröm megtestesülése. Hanyagul megkötött nyakkendője lobog, akár a haja. És szinte szervesen tartozik hozzá a nyitott fiáker, amelyben a gyalog soha nem járó keleti kényurak önérzetével tudott ülni.

Fiáker, férfiszépség, nagy haj, lavalliére-nyakkendő, színházi dicsőség – mindezek olyan dolgok, amelyek nem rokonszenvesek a magyar irodalom szigorú, ifjú nemzedéke előtt, amely oly jogosan irtózik a bohémságtól. Bizonyosan közelebb állna hozzájuk Bródy, ha tudnák, hogy az örökké fiákerező, a kortárs-barátok buta és hazug mendemondáival felékesített alak ki volt valóban.

Ha tudnák, hogy tizenöt éves korától kezdve szakadatlanul kemény munkával kellett tartania magát és később a családját, mely igen nagyszámú lett, talán ugyan annál a belső oknál fogva, ahogyan egy proletárházaspárnak születik hat gyereke. Ha tudnák, hogy nem csak azért pazarolt, mert semmi hajlama nem volt a pénzgyűjtéshez, hanem azért is, mert munkájának méreteihez és életének elemi szükségleteihez képest olyan keveset keresett, hogy semmi értelme nem volna a takarékoságnak.

Fiáker! Szívetfacsaró, hogy e szép férfi önérzetének mennyi megaláztatást kellett eltűrnie pénzdolgok miatt. Bár a gazdaság semmi esetre sem tette volna boldoggá. Egyáltalán nem boldogságra képes természet. Erejének és sikerének teljében is süket, sötét és üres volt minden ötödik perce. A lelke teli volt légörvénnel. Lehettek szikrázó pillanatai, örömei és izgalmi, de egész életének folyása az alapszínére nézve tépelődő, volt, nyugtalan, melankolikus. Élete utolsó esztendőiben pedig olyan testi és lelki szenvedéseket kellett elviselnie, hogy története közel jár Shakespeare alakjainak tragikumához.

Ahhoz is tehetség kell, jellem, válltartás, hogy valaki ilyen bevégzett drámát tudjon formálni az életéből. Vajon, hogyan csinálta Bródy Sándor, hogy felruházza a természet sok adományával, szépséggel, egészséggel, tehetséggel, sőt még szerencsével is, ilyen nyugtalan, boldogtalan és tragédiába torkolló sorsot szerkesztett magának.

Azt hiszem, az volt a baj, hogy a szellem éppen olyan súlyos ellentmondásban volt a vérmérsékletével, mint ahogy a külső körülményei sem egyeztek ízlésével és hajlamaival. Benne is rendetlenség volt és ő sem volt a helyén. Hajó a szárazföldre, ház a tengerben.

Egerben született, kora ifjúságában sokat volt falun. És megmaradt vidékinek akkor is, amikor sorsa már a nagyvárosba sodorta.

A nagyváros leggazdagabb negyede megszerette Bródyt. Helyesebben beleszeretett, mint szép férfiba. És várta, hogy viszontszeresse, hogy pletykáljon és ízlésének megfelelő történeteket meséljen. Bródy Sándor azonban nem lett szerelmes e szép, okos és kokott asszonyba. Csak udvarolt neki. A szíve ott maradt a magyar vidéken. És ha munkásságáról lefejtjük mindazt, ami modor vagy kényszerűség, írói életének az olyan művek maradnak legigazibb ábrázolóit, mint például a Dada témája. A bűnbeesett kis parasztlány sorsa, akinek a magzata szalonnabőrt rág odahaza, mert az anyját a nyomor fölkényszerítette a városba, hogy eladja tejét egy gazdag pólyás babának.

Bródy az ilyen bonyodalmakban vérmérsékletének egész hevesességével állott oda a nép mellé, a szegények mellé, ami nem volt helyes dolog az érvényesülés szempontjából. A tábor, amelynek megtetszett a külseje, a modora, a legendakör, ami kialakult körülötte, észrevette, hogy ez az író nem az ő emberük, nem hízeleg, nem mond szellemes vicceket, hanem olyan kínos kérdésekhez nyúl hozzá, amelyeket veszedelmes dolog bolygatni.

A nagyváros gazdagjai kiábrándultak belőle, a szegény nép nem olvashat, a magyar kastélyvilággal pedig nem voltak Bródy Sándornak kapcsolatai. Az író magára maradt. És, hogy a jövedelmét kiegészítse, aktív publicista lett, oly rengeteg betűt írva le pályájának negyven esztendeje alatt, hogy ez óriási tömegében nem is lehet meg a kellő művészi ápoltság és rendezettség.

Azt mondják rá, hogy „nyugatiaskodó” író volt és főleg első könyvei Zola hatása alatt állottak. Mily tévedés. Nem kerülhetett semmi külföldi hatás alá, mert nem olvasott semmi idegen nyelven. Németül sem tanult meg és a bécsi pincérek mulattak rajta, amikor ebédet rendelt odakint. Neki elég volt Magyarország és ami a mi földünkön található. Nem volt túlságosan kíváncsi Párizsra, de az érdekelte, hogy mi van egy magyar szolgabírói hivatal kartotékjaiban és miért éppen Hevesben terem a legjobb görögdinnye. Kedvenc étele az abálszalonna volt. Még pipázott is. Egyszerű szobáját, ahol élete vége felé lakott, kimeszeltette falusiasan fehérre. A sifonon szilvórium volt és kenyér. Úgy szelte és ette a kenyeret, mint a magyar paraszt. Odaült az ablakhoz, nézett ki a Dunára. Még a fáradtsága is olyan volt, ahogy a szántóvető ember fárad el estére.

Bródy Sándor élete végén beteg, összetörve, teljesen egyedül maradt. Olyan szegény lett, hogy jóformán rendes ruhája sem volt, amit magára vegyen. Ez nála

különben nem mérték, élete leggazdagabb korszakában sem volt soha egy teljes tucat inge, télikabátja, nyári ruhája. Ahogy szegény munkásemberhez illik: télen fázott, nyáron melege volt. Az Isten tudja, hogy tudta csinálni, hogy ilyen garderobbal a háta mögött, mégis elegáns legyen. Mert az volt. Ha valaki ránézett, olyan kétségtelenül tévedett helyzete és vagyona felől, mint ahogyan tévednek azok, akik futó betekintés után akarnak ítélni munkája fölött.

A legtöbb jelentős művében oly izgató szenvedélyességgel áll oda a magyar nép legszegényebb rétegének érdeke mellé, hogy a lendülete sajátságosan hasonlít a ma divatos politikai irány radikális fiataljainak álláspontjához. De a lángja túlságosan lobogó s a hangja fölösleges féktelenséggel beszél az érzéki élet dolgairól.

Minden sorából érzik, mily végtelen szeretet és minden apróság iránt érdeklődő lelki közösség fűzte az íróhoz a földhöz, amelyen született. Amit különben nem érdemképpen, csak jellemzésül említek. Hiszen az ilyesmi nem is érdem, hanem inkább jutalom. És azt hiszem, hogy Bródy Sándor nyugtalan életének is azok voltak leggazdagabb és leghálásabb pillanatai, amikor teljes erejével magába fogadhatta a körülötte elterülő magyar világot – hazáját.

(1936)

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„Nagyapám saját bevallása szerint nem volt apater-
mészet, valójában azonban nagyon jó apa volt, minde-
gyik fia rajongott érte. Olyannyira, hogy én még azóta
sem láttam embert, akit ennyire szerettek és tiszteltek
a fiai.”
(Alexander Brody, Bródy Sándor unokája)

8

„Öt fiam van”

BRÓDY SÁNDOR GYERMEKEI

2023-2024
Bródy-év

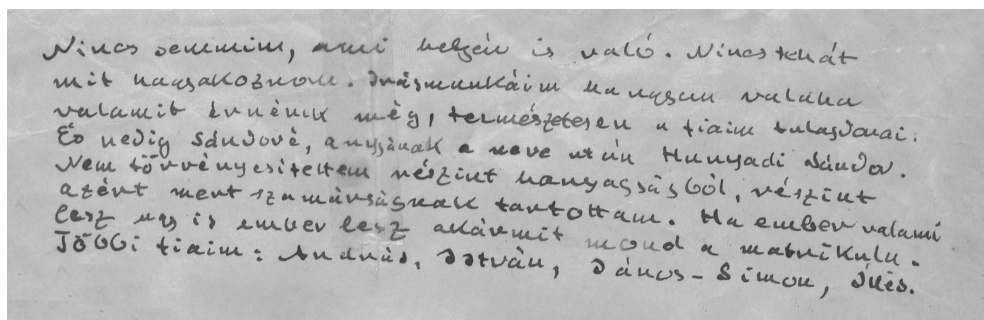
Hunyady Margit (1854–1906)

Bródy Sándor 1890 augusztusában vette feleségül Rosenfeld Bellát. Ugyanennek az évnek októberében Kolozsváron megszületett az első fia, aki vezetéknévét édesanyja, keresztnévét édesapja után kapva Hunyady Sándor néven vált fontos alakjává a magyar irodalomnak.

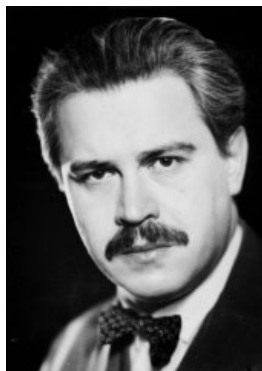
Hunyady Margit, a nemesi családból származó színésznő művelt, hivatását nagy erkölcsi komolysággal gyakorló művész volt. Bölcs és büszke asszony; talán ezért nem lépett házasságra gyermeke apjával.

Hunyady Sándor már majdnem tizenkét éves volt, amikor először találkozott édesapjával:

„Nem hiszem, hogy a vér szava lett volna, inkább apám egyéniségének természetes varázsa, furcsa, tüzes beszédmodora tette, hogy rohamosan kezdett megtetszeni a Lavalliére-nyakkendő idegen férfi, akinek szép homlokába hullott sötét haja, és aki úgy merült fel életemben, mint a meteor. Félóra múlva már bizalmas, jó barátságban voltunk.”
(Hunyady Sándor)

Bródy Sándor apokrif végrendelete (részlet)

Hunyady Sándor
(1890–1942)

Bródy András
(1892–1964)

Bródy István
(1894–1981)

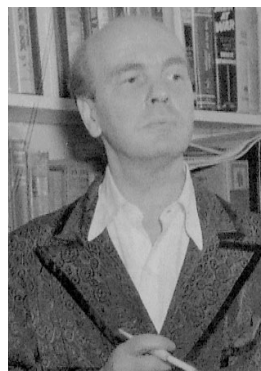
Bródy Sándornak és Rosenfeld Bellának egy lánya és négy fia született: Mária, András, István, János és Illés. Hogy házasságuk válással végződött, abban nagy szerepet játszott egy szörnyű tragédia: Nyolcéves korában meghalt elsőszülött gyermekük, Mária, a család szeme fénye, aki kedvességével és értelme fényével még a család barátját, Jókai Mórt is elbűvölte.

Hunyady Sándor tizenhat éves korában elveszítette az édesanyját. Ekkortól édesapja családjában élt:

„... egy egész hosszú nyáron át együtt laktunk valamennyien – fiúk. A négy öcsém, akiknek szegényeknek akkoriban halt meg az édesanyjuk. És én, aki már régóta tudtam, milyen szervesen megváltozik vele a világ, ha az embernek az édesanyja meghal. Kitűnően megértünk együtt. A sok verekedés, vita, késhegyre menő érdekellentét nem tudta elrontani a viszonyunkat. Részben – mert azt hiszem – egyikünk sem komolyan haragtartó természet. Részben, mert valami őszinte baráti hajlam fűzött össze bennünket, ami sokkal realisabb kapocs minden rokoni köteléknél. [...] Fizikai szempontból elpusztíthatatlanok voltunk. Az öcsém verekedés közben tüzes vasalót vágtak egymás fejéhez, ollóval szúrták keresztül egymás karját. Normális gyerek meghal az ilyesmitől. Nálunk még komplikáció sem fordult soha elő. (Kivéve, amikor Pista öcsém májirritációt kapott, mert kenyér nélkül, egyszerre megevett titokban két kiló kaviárt, amit apám ajándékba kapott valahonnan.)”

Bródy János
(1898–1962)

Bródy Illés
(1900–1953)

Bródy András

A Kacsapart

Bródy Jakab egri épületfa-kereskedő, pallér és néha mellékesen az egri érsek házi-zsidaja, 1840-ben építette fel házát az Óváros Kacsapart elnevezésű részében. Még ebben az évben megnősült, a szomszédos Heves községből hozott feleséget. Blau Katalint vette el, szelíd, kék szemű, törékeny és már városiasan öltözködő leányt, aki németül is jól tudott. Ezt a nyelvtudást azért kell felemlíteni, mert Bródy Jakab kereskedő létére csak magyarul tudott, csizmában járt és káromkodott. Pertu volt az egri paraszttal, erőteljes feketesége, szépsége és félig-meddig törökös mivolta sajátságosan elütött a többi egri zsidótól. Nagy házat épített, tizenhat szoba volt benne és az udvaron sok istálló. Szerette a sok és szép lovat – maga fuvarozott. A háznak eleinte nem volt száma. A hatvanas években az utcát elkeresztelték Kacsapart utcának és a Bródy-házat többször is átszámozták. Először az 1-es, majd később a 4-es számot kapta. Tizennégy gyerek született ebben az egri Bródy-házban. Apám volt a legkisebb. Nagyapám 1876-ban először súlyosan megbetegedett, és aztán tönkrement. Szegényen és aktivitás nélkül szégyellt Egerben élni, s egész családjával együtt felköltözött Budapestre, a régi Fürdő utca 1. szám alá (ma József Attila utca – a ház most is áll). A régi egri házban azonban ott maradt egy kis szobában apám vénlány nagynénje, Bródy Hanna, aki 1890-ben halt meg.

Apámmal 1918 végén jártam Egerben. Setét Sándor ügyvédnek, apám iskolatársának voltunk a vendégei. Természetesen elmentünk megnézni születési helyét. Apám sokáig, igazi meghatottsággal nézte a piszkossárga falakat. A feje gyengén remegett, és a szeme néha révültté vált. Helyben topogott, és szinte látni lehetett rajta, hogy visszaszáll az időben. Halkan szól: *„Különös kisfiú lehettem. Nyápic, sovány, fekete. Hatéves koromban verset írtam, és mint nyolcéves, telerajzoltam minden üres területet álombeli figurákkal. Nem katonásdit, hanem színházat játszottam a környékbeli gyerekekkel. És egy Pirka nevű kislánnyal kilencéves koromra közös öngyilkosságot követtünk el – tintát ittunk a Dohánygyár mögött. A tinta bemaszatolta a pofánkat, rácsurgott a ruhánkra. Mosdattak ecetes vízzel, órákig – Pirkát megverték, engem nem. Kószáltam a hegyekben, faragtam a kőbányákban található puha mészkövet, egyszerre szobrász, rajztanár és költő szerettem volna lenni. Egy Peterdi Sándor nevű fiú volt a legjobb barátom – ez a Peterdi húszéves korára remek festő lett. Még mielőtt neve lehetett volna, elvitte az akkor rettenetesen tomboló tüdőbaj. – Azt hiszem, ezt a Peterdit szerettem minden barátom között a legjobban.*

Első tanítómát Derszibnek hívták. Ottfelejtett török ivadék lehetett, és őrmester volt 1848-ban Kossuth hadseregében. Jóban volt apámmal, anyám is szerette. Anyám mindenkit szeretett...”

Apám hangja egy kicsit elfulladt, fedetté vált, mint aki könnyezni akar. Aztán egyszerre, nála szokatlan, szapora léptekkel lesietett a Kacsapart macskakövein.

Elmentünk egyszer Gárdonyi Gézához is, aki akkor már belebújt a misztikumba. Csak a túlvilágról volt hajlandó komolyan beszélni, és ferdeségében ijesztő volt. Apám csodálkozott, de nem nevette.

*

Egyszer szőleje is volt Egerben. Elmondom ennek történetét: Budán laktunk, a Városmajor mellett, a Retek utca 46-os számú házban (később Olasz fasor, ma Malinovszkij fasor). Hatéves lehettem. Apám délben kelt fel, mert hajnalig dolgozott mindennap a *Magyar Hírlap* szerkesztőségében. Tizenkettő tájban megreggelizett, és utána elbeszélgetett azzal a nagy sereg csudabogár emberrel, aki meglátogatta. Volt közöttük titkos drámaíró, dilettáns költő, vidéki színész és színésznő, hivatásos koldus és még sok mindenfajta.

Egy Mihalec, Mikulics vagy Milovics nevű ügynökfajtára különösen emlékszem. A név más is lehet, hiszen utoljára a múlt évszázad végén láttam, csak nevének csenge, nekem gyanús udvariassága tűnt fel, és az, hogy, azt állította magáról: egri.

Apámat minden érdekelte, ami Heves megyei, főképp egri. Szerinte a világ közepe Eger, és minden földadta jó között: a legjobb az erről a tájról való. Ha valaki Egerről szeretettel beszelt, annak már nyert ügye volt az egri születésű Bródy Sándornál.

Nevezzük végleg Mihalecnek az „egri” ügynök urat. Szóval Mihalec nemcsak barátságból, hanem üzletből járt hozzánk. Hol egy hordó bort, hol egy fél disznót, hol egy köteg szüzdohányt (nagy becsülete volt akkoriban a szüzdohánynak), hol más egri származású finomság adott el apámnak, mert mindent megvett, amiről Mihalec azt állította, hogy az az Eged aljából származik.

Egy hideg téli napon beállított Mihalec tavaszhoz méltó ragyogó arccal. Egész lénye sugárzott, előadta nekünk nagy boldogan, hogy van egy hold szőlő eladó Egerben: Ez óriási dolog, mert ritka az eladó szőlőbirtok a bikavér hazájában. Alkalmi vétel – haláleset, temető és egyéb szomorúságok miatt kell a pénz az illetőnek. De rögtön, most, azonnal. Ő most visszafordul, és megy tüstént Egerbe apámnak szőlőt vásárolni.

Nem tudom, hogyan és miképpen – volt pénz otthon. Mihalec megkapta, írást adott és eltávozott. Apám nagyon bízott benne, megkérte, hogy a formaságokat intézze el, és küldje el a szokásos írásokat.

Tél volt, mint mondtam, ilyenkor nem érdekes a szőlő, hiszen semmit sem látni belőle. Ezért senki sem utazott le a „birtok” megtekintésére. Aztán, mint a világ folyása óta szokásos, tél után elkövetkezett a tavasz is.

Apám elutazott tele reménnyel és áhítattal, hogy megnézi birtokát. Kereste Mihalecet, hogy együtt menjenek ki a szőlőbe – Mihalec: sehol. Hosszas kutatás

után kiderült, hogy Mihalec sohasem volt egri lakos. Néha ősszel lejött a Tótságból, ahol egy kis faluban lakik, és összevásárolja Egerben a legolcsóbb borokat.

De volt egy unokabátyja, akinek az egri kőbánya oldalában ötholdnyi földje volt. És ezt a földet árulta a múlt évben Mihalec. Ezen a földön azonban semmi sem termett, csak macskakő és aranyzöld gyík. Az is kitudódott, hogy évek óta kínálja boldog-boldogtalannak a bikavér helyett követ termő, még birkalegelőnek sem alkalmas pusztaságot. Eddig nem akadt rá vevő egy se, kivéve egy Bródy Sándor nevezetű Eger-imádó író.

Apám nem bosszankodott a pénz miatt nem tudott mérgeledni. Hamarosan eladta pár forintért – a „birtokot”.

És természetesen: Mihalecet soha többé nem láttuk.

Az utolsó nap

(Grünwald Szanatórium, 1924. augusztus 12.)

Mi – a fiúk négyen – napok óta tudjuk. Tovább már nem lehet.

A feje valószínűtlenül kicsiny. A hús és izomnélküli csontok még jobban mutatják a koponya karakterét. Szeme félig nyitva – úgy érzem, mintha mindig engem nézne. De lehet, hogy nem így van, valószínű, csak képzelődöm.

Korán reggel bejön a kedves, kis, okos és szomorú fiatal doktor. Semmit sem szól. Érthető minden mozdulata. Hozzá sem nyúl az ágyban fekvőhöz, zsebetett kézzel lehajtja a fejét. Kimegy.

Pista utána. Nagyon sajnálom ezt a fiút. Kemény szeretne lenni, de remeg a feje és riadt szeme könnyörögve kapaszkodik a kis doktor felé.

Jancsi kis széken ül. Alig mer megmozdulni. Sírni szeretne, de nem tud.

Illés keményen néz ki az ablakon. Szeretné kifejezni, hogy szembenéz az ismeretlennel, a Halállal.

Én fogom apám kezét. Úgy érzem, hogy egyszer-egyszer megszorítja.

De lehet, hogy ez is. Képzelődés.

*

Jön be a komor és köpcös fődoktor. Apám régi pártfogoltja és barátja. Körülnéz, int, kimegy.

Böske, ápolónő, szipog. Kövér arcán legördül a könnycsepp. Jó lány.

A tárgyak a szobában szintúgy szomorúak, mint az emberek. Ernyedten lóg a fogason apám rossz kabátja, mellette régi, patinás kalap. Botja sovány, mintha csontdarab volna.

Az éjjeli szekrény szélütött lóhoz hasonló.

Képzeldőm, képzeldőm: bolond vagyok. Nem baj. Mindegy.

*

Megrezen a keze. Elszálló, elmúló teste hallatlan intimitásban van most velem.

Rossz pillanat. Szorongok. Az az aggodalmam, hogy fájdalmai lehetnek. Szeretném elkergetni a fájdalmat. Levenni róla.

De ez is bolondság. Mi fájdalma lehet egy már alig élőnek?

Hirtelen nyál bugyborékol ki a száján. Mintha szappanbuborék volna. Pár halk hörgés.

Aztán csend. Csend.

Vége. Elmúlt.

*

Mindenki bejön. Rokonok, barátok, doktorok, ápolónők, takarító asszonyok. Az egész szanatórium, hiszen szerették.

A fiúk sírnak. Pista, Jancsi, Illés. Szegénykék.

Én? Mindegy, mit csinálok. Az apám, legrégebb ismerősöm e földön: nincs többé.

Teljes kietlenség, üresség bennem minden. Mintha felfújt, tartalom nélküli zsák lennék. Üres, üres. Kimegyek a szobából és fel-alá sétálok a folyosón.

*

Legkisebb öcsém, Illés még jobban megkeményszik. Nagy blokkra lerajzolja halott apánk fejét. Irigylem aktivitásáért.

Jancsi még mindig ül. Nem tud megmozdulni. Roskadt.

Pistát, az okost és kedvest hivatalos írással foglalják el. Jó neki. Nem kell most gondolkoznia. „Lábcédulát” ír.

Bródy Sándor. Hatvanhárom éves. Író. Anyja Blau Katalin, apja Bródy Jakab. Zsidó. Született Egerben.

Született Egerben, meghalt Budapesten.

Most, ma, meghalt.

Fehér könyv / Írta: Bródy Sándor; Folytatja: Zsolt Béla. – Budapest: Globus Nyomda, 1945. (97–98. oldal)

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

Egy ismert író, költő, festőművészt, színészt emberközelibbé tudunk tenni, ha a megszokott életrajzi adatain túl más oldaláról is megismerhetjük. Nem is gondolnánk, hogy Bródy szívesen főzött, otthonosan érezte magát a konyhában. Kortárs írók, költők valamint a kávéházak pincérei elbeszéléseiből pontos képet kapunk Bródy gasztronómiához kötődő kapcsolatáról.

9

„Jó erős, paprikás pörkölt – for ever!”

A GOURMET BRÓDY

Krúdy Gyula a *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* című regényében így ír erről:

„Bródy Sándor szenvedélyesen főzött. A margitszigeti Kisszállóban, ahol együtt laktak Szép Ernővel és Molnár Ferencsel, Bródy szobájának a falán gyúródeszka lógott. A szekrényben csipetkét és fűszereket tárolt. Pompás gulyásokat főzött a vaskályhán, ünnepnapokon maga készítette a pezsgőben párolt szarvasgombás pulykát.”

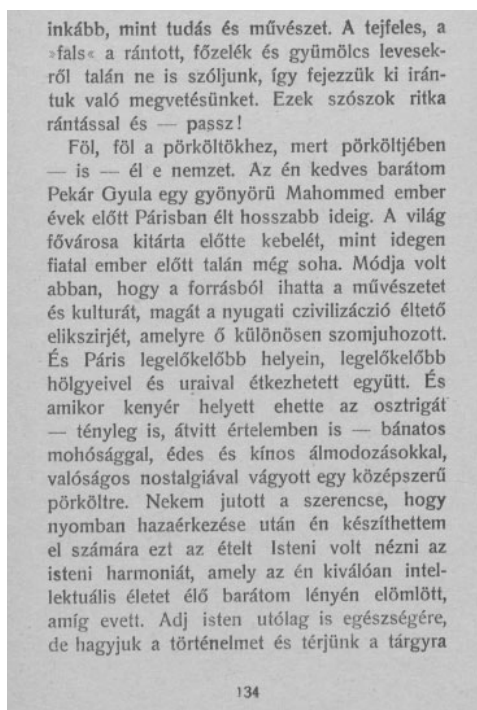
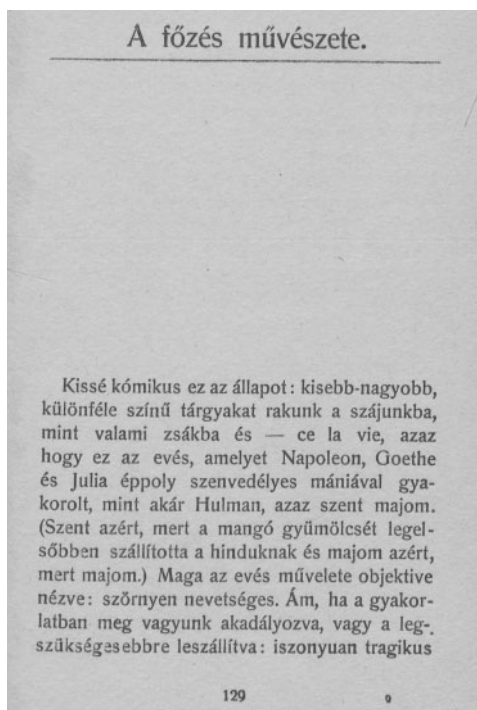
Nagy Endre, Bródy barátja, aki a magyar kabaré híres konferansziéja volt ekként mesél:

„Gourmet is a keze és nem az ínyje kedvéért volt. Tíz ujjával kéjesen vájkált az őszibarack, farsangi fánk, paprikás csirke puha húzában; biztos, hogy szenvedélyes szülész lett volna. [...] Mikor már nagyon beteg volt, az ápolónő evés közben ott állott mögötte, és asztalkendőjével minduntalan megtörölgette tíz ujját, amelyek mintha nem is műszerek, hanem ízlelő-szervek lettek volna.”

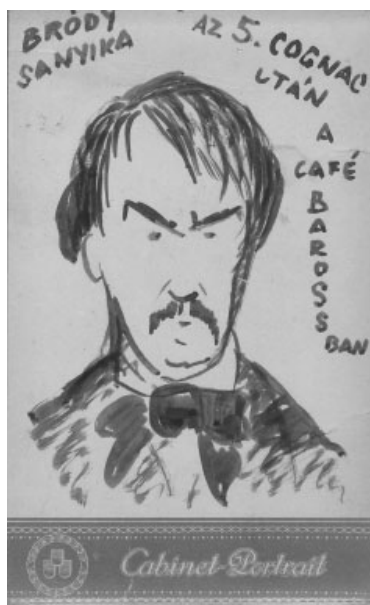
Bródy *A főzés művészete* című remekművében írja le a különböző ételekhez kötődő viszonyát. A levessel kezdi: „Csak a leves ki ne húljön. Hogy meleg legyen, a levesben az a fő.” A továbbiakban ír a pörköltről, a paprikás csirkéről és a halak elkészítési módjáról.

Ignotus száz évvel ezelőtti receptversenyt hirdetett. Az olvasók mellett az íróársaktól is gyűjtött recepteket. Bródy az egyik kedvenc ételét, a pörköltet írta le:

„Ez a mi főételünk, akik a nemzeti államban élünk, akár mint a hős Árpád, akár mint a parittyás Dávid ivadékai. Jó erős, paprikás pörkölt – for ever!”

Fehér Könyv, 1900. november

Bródy a Margitszigeten

Szécsényi Orsolya

„Ez az ikrás rész a legjobb, te buksi”

Bródy Sándor és a gasztronómia

Mi magyarok – lássuk be – nagyon szeretünk főzni, finomakat enni. Az ezzel kapcsolatos élményeinket elmesélni ismerőseinknek, illetve manapság fényképpel együtt megosztani a közösségi oldalakon. Ebből kifolyólag folyamatosan látnak napvilágot a mai napig is olyan kötetek, amelyekben híres emberek kedvenc ételeinek receptjét és az ahhoz kapcsolódó történeteket olvashatjuk.

Dr. Draveczky Balázs, azaz Balázs mester az asztali örömök historikusa, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum egykori igazgatója több kötetet szentelt annak, hogy a „hazai fehér asztal kulináris örömeinek kultúrtörténeti igazgyöngyszemei minél szélesebb közönséghez jussanak el.”¹

Az írók, költők, színésznők legendás receptjeit és a hozzájuk kapcsolódó hiteles történeteiket felsorakoztató könyvekben találkozhatuk Bródy Sándorral is, akinek pörkölt- és pogácsareceptjét olvashatjuk a könyv lapjain. Balázs mester jogosan szentelt nagyobb terjedelmű írást Bródynak. Annak ellenére, hogy sokan sokféleképpen írtak a nap lovagjáról, ennek ellenére gasztronómiai vénája nem volt ismert sokak előtt. Krúdy Gyulától tudjuk, hogy nagy szenvedéllyel főzött, hotelszobájának falán gyűrődészka függött, a szekrényében pedig csipetkét és fűszereket tárolt a főzéshez.

Nagy Endre, Bródy barátja így mesélt a gourmet íróról:

*„Gourmet is a keze és nem az ínyje kedvéért volt. Tíz újjával kéjesen vájkált az őszibarack, farsangi fánk, paprikás csirke puha husában; biztos, hogy szenvedélyes szülész lett volna. Tisztelettel beszélt azokról a nemes ételekről, amelyek Lucullusig vitték föl családfájukat. A pezsgőborban főtt és szarvasgombával bélelt pulykát maga szokta volt elkészíteni ünnepi lakomákra. Mikor már nagyon beteg volt, az ápolónő evés közben ott állott mögötte és asztalkendőjével minduntalan megtörölgette tíz ujját, amelyek mintha nem is műszerek, hanem ízlelő-szervek lettek volna.”*²

Krúdy Gyula *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* című művében megismerkedhettünk a Kutyaavilla nevű halászcárdával, ahol Bródy szívesen főzött paprikás halat

¹ Balázs mester, az asztali örömök historikusa: *Híres emberek kedves ételei*. Budapest, 2003, ETO-Print Kft., p. 117.

² Nagy Endre: *Expresszionista arckép Bródy Sándorról*. *Nyugat* (1929). 18. sz. Forrás: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00475/14659.htm> (letöltés ideje: 2023. október 1.)

azoknak a színésznőknek, akik meghódítani akart. *„Elkérte a kocsmárosné – egy kis, heptikás asszonyság – kötényt, akinek az volt a legnagyobb bánata, hogy az ura örök időre ki volt tiltva Pestről, mert önhibáján kívül ellentétbe keveredett a rendőrséggel – a kötenyt a derekára kötötte, és a konyhában főzött a vendégeinek, akiket magával cipelt Pestről. A vendégek között gyakorta szerepelnek színművésznők, akik Bródy úr valamely elmúlt színdarabjában léptek fel, vagy pláne valamely jövődöbéli színdarabban készülődnek új sikerekre.”*³

A halászlé készítése közben arra is jutott idő, hogy – a színésznők olvadó tekintetében – Bródy kifejtse nézeteit a szakácművészet és színészet párhuzamairól: – *„Az igazi urak minden időben jobban tudtak főzni, mint a szakácsaik, azért nem lehetett őket megcsalni az ételek dolgában – mondogatta Bródy úr a Kutya-villa szabadkonyháján a körülötte üldögélő színésznőknek. – Aminthogy az igazi írók is jobban tudják játszani színdarabjaikat bármely színésznél. Ha én egyszer felléphetnék, majd megmutatnám a színészeknek, hogy mit gondoltam egyes alakjaimról.”*⁴

A nap végére elkészült az étel, amelyet a nagy eperfa alatt elhelyezett összetákolt asztalnál fogyasztott el a meghívott vendégsereg. Bródy itt sem hagyta magára az ifjú hölgyeket és bölcs tanácsokkal látta el őket.

„A halpapríkást az asztalra tették, és Bródy úrnak jó darab ideig azzal telt az ideje, hogy a vendégül látott színművésznőket megtanítsa halat enni.

– Ez az ikrás rész a legjobb, te buksi – mond a drámai színésznőnek. – Vigyázz, ha majd valaha nagyurak társaságába kerülsz, hogy mindig az ikrás részét válaszsza a hálnak, mert akkor tisztelni fog a pincér is meg a gavallér is.

– *A szálkákat nem illik a tányérba köpdösní – intette a regényíró a jövődöbéli primadonnát –, mert akkor jelentékenyen kisebbedik művésznői hírneved. Lassan egyed a halat, ne beszéljess közben, hanem kezűgyességgel vedd ki a halszálkákat a szádból, és helyezed azt tányérod szélére. Akkor még a hercegek is elismerik, hogy nem bérkocsisok között tanultál meg enni – habár ebben se volna semmi szégyellni való, mert a bérkocsisok tudnak a legjobb étvágygal enni.”*⁵

³ Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/irodalmi-kalendarium-iroi-arckepek-12314/brody-sandor-12904/brody-sandor-vagy-a-nap-lovagja-12910/> (letöltés ideje: 2023. október 2.)

⁴ Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/irodalmi-kalendarium-iroi-arckepek-12314/brody-sandor-12904/brody-sandor-vagy-a-nap-lovagja-12910/> (letöltés ideje: 2023. október 2.)

⁵ Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/irodalmi-kalendarium-iroi-arckepek-12314/brody-sandor-12904/brody-sandor-vagy-a-nap-lovagja-12910/> (letöltés ideje: 2023. október 2.)

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza több szálon kötődtek egymáshoz. Természetesen az étkezéssel kapcsolatban is vannak anekdoták, amelyeket a barátok, ismerősök szívesen meséltek. Álljon itt az egyik Nagy Endre tollából:

„Egyszer, mikor Gárdonyi Pestre jött egy napra, megállapodott vele, hogy hármasan fogunk ebédelni a vendéglőben és majd ő állítja össze az ebédet. Gárdonyi húzódozott, mert szeretett takarékosan bánni a pénzzel és gyomorbajos is volt, de Bródy Sándor megnyugtatta, hogy egyszerű ebéd lesz, csak egy fogásból áll majd. Kiment a konyhába, hogy személyesen dirigálja a szakácsot és a pincér hatalmas deszkátálon hozta be a roston sült entrecôte-ot, körülötte a gombák, spárgák, karfiolok, paradicsomok, primőr-zöldek pompás palettájával. Utána csak őszibarack volt vörös borban, mokka-kávé, egy üveg francia Pommard és egy-egy havanna-szivar. Fizetésnél megosztottuk a számlát; tíz korona jutott fejenként egyre-egyre.

– No édes Görém, ízlett az ebéd? – kérdezte Bródy.

Gárdonyi gyomorsavas mélabújával felelte:

– Ízlett, Sándorkám, de ezentul majd külön ebédelünk.”⁶

Ha Bródy Sándorról és a gasztronómiáról beszélünk, nem mehetünk el A főzés művészete című írása mellett, mely az általa írt és szerkesztett *Fehér Könyv* 1900. novemberi számában jelent meg. Cikkében rögtön az evésről elmélkedik: „Maga az evés művelete objektíve nézve: szörnyen nevetséges. Ám, ha a gyakorlatban meg vagyunk akadályozva, vagy a legszükségesebbre leszállítva: iszonyuan tragikus. Mindenképpen pedig: a leglényegesebb és legnevezetesebb ügye az embernek. Némelyek szerint a szerelemnél és a fajfenntartási ösztönnél is fontosabb.”⁷

Elmélkedését a levessel kezdi, melynek lényeg, hogy „ki ne hűljön”. Bródy a gyöngytyúklevest tartja a legtöbbre, hiszen ereje és íze is van, ugyanakkor a legegyszerűbb elkészíteni. Szakavatottan írja le a leves elkészítési módját, illetve tanácsokat is kapunk tőle, miszerint: „habját tilos leszedni, majd elfővi magától.” A leves főszereplőjéről, a szárnyas kiválasztásáról is szó esik. Hiszen ha nincs gyöngytyúk, akkor megteszi a pulyka, a tyúk és a fogoly is. A leves után következik a hús, pontosabban a pörkölt! A könyv hasábjain olyan részletgazdagon ír Bródy ezen étel elkészítéséről, hogy az ember olvasás helyett legszívesebben felállna és azon nyomban felkészíteni ezt a mennyei főételt. A titok abban rejlik, hogy kétféle húsból készül: a borjúhúsnak csontosnak kell lennie és az előkészítésnél a marhahúst nagyon apróra kell vágni. Sonkaszirt kell használni és rózsapaprikát. A Bródy-féle pörköltről már videót is készítettek, amely megtekinthető „*Borjúpörkölt Bródy*

⁶ Nagy Endre: *Expresszionista arckép Bródy Sándorról. Nyugat* (1929). 18. sz. Forrás: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00475/14659.htm> (letöltés ideje: 2023. október 1.)

⁷ Bródy Sándor: *Fehér Könyv*. Budapest, 1900. p. 129–142.

Sándor útmutatásai szerint” címmel a legismertebb videómegosztó webhelyen.

A cikkben a halak elkészítéséről is szó esik és érinti a tésztákat is, melyek szerint legyenek kemények, de mégis könnyűek. A végén egy vallomás: *„És adós maradtam azzal, hogy miért lepott meg a főzés szenvedélye, mikor, hol és hogyan? Annyit sietve elmondok mégis, hogy ennek, de csakis ez egynek egész életemben, nem asszony az oka. Az elhivattatást örököltam az édes apámtól, aki már a forradalom előtt kaviárt és korpacziberét vacsorált. Tanulni asszonytól is tanultam, Pappnénak hívták azt a drága jó úriasszonyt, vagy egy fertály esztendeig voltam kosztosa Szatmárhegyen.”*⁸

Olvasóimnak kívánok jó étvágyat a pörkölthöz vagy a pogácsához, amennyiben azokat elkészítik Bródy Sándor receptjei alapján!

Paul Péter „Kutyavilla” halászcserdjája, Budapest, Budafok, 1928. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

(forrás: <https://www.europeana.eu/item/2048128/572068>)

⁸ Bródy Sándor: *Fehér Könyv*. Budapest, 1900. p. 129–142.

BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

A múlt század első évei Bródy Sándor számára túlfeszítettek. Rengeteget ír, szerkeszti a *Jövendő*t, cikkeivel bekapcsolódik a politikai harcokba is. Emellett folyamatos anyagi gondok is gyötrik. A munkával teli évek megviselik idegrendszerét, egészsége megromlik.

10

„...nem haltam meg...”

BRÓDY ÖNGYILKOSSÁGI KÍSÉRLETE

2023-2024
Bródy-év

1904-ben és 1905-ben több alkalommal tartózkodik idegszanatóriumokban. 1905 nyarán a semmeringi gyógyszálló lakója, amikor sikertelen öngyilkossági kísérletet követ el. Revolverrel mellbe lövi magát.

Tettének hátterét Krúdy Gyula fogalmazta meg legtalálósabban a *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* című regényében:

„Ha Bródy Sándort megkérdik vala, hogy mi akar inkább lenni: jó író vagy jó lovag – bizonyos, hogy az utóbbi életpályát választja [...]. Jó lovag tehát elsősorban ez a férfiú, aki a maga élete folyását is úgy intézi, mint regényhőseiét; elmegy egészen az öngyilkossági kísérletig...”

„És öngyilkossági kísérletében mily szemérmes [...] Külföldre, Ausztriába megy el a halál ízét megkóstolni, mint valami gróf; nem akar itthon haldoklásával, temetésével terhére lenni a barátainak, sem káröröme az ellenségeinek. Mint egy gróf... mint egy »békebeli« regényhős, aki az élet minden körülményei között tartja magát az illemhez.”

A századforduló magyar írói és költői közül többen is megpróbálkoztak öngyilkossági kísérlettel. Az alábbi fanyar anekdota is erről szól:

„Molnár Ferenc, fiatal író korában, egyszer öngyilkosságot követett el. Szerencsére, nem sikerült. Feküdt a szanatóriumban, ott látogatta meg barátja, Bródy Sándor, akinek egy ízben ugyancsak volt öngyilkossági kísérlete, még a Molnáré előtt.

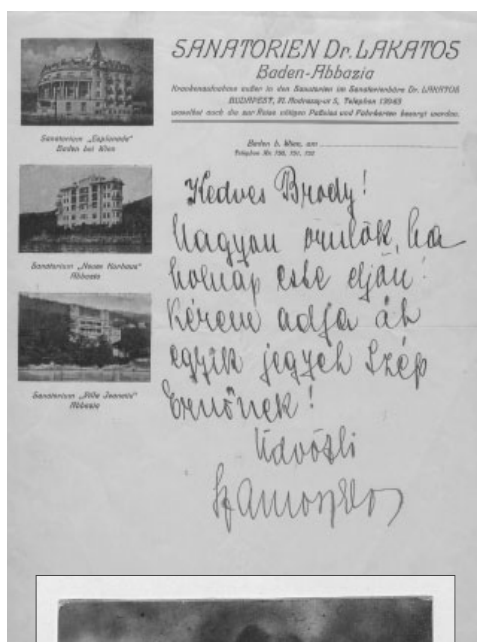
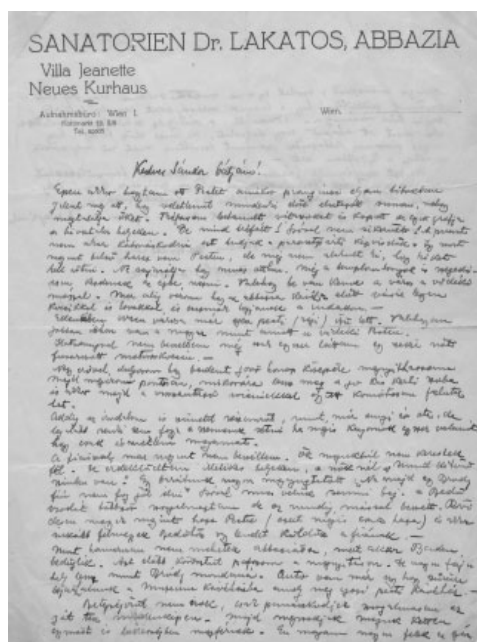
Bródy leült Molnár ágya mellé, s ekképpen oktatta:

– Így, amint Te, nem lesz az ember öngyilkos. Ez vicc, ez játék. Mert mit tettél te, Feri? Két ujjal megcsípted a bőrödet a melleden, kihúztad, aztán a bőrt lőtted keresztül. Ez nem az

igazi. Majd én megmondom neked, hogyan kell ezt csinálni. Jól figyelj. Félmeztelenre vetkezel, megállasz a tükör előtt. Piros festékekkel egy kört festesz pontosan a szíved közepére, de ellenőrzöd ám a tükörből, és akkor lősz!

Molnár hallgatta, majd mikor Sándor bácsi befejezte, gonoszul így szólt:

– Tanácsot öngyilkossági ügyekben csak olyanoktól fogadok el, akiknek egyszer már sikerült.”

Bródy Sándor Abbáziában

Turay Zoltán

Gondolatok egy képről – Bródy Sándor szemszögén át...

Mostanában többször is felvetették az egri Bródy Sándor Könyvtárba kerülő Bródy–Hunyady-hagyaték megtekintése után az érdeklődők, hogy „Mennyire volt ez egy hirtelen felindulásból elkövetett hagyatéki átadás az örökösök részéről?” Kicsit provokatív a kérdés, de kollégáimmal együtt többször is hangsúlyoztuk, hogy ez egy hosszú, több évre visszatekintő folyamat része. Alexander Brody, az író Bródy Sándor unokája először tíz éve említette meg, hogy szeretné, ha ez a gyűjtemény méltó helyre, Egerbe kerülne. Halála után ezt a kérést fia és lánya is tiszteletben tartotta.

Helyismereti könyvtárosként az átvett anyaggal ismerkedve érdekes összefésülni az országos és helyi adatokat. Nemegyszer elég egy fénykép, hogy különböző utakon elindulva más és más érdekességre leljünk Bródy Sándor életével kapcsolatban. Mindig van új a nap alatt!

A képen látható személyek: (hátsó sor balról jobbra haladva)

1. ismeretlen
2. Bosca (talán Basso, Kossuth háziorvosa)
3. Lyka Károly (1869–1965) 1894-ben utazik Itáliába, Kossuth halála idején Torinóból ír tudósításokat több hazai lapnak
4. Ferraris Artur (1856–1936) neves személyek portréfestője
5. Sturm Albert (1855–1909) ez évben az Országgyűlési Almanach szerkesztője
6. Óváry Lipót (1833–1919) levéltárnok, a magyar kormány őt küldi ki, hogy a legfrissebb eseményekről sürgönyözzön
7. Linek Lajos (1859–1941) festőművész, megfestette Kossuthot a halálos ágyán
8. Aulich Nándor, Kossuth titkára
9. Kovács Dénes (1861–1948) hírlapíró, ő készíti az utolsó Kossuth-interjút
10. (bal szélén) Salamon Ödön (1864–1903) újságíró; az első tudósításokat ő küldte Kossuth betegségéről az Egyetértés című lapnak
11. Ambrozovics Dezső (1864–1919) újságíró, Kossuth Zsuzsanna unokája
12. Lukács Gyula (1851–1906) újságíró, országgyűlési képviselő
13. Figyelmessy [Merksz] Fülöp (1821–1907) honvéd őrnagy, Kossuth régi barátja, 18-án érkezik Amerikából, majd nyilatkozatot tesz a sajtónak
14. (Rákosi Viktor) Sipulusz (1860–1923) író, újságíró
15. Kimnach László (1857–1906) festőművész, először 1883-ban járt Kossuthnál, akkor nagyméretű képet készített róla
16. Zigány Árpád (1865-1936) író, újságíró, 1890-es években Itáliában él, több hazai lap tudósítója
17. (jobb szélén) Bródy Sándor (1863–1924) író, újságíró a Magyar Hírlap kiküldöttjeként.

(Forrás: Múzeum Antikvárium 34. árverés adatlapja, 2019.05.16.)

Ebben az írásban három olyan történetet osztunk meg Önökkel, amelynek a kiindulópontja egy feltehetően 1894. március 18. és 21. között Torinóban (Via dei Mille 22, Turin – Olasz Királyság) készült kép, amelyen az emigrációban levő és halálos beteg Kossuth Lajos, illetve zömében a hozzá ellátogató, az utolsó napjait végig követő és közvetítő hazai újságírók láthatók. Gondosan komponált képről van szó, amit egy helyi fényképész készíthetett. Elöl, középen ül a cilinderes Kossuth Lajos, míg a jobb szélén, hanyag eleganciával a falnak támaszkodva, egy kicsit profilból a bajszos Bródy Sándort láthatjuk. Olyan ez a kép, mintha a ma használatos „silent book”-ok, azaz a szöveg nélküli könyvek egyik oldalát néznénk: szöveg nincs hozzá, de minden ember mást olvas ki belőle, illetve más jut eszébe. Íme, a történetek!

1. Az újságíró Bródy Sándor

A kép készítésének időpontjában, 1894 márciusában Bródy 30 éves elmúlt. Az 1891-ben indult *Magyar Hírlap* vezető tudósítójaként van jelen Kossuth halálos ágyánál. Az író Bródyról talán többet tudunk, mint a publicista, újságíró Bródyról, aki számtalan, saját vagy álnevek, szignók alatt (Kaáli, B. S., b) megjelent írásban tette le névjegyét a különböző újságokban, almanachokban. A kortársak, így például a *Nyugat* főszerkesztője, Ignotus így írt Bródy újságírói munkájáról:

„A *Magyar Hírlap* levegőjében, amely nélkül később a *Nyugat* elképzelhetetlen lett volna, forrón és teli tüdőből benne volt a lélegzete Bródy Sándornak, kit akkoriban a budapesti társaság hallatlanul felkapott. Kifelé dandy és cigány, befelé a legbecsületesebb és legkonokabb munkás volt.”

Erre a *konok munkás* Bródy-ra itt, a Torinóból küldött tudósításoknál is felfigyelhetünk.

Ha az interneten elérhető adatbázisok segítségével (ADT) fellapozzuk az 1894 márciusi *Magyar Hírlap* egyes számait, akkor bármilyen furcsa, de Kossuth haláláig, 1894. március 20-ig nem tudjuk, ki áll az újságban feltüntetett „*Kiküldött tudósítónk távirata*” aláírás alatt! Egészen pontosan március 21-én, a Kossuthot búcsúztató fekete keretes lapban jelenik meg egy írás, ami valamelyest felfedi, hogy miként dolgoztak a magyar újságírók abban az időben Torinóban. Ha ehhez figyelmesebben átnézzük a márciusi lapokat, összekötjük a képen látható személyekkel, akkor a következő történet bontakozik ki előttünk.

Először a március 5-i újságban lehet arról olvasni, hogy „Kossuth Lajos beteg. [...] nyolc nap óta alig evett valamit. Ugyanennyi idő óta fel sem tud járni [sic!]”. Mindezt Aulich Nándor, Kossuth titkára írta meg levélben Eötvös Károly képviselőnek. Ezt az információt vették át az újságok. Innentől kezdve az országos napilapok igyekeztek minél többet megtudni Kossuth állapotáról. Kezdetben dr. Arnoux Basso, Kossuth torinói olasz háziorvosa küldte a táviratokat, naponta négyszer, ötször, amit a hazai újságok óra-perc feltüntetésével – és némi kiegészítéssel – rendre le is közöltek.

Giuseppe Basso-Arnoux, Kossuth háziorvosa (Forrás: OSZK Digitális Képtár – <https://dka.oszk.hu>)

A helyzet egy hét után sem javult, így aki tehette, Olaszországba indult meglátogatni a beteg Kossuthot, mint pl. Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója és Helfy Ignác képviselő is. Március 14-én aggasztó hírek érkeztek: „A beteg állapota nem javul. Gyakran elveszti eszméletét. Ha a ma éjjel folyamán nem áll be kedvező fordulat, úgy a legrosszabbtól lehet tartani.”

Másnap – jellemzően a nagyobb vidéki városokban – gyászba fordultak az 1848-as forradalmi megemlékezések, ugyanis elterjed Kossuth halálhíre. Mindez ekkor még alaptalannak bizonyult. Feltehetően ekkor érkezett Torinóba Bródy Sándor, aki – mint kiderült – ebben az időben éppen szabadságát töltötte a Monarchia kedvenc adriai üdülőhelyén, Abbáziában (ma: Opatija). Mivel innen közel volt Torinó és egyébként is ő volt a Magyar Hírlap vezető újságírója, kézenfekvőnek tűnt, hogy a szabadságát feladva ő menjen tudósítani Kossuthhoz. A március 17-i – esetleg néhány nappal korábbi – dátumot támasztja alá az a telegram is, amit az olasz miniszterelnöktől, Francesco Crispi-től kapott, melyben az államférfi BRODY REDATTORE MAGYAR HIRLAP TORINO címmel a következőt írja:

„A nagyrabecsült Kossuth egészségére vonatkozó táviratok továbbítására Róma Bécs közt közvetlen vonal áll rendelkezésre. Crispi.”

Tehát a nemzetközi táviratok előbb Torinóból Rómába, onnan Bécsbe, majd Budapestre érkeztek.

N.° 1081 di ricevuta - Rimesso al telegrafo - al 19/3

STATO

BRODY REDATTORE MAGYAR HIRLAP
TORINO -

Ufficio Telegrafico
DI
TORINO

Ricevuta di telegramma
Per circuito N.° 13

1894

SS T ROMA 1045 20 19 18

NUM.	PAROLA	DATA DELLA PRESENTAZIONE	VIA	INDICAZIONE ESISTENTE
		Giorno e Mese	Ora e Minuti	

DAVI FILO DIRETTO ROMA VIENNA PEL QUALE POSSONO PASSARE
TELEGRAMMI RIGUARDANTI SALUTE VENERANDO KOSSUTH CRISPI -

Magyarul:
A nagyrabecsült Kossuth egészségére vonatkozó táviratok továbbítására Róma Bécs közt közvetlen vonal áll rendelkezésre. Crispi.

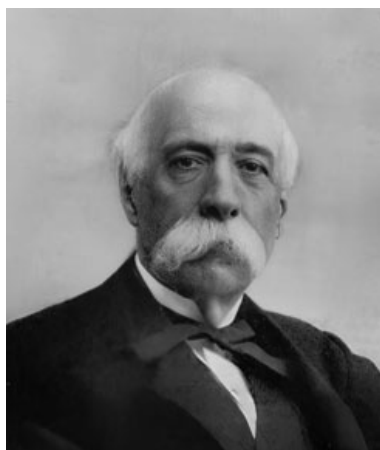
Francesco Crispi távirata Bródynak Torinóba (Forrás: Magyar Hírlap, 1894.03.25. – <https://adt.arcanum.com>)

A Kossuth halála előtt néhány nappal készült képen Lyka Károly, Sturm Albert, Óváry Lipót, Kovács Dénes, az első tudósításokat küldő Salamon Ödön, Ambrozovics Dezső, Lukács Gyula, Rákosi Viktor (Sipulusz), Zigány Árpád és Bródy Sándor képviselte a hazai újságírást. Ők tudósították, közvetítették végig a turini agastyán haláltusáját. A társaság nevében ezek szerint Bródy járt el az olasz kormány felé, hogy munkájukat segítve közvetlen vonalat kapjanak Róma és Bécs között. Már ez is egyfajta elismerés a kollégáktól.

Március 16-tól (15-i események) már a „*Ki-küldött tudósítónk távirata*” felirat jelenik meg a Torinóból keltezett cikkeknel, miközben a terjedelem és a megfogalmazás is már egy gyakorlott hírlapíróra vall. Innentől Bródy vette át a tudósítói szerepet, aki a korlátlan postai kapcsolatot ki is használta. Lényegében élőben, a haldokló Kossuth és környezete minden apró rezdüléséről tudósította az olvasókat. Hálás és hálátlan feladat egyszerre. Igazi újságírói kihívás, amit nem mindenki képes megugrani. Bródy igen.

„Csak kevesen gondolnak rá, mily nehéz és fájdalmas volt az a munka, melyet ezeknek a rettenetes újságíróknak a lefolyt emlékezetes napokban végezniük kellett. Aki a tudósításokat, a táviratokat itthon olvasta, a szomorú közlésektől, a mindinkább ijesztő hírektől elfogadva, bizonyára mindennel gondolt, csak e tudósítások küldőivel nem; a táviratok leverő sorai mögött kinek jutott volna eszébe meglátni azt az embert, aki ezeket a Hiób-híreket megfogalmazta, papírra tette?! Pedig ezek a rettenetes újságírók is közölünk valók: mindenek előtt magyar emberek, és csak azután újságírók. Nem egy kozmopolita korporáció hideg lelkű, érzéstelen katonái, hanem olyan jó magyar fiúk, akik a nemzet aggódását, reménykedését, levertségét és gyászát intelligenciájuknál, fogékonyságuknál, temperamentumuknál fogva a lehető legmélyebben, a lehető legintenzívebben érezték át. S nekik, akik lázasan dobogó szívvel lépték át a via dei Mille históriál házának küszöbét, akik ott csak leborulni szerettek volna a beteg nagy ember előtt, végig kellett szemlélniük, végig kellett szenvedniük ezt a rémitő haláltusát, látniuk kellett, mint hagyja el az élet lasankint azt, akit a magyar érzés atyjának nevez, s akkor, mikor csak egy vágyuk volt sírni, össze kellett szedniök lelküknek minden megmaradt éberségét, hogy híven mondhassák el, amit meglátniuk is oly nehéz volt; a szívet facsaró részleteket.”

(*Magyar Hírlap*, 1894. március 25.)

Francesco Crispi, olasz miniszterelnök (Forrás: OSZK Digitális Képtár – <https://dka.oszk.hu>)

2. évfolyam 3. szám

MAGYAR HÍRLAP

1894. március 22

KOSSUTH A RAVATALON.

Kiküldött tudósítónk táviratai:

Turin, márc. 22.

A bebalzsamozás.

Kossuth arcza megfödve. Márvány-szerű Nyugodt. Az arca kissé megnyúlt.

A bebalzsamozás elutáni egy óra-
kor fogtak hozzá. Az újabb módszer szerint
családtagok szövetekkel, leheltek kímélve a testet a felboncolástól.

A bebalzsamozás előrelátással elart holnap délig.

A turini ravatal.

Mindjárt a bebalzsamozás után valamely alkalmas közegben a ravatalra helyezik a Kossuth holttestét.

Már is tömegek kezdtek érkezni és meg-
tízhet rendeltek táviratlag Magyarországból,
hogy a kossuthi Turinban készítsenek és
helyezessék a ravatalba.

A halottas ház.

A via dei militei szomszár ház halottas
házban áll. A kapu előtt kivont karddal a
dicsőség tagjai járulnak fel és alá; az utcára
és a ház környéke állandóan telve van kíváncsi
tömeggel. Csupa gyász, fekete posztó az egész
emlék: az egyik szobában már felállították a
ravatalt... Góndnokok sorjában végig, kö-
rültek a mései virágok, az ócska kávéház-
okban, jócskán sárga, fényes világlámpák a
gyertyák.A dicsőség csak a távirat kihirdetése
után szabad bejárni a halottas házba, de
csak meg tenni szívesen egész napon keresztül
jelen-menni. Ma is több száz sűrűn érkezett,
többek között a Ferdi Ottó, a budapesti
egyetem professzorát, a ki a halottnak a
mellől való bebalzsamozására ajánkozott.Az érkezett telegramok közül egyik a
legelőkelőbb Országban, az olasz miniszter-
nek a felkérés volt. Podmaniczky Frigyes
belle, a miniszterelnöknek a kiküldött távirat-
ról távirat. Ez Magyarország minden részéről
egyre rövidebb a drót, a részvevő országok
között; a téveszhetőségek, a városok, az al-lapok és egyesek telegramjai halomban ter-
pynak egymás mellett, a Kossuth Ferenc
szobájában.A családnak ma már össze kellett gyű-
nie, hogy közösen gondolkodják a legfontosabb
aktus teljesítéséről: a temetésről. Könnyű sze-
mekkel, megfőve, kimerülve a hét retentus
taglalmát gyűlt össze a szomszár tanácsko-
zásra... A család tagjai közül Hoffy, Edöcs,
és Károlyi gróf voltak ott jelen.A tanácskozáskor az lett az ered-
ménye, hogy megvárják előbb a ma-
gyar képviselőház határozatát és a csalá-
d csak aztán és ahhoz képest fog
intézkedni.Edöcs éppen most írta meg a család
gyászjelentését.

Kossuth végrendelete.

A család a nagy fájdalomtól lejutva,
csak a legzűlésebb intézkedéseket
teheti.Hoffy, Edöcs és Károlyi Gábor
grófot kérték meg, hogy kérésük a vég-
rendelet.Ök hírnak a végrendelet keresé-
sével voltak elfoglalva egész nap. Ki-
trítették az összes fiókokat és megvizs-
gálták a kéziratos csomókat, még a háló-
szoba szekrényt és íróasztalt is ki-
tárták, de végrendeletet sehol sem
találtak.

Este értesítették erről a családot.

Erre a család tanácskozásiraült
össze. Még azt gondolják, hogy esetleg a
könyvtárban van a végrendelet levele.
Holnap megkérdezik.

Részvételtávratok.

Ezer meg ezer távirat érkezett Turinba,
a világ minden részéről. Csaknem az összes
magyar városok és városok táviratát írt
ma. Sok kaszáló-egyet és kör táviratát.
Továbbá a belső magyarok és a belső magyar
szók, külföldi hírlapok küldtek táviratokat.A hír, hogy Kossuth meghalt, egy pillá-
nat alatt szuborol szobára befutotta az egész
épületet.Az elagott 48-as honvédek, noha vár-
ták a gyászt, mégis mály megrendülve fo-
gadtak azt.Könyvek önmegszektek és így sírtak.
Mások felállítottak:— Meghalt! Meghalt!
— Nem lesz több magyar ebben az or-
szágban! — kiáltotta egy, viasszokorra az
ajtába.Cserny ezredes éppen a reggelről állt,
mikor a leánya elhalványodott arccal be-
pelt és a kezeiben hirtelen az gyászkeresztet vi-
gágt.Az ezredes építkezőt a leánya és a
lapra, azután visszatérte a karosszékre,
és perczig ült szőlőn, mondhatnánk, meg-
szomolva a könyvet megrendült.Csak akkor tudott magához térni any-
nyira, hogy a gyászlobogó kitárazza kiadta
a parancsot.A menháza a napok óta tartó levertség
a napon kriptai szomorúságra változott. Az
őreg honvédek csüggetve, hallgatva üldögé-
ltek, sírtak és sóhajtottak.— A vezér elment, — mondták — mi már
csak a maradvány vagyunk.A menház lakói a honvédelmi miniszter ren-
delzése alatt állnak és így azt, hogy mály
helyet foglaltak el a temető szélénél, eddig
nem tudhatják, míg a miniszter, illetőleg
Jelöltválasztó választ nem kapnak.Kérdem téli, hogy mály mit gondol-
nak a temetőben való részvételről fel?Népből és az olasz városokból szomszár
járnak a részvételtávratok Kossuth felé.
Sok távirat jött Colono II Harcosából, a
hol Kossuth született lakott, továbbá az olasz
aristokráciától.Danjancs Ferdióld küldött részvét-
eltávratot.A Londonból érkezett táviratok száma
meghaladja az ezeret, s már Amerikából is ér-
kezik táviratok.

A családi gyászjelentés.

A család két gyászjelentést készített,
de az első elvetették, mert Kossuth Fe-
rencz nem találta helyesnek, hogy a csalá-
d a nemzeti előnévét használja.Az a gyászjelentés, amelynek szöve-
gében megállapodtak, így hangzik:

†
Mely fájdalommal jelentjük,
hogy atyánk
Kossuth Lajos
1894. évi március 20-án esti
10 óra 55 perczkor meghalt.
Kelt Turinban 1894. márci-
us 21-én.

Kossuth Ferencz
Kossuth Lajos Titkár.

A jelentést egyszerű keret veszi kör-
ről és egy egyszerű keresztet szelte.

Turin város részvéte.

Turin város hatóság táviratlag értesít-
tette Budapest városát a haláláról.
Ezt hat órakor a városko egy tizenhat-
tagú bizottság Turin város képviselő-
bör megjelent a halottas házban és elmondta
Kossuth Ferencznek a város azon határozatát,
hogy a halott a halottas házban maradjon, míg
a temetési intézkedések megkezdődnek.Ezzel kapcsolatban Milano város rész-
vétét is felidézték.A kiküldöttnek Lajos Todor felett:
"Köszönetem fejem ki, mond, — egy
a magam, mint gyászok családunk nevébenHallgattak. Nem mertek előttem nyi-
latozni.

Vegye egy egy honvéd megállt:

— Már miniszter ott van a helyünk
a ravatal mellett. Nyugvanygokban és mi
volunk mellett, és nem a rendőrk.Amire egy másik fehérszakállú agyagján
szó moslta:— Ott a helyünk a hova ő meg, a te-
metőben... —

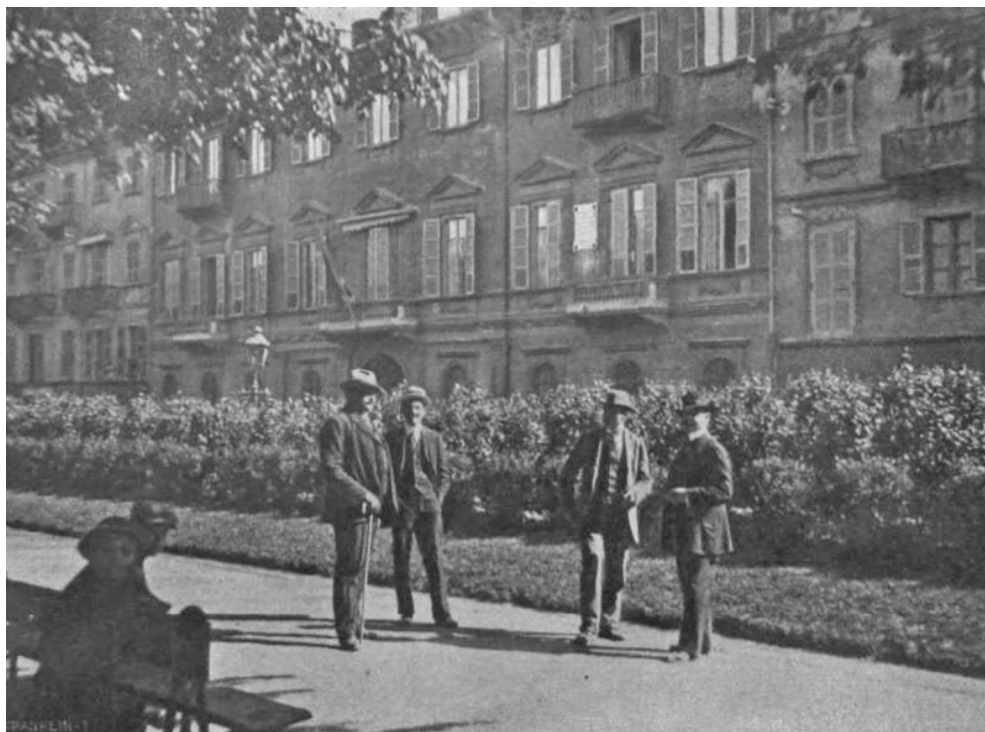
Életunalom.

(A Magyar Hírlap szövege szerkesztése)

Ist. Pótki Gyula.

Vannak olyan visszatérő emlékek, melyek
homályosan, közönségesen vonulnak el a lelk
háttérben, s mint az élet legrövidebb strófáinak
melankolikus refrénjei csengenek meg olykor
a fülünkben: bus akkorjani valami töprengő fa-
radtságunk... Indokolatlan, felhőszóró hang-
ulatok, melyek eljutnak a szívem mélyéig
lelkünk a tudás háttérben. Hirtelen, sajnos
melankolikus kisterület, mely mellett csigazet-
tünk elalzik s órákhozát bámulunk karosszé-
künkben magunk elé...Most egy káldőszóró hálk, melletteg
kacagás juttat vellem: lassan, mélyen mi-
hántra meg gondolataimat: "sereim? ugyan...
minek?... minek?... S az egymásba szakadó
emlékek mint egy látva gördülnek elém.Megyok vissza a melletteg nevének ek-
hója után a múltba: a hagyomány rótt emlékek
egyvetőn át utat török s úgy követem a
visszatérő... Egy dikkos szöve ajtóhoz

Magyar Hírlap, 1894. 03. 22. Bródy írások – Kiküldött tudósítónk táviratai
(Forrás: Magyar Hírlap, 1894.03.22. – <https://adt.arcanum.com>)

*Via dei Mille 22, Torino – Kossuth torinói háza, az ablaknál emléktábla
(Forrás: OSZK Digitális Képtárház – <https://dka.oszk.hu>)*

Bródy évekkel később így emlékezett ezekre a napokra: „Az éjszakák rendszereint arra szolgáltak, hogy sürgönyeinket elküldjük. Ott írtuk őket annak a szobának a szomszédságában, ahol Kossuth haldoklott. Csak fiatal hírlapíró lehet ily elszánt, ily kötelességtudó, ily lelkesen kegyetlen. Kossuth haldoklott, és mi írtuk az agónia perceit, amely táviratokat nyomban a sürgönyhivatalba küldtük. Este lett. A gázlámpát Kossuth szobájában már meggyújtották. Délután a betegnek világos percei is voltak, és már-már úgy látszott, hogy reá nem érvényesek az emberi törvények, hogy ő újra és újra le fogja győzni a halált. Maga Bozzolo tanár is csodálkozva mondta, hogy az agg ember szervezete óriási erejű. Délután 4 órától kezdve, mióta a turini protestáns pap ráhajolt a haldoklóra – tehát több, mint hat órán át tartott elválása a földi élettől, amelynek legfőbb elementumával, a levegővel nem tudott többé élni. 7 óra után Kossuth elcsendesedett, és hörgése is megszűnt. Az arca olyan fehér, olyan sápadt volt, mint a szakáll. A szomorú lakás levegőjében – amíg ő a másik szobában az elmúlással küszködik – fölépül előttem a szobra. Hirtelen 11 óra felé a beteg egyet hörgött, teste egyet vonaglott.

Azután csend lett. A dolgozószobából a hörgés hallatára berohantunk hozzá. A mellette levő orvos ráhajolt mellére, és aztán tompa hangon mondta: – „E morte!”

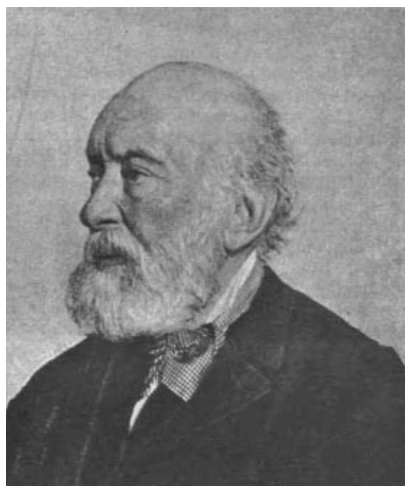
– Kovács Dénes pesti hírlapíró fogta a Kossuth kezét...

(Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja*)

2. A békítő és furfangos Bródy

Bródy Sándor torinói munkája nem ért véget Kossuth Lajos halálával, hiszen a hírekre mindig éhes olvasóközönség elvárásait továbbra is ki kellett szolgálni. Hírekben pedig nem volt hiány! Már olasz földön is sokan elbúcsúztak Kossuthtól és sorra érkeztek a táviratok, a magyar küldöttségek Torinóba, amiről a Magyar Hírlap kiküldött tudósítója, Bródy Sándor változatlanul továbbította a beszámolókat. A legnagyobb kérdés mégis az volt, hogyan búcsúzik a magyar nép és az Osztrák-Magyar Monarchia az 1848/49-es szabadságharc 45 éve idegenben élő és a magyar állampolgárságát 1889-ben elvesztő vezéralakjától. Ez a két halmaz ugyanis nem ugyanazt jelentette. A magyar nemzet méltó megemlékezést és hazai temetést akart, míg császári oldalról – érthető módon – ezt nem így látták. Annál is inkább, mert Kossuth sohasem ismerte el Ferenc Józsefet legitim uralkodójának, mint azt Helfy Ignácnak 1889 májusában írta:

[...] *magamat osztrák-magyarnak vallani, ami soha életemben nem voltam, nem vagyok és soha nem is leszek semmi feltétel alatt, semmi áron.*” Az akkori kormánynak ilyen körülmények között kellett ügyesen lavíroznia, hogy mindkét félnek – ha nem is teljesen –, de megfeleljen. Wekerle Sándor miniszterelnöknek nem sok ideje maradt. Kihallgatást kért Ferenc Józseftől és sikerült meggyőznie az uralkodót, hogy engedélyezze Kossuth hazai temetését. Az engedély azonban több kivételt is tartalmazott. A Kossuth – és hozzátartozói – koporsóját szállító vonat csak éjjel, minden díszétől megfosztva haladhatott át az osztrák területeken. A temetés kapcsán állami költségekről és állami gyász kihirdetéséről szó sem lehetett. Ezen kívül a kormány és a véderő tagjai – beleértve a tartalékos tiszteket is – nem vehettek részt a temetésen. Magánemberként – elvileg – bárki elmehetett, de ezt senki sem kockáztatta meg.

Kossuth Lajos 1892-ben
(Forrás: OSZK Digitális Képtár-
chívum – <https://dka.oszk.hu>)

Kossuth Lajos koporsóját váró tömeg a Nyugati pályaudvarnál

(Forrás: Akit egy nemzet búcsúztatott (2019.04.03) – <https://kultura.hu>)

A kormány úgy oldotta meg a temetést, hogy a fővárosra, Budapestre bízta a feladatokat, melynek Kossuth díszpolgára volt. Március 28-án este gördült ki a torinói vasútállomásról a halottas vonat, ami 30-án délután futott be a Nyugati pályaudvarra. A holttestet a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában ravatalozták fel, ahol még aznap este és másnap százezres tömeg rótta le kegyeletét a néhai kormányzó előtt. A temetés napján, április 1-jén az előre meghirdetett gyászmenet útvonalán a katonaság hiányában fővárosi és Pest vármegyei hajdúk álltak sorfalat. Előtte azonban a Nemzeti Múzeumnál búcsúztatták hivatalosan Kossuthot. A császári tiltás miatt sokáig úgy tűnt, nem lesz az országgyűlés részéről, aki beszédet mondjon, hiszen Bánffy Dezső, a képviselőház elnöke hirtelen „Kolozsvárra hívatta magát egy hivatalos ülésre”. Ekkor ért haza Bródy a torinói kiküldetéséből (1894. március 30.) és miután tájékoztatták a kialakult helyzetről rögtön cselekedett: megkérte Jókait, hogy az országgyűlés nevében ő búcsúztassa Kossuthot.

Elsőre Jókai elutasította a kérést, hiszen korábban kettejük között nem volt felhőtlen a viszony. 1881-ben Jókai Erdélyben, Illyefalván mondott kortesbeszédében megbíráta Kossuth Lajosnak a dunai konföderációról szóló tervét. Ezt Kossuth nyílt levélben keményen visszautasította és még „nemigazmondással” és „szándékos tényhamisítással” is vádolta az író-képviselőjelöltet. Innentől kezdve megszakadt a kapcsolat a két férfi között. Ilyen megközelítésből érhető Jókai nemleges válasza Bródy kérésére. Innentől átadom Hegedüs Lorántnak, a *Pesti Hírlap* újságírójának a szót, aki 1934-es cikkében részletesen leírta a további eseményeket.

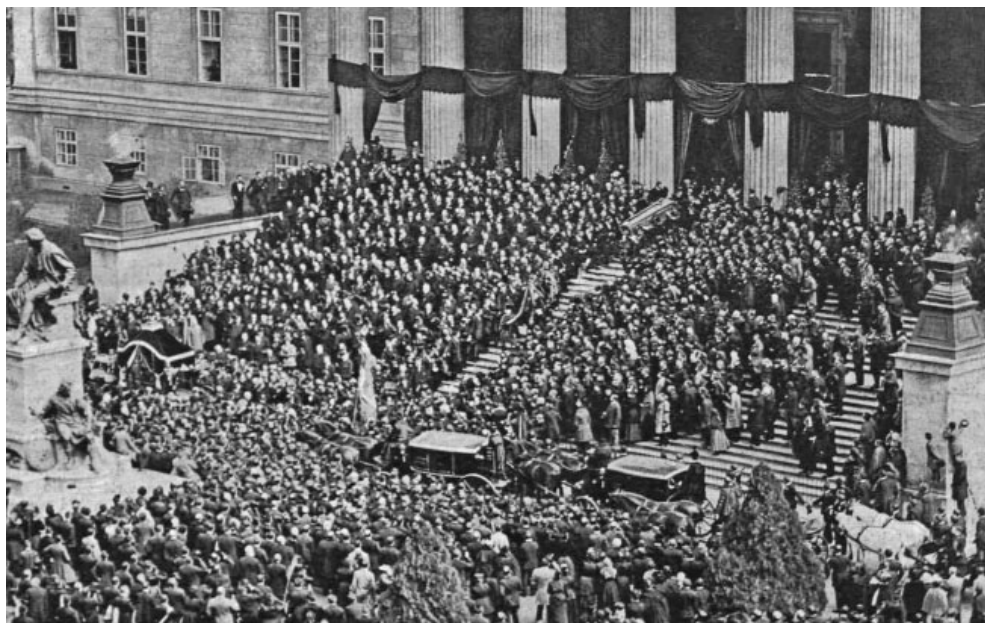
Bródy azonban avval állt elő, hogy ő, Kossuth könyvtárát átnézve azt látta, hogy nemcsak hogy Jókai minden regénye megvan abban, de a legtöbbet olvasott, a legtöbb jegyzettel ellátott és csodálatát eláruló könyvek éppen a Jókai regények. Így sikerült Jókait rávennie arra, hogy odaálljon Kossuth ravatalához.

Bródy Sándornak e közvetítésében óriási volt az ő – fantáziája. Magam, midőn átnéztem Kossuth Lajosnak a Nemzeti Múzeumban levő, 2719 műből álló könyvtárát, megállapítottam, hogy mindebből egy szó sem igaz: Jókai művei ott nincsenek meg. Mióta Jókai 67-es lett, Kossuth egyáltalában nem akart Jókai regényeivel foglalkozni. Ha Bródy Sándor fantáziája nem működik, akkor sohasem kaptuk volna meg azt a gyászbeszédet, amelynek első szavait mindenki ismeri, hisz Arany Széchenyi-ódája mellett a legnagyobb gyászszózat, amely a magyar irodalmat ékesíti s amely a következő nagyszerű szavakkal kezdődik: „Révpart-ra ért a gálya, világkörutat járt kormányosával. S megtörtében egy új világot lelt maga előtt az óvilág helyén, a régi tölgyerdő táján csak egyes viharvert törzsek állanak még.” És most történész és irodalomtörténész barátaink megértik, hogy mit jelent Jókai felséges beszédében a következő célzás Kossuth és az Ő viszonyára: „Ó, mennyi beszélínivalónk volna még egymással, hogyha a könnyeket elsírtuk. De most már nálamnál nagyobbak beszélnek veled.”

(Pesti Hírlap, 1934. 10.14.)

A képviselőház nevében Jókai Mór búcsúzott Kossuth Lajostól (Forrás: https://hu.wikiquote.org/wiki/Jókai_Mór)

Kossuth Lajos koporsója a Nemzeti Múzeumnál, 1894.04.01.

(Forrás: OSZK Digitális Képtár – <https://dka.oszk.hu>)

Megjegyzésként annyit még, hogy Jókai ekkor, mint Krassó-Szörény megye oravicai kerületének képviselője szólalt fel és sohasem tudta meg az igazságot. Jókai mellett az egyház részéről Sárkány Sámuel evangélikus püspök, illetve a főváros képviselőjében Gerlóczy Károly alpolgármester mondott búcsúbeszédet a Nemzeti Múzeumnál. Bródyn kívül ezt a „cselt” talán senki sem merte és tudta volna alkalmazni Jókaival szemben, hiszen ő – mármint Bródy Sándor – nagyon jól ismerte „Móric bácsit”...

3. A renitens Bródy és az életmentő Jókai

A harmadik történet időben a legrégebbi, hiszen az 1880-as évek közepére kalauzolja el az olvasót: Bródy és Jókai megismerkedéséről, annak körülményeiről szól. Egyben egyfajta magyarázat arra, miért merte 1894-ben Bródy azt kérni Jókaitól, hogy ő mondja a Kossuth-ravatalnál a képviselőház nevében a búcsúbeszédet.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a 20. életévüket betöltött fiatalok hadkötelesnek számítottak. Ez minden társadalmi osztály férfi tagjára vonatkozott. Ez alól nem volt kibúvó. A behívás alapját mindig az anyakönyvek jelentették, amiből az újonclisták készültek. A törvény a közös alakulatoknál 3 év tényleges és 7 év

tartalékos szolgálatot írt elő. A tényleges behívásokra mindig ősszel, október 1-je után került sor, ami igazodott a hadkötelesek többségét érintő mezőgazdasági munkákhoz. Az 1863-ban, Egerben született Bródy Sándor mindezt jól tudta, hiszen édesapja, Bródy Jakab több, főleg a sorozások idején használt „kaszárnnyát” is működtetett a városban. Bródy Sándor is az egyik ilyen épületben született.

Abban az időben még nem létezett a mai megyei lakatnnya, azt csak 1891 nyarán vevsi birtokba a katonaság. Bródy a békésgyulai évek, illetve a Nyomor c. kötetének megjelenése után 1884 novemberében megkapja behívóját a *Császári és királyi 60. gyalogezredbe*, amelynek újonccállítási területe az akkori Heves és Nógrád vármegyékre korlátozódott. Abban az időben nem Egerben, hanem a mai Csehország területén található Josefstadtban (Josephstadt, Josefov – ma Jaroměř része, Hradec Královétól 15 km-re) állomásoztak a 60-asok.

Ezt a hatalmas erődöt még II. József idejében, a porosz fenyegetés ellen építették. Bródy is ide került, ahol majdnem 2 évig szolgált. Az utolsó időszakban ez a szol-

Bródy Sándor egri szülőháza, a Bródy „kaszárnnya” 1972-ben (Forrás: Molnár István Géza fotója / Bródy Sándor Könyvtár fotógyűjteménye)

A mai Josefstadt erőd, a Császári és királyi 60. gyalogezred állomáshelye 1884/85-ben (Forrás: [https://de.wikipedia.org/wiki/Josefov_\(Jaroměř\)\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Josefov_(Jaroměř))))

Josefstadt-Josefov, a tüzérségi laktanya 1905 előtti képeslapon

(Forrás: <https://www.akpool.co.uk>)

gálat a börtönpriccs koptatását jelentette, ugyanis Bródy komoly vétséget követett el: megütötte az édesanyját rágalmozó őrmestert. Abban az időben a „Mau halten und weiter dienen” („Száját befogni és folytasd a szolgálatot!” – kicsit katonásabban és keményebben fogalmazva: „Pofa be, folytasd tovább!”) parancsok számítottak mindennaposnak. Nem csoda, hogy karcer (börtön) lett eme nézetletérés vége. Ki tudja, mi lett volna Bródy sorsa, ha nem segít a kiadója, Révay Mór János, aki még bizományban jelentette meg 1884-ben a nagy sikert arató *Nyomor* című művét. A később megírt katonatörténetek alapján valószínűleg tüdőbaj és halál.

Szerencsére Révay bizalmasan megtudta, hogy védenca a katonai szolgálat ideje alatt börtönbe került Josefstadtnban. Attól tartott, hogy ez a vétség akár az életébe is kerülhet az egri fiatalembernek, ezért először Beniczkyné Bajza Lenkét kereste fel, mert biztosra vette, hogy a kedvelt írónő (a költő, színgazgató, kritikus, szintén Heves vármegyei Bajza József lánya) államtitkár férje, Pest vármegye főispánja, Beniczky Ferenc javítani tud Bródy sorsán. Ez a próbálkozás nem sikerült, így egy másik író került képbe, aki bár nem volt „földije” Bródynak, szívesen segített. Tábori Kornél így emlékezett vissza erre a helyzetre az *Új Idők* egyik 1924-es számában:

A Feszty-villa a Bajza utcában

(Forrás: Vasárnapi Újság, 1894.01.07. – <https://adt.arcanum.com>)

„Nem maradt más hátra: Jókaihoz kellett fordulni, bár épp akkor nagy és fontos munkát végzett egész nap elzárkózva. Mégis szívesen fogadta Révayt és azonnal kész volt mindenfajtaú közbenjárásra.

– Csak mondjátok meg, hogy mit tegyek – szólt készséggel.

– Báró Edelsheim-Gyulaihoz, a katonai parancsnokhoz kellene fordulni.

Jókai azonnal meleghangú levelet írt s azt Révay egyik barátjával elvitte az élet-halál urához.

– Magyarország nagy költőjének a kedvéért, – így nyilatkozott a parancsnok – minden lehetőt el fogok követni.

Három nap múlva Jókai felkereste Révayt és ezt mondotta:

– Nem tudtam nyugton maradni és a kaszinóban személesen is fölkerestem Edelsheim-Gyulait. Remélem, hogy segít azon a szerencsétlen ifjún.

Amellett tudni kell, hogy Jókai soha addig Bródynak hírét sem hallotta; de vakon akceptálta az értesítést, hogy sokatigérő írói tehetség.

Két hét múlva Budapestre érkezett Bródy Sándor. Örökre kidobták a katonaságtól és Jókai még keresethez is juttatta.”

(Új Idők, 1924. október 19.)

Jókai révén Bródynak így nem kellett a 3+7 évet leszolgálnia sőt, olyan ismeret-

ségre tett itt szert a Bajza utcai Feszty-Jókai szalonban, ami egész további életére hatással volt. Az állandó vendégek között megtaláljuk például Gozsdu Eleket; Herczeg Ferencet; Bársony Istvánt; később Gárdonyi Gézát, akit épp Bródy vezet be ebbe a társaságba; Fenyő Sándort; Pekár Gyulát; Réti Istvánt, Thorma Jánost és a vendéglátókat: Fesztyné Jókai Rózát, Feszty Árpádot és Jókai Mórt.

Fesztyné így írt emlékirataiban férje, Jókai és Bródy beszélgetéseiről:

„Sose láttam valami meghatóbbat, melegebbet, forróbbat, mint mikor ez a két szép barna fej jó vacsora után nekitüzesedett az óriási és örök vitának: mi a szebb, mi a magyarabb? Eger-e vagy Komárom? És nem tudták egymást fanatizmussal túllícitálni, még akkor sem, ha Jókai is ott volt, s ketten voltak egy ellen. Csallóközi füzek vagy sárga egri föld?”

1894-ben, Kossuth halálakor már 9 éve ismerték egymást...

Források

1. OSZK Digitális Képtár – <https://dka.oszk.hu>
2. Molnár István Géza fotója / Bródy Sándor Könyvtár Fotógyűjteménye
3. Online Shop for Old Postcards – <https://www.akpool.co.uk>
4. Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) folyóirat-gyűjteményéből
<https://adt.arcanum.com>
5. *Magyar Hírlap* 1894 márciusi számai
6. *Művelt Nép* 1959.05.09.
7. *Pesti Hírlap* 1934.10.14.
8. *Új Idők* 1924.10.19.
9. *Vasárnapi Újság* 1894. január–március–áprilisi számai
10. Bodó Szabolcs: *A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon. Hadtudományi Szemle, 2022/1, 5–19. o.*
11. Csaba Gabriella: *Bródy Sándor újságírói tevékenysége a századfordulón. Magyar Könyvszemle, 1987/4, 294–305. o.*
12. Hovanyecz László: *Eger két írócsillaga: Bródy Sándor és Gárdonyi Géza* (2005)
13. Krúdy Gyula: *Bródy Sándor vagy a nap lovagja* (2004)
14. Laczkó András: *Bródy Sándor* (1982)
15. Wikipédia-szócikkek: Francesco Crispi, Jókai Mór, Josefstadt-Josefov, Kossuth Lajos, Osztrák–Magyar Monarchia

Emlékezések

Feszty Árpádné: Emlékezések Bródy Sándorra

(részlet)

... elmesélek egy kis esetet, – hogyan packázott ő azzal a bizonyos „sors”-sal valaha?

Úgy 27-28 évvel ezelőtt történhetett, igen rettenetesen mérgesen jött haza Papa a szerkesztőségből. „Hallatlan! Őt még ilyen injuria soha az életben nem érte”. S elibénk tart egy Fenyő Sándor (akkor a magyar hírlap szerkesztője) által írott levelet, amiben az rémülten bocsánatot kér, de ő kénytelen Móricz bácsi Bródyról szóló tanulmányát visszaküldeni. Bródy meglátta, és kijelentette, ha az megjelenik, ő kénytelen kilépni a szerkesztőség kötelékéből, és soha többé át nem lépheti a Feszty-házat, mert mindenki azt hinné, azért jár hozzánk, hogy Jókai jóságát a saját hasznára fordíthassa.

Hiába magyaráztuk Papának, – ez csak szép Bródytól! Ő is, mi is így tettünk volna hasonló helyzetben.

Hiába. Nem használt. „Jó, jó, de azért mégis, nekem visszaküldeni egy cikket! Ilyen sohse esett meg velem!” A szálla benn maradt a szívében és azontúl sohse szerette úgy, mint azelőtt, se az embert, se a dolgait.

Hasonló esete volt Szilágyi Dezsővel, ugyancsak nálunk.

Rajongásig szerette Szilágyit, és gyönyörű, magasztaló cikkeket írt róla, de sohse engedte magát bemutatni. Ha tudta, Szilágyi nálunk lesz, – nem jött el. Megtörtént, hogy az ajtóból visszafordult.

Szilágyi érdeklődött iránta, és egyszer direkte megüzente neki: szeretne beszélni vele.

Bródy akkor se jött el. „Sokkal jobban szeretem – mondta – semhogyl tudnám viselni a gyanúját, hátha akarok tőle valamit? Nekem nagyobb élvezet Szilágyiról írni, mint hajlongani előtte, a fiatal író a nagyhatalom előtt.”

Nem is jött el – és Szilágyinak is elment végre a türelme, a kedve, és a Bródy név inkább egy bosszantó emlék lett előtte.

Hiába. Az ilyen nagy emberek – ha imponál is nekik – de mégse bocsátják meg, ha valaki kivétel akar lenni, és nem akar meghajolni egészen.

Olyanok, mint a szépasszonyok!

Balassa József: A nap lovagja
(részlet)

Ma már kevesen tudják, hogy a nagybányai iskolát, amely akkor forradalmi jelenség volt a magyar művészetben, Bródy Sándor agitációja teremtette meg, ő harcolt, Rétiért, Iványi-Grünwaldért, Ferenczy Károlyért és a többiekért, ő küzdött itt Pesten fiatalságukért, bátorságukért, friss színeikért és merészségükért. A nagybányaiak első sikere az volt, amikor a Révai testvérek rájuk bízta Kiss József összes költeményeinek illusztrálását, és ezt akkor Bródy Sándor járta ki számukra.

Kóbor Tamás: Pesti kis tükör
(részlet)

Bródy Sándor naturalizmusáról van egy személyes adatom. Az első vörös május elsején elmentünk együtt Kőbányára május elsejét nézni a gyárak tájékára. Nem láttunk bizony semmit. Sütött a nap és nagy volt a csönd, embertelen a tájék. Sem én nem tudtam, mi a gyár, sem ő. De én valamit hallottam már a gyári életről. Például azt, hogy ha egy gyári kazánban a tűz elalszik, fel kell bontani, hogy újabb tüzet rakhassanak benne. Ezt elmondtam neki. És felfedeztem, hogy mennyi kecske legelészik az utak mentén.

Ennyi volt az egész. S én ezért egy betűt nem tudtam írni, ő pedig egy remek vasárnapi képet festett. Egy óriási romantikus képet a gyárról, mely május elsején meghal. Benne volt a kecske, és benne volt a titokzatos tűz, melyet nem lehet újra rakni. És mindez oly kézzelfogható szemléletességgel, hogy elhültem: hogyan láthatott ő ennyit, mikor együtt néztük?

A naturalista cikkből a naturalista író egy betűt nem tudott volna megírni, de a fantasztika romantikus egy világot álmódott össze, valódi téglákból és eleven kecskékből.

Gárdonyi és Bródy – 1924. szeptember 7.
(részlet)

[Bródy] önéletrajzában pedig nemrégén írja:

„Nem akartam semmi lenni, nem is lettem semmi, s azon a ponton vagyok, hogy kezdjek valamit. Végre is pályát kell választani. Szeretnék festő, vidéki orvos vagy fiatal riporter lenni egy most induló, hitelre gründolt napilapnál.”

Bródy Sándor – Világ, 1924. augusztus 13.
(részlet)

Mert Bródy Sándor egymaga töltötte be az első nemzedék szerepét, egy egész generációt pótolta a magyar irodalomban [...]

L'empereur cent milles hommes, hirdeti a Napoleon-korszak egyik fényes veretű mondata: a császár – száz ember akkor, ha összeszámítják a francia csapatok létszámát... L'empereur cent milles hommes, és Bródy Sándor – egy egész generáció volt a magyar irodalom fejlődésében.

Bóka László

Bródy Sándor Berlinben

1928-ban vagy 1929-ben (mindkét esztendőben jártam Németországban) München és Berlin között egy őszes-szőke némettel szorultam egy asztalhoz az étkezőkocsiban. Rám döntötte ásványvizes üvegét, s így – a bocsánatkérés szertartása közben – bemutatkozott. Nem értettem meg a nevét, de a beszélgetés során kiderült, hogy színész is, író is, és valami film ügyében utazik. Politikai tapogatózásomra nem reagált, s majdnem elakadt a beszélgetésünk, amikor valamiképp kiderült, hogy nem szerb vagyok, mint hitte, hanem, magyar. Ettől felvillanyozódott. – Tehetséges fajta, nagyon tehetséges – bizonygatta. Valami fogalma volt Petőfiről („Nietzsche zenét csinált neki” – mondta), sőt látta a *Bánk bánt*, és olvasta a Tengerszemű hölgyet. Néhány színészt is említett, elsősorban Beregi Oszkárt.

Nekem különös, hogy a magyar arisztokraták milyen aktívan vesznek részt az irodalomban. Ez keleti vonás. Tolsztoj is gróf. Maguknál is ott van Hatvany báró és ... – elakadt, elgondolkozott, aztán felderülő arccal vágta ki – és Alexander Bródy. Igazi keleti főúr. Nyugalom, méltóság, keleti szótlanság. És milyen tehetséges! Él még? Nagyon öregnek kellene lennie, mikor én láttam, már erősen deres volt. Várjon csak, valamikor a tízes években lehetett. Vagy Reinhardt, vagy Paul Lindau mutatott be neki a Kaffee des Wiestens-ben, a Kurfürstendammon. Akkor értettem meg igazán Tolsztojt. Hogy egy nagy úr, aki látszólag a semmibe néz, s csak a keze intésével ad jelt a pincéreknek, akinek látszólag semmi sem imponál, hogy egy ilyen nagy Úr közben gondolkodhat a szegények sorsán is, hogy beleérezheti magát egy cseléd, egy kisember életébe. Én alig mertem szólni a jelenlétében, ő meg csak annyit mondott, hogy ja, ja.

Aztán megismertem a szívét. Mindenki csodálta. Egy kicsit egzotikus volt, de megrázó. Hauptmann is dicsérte. Christian is, pedig ő nem szerette az egzotikumot.

Nem mertem kiábrándítani. Olyan szép volt, hogy van egy Tolsztojunk.

Mikor elbúcsúzott, a pincérrel váltott néhány barátságos szót. Megkérdeztem a pincért, ki volt asztaltársam. – Der Kayssler, haben sie ihn nicht gesehen im Kino?

Nemrég tudtam meg, hogy Friedrich Kayssler volt, Morgenstern barátja.

(Bóka László: *Válogatott tanulmányok Bp., 1966*)

Emőd Tamás

Bródy Sándor

(Születésének 75. évfordulójára)

Szürkébe borult szép tigrisfejét
látom fürtösen, látom koszorúsan,
ízlelem tájas, bő-vér szavait:
szavak, amikben szívverés van, hús van.

Szórta az öröm édes hímporát,
mint a jó sátán, szoknyának-virágnak.
kivette részét bőségesen ő
gyönyörű bűneiből a világnak.

Néha elcsörgött mellette a pénz,
bélszín pofával és arany csülökkel:
vette és dobta, – úgy bánt el vele,
mint bátyás egri őse a törökkel.

Már lent pihen. De úgy benne van ő
minden szavunkban, mint mag a kenyérben,
akácban a méz, búzában a nyár,
magyar mámor a piros bikavérben.

Emőd Tamás:

Bródy Sándor

Születésének
75. évfordulójára

Szürkébe borult szép tigrisfejét
látom fürtösen, látom koszorusan,
ízlelem tájas, bővér szavait:
szavak, amikben szívverés van, hús van.

Szórtá az öröm édes hímporát,
mint a jó sátán, szoknyának virágnak,
kivette részét bőségesen ő
gyönyörű bűneiből a világnak.

Néha elcsörgött mellette a pénz,
bélszín pofával és arany csülökkel:
vette és dobta, - úgy bánt el vele,
mint bástyás egri őse a törökkel.

Már lent pihen. De úgy benne van ő
minden szavunkban, mint mag a kenyérben,
akácban a méz, búzában a nyár,
magyar mámor a piros bikavérben

===

Emőd Tamás versének kézírata, a szerző javításaival

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

Bródy vehemens, határozott személyisége éles ellentétben állt Gárdonyi csendes, szemlélődő lelki alkatával. Mégis barátként számíthattak egymásra.

11

*A tősgyökeres és aki kiérdemelte az egri nevet***BRÓDY ÉS GÁRDONYI**2023-2024
Bródy-év

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza, a korszak két legnagyobb írója ugyanabban az évben, 1863-ban született. Bródy tősgyökeres egri, Gárdonyi pedig – ahogy írta – „kiérdemelte az egri nevet”. Az előbbi csak gyermekkorában, rövid ideig élt a városban, az utóbbi viszont a tanítóképezdei éveket is beleszámítva majdnem harminc évet.

Szépírói, újságírói pályájuk először Pesten, valamelyik irodalmi kávéházban keresztezhette egymást 1891-ben. Bródy ekkor már befutott író, hírlapíró, szerkesztő volt, míg Gárdonyi – felhagyva a tanítói állással – Győrben, Budapesten, Szegeden és Aradon vállalt különböző újságoknál munkát, majd ismét a fővárosban próbálkozott. A *Magyar Hírlap*nál Bródy karolta fel Gárdonyit, az ő közbenjárására kapta meg a Feszty-körkép titkári állását, és ismerkedhetett meg a Jókai családdal.

Kettejük közös munkája Bródy 1903-ban indított *Jövendő* című lapjában folytatódott.

Előtte azonban Bródy Sándor révén lett egri lakos Gárdonyi. Mert amikor Bródy megtudta, hogy Gárdonyi vidékre szeretne költözni, egyből szülővárosát ajánlotta barátjának. Gárdonyi tanítóképezdei évei alatt sokat nélkülözött Egerben, mégis megfogadta a tanácsot. Együtt mentek házat keresni, amit a vár fölött, 1897-ben meg is találtak.

Kettejük barátságára árnyékot vetett az 1920-ban megalakult Magyar Írók Szövetsége, melynek alelnöki tisztségére Gárdonyit kérték fel. A politikai kiütkeresés a magyar írói társadalmat is igyekezett megosztani jellemzően a „Ki az igaz magyar író?” témakörben. Ennek köszönhetően született meg 1921 januárjában a *Levél Gárdonyi Gézához* című írás, amelyet Bródy Padovában írt.

A bocsánatkérés nem maradt el, de a két jó barát személyesen már nem találkozhatott. Gárdonyi 1922. október 30-án, míg Bródy 1924. augusztus 12-én hunyt el.

„Midőn Gárdonyi Géának két fia megjelent Bródy Sándornak néptelen temetésén, hogy néhai apjuk akarata szerint kezet nyújtsanak a Bródy fiúknak – ez a kézfogás, úgy érzem, szimbolikus jelenet volt.”
(Hatvany Lajos)

Alexander Brody – Bródy Sándor unokája – jóvoltából a két barát szoborként együtt látható az egri Érsekkertben. Bródy ülő alakja 2004-ben, míg Gárdonyié egy évvel később került a helyére.

Bródy Sándor temetése Budapesten

A két jó barát, Bródy Sándor és Gárdonyi Géza
(Varga Imre alkotásai)

Gárdonyi ravatala az egri bazilika előtt

Fráter Zoltán

„Kedves, jó Sándor bácsi”

Bródy és Karinthy, meg a Húsevők

Bródy Sándor hazatért Egerbe, ahol mindig is otthon volt.

Alexander Brody üzletember, Bródy Sándor unokája végső kívánsága szerint az egri Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtárban helyezték el az éppen 160 éves névadó író és fia, Hunyady Sándor, valamint a család irodalmi hagyatékát. A több ezer kötetet és iratot tartalmazó állományban Bródy és Hunyady Sándor kéziratjai, levelei, könyveik első kiadásai, fotók, filmplakátok, újságkivágatok találhatók. A dokumentumok mellett ezután az egri könyvtár őrzi Alexander Brody könyvgyűjteményét és bútorait is. A Böngészőnek nevezett emeleti termet Brody Szallónak nevezték el.

Olvasó ember számára (főleg negyven-ötvenen túl) még ma is feldereng a Bródy-életmű egy-egy örökbecsű története, novellája, drámai alkotása. *A Kaál Samu*, *A bölény*, az *Erzsébet dajka lesz*, a *Rembrandt* napjainkban is szívszorítóan hat, befogadásuk nem okoz különösebb nehézséget. Élő, legalábbis könnyen életre kelthető színdarabjai *A dada* és *A tanítónő* – kísérletező kedvű társulatok számára, némi frissítéssel játszható a többi színműve is. A maguk idejében botrányt és sikert kiváltó regényeinek (*Színészvér*, *Az ezüst kecske*, *A nap lovagja*) naturalista boncolással mélyített cselekményvezetése ütemesen gördül ugyan, bár a mese korhoz kötöttsége talán már inkább álmosítja a fiatal olvasót. Bródy rengeteg újságcikket írt, a huszadik századfordulón napi szinten volt jelen az irodalmi- és közéletben. Nélküle, merész és szókimondó természete nélkül nem lett volna annyira felforgatóan bátor az új század első évtizedeinek irodalma. Nemzedéke – a Nyugat későbbi nagyjai előtt – honosította meg az irodalmi modernség változatait, Ambrus a szimbolizmust, Gárdonyi az impresszionizmust, Justh Zsigmond a verizmust, Herczeg a történelemre és társadalmi rétegekre összpontosító regionalizmust, Ignótus a szecessziót, Bródy a naturalizmust. A vidéki reménységként Pestre került író érdeklődése jó néhány regény és elbeszéléskötet után a színpad felé fordult. Mikszáth biztatta, felismerve az *Erzsébet dajka lesz* drámai lehetőségeit. Móricz Zsigmond látásmódot, hangot, igazságérzetet tanult tőle.

Bródy Sándor jelentősége azonban nem csupán irodalomtörténeti szempontból mérhető. Viselkedése, szavajárása, gesztusai, hangsúlyai erősen hatottak az akkori pályakezdőkre. Megjelenésének személyes varázsa volt, megtestesítve az „úri bohém” típusát. Étkezésben, utazásban, udvarlásban etalon. Ady és Krúdy, a századforduló nőcsábászai a hölgyekkel való bánásmód fortélyait lesték el tőle.

„Tudd meg, hogy egy kétéves leány már nem gyerek, hanem nő! – oktatta Nagy Endrét, a magyar kabaré első konferansziéját. Öltözködésben Kosztolányi, Szép Ernő és az ifjú Karinthy dandyzmusa számára Bródy volt a példakép, ha kabátjára, zakójára sokszor szivarhamu hullott is. Látszólag nem érdekelte a pénz, sohasem törődött azzal, aranyak vagy krajcárok csörögnek-e zsebében, mégis mestere volt az anyagi ügyeknek, a *szerzésnek* is.

Öngyilkossági kísérlete után egy évvel váratlanul megjelent az Otthon körben, amelynek valaha alelnöke volt. Általános ovációval köszöntötték, még a javíthatatlan lumpok is felugráltak kártyapartijuk mellől. A mámoros hangzavart egyszerre csak túlharsogta Faludi Sándor, és a Vígszínház nevében előleget ígért, ha Bródy nekik írja meg friss színdarab-ötletét. A pisztolylövés halálközeli poklából visszatért szerző azonban nem volt hajlandó elárulni következő témáját, egyre csak kérte magát. Faludi már szinte könyörgött, hogy mondjon bármilyen címet, amelyre valódi készpénzt utalványozhat.

– Nem szeretem a készpénzt – fanyalgott Bródy –, annyi mindenből kisserettem, miért pont a készpénzből ne szerettem volna ki?

De Faludi sem hagyta magát, mániákusan hajtogatta, hogy címet kér, és már a népes társaság is kórusban követelte az új dráma címét. Bródy kénytelen volt módosítani álláspontját:

– Nem arról van szó, hogy általában nem szeretem a készpénzt. De van kis készpénz és nagy készpénz. Amióta visszajöttem erre a világra, már csak a nagy készpénzt szeretem.

Faludi önérzetesen válaszolt:

– A Vígszínháznak van Nagy Készpénze is. Csak a darab címét mondja meg, Sándor bácsi.

– Olyan jól úgyse talállok, mint amilyen *A dada* volt. Ámbár sok tanítónő van az országban, róluk kellene színművet írni.

– Holnap felveheti a Vígszínház főpénztárában a Nagy Készpénzt *A tanítónő* című színdarabjára, Sándor bá.

(Más forrás szerint az eset a New York kávéházban történt, kevésbé teátrálisan. A főpincér egy füzetet tett a kártyavesztesége miatt az asztalánál csüggedten bóbiskoló Bródy elé, hogy jegyezze csak rá valamelyik tervezett darabja címét. A színpadi szerzők királya kis töprengés után odakanyarította: *A tanítónő*. Faludiék az üres irkára rótt címre adtak tetemes előleget.)

S hogy mennyire volt „tényező” mint híresség, mint művészkörökben jól ismert, már-már befolyásos ember, vagy legalábbis mennyire tartották annak, jó példa rá a fiatal Karinthy reménykedő, szinte könyörgő levele, amelyet „Sándor bácsihoz” intézett. A levél keltezetlen, ám valószínűleg 1914-re datálható, amikor az ifjú író-újságíró két hónapig Piliscsabán katonáskodott a 32-es gyalogezerben. A

levelet őrségben vagy őrségbe lépés előtt írhatta, erre a „Fújnak Vergatterung-ot” kifejezésből következtethetünk, a „Vergatterung” ugyanis az őrségváltás trombitán felhangzó jele. Nem tudjuk, Bródy közbenjárt-e, és ha igen, milyen eredménnyel.

Mélyen tisztelt Uram;

kedves, jó Sándor bácsi

életemnek ezekben a nehéz és ostoba napjaiban egy szép cikke jutott eszembe (érthető asszociációk révén), amelyben megírta, hogy Jókai hogyan lépett közbe érdekében annak idején, mikor a katonakórházban sýnlődött. Kétségbeesésem és Sándor bácsinak irántami megszégyenítő jóindulata szóljon értem, amiért kicsiny személyem érdekeiben e nagy példához merek folyamodni. Mint egy szalmaszálba, úgy kapaszkodom most ebbe a gondolatba: – hogy Sándor bácsit meg tudom hatni nyomorúságomban, és felidézem benne annak az érzésnek emlékét, ami abból a cikkből engem meghatott. Váratlanul és ostobán lehoztak ide, Pilis-Csabára, két hónapra, bakának. Úgy téptek ki életemnek szubjektíve legszebb, legcsodálatosabb szenzációjából, egy csodálatosan szép szerelemből, mely talán egyetlen esély volt arra, hogy valaha elmondhassam: boldog voltam én is; – úgy téptek ki, mintha tövestől kitépnének egy kárt, amelyik éppen ölelni akart. Bedugtak egy bűzös és elviselhetetlen barakkba, két szuszogó paraszt közé, akik éjszaka rám fekűsznek, összenyomnak, úgy, hogy ki se nyújthatom meggémberedett tagjaimat. Közben rettenetes lelki gyötrelmek fojtogatnak, elintézetlen dolgok, otthon, végtelenül, végzetesen fontosak – és nem mozdulhatok, leszorítottak a földre, bele kell dögleni ebbe.

Most az jutott eszembe, hogy ha Sándor bácsi néhány szót írna itt valamelyiknek – talán tudnék kapni néhány napi szabadságot, vagy legalább betennének az irodába, ahol mozoghatnék, írhatnék valamit, tehetnék valamit – vagy másképp könnyítenének kétségbeejtő helyzetemen: melyet büszkén s nem gyávaságból nevezek kétségbeejtőnek – mert meggyőződése, hogy művész-embernek semmi köze csatákhoz és polgárok védelméhez – legfőljebb, hogy krónikásuk legyen, és megőrizze az emléküket. Úgy tudom, Sándor bácsi ismer katonákat – azért ideírok egy pár nevet, a 32-es gyalogezred tisztikarából. (ezekhez tartozom)

Tehát: Kossuth főhadnagy, Molezs őrnagy, Brenner hadnagy, Linhardt hadnagy – stb.

Fújnak Vergatterung-ot.

Rohannom kell, nincs időm, hogy bocsánatot kérjek és magyarázzam vakmerőségem. Kérem, bocsásson meg és értsen meg.

Nagyon meggyömszöl a nyomorúság.

Megkülönböztetett tisztelettel

Karinthy Frigyes póttartalékos

Pilis-Csaba 32. gyalogezred, II. század III. szakasz.

Bródy az 1890-es évektől komoly műformává emelte az egyébként Herczeg Ferenc, Pekár Gyula prózájában is dívó huszár- és katonatörténeteket, akárcsak a nála hét évvel fiatalabb, korán elhalt Thury Zoltán. Mély emberismerettel és nemegyszer helyi színezettel átítatva szól a Monarchia közös hadseregének tagjairól, a helyőrségben állomásozó főtisztek viselt dolgaitól a bakák egyszerű engedelmességén át a hozzátartozók, a nők, feleségek, szeretők sorsközösségének bemutatásáig (*Két katonatiszt, Kaál Samu, Pók Dóra, Tuza Istvánné, Rab katonák, A patrícus-lány, Egy katonatiszt*). Híre ment, hogy „otthon van” a laktanyák világában. De Karinthy levele minden bizonnyal arra a cikkre utal, amelyben Bródy az általa szerkesztett *Jövendő* hasábjain részletesen beszámol arról, Jókai hogyan menekítette ki őt a katonaság kötelékéből. Huszonegy évesen mint közkatona szolgált a csehországi Josefstadtnban. Éppen a rabkórházi részlegen feküdt, szinte csontvázra soványodva. Egy májusi estén azonban az ezredorvos kíséretében egy alezredes lépett be a kórterembe, és Bródy ágya mellé állt:

„– Maga egy költő? – kérde az alezredes.

– Író. Már kiadtam egy könyvet.

– Tudom! – mondá a jószívű katona, akit azonnal megszerettem. (Kedves, jó emberek ezek a katonák, sohse fogok róluk hiéna-vezércikket írni!)

– Maga művelt ember is. Szépen ír magától. Ezt magáról kérvényben beadta – a Jókai.

Oh, de jól emlékszem! Olyan lett a ványadt, falfehér, vértelen kezem, mint a tűz, úgy elpirultam a boldogságtól és a meglepetéstől. Tehát Jókai tudja, hogy vagyok, sőt azt is, hogy írok, és még arról is tudomása van, hogy itt »szenvedek« idegen földön, a josefstadti híres börtönökben! Ha azt hozzák hírül nekem, hogy a jó Isten, az igazi, az Egy: szól, direkte König altábornagy szól: soll mann den gemeiner Alexander Bródy gleich superarbitriren! – Isten bocsássa meg, még az sem lep meg úgy, még az sem tesz akkor oly boldoggá, minthogy Jókai szól. Oly messze és magasban, magunk fölött éreztük őt akkor. Ide kell jegyeznem és követelem, hogy ezt a későbbi kor – ha ez írásra rátalál – dokumentumnak vegye: az ifjúság, aki Jókaival egy korban élt, többnek nézte őt, mint embernek. Azt hittük, több a hatalma, mint az összes királyoknak és meg voltunk győződve arról, hogy bármelyikünk kedvesének, akármily fiatal és szerelmes leánynak ha szól, ha csak egy tekintettel int, az ott hagyja kedvesét, hogy az övé legyen... Elég az hozzá, hogy Jókai csakugyan egy kérvényt írt alá, amelyet személyesen adott át – ha jól emlékszem – József főhercegnek, hogy a szegény josefstadti katona csakugyan beteg és nem szimuláns, renitens, lássák ezt be és eresszék haza, nagy hadi tények úgysem várhatók tőle, ellenben valószínű, hogy sok vad és elegyes történetet fog írni. Itten hamarosan kilöttek a katonaságból, és szállhattam haza.”

Alkotói-emberi konokságáról, érzékenységéről már életében legendák és anekdoták keringtek. Különösen a színház világából származnak ellentmondásos –

elvi kérdésekben nem, a realitás nyomása alatt kis mértékben engedékeny – karakterét példázó esetek.

Nyílt titok volt, hogy *A szerető* témája a Habsburg-ház akkoriban zajló, pikáns botránya, felismerhető karakterekkel. Az első világháború utolsó előtti évében mindez meglehetősen zavarta a bécsi arisztokrata körök nyugalvét. Az előadást a rendőrség megbízottja a főpróba kellős közepén betiltotta. Bródyt elő kellett volna állítani, de az író nem volt hajlandó konflisba ülni, gyalog akart bemenni a főkapitányságra két rendőr kíséretében. Mivel a szigorú parancs előírta, hogy kerüljék a feltűnést, a főváros rendőrfőkapitánya jobbnak látta, ha maga intézkedik, és percek alatt a színházban termett. Udvariasan, kellő diplomáciai érzékkel azt javasolta, hogy az osztrák neveket változtassák meg, adjanak a szereplőknek például orosz neveket, a monarchikus díszítés helyett alakítsanak ki cári miliőt, és máris meg lehet tartani a bemutatót. Bródyt a kezdeti heves tiltakozás ellenére azzal sikerült meggyőzni, hogy a környezet és a nevek megváltoztatása ellenére is mindenki tudni fogja, melyik valós esetre utal a darab. A közönség tudta is, és estéről estére dörgő tapssal jutalmazta az előadást. Az „Erkölcsház egy főhercegi családról” hosszú ideig telt házzal ment, de a szerző sohasem jelent meg a színházban, hogy megnézzé legsikeresebb drámáját. A kérdésre, hogy miért, így felelt:

– Nem én írtam. Budapest főkapitánya írta.

Korunk művészeti irányzatainak áradásában a tiszavirág életű és hosszabb távon ható izmusok egymás mellettségében érdemes kicsit elbolyongani a naturalizmus örökségében. Bár egyik tárcanovellájának címe (*Húsevők*) igen alkalmas az életmű jellemzésére, mégis zavarba ejtő a valójában néhány oldalas, nem túl igényesnek látszó életkép kiemelése. Pedig a rövidke hangulatrajzot Bródy már 1913-ban könyvcímmé emelte, majd elbeszéléseinek két kötetes, mind ez ideig legteljesebb válogatása is ezt a címet kapta 1960-ban. Mindezek ellenére alaposabb figyelem mégsem irányult erre a vázlatzerű szövegre. A helyszíni közvetítésnek is beillő írás epikus magja nem túl bonyolult: az elbeszélő Bécsben ül egy étterem ivójában, és a vendégeket figyeli, mi minden történik az asztaloknál gábli idején. (A gábli a Monarchia korának kedvelt villásreggelije, ebéd előtti étvágygerjesztő 11 óra körül. Egyszerűbb formájában jókora sós kifli vagy egy szelet kenyér és egy krigli sör is megteszi, ám igazi beteljesedése többnyire a főtt marhahús – leveshús – csontról leszededegetése tormával, paradicsomos mártással, esetleg mustárral körítve; lásd Krúdy Gyula ez irányú, kimerítő értekezéseit.) A beszámoló in medias res indul, az egyre feszültebben várakozók türelmetlenségét próbálja mérsékelni a pincérek biztató közlése, a még tíz perc, még öt perc bejelentése, miután valóban „jön” a várva várt attrakció, a tényérokban felszolgált csonthús, és megkezdődik a fogyasztás. A társaság nagy része a „szolgai rendhez” tartozik, bolti eladók, kiszol-

gált komornyikok, gyógyszerértári laboránsok, éjjeliőrök, pedellusok vannak többségben, de akadnak számtisztek, fináncok, miniszteri tisztviselők is, akiknek legfőbb foglalatosságuk, hogy délelőtt a söntésben főtt húst egyenek. Mialatt esznek, sőt „fálnak”, remek irodalmi közelmépeket láthatunk a bekebelezés műveletének típusairól. Két nyugállományú polgár, tudósítónk asztalszomszédai – miután lila arccal, vérben forgó szemmel lesték a gyomorcsillapító megváltást – nem is sejtik, hogy a hamarosan bekövetkező gutaütés előtt, már a „halál számára” étkeznek. A koppanó, koccanó, csörrenő közegben, a szürcsölő, csettintő, fújtató, nyüzsgő sokadalomban csodás világ tárul az elbeszélő elé. Már nem eleven arcokat lát, hanem – Leonardo valamely talányos ábrázolása nyomán – állatfejú lényekre cserélődött embereket. A mérges, vörös pénzügyőr sovány róka, a csendes elmélyedéssel rágcsáló szabómester teve, a gipszes ruhájú szoboröntő oroszlán. „Hiénák, tigrisek, sőt, madarak is vannak a húsevők között.” (A jelenséget, amikor nem az élettelen dolgok, fogalmak vagy állatalakok kapnak emberi tulajdonságokat – lásd antropomorfizmus –, hanem emberi tulajdonságok állati alakban jelennek meg, jól ismeri és *thériomorfizmus*nak nevezi az irodalomtudomány. Talán nem is egészen véletlen egybeesés, hogy az egymásra kölcsönösen ható barátság évtizedei alatt a nemzedéktárs Gárdonyi elbeszéléseiben szintén előfordulnak a thériomorfizmus elemei.) A *Húsevők* éhes kompániájában a mérges pénzügyőr sovány rókasága: az elégedetlenkedő haszonlesés, a szabómester mint kérődző teve: a fontolgtató, rágódó aggodalom, a gipszes ruhájú szoboröntő, aki oroszlán: a nyers erő által formált hatalom. Még ennél is különösebb tapasztalat kezd kibontakozni, amikor három új vendég – egy férfi és két nő – telepszik a felszabadult székekre. Az imént tartották esküvőjüket, a gáblit kinevezik ünnepi ebédnek. Az asszonynak felnőtt lánya van, a házasságkötéssel a férfi a jócskán túlsúlyos, tizennyolc-tizenkilenc éves lány mostohaapja lett. Az újdonsült feleség a saját alapítású ruhatisztító üzletet vezeti, mindhárman ott dolgoznak. Pillanatok alatt behabzsolják az ételt – a fékezhetetlen étvágy sokszor a nemi vágy gyors kielégítésének igényét is jelzi –, távozásuk módja előre vetíti a hármasság jövőjének alakulását. Elöl a férfi és a mostohaleánya, már árulkodó, hogy valamivel gyorsabban mennek a kelleténél. Bár a sarkon most még megvárják a rossz lábain botorkáló anyát, az elbeszélő mégis azon töpreng, hogy elveheti-e valaki a mostohalányát, ha felesége időnek előtte meghal? „Félős, hogy a két húsevő addig sem vár.” A megcsalási románc valószínű kifejlődését sejtethetjük abból is, hogy a férfi és a mostohalánya külsejük alapján sincsenek messze egymástól, mindkettő vörös képű, szőke típus. A férfi már most lekezelően oktatja asszonyát („Egyél, mama!”, „Hideg snidlingszószt egyél, mama: a nők azt szeretik.”), saját okosságát bizonygatva hitvese fölé helyezi magát, mostohalányának pedig kétértelmű megjegyzésként mondja, hogy nézze meg őket, vegyen róluk példát, „és majd te is boldog legyél!” Távozásuk után az el-

beszélőnek sok „bolond dolog” jut eszébe, a húsevőkről, rólunk, mindnyájunkról. A délelőttől, a várakozó, tátott szájakról, amikor a másik állat életét a mi életben maradásunk érdekében oltjuk ki. A házaspár és a mostohalány példája viszont azt sugallja, hogy „falunk és felfalatunk”, ahogy a férfi fel fogja falni tehetetlen nejét, és az izgalmas, titkos viszony után fel fogja falni a szeretőjévé tett mostohalányát is. Az ember ragadozó léte már nem csupán biológiai értelemben érvényes, hanem a társadalmi harcra nézve is, ahogy a szociáldarwinizmus tanítja. Az ember civilizált, nagyobb közösségekben is együttműködő, társas lény, ám ugyanakkor ragadozó is, s ezt a természetét átviszi az együttélés szféráiba. Biológiai eredetűnket megszüntetni nem tudjuk soha. Emberlétünkhöz tartozik, mint a gondolkodás. A *Húsevők* erre hívja fel a figyelmet. Hosszú távú aktualitása nem kétséges.

Bródy Sándor itt van, velünk van, ha nem idézzük őt, akkor is. Időnként azonban halljuk meg, amikor kissé unottan ránk pirít: „Na mi van, fiúkák?”

(Az írás első közlése az Irodalmi Jelen 2023. augusztusi számában jelent meg.)

Jámbor Ildikó

Két géniusz

Egy vérbő
zsidófiú,
Egy vértelen
iparosivadék
Egyikük nagyon hiú!
Másikuk lelkén: a lék

Egyik:
sértett sokakat,
főként nőket.
Másik:
többnyire őt sértették,
és „félte” a nőket!

Találkoztak
az iskolapadban:
szigorú ciszter atyák
keze alatt
Figyelték egymást
felnőttként
Az újságírás
örve alatt.

Koruk a századelő,
a tízes, a húszas évek.
Többnyire
megküzdöttek.
Különböztek, de társak,
végül barátok voltak
kortársaiknál
többek!

Bródy elérte
a világhírt!
Gárdonyi lett
a halhatatlan élet.
Egyikük: főleg a színpadé,
Másikuk a regényé,
s végül a filmmé lett.

Két bronzba öntött óriás
Egerben
Gárdonyi áll, mellette
Bródy ül az
érsekkerti padon
békésen, árnyas
lombok tövében
hallgatagon.

Eger csillagai:
Bohókás, vesebajos
vének
Őrizze emléküket kegyelet,
S ez a félbehagyott
ének!

Szécsényi Orsolya – Turay Zoltán

A Bródy-Hunyady gyűjtemény nagy útja

Bródy Sándor Eger szülötte. A családban történt tragikus események miatt nem sokáig élt itt, de írásaiban mindig szeretettel gondolt vissza szülővárosára. Szülőháza – a róla elnevezett utcában –, rajta az emléktáblával még ma is áll. Könyvtárunk 1988. június 2-án vette fel az író nevét. 2004-ben az Érsekkertben adták át egész alakos szobrát, mely Varga Imre alkotása. 2013-ban, születésének 150. évfordulóját emlékkötettel és az életéről szóló kiállítással ünnepeltük.

Hunyady Sándor regény és drámaíró. Bródy Sándor és Hunyady Margit színész-nő fia, szülei sohasem házasodtak össze. Műveiből számos filmforgatókönyv is készült. Legismertebbek a *Lovagias ügy* és a *Bakaruhában* című filmek. Utóbbit nagyrészt Egerben forgatták 1956-ban.

Apa és fia kiterjedt levelezését, könyveik első kiadását – Bródy Sándor másik fia, Hunyady Sándor féltestvére, – Bródy János kezdte el szisztematikusan gyűjteni. Bródy János nevét – nem összetévesztve az énekesrel – a lóversenysportból ismerhetjük. Az ügétőversenyeken kitűnő hajtó és futtató volt. Névjegyt azzal tette le, miszerint a II. világháború után elérte a kormánytól, hogy megfelelő támogatással Amerikában olyan tenyészlóvakat vásároljon, amelyek meghatározták a magyar ügétőversenyezés következő több évtizedének sikerét. Apja és féltestvérenek kéziratait Bródy János külföldre távozásakor magával vitte. Halála után ezek a dokumentumok az ő fiához, Alexander Brodyhoz kerültek.

Alexander Brody közismerten elkötelezett oltalmazója volt nagyapja, Bródy Sándor és nagybátyja, Hunyady Sándor életművének. 1933-ban született Budapesten. 1953-ban szerzett diplomát a Princeton Egyetem Woodrow Wilson diplomáciai karán kínai nyelvből, történelemből és filozófiából. Ebben az évben lett a Young and Rubicam International reklámcég munkatársa. Összességében 34 évet dolgozott ennél a világhírű társaságnál, minden pozícióban kipróbálva magát. 1984–1987 között a Reklám Világszövetség elnöke. 1993-ban hosszú és eredményes munkássága után vonult vissza. Ettől az évtől kezdve egyre több időt töltött Magyarországon.

Mivel az irodalom a vérében volt, nemcsak érző, hanem értő támogatója is volt az irodalmi életnek. Megalapította nagyapja tiszteletére a Bródy Sándor-díjat elsoőkötetes írók számára. Alexander többször járt Egerben, szívesen vett részt kötetbemutatókon, kulturális rendezvényeken. 2003-ban Eger város díszpolgára lett. Az ő kezdeményezésére és pénzügyi támogatásával készült el Varga Imre szobrászművész keze nyomán 2004-ben Bródy Sándor, majd 2005-ben Gárdonyi Géza

szobra. A Szmrecsányi Lajos Érsekkertben látható alkotások a két ismert író szoros barátságát jelképezi.

Könyvtárunkat évtizedeken átnyúló szoros barátság fűzte Alexanderhez. Szinte évente találkoztunk egy faültetés, egy kiállításmegnyitó vagy egy fiataloknak szóló könyvtári program kapcsán. Megható pillanatokat is átélhattunk, amikor együtt ültetett fát Gárdonyi Emőkével az Érsekkertben vagy együtt dedikált Keller Péterrel egy kötetbemutatót.

Haláláig a hatalmas és szerteágazó Bródy és Hunyady hagyaték feldolgozásán és közzétételén munkálkodott. Hagyatékának igen értékes részét az örökösök – Alexander szándékának megfelelően – 2023. február 27-én egy sajtónyilvános esemény keretében a Bródy Sándor Könyvtárnak adták át. Ebben Hunyady Sándor és Bródy Sándor kéziratai, levelei, eredeti, első kiadású könyvei találhatók, továbbá fotók, filmplakátok, karikatúrák, bérletjegy, az írókról szóló újságcikkek. Néhány cím a hagyatékból:

- Bródy Sándor: *Hófehérke* című művének füzetformájú első kiadása. Singer és Wolfner, 1917.
- Bródy Sándor: *Rembrandt* című művének kézirata
- *Isten veled Géza, elbucsuzok tőled* – Bródy Sándor levele Gárdonyi Gézának (kézirat)
- Magánéleti dokumentumok, családi levelezés, Bródy Sándor az 1920-as évek elején fiainak írt levelei
- Hunyady Margit fizetési könyve a Vígszínházban 1896 áprilisától 1898 áprilisáig
- Levelek: Szép Ernő levelei Bródy Illéshez, Kemény Simon levelei Bródy Illéshez, Bródy Sándor levelei feleségéhez Rosenfeld Bellához

A hagyaték mellett Alexander Brody többezres könyvvállománya, bútorai, személyes tárgyai is a könyvtárunkba kerültek. Utóbbiakból a palota emeletén tálalt rendeztünk be. A hagyaték átadásának alkalmából a könyvtár emeleti – eddig Böngészőként ismert termét – Bródy Szalonnak neveztük el.

A hagyaték és a könyvvállomány könyvtári feldolgozása megkezdődött. Alexander könyvei kölcsönözhetőek, a hagyaték kéziratai előzetes bejelentkezés alapján tekinthetőek meg.

Bródy Sándor születésének idén ünnepeltük 160. évfordulóját. Ebből az alkalmából 2023. július 21-én, pénteken vándorkiállítással emlékeztünk meg újító személyiségéről, írói, publicisztikai tevékenységéről.

Bródy Sándor, Hunyady Sándor és Alexander Bródy a Bródy Szalon falán a Garamond Kft. munkatársainak jóvoltából (a szerző felvétele)

Részlet a hagyaték tárgyi anyagából (Fotó: Deák Ferenc)

A hagyaték átvétele: Thyra Brody, Sandy Brody örökösök és Tőzsér Istvánné igazgató asszony (Fotó: Deák Ferenc)

Bródy Sándor

Kaál Samu

Fent a hegyen, Fedémesen, polyák ulánusok éppen akkor cselekedték meg, hogy szerdán reggel jó korán lóval, municióval, mindennel kivonultak az exercirplacra és délelőtti harangszóra már az egész falu lángban állott.

A hegyaljában, a Bikken keresztül átvilágolt a rettenetes fény egészen Szépasszonyfalváig.

Itt a matyók sűrűen hányták magukra a keresztet s az asszonyok – ámbár csak szerda volt – töltött káposztával lakatták a katonáikat. Csak el ne menjenek.

A legényekben pedig mintha megroggyant volna a bátorság, ha a kocsmában katonák mulattak, ők hazamentek szépen.

Az egész falu abban volt, hogy jobb félni s eltűnni a sorsot, mint megijedni majd. Hetven óta különben is megszokták ezt az állapotot. Ugyanabból a huszárezredből ugyanaz a két század feküdt közöttük azóta.

A legénység – nagyrészt rusznyákok, de negyedrészt hazabeliek is – változtak minden három évben, de az állapot a régi maradt.

Selyem volt a takarmány az egész völgyben, de a lovuk mégis görhes, fáradt, sovány maradt; a legfinomabb, a legszagosabb szénát előttük etették fel a katonák a saját lovaikkal. Előttük lopták meg a félszert, s jaj volt annak a matyónak, aki szólni merészelt. A Kispatkósy-fiú egyszer... Szép vers van a fejfáján fiatal életéről, szomorú haláláról. Vagy le is kopott azóta, azért a szépasszonyfalviak el nem felejtették.

Az istálló, a ház, minden falat legkülönb részét ezek a mamalikok szedték el előlük. És a hazabeliek is egészen hozzátörődtek ezekhez a sáskákhoz.

Nem volt mit tenni. Panaszt kinél tenni? Csúffá tett legények mégis a falun a legártatlanabb nótát énekelték búsan, szomorúan:

Kijée ez a ház kijée,
Beró János urameé.
Hát ez a ház vaj kijée
Bedécs András urameé...

Öreg asszonyoknak kiesett a könyje...

A tisztek – kapitány volt köztük a legfőbb – megtanultak valamelyest magyarul, s úgy tudtak kacagni, a mint keservesen bögött a paraszt.

Másképp is alig lehetett itt egyebet tenni, mint nevetni és sírni megint.

Nyomorult falu, a tisztek halálra únták magukat, ha mégis olykor egy-egy kis hecc nem akad.

Éjjeli muzsikát adtak boldog-boldogtalannak, a Samu zsidó feleségének, a Paklincs leányoknak, mindenkinek. Az orvos feleségét hagyták csak békén, maguk sem értették: hogyan.

Aznap a fedémesi autodafé nem hagyta a tiszteket aludni. Hajnalfelé eloszlottak mégis. Brandel báró – a hadnagy – nem tágitott, egyedül. Fogta a cigányokat, s ment egyenesen az orvos háza felé.

A muzsikusok ráhúzták. A báró énekelte hozzá a szerenádot. S a mikor az orvos megjelent az ablakban, még dühösebben énekelte.

– Távozzanak! – szólt ki az orvos röviden.

– Marrad! – szólt a hadnagy.

Az ablak becsapódott s egy pár perc múlva az orvos ott állott a katona előtt.

– Báró úr, egy szóra,

A hadnagy nevetett, s intve a fiúknak, hogy: »Mars«, kardjára tette kezét és szólt:

– Tessék.

Egyedül maradtak. Sötét volt, az orvos megszólalt:

– Báró úr, ön nem ismeri családomat.

– Nem.

– Mit jelent hát ez a különös tisztelet?

– Akarom.

Egy pof csattant el a levegőben. A katona kardjához kapott. Az orvos egy pisztolyt vont ki zsebéből.

– Tessék közel jönni!

Hadonázva kardjával, szitkokkal ajkán - négyszer is nekiugratott. De amikor közvetlen közelébe ért s világosan látta, mint mered rá a halál a kis forgó pisztoly csövéből – karja, ajka egyszerre elállt. Hiába tüzelte magát, a vér megfagyott ereiben, amint az utolsó megrohanásra nyaka mellett süvített el a golyó és megpörzsölte állán a szakállt.

Még mindig szitkozódva ugyan, de már remegve hazatántorgott.

Ajtaja előtt most is, mint mindig, ott feküdt szolgája. Megrugta derekát. Kaál Samu felugrott:

– Parancs!

Bort kellett felhoznia a pincéből. Meggyújtotta a lámpát, s az italt oda tette az asztalra.

– Mehetsz! – szólt a hadnagy.

Kaál Samu kifelé indult.

A báró a közkatona keze után kapott:

– Maradj! – szólott szeliden. Aztán odalépett az asztalhoz. Bort öntött a poharakba, s az egyiket a szolgának nyújtá:

– Igyál!

Kaál Samu széles matyóarcát hol félelem húzta össze, hol kiszélesítette az öröm. Aztán ittak...

Hajnali három órakor az orvos épp felszállott a kocsijára. A kerületébe akart indulni. A kocsis szólt: »gyű!«

Hátul a gazdája egyszerre csak lefordult a kocsiról.

Huszárkarabélyból egyenesen a szívébe ment a golyó. A kocsi mögött, a bodzagarád alatt, korán kelő kofaasszonyok egy huszár közkatonát láttak:

– Kaál Samu mit tettél... Mit tettél? – kiabáltak utána, amint a közkatona eldobva fegyverét, nekifutott a partnak...

*

Kaál Samut vitték a miskolci brigádba. Mosolyogva ballagott az eszkort között. »Bolondok« gondolta magában, »ezek azt hiszik, hogy a halálra visznek!«

Nevetett, amikor vigasztalták:

– Ne busulj Samu, azért még nem visznek vesztőre...

– Busuljon a ló!... Azt felelte. Szerették volna megtudni, kérdezték egyre:

– Mi vitt téged erre, Kaál Samu?!

Összeszorította a vékony pittyét, felhúzta a ritkássárga szemöldeit s hallgatott.

A börtönben sem tudták szólásra bírni. Hiába vesződött vele a profosz, a hadbíró; bohókás tekintetet vágott, sunyin vihogott, sőt úgy sandalított az őrnagyra, mintha azt akarná mondani: »Jó, jó!«

Nap-nap után, böjt-böjt után múltott. Nem messze volt Szépasszonyfalva, egyszer csak a tisztje is bejött hozzája.

Hogy örült, hogy törülte a markával a nyulszemeit. A vén profosznak majd kiesett a könyü a szeméből.

Mégis csak áldott jó emberek ezek a tiszt urak.

Szolgát és gazdát magukra hagyta a börtönőr. Az ajtón át hallotta, hogy vigasztalja a báró a matyó-gyereket. S hogy rimánkodott az:

– Tudom, nem tetszik elhagyni!

Kaál Samu jelentkezett másnapon:

– Vallok.

Vallott.

– Kedden volt, a lovat becsméltam – megütött az ostorral!... Meg kell halnod ezért...

Be volt fejezve ezzel a vizsgálat. Elkövetkezett nagy gyorsan az ítélet.

Előtte való napon tisztát hozott Kaál Samunak a szülője. Tisztát is, egy kis enivalót is. Mind a kettővel bebocsátották.

Hadd sírják ki magukat! Sírt is az öregasszony az egész falu helyett. A fiú vigasztalta furcsa beszéddel, mintha megzavarodott volna:

– Eladó-e még a Bándi Ferusék félfertálya az emienk mellett? – szólt fennen s belenyult a lajbija zsebibe, mintha az eladó föld árát akarta volna onnan kivágni.

Még mást is szeretett volna mondani, ejtett is egy-egy szót a gazdájáról, arról, hogy tán-tán hamarabb megy haza, mint a többi; de az egész olyan zavaros volt, hogy az öregasszony még jobban nekibúsulta magát.

Kaál Samu füttyürészett, amikor a bírósága elé vitték. A tiszta új ruhája, csizmája, orcája, nagy kajla fülei úgy ragyogtak, mint csákóján a rózsa.

Szinte tetszett az ezredesnek olyan haptákba vágta magát.

– Helyes, fiam! – bátorította néma tekintettel a gazdája, aki ott volt a bíróságban, fessen, mint mindig, de halványan, mint még soha.

Halálra ítélték. Orvul lőtt, – akasztófahalálra.

Sárga arcát a szolgának hirtelen árny borította el. De megint csak kiderült, peckesen szalutált, elvezették.

*

Katonáéknál nem késlekednek a megtorlással. Kaál Samut meg se hagyták melegedni a brigádban. Elvették szép katonaruháját, a régit, a parasztit hozták elő a magazinból. Oh, hogy megörült neki. A bekecse zsebében még ott volt – ha két év alatt megszáradt is – az a két szál rozmarin... Ott volt, az volt...

Mégis csak kiesett a könyü a szeméből. Mégis csak hazamegy. Igaz hát, hogy áldja meg az isten... Elkapta a kezét a gazdájának – mert meg-meg csak bejött az hozzá – s csókolta hevesen.

– Csak okosan, okosan! Nem félni! - szólt az s magára hagyta a siralomházban.

Ott ismételte ő is az édes szülőjének:

– Csak okosan, okosan! Nem félni! Nem is félt már az öregasszony; azt se tudta, hol van, ki fia, ki az istene: úgy rázta a hideg...

Hajnal volt, havas, világos téli hajnal. Az ablakon keresztül be lehetett látni az egész udvart. Tele volt ölfával, csak szélről látszott ki egy vékony gerenda. Civilek mozgolódtak körölte.

Kaál Samu nézte, nézte. Mennyi komédia! – gondolta magában. De azért fázott. Bátorította magát. Talán éhes? Evett s szivarozott. Még félig se szíva ki a virgóniát – azt is a gazdája küldte – elvették a szájából. Több volt mint a fele, ej jó kis szivar! Sajnálta, feltette a polcra.

Megimádkoztatták, kivítették.

Már akkor ott állott az udvaron a százada: valamennyien ünnepi ruhában, cakompak. Intett nekik a fejével, sandalított rájuk a szemével. Biztatni akarta őket, szeretett volna szólni: »fiúk ne féljete! «

Neki borzongott egy kissé a teste, de nem félt. Félni! Hiszen ott volt százada előtt gazdája, a hatalmas, az erős, a mindenható tiszt. Aranyrojtos ruhájában, mellén a

ragyogó rendjellel – kis isten! Kaál Samu nézte, nem tudta levenni róla a szemeit.

Bizalmat, bátorságot, biztosságot szerzett magának e sárga arcból, a hegyesre kifent bajuszból.

Büszkén, majdnem gögösen ment előre az akasztófa felé.

Arccal a bajtársak felé fordították. A hadbíró őrnagy mormogott valamit, Kaál Samu nem hallotta, nem is volt rá kíváncsi. A gazdájára nézett. Az sárgán, mint egy halott, de kidülledt mellel, mint egy igazi huszár, tekintett rá vissza:

– Csak okosan... nem félni!...

... A hóhér-legények megragadták. Kaál Samu elordította magát:

– Hadnagy úr, ne hagyjon...! Többet nem szólhatott.

Tréfa volt. Végetért. A tiszt imára vezényelt.

Bartók Béla

Hadsereg és társadalom viszonya Bródy Sándor *Kaál Samu* című elbeszélésében

„Az, aki nem szenvedte vagy azt közvetlenül nem észlelte, nem szerezhette magának tapasztalást, és nem alkothatott nézetet azon helyzet felől, melyben a katonákat szállásoló községek szenvednek.”¹ – írta Szekeres Mihály 1881-ben Pápán.

Bródy Sándor *Kaál Samu* című elbeszélése akkor jelent meg, amikor már egyre nagyobb súllyal nehezedett a magyarországi társadalomra az állandó katonaság elhelyezésének terhe, amely folyamatosan és széles körben konfliktusok forrása volt. A beszállásolás (németül *Einquartierung*) ugyanis a közterhek egyike volt, amelynek alapján a polgári lakosság köteles volt katonai alakulatoknak és katonai személyeknek azok szolgálati tevékenységének idejére házakban illetve házak, lakások elkülöníthető részében szálláshelyet biztosítani. A beszállásolásért a katonai kincstár szállásbért illetve költségterítést fizetett.

A beköltözik értelmű bekvártélyoz szó a *kvártély* (franciául *quartier*=városnegyed) vagyis szállás, lakás jelentésű szóból alakult ki, és a katonák régebben azt a szállást nevezték *kvártélynak*, ahol a polgári lakosoknál történő elhelyezés alkalmával laktak és ételmezést vagyis *kosztot* kaptak. *Kvártélymesternek* vagyis szállásmesternek hívták a 19. század közepéig valamely nagyobb katonai egységben azt a törzstisztet, aki a sereg mozgatására, felállítására és táboroztatására vonatkozó intézkedéseket előjárója utasításai szerint kiadta és végrehajtotta.

A haderőnek béke és háború idején való elszállásolása minden államban rendkívül fontos a katonai kiképzés, ellátás, harcképesség, gyors mozgósítás céljából valamint *közerkölcsei* (!) és közgazdasági szempontokból is. Magyarországon a dualizmus korában az 1879. évi XXXVI. törvénycikk szabályozta évtizedekre a közös hadsereg és honvédség beszállásolását. E szerint a beszállásolás időtartama szerint nézve *állandó* vagy *átvonuló*, módja szerint *közös* vagy *egyéni* lehetett.²

A közös katonai szállás céljaira állami, törvényhatósági, községi vagy magánszemélyek tulajdonát képező nagyobb házak vagy laktanyák (kaszárnyák) és fiók-laktanyák szolgáltak, az egyenkénti elhelyezés pedig az egyes polgárok lakóépületeiben illetve azok mellékhelyiségeiben történt. A közteher alól, amely a házakat

¹ Szekeres Mihály: Kaszárnya építés, *Pápai Lapok*, 1881. VIII. éf. 24. sz. május 29.1.

² Beszállásolás, *A Pallas Nagy Lexikona* in <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/b-26DA/beszallasolas-379B/?list=eyJxdWVyeSI6ICJlaW5xd-WFydGllcnVuZyJ9> (letöltés ideje: 2023.09.24.)

terhelte csak a törvényben részletesen felsorolt épületek lehettek mentesek. A beszállásolás miatti közigazgatási teendők alsóbb fokon a községek és törvényhatóságok, legfelsőbb szinten pedig a honvédelmi miniszter feladatai voltak.

Új elhelyezési épületek kijelölése és a békeidőben történő elhelyezés minden változtatása a közös hadügyi és a magyar honvédelmi miniszter meghallgatása után a király rendelete alapján történt. A honvédség elhelyezését a király jóváhagyásával a magyar honvédelmi miniszter irányításával kellett végrehajtani. A szállásért a tisztek esetében a katonai közigazgatás által megállapított *lakbért*, az altisztek és többi közkatona szállásaiért illetve az istállókért pedig ún. *napi megtérítési összegeket* fizetett az állam. A törvény szerint a vármegyéknek jogukban állt a beszállásolás terheinek arányosabb elosztása céljából külön *pótadót* kivetni, hogy annak bevételéből a beszállásolás terhét nagyobb mértékben viselő községek illetve azok lakosai méltányos kárpótlást kapjanak és hogy a pótadók felhasználásával laktanyák jöjjenek létre magánszemélyek, községek, törvényhatóságok segítségével.³

Bródy Sándor édesapja, Bródy Jakab szorgalmas és kitartó kereskedőként lett Eger egyik leggazdagabb polgára. Az 1860-as években virágzó gabona- és borkezelése szép és nagy házakhoz juttatta és több száz férőhelyes házainak egyik terhe – vagy talán bevételi forrása is – volt a katonai beszállásolás. Az egyik az író szülőháza, a Bródy-ház Kacsapart utca-Orgonás téri hatalmas háztömbje, a másik, a Peuschel-féle ház, amely valószínűleg a mai dr. Nagy János utca és Vörösmarty utca sarokháza volt, ahol később is sokáig volt hadkiegészítő parancsnokság.⁴ 1875-ben pl. az ő kérvényéről is tárgyalt a városi közgyűlés. A polgármester előterjesztette, mivel július 25-én a 2494. számú határozattal a városi tanácsot felhatalmazták, hogy kérjék meg Bródy Jakabot, hogy az őszi gyakorlatra Egerben elszállásolt honvédek közül 300 főt a tulajdonát képező Peuschel-féle épületben helyezzen el neki egy katona után naponta és fejenként fizetendő 3 koronáért. A meghatalmazás után Bródyval megtárgyalták az egyezséget, de a kereskedő hamarosan úgy nyilatkozott, hogy miután a honvédség részére szükséges szalmát is neki kell szolgáltatni, a szalmáért a 3 koronán felül naponta és fejenként még 1 koronát kért fizetni. A képviselőtestület végül 3,5 koronát szavazott meg neki.⁵

1866-1870 között állomásoztak Heves vármegyében a császári és királyi 5. ulánus ezred alakulatai, amelyekről többször olvashatunk a korabeli megyei lapban. Az ezredet 1848-ban alapították horvát huszárezredként Eszéken majd 1851-ben

³ Az 1879. évi XXXVI. törvénycikk a közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról in <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3Dbesz%25C3%25A1ll%25C3%25A1sol%25C3%25A1s> (letöltés ideje: 2023.08.24.)

⁴ Kapor Elemér: Hol volt hol nem volt – a Bródy-laktanya, *Népújság*, 1975. 26. éf. 5. sz. január 7. 6.

⁵ *Városi ügyek*, Eger, 1875. XIV. éf. 33. sz. augusztus 19. 261.

átszervezték és hosszú, vékony dárdával vagyis dzsidával szerelték fel így az 5. „magyarországi” horvát-szlavón ulánusezred számot és nevet kapta. 1868-ban gróf *Paul Hompesch-Bollheim* ezredes és lovag *Adolph Wislocki* ezredes volt a parancsnokuk és az ezredtörzs mellett egy század is Gyöngyösön volt beszállásolva, hadkiegészítési körzetük központja viszont Eszéken volt. A horvát lándzsások világoskék tatarkát (lengyel sapkát) sárga gombos világoskék ulankát (lengyel dolmányt) vörös lovaglónadrágot viseltek. Valószínűleg nagyon megviselte őket, hogy az 1866. évi porosz-osztrák háborúban Königsgrätznél súlyos veszteséget szenvedtek el.⁶ Az idegen nemzetiségű lovaskatonák Heves megyei elhelyezéséről tetteikről halhatott, olvashatott Bródy Sándor gyermekkorában vagy később is.

1868-ban Puky Miklós alispán az egri közgyűlésben előterjesztette, hogy mivel a közterheket lehetőleg igazságos és méltányos módon kell szétosztani, ezért azt kérvenyezte az 5. dzsidás ezred gyöngyösi parancsnokságától, hogy több község panaszait figyelembe véve tanácsos volna, ha a Kompolton és Kálban elhelyezett század katonái Maklárra, Nagy-Tályára és Kerecsendre, a Verpeléten és Feldebrőn levők Felső-Nánára, Domoszlóba, Markazra és Vécsre, a Horton és Csányban levők Patára, Apcra, Fancsalba (ma Rózsaszentmárton) és Szűcsibe költöznének át, mert ezek többnyire szomszédos községek, s így az átszállásoltatás nagy terheléssel nem járna. Szerinte az addigi 6 község helyett inkább 11-12 község osztozzon a 3 lovasszázad katonáinak és lovainak ellátási költségein.

Bródy Sándor novellája szempontjából különös hasonlóság az alispánnak az érve, hogy Kompolt esetében az átköltözés azért is sürgős volt, mert a község egy része *leégett*. Erre a kérésre az ezredparancsnokság egyszerű visszautasítással válaszolt. Ezután Puky azzal a kéréssel fordult a bizottmányhoz, hogy támogassa ezt az ügyet és tegyen lépéseket annak érdekében. Az alispán javaslatát elfogadták és mivel Kompoltról a katonaságnak más községbe történő áthelyeztetése halaszthatatlan volt, intézkedtek, hogy az ott levő egységek ideiglenesen és haladéktalanul induljanak Erdőtelek községbe. Ennek végrehajtására Csernyus Kálmán szolgabíró utasították, az alispánnak pedig az intézkedésről az ezredparancsnokságot kellett értesítenie.⁷

A horvát dzsidások és a Heves megyei községek együttélése egyre elviselhetlenebb lett, mert 1870 szeptemberében a megyei közgyűlésen elhangzott, hogy a megye területén elszállásolt 5. dzsidásezredhez tartozó katonák olyan sok és súlyos kihágást követtek el, hogy a havi bizottmányi gyűlés a honvédelmi minisztériumhoz is kénytelen volt a baj orvoslása végett fölterjesztést tenni. Ennek lett a következménye az ezred áthelyezése ősszel Pécsre.⁸

⁶ Supplement zu den Mittheilungen des K. und. K. Kriegs-Archivs, Wien, 1901. 335–337.

⁷ Városi közgyűlés, Eger, 1868. VI. éf. 40. sz. október 1. 343–344.

⁸ Megyei élet, Eger, 1870. VIII. éf. 38. sz. szeptember 22. 1.

Mivel a horvát dzsidások provokációi még az író gyermekkorában történhettek, az is fontos lehet a történetiség szempontjából, hogy az elbeszélés írása idején milyen volt a beszállásolási helyzet Heves megyében. Az 1879 nyarán a Heves megye területén Egerben volt elhelyezve a császári és királyi 60. gyalogezred hadkiegészítési és tartalék zászlóalja, a 65. gyalogezred másfél zászlóalja, a 49. hevesi honvédszászlóalj, egy katonai élelmezési raktár és katonai kórház. *Gyöngyösön* a rendezkedett be a császári és királyi 12. huszárezred törzse (parancsnoksága) és egy százada, *Adácson* és *Vámosgyörkön* egy század, *Hatvanban* egy század, *Maklár* s *Nagytálya* községekben egy osztálytörzs (kb. szakasz) és egy század, *Füzesabonyban* és *Dormándon* egy század, *Kálban* s *Kompolton* egy század, *Verpeléten* és *Feldebrőn* egy század állomásozott.⁹ Eszerint 12 településen volt beszállásolva 500-600 huszár, legalább 30-40 fős szakaszonként. 61 tisztjük volt, köztük 25 nemes (v. vagy *von* előtaggal), 3 gróf, 8 báró, 3 Edler. A tisztikar a birodalom minden tartományából érkezett, a legénység nagyobb részt Heves megyei volt, de a magyar huszárok eltartása is sok összetűzést okozhatott.

Ilyen társadalmi és helytörténeti környezetben jelent meg Bródy Sándor *Kaál Samu* című novellája 1881. augusztus 1-jén a Budapesti Hírlapban.

„Mamalikok”

Bródy Sándor novellája is egy katonákhoz kapcsolódó tragédia hírével kezdődik, amelyet katonai szakkifejezések tarkítanak. Az észak-hevesi Fedémesen a beszállásolt lengyel (*polyák*) lándzsások (*ulánusok*) lovakkal, lőszerez (*munícióval*) kivonultak a közeli gyakorlóterre (*exercirplacc*) és néhány órával később a faluban tűz ütött ki. A Mátra északi peremén a pétervásári járásban fekvő Fedémesnek 1891-ben csak 68 háza és 321 lakója volt,¹⁰ így nem tudni hogy ők mennyi lovas katonát tudtak volna ellátni hónapokon keresztül. A szerző azt sugallja, hogy a katonák gyújtották fel a falut és már ez a bevezető is a katonák önkényes, erőszakos viselkedését bizonyítja. Az viszont nehezen hihető, hogy Fedémes hatalmas füstje a „*hegyalján*” is látszott. A hegyalja a Mátraalját és Bükkalját is jelentheti és a *Bikk* (Bükk) és a *matyók* említése segíthetne a lokalizálásban de *Szépasszonyfalva* község nem létezett bár neve az egri Szépasszonyvölgy nevére is emlékeztet.

Úgy tűnik, a lándzsások azért tették tönkre Fedémest, mert dühösek lett, hogy el kell hagyniuk kényelmes szállásukat, ezért a szépasszonyfalvi matyó asszonyok imádkoztak és különleges ebédet főztek a náluk elhelyezett katonáknak. A férfiak

⁹ Heves megyei 1879-iki állapota, Eger, 1880. XIX. éf. 23. sz. 1.

¹⁰ *A Magyar Korona országainak helységnévtára*, szerk. Jekelfalussy József, Országos M.Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1892. 1102.

is féltek „vendégeiktől”, a kocsmában elkerülték őket. Bródy tömören jellemzi a magyar jobbágyok, parasztok több évszázados tapasztalatát a császári és királyi hadsereggel szemben: *„Az egész falu abban volt, hogy jobb félni, s eltűnni a sorsot, mint megijedni majd.”*¹¹ Ez a magyar fatalizmus, az előre megszabott sorsban való hit tipikus példája, amely szerint az ember nem tehet mást, mint beletörődik mindabba, ami amúgy is akaratától függetlenül történik vele. Még néhányszor találkozunk ezzel a gondolkodással a történetben.

A következőkben kiderül, hogy 1870-től folyamatosan egy huszárezred két százada állomásozott a faluban – katonai kifejezéssel – *„feküdt közöttük”*. Ez békében több mint 200 főt jelenthetett, amelyek mindennapi ellátása a lovakkal együtt valóban nagy költséget jelentett polgári lakosok számára. Az elbeszélés megjelenéséig számított 10 év – kissé hihetetlen – szüntelen „vendéglátás” valóban nagyon hosszú időszakot és nagy megterhelést jelenthetett bármelyik községnek. Az elbeszélés tehát egy huszárok által „megszállt” dél-borsodi faluban játszódik az 1870-es évek végén, ahol a saját hadsereg ugyanolyan nehezen elviselhető mintha ellenséges külföldi katonák sanyargatnák a népet.

Bródy novellájának alapvető témája tehát egy magyar falu lakosságának és a hozzájuk beszállásolt katonaságnak az ellentéte. Az alakulat jellemzése szerint a legénység $\frac{3}{4}$ -e ukrán vagy rutén (szlovákul *rusznyák*) $\frac{1}{4}$ -e pedig magyar (*hazabeli*) volt, akiket a korabeli katonai rendelkezések szerint 3 évente cseréltek ki, de a keretek nem változtak. Nem valóságos, hogy egy huszárezredben ilyen sok rutén szolgált, de az elbeszélésben nem a nemzetiségi ellentéteken van a hangsúly hanem a katonák és civilek konfliktusán. A szerzőnek nem az etnikai hanem a társadalmi helyzet számít. A Habsburg Birodalomra a kora újkortól egyébként is jellemző volt, hogy a különböző nemzetiségű katonai alakulatokat másféle nemzetiségű területre vezényelték fegyelmezés és/vagy rendfenntartás céljából. A császári és királyi gyalog- és huszárezredek 1-1 zászlóalját távolabbi tartományokban állomásoztatták, a magyar egységeket az örökös tartományokba vezényelték, 1884-ben pl. a tiszántúli magyarokból álló 16. nyíregyházi huszárezred törzse és néhány zászlóalja az ukránok és románok lakta Bukovina tartomány székhelyén Czernowitzban állomásozott, a nógrádi és hevesi férfiakból szervezett 6. huszárezred nagyobb része pedig a horvátországi Zágrábban helyezkedett el.¹² Magyarországra közben más anyanyelvű katonákat hoztak, akik a magyar lakosokat sanyargatták. Ezért tért haza 1848-ban a magyar ezredek nagy része a forradalom védelmére.

¹¹ *Rendes feltámadás* (RF) Fél évszázad elbeszélései, (1900–1945) szerk. Lengyel Balázs, Móra Kiadó, Budapest, 1988. Első kötet, 14.

¹² Kais. Königl. Militar-Schematismus für 1884. Wien, 1883. 589. és 609.

Az író a továbbiakban együttérzően jellemzi a matyók szenvedéseit, amelyeket a katonák okoztak nekik, hiszen a legjobb takarmányt nekik kellett adni, a terményt is elvették tőlük („*Előttük lopták meg a fészert.*”) Bródy itt is túlzásokba esik, mert a katonák az 1870-es években már fizettek az ellátásért cserébe, bár előfordulhattak halálos végű összetűzések emiatt amint erre a Kispatkósy fiú nevének említése utal. „*Az istálló, a ház, minden falat legkülönb részét ezek a mamalikok szedték el tőlük.*”¹³ – írja az erőszakos, fanatikus, hűséges mamelukokat említve. Ők eredetileg a közép-korban Közép-Ázsiából származó katonáskodó török rabszolgák voltak, akik egyes mohamedán fejedelmeknek, pl. az egyiptomi szultánoknak a testőrei lettek, később dinasztiát alapítottak majd a török uralom alatt Egyiptom vezető rétegét alkották.¹⁴ Ugyanúgy átvették a hatalmat mint a katonák egy kisebb településen.

Bródy kétségbeejtőnek tartja a helyzetet, mert a magyar nemzetiségű katonák is hasonlóvá lettek (*hozzátörődtek*) az ingyenélőkhöz (*sáskákhoz*). Kemény bírálat az egész beszállásolási rendszer ellen az is, hogy a civilek nem mertek panaszt tenni ellenük. A megszégyenített parasztlegények ártatlan nótát énekelnek, amelynek azonban semmi köze nincs a cselekményhez, csak Bródy mint egy népdalgyűjtő újságíró fonetikusán írja le a palóc nóta szövegét, amelyben pl. a Bedécs¹⁵ vezetéknév kimondottan Dél-Hevesben fordult elő leggyakrabban. Az asszonyok, férfiak, legények után említett síró öregasszonyok jelzik, hogy az összes eddig felsorolt falusi társadalmi réteg szenvedett a katonaságtól. (Más kérdés, hogy a megfélemlített, de később katonának bevonult matyó legények a birodalom más községeiben hasonlóan fenyegető módon viselkedhettek.) Annyira általános helyzetet ír le, hogy nem a pontos hely és idő a legfontosabb az író számára.

A paraszti lakosság állapota után tér rá az író a katonák szűkszavú jellemzésére, akik között egy századost (kapitányt) nevez parancsnoknak, aki bár eredetileg csak egy század vezetője lehetett, rendkívüli esetben két századot is irányíthatott. A három ott töltött év alatt a különböző nemzetiségű „közös” tisztek megtanultak magyarul – írja Bródy –, és akkor nevettek, ha sírtak a parasztok. Fatalista nézete visszatér: „*Másképp is alig lehetett itt egyebet tenni, mint nevetni és sírni megint.*”¹⁶ A szegény, egyszerű faluban a tisztek unatkoztak legjobban, ha csak nem történt

¹³ RF 1988. 15.

¹⁴ Mameluk, *A magyar nyelv értelmező szótára*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/m-3C77D/mameluk-3CDBo/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtYW1lbHVrIno> (letöltés ideje: 2023.09.24.)

¹⁵ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*, 1. kötet, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/1-kotet-2/bartok-1827/?list=eyJxdWVyeSI6ICJZWcdTAWZTljcyBCYXJoXHUwMGYzayJ9> (letöltés ideje: 2023.08.24.)

¹⁶ RF 1988. 15.

volna néha egy kis *hecc*, és ez a több jelentésű szó is sok sértést, megalázást takar. A német eredetű szó régen leginkább tréfás bosszantást, ugratást, ingerlést, valakit bosszantó játékot jelentett. A történet szerint a huszártisztek egyetlen szórakozása az volt, hogy lovagias módon a nem paraszti helyzetű nőknek szerenádot adtak. Egyes korabeli szépirodalmi művek, amelyekben szó volt a nagy tavaszi és őszi hadgyakorlatok idején történt beszállásolásról, részletesen bemutatták a tisztek alkalmi szerelmi kalandjait, amelyeket romantikusnak festettek le.¹⁷ A városi laktanyákban élő katonatisztekre évtizedekig jellemző volt ez a gáláns szokás, amelynek végső célja szerelmi viszony volt. Ebben a faluban a zsidó boltos feleségének, vagy a *Paklincs* vezetéknevet viselő lányoknak (talán a tanító vagy jegyző hozzátartozóinak) rendeztek egy rövid éjjeli koncertet, az orvos feleségének azonban nem mertek udvarolni, de nem tudni miért.

A hosszú bevezető után következik a konfliktus kibontása, amely kapcsolatban lehetett a fedémesi tűzvészrel (*autodafé*) hiszen hatással volt a szépasszonyfalvi tisztekre is. A spanyolországi és portugáliai eretnekek máglyahalálának felidézése talán túlzás az író részéről, de a fanatizmus, az elrettentés, a tömegpszichózis metaforájaként elfogadható. A bonyodalom is egy heccből alakul ki, mert egy éjszaka a lányos házak előtt cigányzenével nótázó tisztek nagy része hajnalban hazatér szállására, csak *báró Brandel hadnagy* nem fáradt. A nemesi cím és a katonai rang összefüggése fontos a történetben, hiszen a lovasezredekben számtalan nemesi származású büszke, gőgös, öntudatos tiszt szolgált, mivel ezt gondolták méltónak lovnak tartott őseikhez. A magyar *dzsentriknek* is egyik kedvelt és könnyű megélhetése volt a közös vagy inkább honvéd huszárezredeknel történt hivatásos, fizetett katonatiszti szolgálat. 1881-ben pl. a 12-es gyöngyösi huszároknál 57 nemesi származású tiszt volt, ha a *von* előtagot ilyen jelzésnek tartjuk, ezek között pedig 2 gróf, 6 báró, 3 nemes (Edler) és 1 Ritter (lovag) neve olvasható.¹⁸ Ez utóbbiak későbbi és alacsonyabb nemesi rangoknak számítottak. A Heves megyében bepanaszolt 5-ös ulánusoknál 1868-ban a 39 tisztből 17 volt nemes, ami 4 gróft, 8 bárót, 2 Edlert és 1 Rittert jelentett. Korábban tehát még magasabb volt a nemesek aránya.¹⁹

¹⁷ Pl. Pekár Gyula: *Dodó főhadnagy problémái*, Novellák, Budapest, 1894. vagy Krúdy Gyula: Szerenádot, Válogatott elbeszélések, 1912-1915, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979.

¹⁸ Kais. Königl. Militar-Schematismus für 1881. Wien, 1880. 522. https://library.hungaricana.hu/en/view/MilitarAlmanachSchematismus_1881/?query=Gyongyos&pg=521&layout=s (letöltés: 2023.09.24.)

¹⁹ Kais. Königl. Militar-Schematismus für 1869. Wien, 1868. 502. https://library.hungaricana.hu/en/view/MilitarAlmanachSchematismus_1868/?query=Gyongyos&pg=504&layout=s (letöltés ideje: 2023.09.24.)

Brandel hadnagy a cigányzenészekkel az orvos házához megy énekelni, és amikor az házigazda meglátja, még hangosabban nótázik. A doktorról alig tudunk valamit, de határozott, céltudatos fellépése sok mindent elárul személyiségéről, mivel férjként nem akarja eltűnni az „ostromot”. Az asszonyról, családról nincs semmi említés. Mivel kérése ellenére a hadnagy nem küldi haza a zenészeket, az orvos kimegy az utcára, és a muzsikások csak ekkor távoznak a tiszt parancsára (*Mars!*) aki fenyegetően a kardjára teszi kezét. A báró rövid egyszavas mondatai akkor is vezényszavakra hasonlítanak, ha ő nem magyar anyanyelvű volt.

Az orvos magyarázatot kér a fialembertől, hogy mit akar a családjától, a feleségétől, de ő csak egy félreérthető provokatív szóval válaszol: *Akarom.*²⁰ A doktor pofon üti a tisztet, aki dühösen kardot ránt, de az orvosnál pisztoly van. Kisebb párbaj alakul ki a karddal hadonászó, sértett katona és a magát pisztollyal védő civil polgár között, aki nem fél ellenfele rangjától, fegyverétől. Megvédi felesége hírét, becsületét a gőgös tiszttel szemben, akire végül önvédelemből és fenyegetésként rálő. *„Hiába tüzelte magát, a vér megfagyott ereiben, amint az utolsó megrohanásra nyaka mellett süvített el a golyó, és megpörzsölte állán a szakállt”*²¹ – írja Bródy a vereséget szenvedő katonáról, akinek szakálla nem huszáros. Nem volt tanúja annak, hogy egy civil megszégyenített egy katonát, de a vesztes ezt nem tudja elfogadni.

Gazda és szolga

Az elbeszélés másik fő vonala egy tiszt és egy tiszt szolga kapcsolata, amely olyan anakronizmus volt, hogy egy marxista szellemű lexikon így írt róla: *„Feudális szellemű hadseregben, nálunk 1945 előtt valamely katonatiszt mellé személyes szolgálattételre beosztott legénységi állományú, rendfokozat nélküli katona; legény, csicskás.”*²² Nálunk a szépirodalomban Švejk a leghíresebb tiszt szolga, és Jaroslav Hasek író használja a derék katona kalandjaiban a puccer elnevezést is, amely a német *Putzer* ('tisztogató, tisztiszolga') átvétele a *putzen* ('tisztít') igéből. A cseh író – szatirikus regényében – az első világháború alatt így jellemezte a tiszt szolgák helyzetét: *„Másfelől azt látjuk, hogy a modern kor tisztiszolgaival élethalálharcot vívó parancsnokok a legkülönbözőbb eszközökhöz folyamodnak tekintélyük fenntartása érdekében. Általában a rémuralom egy válfaját alkalmazzák. 1912-ben Graz városában lefolytattak egy pert, melyben kiemelkedő szerepet játszott egy*

²⁰ RF 1988. 16.

²¹ RF 1988. 16.

²² Tisztiszolga, *A magyar nyelv értelmező szótára* in <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tisztiszolga-4F65F/?list=eyJxdWVyeSI6ICJoXN6dGlzem9sZ2EifQ> (letöltés ideje: 2023.09.24.)

*kapitány, aki agyonrugdosta a puccerét. Felmentették, mert akkor csak másodszor csinálta ezt. Az ilyen urak véleménye szerint a puccer élete teljesen értéktelen. A puccer csupán tárgy, sok esetben pofozógépj, rabszolga, mindenes. Nem csoda tehát, hogy ez az állapot alattomoságot, agyafurtságot követel a rabszolgától.*²³

Brandel hadnagy a kutyaként ajtaja előtt alvó tiszti szolgáját is úgy ébreszti mint egy kutyát: belerúg. Ennyi elég Bródynak a kapcsolatuk jellemzéséhez, de mindenképpen szimbolikus, hogy az elbeszélés szövegében a *gazda* szó 7 alkalommal jelöli báró Brandel hadnagyot, a *szolga* kifejezés 4 helyen helyettesíti Samut. A közkatona, *Kaál Samu* vezetéknéve ismét egy Heves megyei községet (Kál régi helyesírással Kaál) idéz fel, ami ismét a szerző közelebbi szülőföldjére vezeti vissza a kutatót. A legény parancsra bort hoz a házigazda pincéjéből felettesének, viszont abból lesz a baj, hogy a tiszti szolgának parancsra inni kell a hadnaggyal. Samu „*széles matyó-arca*” művésziileg kifejező jellemzés, de egyébként tévedés lehet, mivel hihetetlen, hogy egy katona a szülőföldjére, a Matyóföldre kerülhetett volna vissza akár egy rövid szolgálatra is. Samu félelem és öröm között vergődik, az író pedig – mesteri módon – éppen azt hagyja ki a történetből, hogy miről beszélgetett a tiszt és szolgája több mint két órán keresztül. Csak ennyit közöl titokzatosan: „*Aztán ittak...*”²⁴

A következő fordulat akkor következik be, amikor a községi orvos hajnali 3-kor felszáll kocsisa mögé, hogy beteghez induljanak, és valaki gyáva módon hátbalövi. Bródy itt már nem titokzatoskodik, közli, hogy egy huszárkarabélyból pontosan szíven lőtték, és a piacra készülő kofaaszonyok a bodzagarád – a palóc vidéken bodzaágakból fonott vesszőkerítés – alatt, meglátták, leleplezték a merénylőt: „*Kaál Samu, mit tettél?*”²⁵ A gyilkos katona eldobta fegyverét, és „*nekifutott a partnak*”, ahogy a palócok a dombot nevezik.

Ezután ismét időbeli kihagyással folytatódik a cselekmény, mert Samut az illetékes dandárparancsnokságra (a miskolci brigádba) viszik bár valójában a hadbíróságok a hadtestparancsnokságok székhelyén működtek. A korabeli katonai szervezet szerint Miskolcon nem a közös alakulatoknak hanem a környékbeli honvédezeknek volt ilyen hatósága. A legény mosolyogva hallgat a katonai kíséret (eszkort) tagjai között. Az örök már említik a vérpadot (*vesztő*) és tudakolják, miért gyilkolt, de ő hallgat. A miskolci katonai börtönben sem árulja el, miért lőtt, pedig a kor szokása szerint a vallatás során biztosan kapott érte verést, a börtönőr sem tudta szóra bírni („*Hiába vesződött vele a profosz...*”)²⁶ Vakon és

²³ Jaroslav Hašek: *Švejk, egy derék katona kalandjai a világháborúban*, Európa Kiadó – Madách Kiadó, Budapest-Pozsony, 1982. 122.

²⁴ RF 1988. 17.

²⁵ RF 1988. 17.

²⁶ RF 1988. 17.

fegyelmezetten teljesíti gazdája parancsát, ami az lehet, hogy el ne árulja a gyilkosság okát és felbújtóját. Ekkor még bohókás tekintetet vág, nevet, vihog, és amikor meglátogatja a hadnagy a faluból. („*Mégiscsak áldott jó emberek ezek a tiszt urak!*”)²⁷ nagyon meghatódik, mert azt gondoskodásnak gondolja. Úgy tűnik, segíteni fog neki, de Brandel báró valószínűleg azért jött, hogy megparancsolja tiszt szolgájának, mit mondjon a következő kihallgatásnál és megígérhette neki, hogy ki fogja majd szabadítani. Bródy itt is kihagy egy nagyon drámai beszélgetést, csak a gesztusokkal jellemzi a tiszt és szolgája kapcsolatát. Másnap a legény vallomást tesz és azt állítja, azért gyilkolta meg a községi orvost, mert amikor korábban ő lekicsinyelte (*becsméltem*) a lovát, az az ostorával megütötte. Ez a megszégyenítés azonban sokkal inkább a hadnagy sértett büszkeségére vall, aki viszont könnyen ütleghette Samut korábban. Az ítélet előtti napon tiszta ruhát, élelemet hoz neki az édesanyja, akinek az alakja a civil életet idézi fel: egy *Bándi Ferus* nevű falubeli gazda eladó kisebb földje (*félfertálya*) iránt érdeklődik, és már zavarosan beszél. Az elbeszélés második része azzal fejeződik be, hogy a füttyörésző, ragyogó arcú legényt ítélethirdetésre viszik, ahol szorongó hadnagya látja, hogy amikor kimondják az orgyilkosságért járó halálbüntetést, Samu kissé megrendül. „*Sárga arcát a szolgának hirtelen árny borította el.*”²⁸ Előírással vigyázállása (*haptákba vágta magát*) illetve merev tisztelgése (*peckesen szalutált*) azonban még ekkor is a belevert vak fegyelem jele.

A novella harmadik része már az ítéletvégrehajtás körülményeit jellemzi. Ennek az első lépése az, hogy Samunak visszaadják régi civil ruháját a hadianyagraktárból (*magazinból*) és a bekecs zsebében talált két szál *rozmarin* a szerelemre és egy lányra enged következtetni, aki a két évvel azelőtti bevonuláskor adhatta neki ajándékkul az illatos fűszernövényt. Ezután csókolgatja a búcsúzni érkező hadnagy kezét, mert Samu azt hiszi vagy azt akarja hinni, hogy hazaengedik, ezért a féltelmében rettegő anyját (*édes szülőjét*) még ő vigasztalja. Látja a kaszárnyaudvaron az akasztófát, de utolsó reggelijét és szivarját (*virgónia=virginia*) – amit a hadnagya küldött – már nincs ideje elfogyasztani teljesen. Az utolsó ima után kivezetik a vesztőhelyre, ahol ott várja saját százada díszegenruhában és teljes felszerelésben (*cakompak*=Sack und Pack). Kissé megborzong, de még ekkor is hisz a parancsnokában. „*Hiszen ott volt százada előtt gazdája a hatalmas, erős, a mindenható tiszt. Aranyrojtos ruhájában mellén a ragyogó rendjellel – kis isten! Kaál Samu nézte, nem tudta levenni róla a szemeit. Bizalmat, bátorságot, biztonságot szerzett magának e sárga arcból a hegyesre kifent bajuszból.*”²⁹

²⁷ RF 1988. 17.

²⁸ RF 1988. 18.

²⁹ RF 1988. 19.

A legény a hadbíró őrnagy utolsó mondatait sem hallja, az utolsó percig gazdájának közbelépésében reménykedik, aki tekintetével biztatja („*Csak okosan... Nem félni!*”)³⁰ Csak akkor eszmél rá, mi vár rá, amikor a kötelet a nyakára teszik, de segélykiáltása (*Hadnagy úr, ne hagyjon!*)³¹ már hiábavaló. Az író három rövid befejező mondata inkább cinikus mint szatirikus, mivel az *Imához* és *Imától* vezényszavak az egyházi szertartással egybekötött katonai eseményeken a tisztelgést, majd annak abbahagyását elrendelő vezényszavak voltak.

Hajdu Péter azt írja, hogy a katonák imája csak mechanikus, gépies. „*Az ő hitük igazi aktusa az, amikor összetartozásukat a civilekkel szembeni erőszakos fellépésben élik meg, amikor autodafét rendeznek Fedémesen, vagyis felgyújtanak egy falut. Úgy látszik, hinni a katonák csak a hadseregben hisznek.*”³²

Nincsenek konkrét adataink a katonáknak civilekkel szembeni, a tiszteknek szolgálk elleni vagy a szolgálknak tisztjeik elleni merényleteiről, de Bródy Sándor novellájának tragédiája realiztikusnak és tipikusnak tűnik. Heves vármegye közigazgatási bizottsága 1880. július 12-én tartott rendes közgyűlésén felolvasták a magyar belügyminiszternek az 1879. évi XXXVII. törvénycikk végrehajtására vonatkozó rendeletét és a beszállásolási munkacsoport jelentését, melynek alapján a képviselők megszavazták, hogy Heves megye a törvény értelmében a katonaság állandó elhelyezése érdekében állandó épületeket fog építtetni. Eszerint 1-1 kaszárnyát emelhetnek 2 gyalogos zászlóalj számára Egerben és 2 lovasszázad részére Gyöngyösön, mindkét helyen tiszti lakások nélkül, és erre a célra a megyei pótdadót vetnek ki.³³ Az 1891-1892-ben átadott egeri és gyöngyösi laktanyák végre biztosították a legénység szállását és sokat javítottak a katonák és civilek kapcsolatán.

1961-ben mutatták be a Bródy novellából készült *Katonazene* című filmet, 12 évvel később pedig a miskolci Észak-Magyarország című napilap munkatársa nemcsak a film hanem az elbeszélés kapcsán is kíméletlen ítéletet fogalmazott meg a békebeli tisztikarról, amelyet nagyon nehéz megcáfolni: „*A gyáva katonatiszt és ártatlanul bitófára juttatott katonájának tragikus története roppant érzéketlenül festi meg a K. u. K. tiszti világot, igen éles vonásokkal rajzolja meg az úri társadalom életét, természetesen megmutatva annak a kegyetlenségét, embertelenségét, a tiszti becsület mögött meghúzódó gyávaságot és képmutatást.*”³⁴

³⁰ RF 1988. 20.

³¹ RF 1988. 20.

³² Hajdu Péter: Az elhallgatás poétikája, Bródy Sándor: Kaál Samu, *Irodalomtörténet* 48., 2017. 98. éf. 2.sz.231.

³³ Eger, 1880. XIX. éf. 29.sz. július 15.226.

³⁴ *Katonazene, Észak-Magyarország*, 1973. XXIX.éf.185. sz. augusztus 9.4.

Szuromi Rita

Az egriség életérzése két diák történetének tükrében

Avagy miről mesél egy ifjúsági regény a 21. században?

Bródy Sándor kora (Kósa László megfogalmazásában) a kismesterek nagy korszaka volt (Kósa László: *Magyar művelődéstörténet*, Budapest, 2000). Mindazoknak, akik művészi eszközökkel kívánták gondolataikat kifejezni, nemcsak a hazai regényirodalom nagy doyenjeivel kellett állniuk a versenyt, hanem a tömegkultúra kibontakozásának hajnalában az egyre inkább gyarapodó önjelölt írókkal, publicistákkal is. Bródynak tehát két nehézséggel kellett szembenéznie: az egyre növekvő tömeggel és az egyre magasabbra helyezett minőséggel.

Ifjúsági regénye, az 1894-ben megjelent *Az egri diákok* cselekményszövése, képi világa ma már aligha éri el a 21. század fiatal olvasóinak ingerküszöbét. Mégsem érdemes az ifjúsági regény mellett szó nélkül elmenni, hiszen akár az iskolai oktatásban, akár a közgondolkodásban egy hiányzó ürt tölt be: Bródy ezen írása egy olyan helytörténeti, honismereti érdekesség, amely szinte dokumentarista jelleggel tárja elénk a 19. század végének egri társadalmát, szokásrendszerét és hiedelemvilágát.

A regény két főhőse Szíhalmi Pál és Viparína Ákos az egri Ciszterci rend katolikus főgimnáziumának tanulói. Az intézmény elődjét, a jezsuita gimnáziumot a török kiűzésének évében (1687) megtelepedett jezsuiták alapították, majd 1688-ban egy török házban megkezdték az oktatást. Az iskola építése a Foglár György kanokon által adományozott telken kezdődött 1750-ben, s négy év múlva a jezsuiták már saját iskolájukban oktathattak. II. József 1784-ben a rendházat és gimnáziumot kiszemelte kaszárnya céljára, ezért elrendelte, hogy a szerzeteseknek a szeminárium, az iskolának a Líceum adjon helyet. Az iskolai oktatás korábbi formájában csak 1802-ben állt helyre, ám ekkor már a ciszterek szervezésében. A rend által működtetett intézmény tehát a regény megjelenésének idején már közel száz éve működött Egerben, vagyis komoly presztízzsel bírt a korszak főgimnáziumainak sorában.

Ezt a presztízst azonban nem elsősorban múltja, hanem az oktatás eredményessége biztosította. Az iskola főtantárgyai közt szerepelt a latin, az irodalom és a történelem, tehát a keresztény és hazafias nevelés alaptézisei. Emellett a modernizáció korának kihívásaira válaszul egyre hangsúlyosabbak lettek a természettudományi tárgyak, vagyis egy olyan komplex nevelési és tanítási rendszer alakult

ki a 19. század végére, amely az itt tanuló 400-500 diákot nagy eséllyel juttatta tovább a már elitképzőnek tekinthető, elsősorban jogi és közigazgatási végzettséget adó felsőfokú iskolákba.

A regény cselekményének első helyszínét tehát egy közép fokú elitképző intézetnek tekinthetjük, annak ellenére, hogy a főgimnázium nem az elit gimnáziuma volt. A diákok társadalmi összetételét vizsgálva jól látható, hogy a társadalmi közép valamennyi tagja számára elérhető volt, legyen szó feltörekvő polgárról, fizetésből élő tisztviselőről, birtokos vagy címeres nemes gyermekéről. A rend nem zárkózott el a jó képességű, a társadalmi középtől szolidabb életkörülmények közt élő családok nebulói elől sem. Épp ebben rejlett egyik különlegessége: egy olyan olvasztótégelyként működött az iskola, ahová kellő szerencsével és pártfogással egy szegény család gyermeke is bejuthatott, ezáltal esélyt kapott a társadalmi mobilitásra. S legyünk igazságosak: nemcsak az egész nyáron mezítláb járó hóstyái gyerekek érezhettek meg egy más világot, ahová az út a tanuláson át vezetett, de a jó módban felnövekvő diákok is láthatták a társadalomnak azt az arcát, amellyel hétköznapijaikban aligha érintkeztek.

Ezt a társadalmi csoportok asszimilációját elősegítő iskolát fejezi ki a két főszereplő társadalmi hovatartozása is. Szíhalmi nemesi származású fiú, amit családja előneve és apja felségárulási pere juttat kifejezésre. Viparína ellenben a társadalmi közép (a kifejezés alatt az arisztokrácia, valamint a munkásság és a parasztság közt elhelyezkedő nagy társadalmi konglomerátumot értjük) legalacsonyabb, már-már a parasztság életszínvonalán élő csoportjának tagja, egy egyszerű harangozó gyermeke. Erre több utalás is történik. „Megbocsájt az én jó apám, más iskolába is adhat, ember lehet még belőlem, de a szegény Viparínának soha meg nem bocsát az édesapja, módja sincs máshová iskolába adni, mint éppen csak ide. Elpusztul, ha innen kicsapják a szegényt!” Vagy „a szegény Viparína pedig ezt forgatta az eszében: „Minek is kínlódjam én itt? Úgy se nekem való az iskola. A kis testvéreimtől vonom el azt a tíz sájin forintot, amit apám hónaponta nekem küld. Jobb lesz ha mesterségre megyek, vagy az apámhoz állok, legyen vénségére, aki átveszi a hivatalát: az egyházi szép tisztét s nemes mesterségét a harangozóságnak. Velem semmi baj nem történhetik, ha el is kergetnek innen, de milyen csúfság az olyan úri fiúnak, mint a Pali! Az emberek tolvajnak nevezik, otthon a mamájának kiég a szeme szégyenletében!”

A ciszterci gimnázium tehát – mai szóval élve – egy esélyteremtő intézmény volt, amely szigorú nevelési elveivel és magas szintű oktatásával mobilitási esélyt adott egy harangozó gyermekének is. A tanulás ugyanis mindenkor a társadalmi mobilitás első lépcsőfoka, s ezt a kis Viparína esete is mutatja, akit ha kicsapnak, akkor bizony mobilitási pályája negatív irányú lehet. Viparína társadalmi helyzetét vizsgálva nem érdemes elmenni a diák állandó jelzője, a kis szó mellett sem.

Bródy képzeletében ez a gyermek bizonyosan kicsi, alacsony, fejletlen lehetett, amit lábainak mérete is bizonyít az ominózus madárcsíny napvilágra kerülésekor, de az író korának ismeretében inkább azt mondhatjuk, a kis szócska nem kimondottan csak fizikai jelző, hanem társadalmi helyzetkifejező és minősítő attribútum is.

Nem mehetünk el Tárkányi Béla regénybeli megjelenése mellett sem. „Ni Tárkányi Béla! – suttogták a versolvasó ifjak tisztelettel teli. – Ez írja azokat a szép verseket? – kérde egy fiatal tót diák. – Ennél volt látogatóba Petőfi is, – jegyezte meg egy idősebb.” A modernkori egyházi líra egri triászára, Tárkányi Bélára, Pájer Antalra és Mindszenty Gedeonra még mindig méltatlanul kevés fény vetül, holott Pájer tehetségére Vörösmarty is felfigyelt. Petőfi 1844 februárjában pedig kifejezetten Pájer látogatására érkezett Egerbe, ám a költő-plébánost, aki Debrecenből gyalogszerrel tartott Pest felé nem találta, így Tárkányi látta őt vendégül. Ez a tévedés jelenik meg Bródy elbeszélésében, s az író emiatt még hibáztatni sem tudjuk, hiszen Pájer jelentőségére a figyelmet csak egy évszázaddal később Lisztóczy László hívta fel. (*Pájer Antal és Tiszafüred. Tanulmányok és dokumentumok*. Tariczky Endre Alapítvány, Tiszafüred, 2015.)

A ciszterci tanárok kvalitásának és az itt tanuló diákok összetételének rövid vizsgálata rámutat arra, hogy Bródy írása több mint egy ifjúsági regény. Az irodalomtörténet ugyanis társadalomtörténeti többletet hordoz és fordítva. Ennek a kevésbé ismert látásmódnak a képviselői (Szilágyi Márton, Völgyesi Orsolya) erre már jó egy évtizede felhívták a figyelmet, a hazai irodalomban vagy történelemoktatásban mégsem nyert létjogosultságot a két tudományágban rejlő komplexitás.

De lépünk ki a ciszterciek főgimnáziumának kapuján. Bródy ifjúsági regénye a diákság egyik kedvelt elfoglaltságával, a labdajátékok bemutatásával indul. „A labdázás hónapjában leginkább kis és nagy métáról, körbe rőtáról meg duplexről beszélgettek” – írja Bródy. Ugyanezt az elfoglaltságot őrizte meg az egri Vratarics György jogász, művésztanár emlékezete is két évtizeddel később. „Vadászterületünk déli oldalát a Vásártér határolta, amely akkor még beépítetlen volt. Messze földről odajárt az ifjúság labdázni. Itt már mi is kissé vendégnek éreztük magunkat, hiszen a Vásártér minden gyereket szívesen várt és fogadott. A labdázás alatt nem csak labdarúgást kell érteni. Ezekben a nehéz időkben futball-labdát nem lehetett kapni, a meglévő kevés kopott külső bőrbe rendszerint marhabélból való belsőrészt fújtunk bele. Többnyire kézilabdáztunk, mert illet bárki készíthetett magának. Egyszer apám csinált nekünk egy kézilabdát, zsineggel gyönyörűen körbekötözve, úgy, ahogy ő gyermekkorában csinálta. Remekmű volt, de nem tudtunk játszani vele, mert túl keménynek találtuk. Legegyszerűbb játékunk az volt, hogy két pártra osztottunk, s minden tag egyszer eldobhatta a labdát a másik párt felé, s annak ott kellett felvenni és visszadobni, ahol először leesett. Az a csoport nyert, mely végül is a másikat hátrálásra tudta kényszeríteni. Ennek a játéknak

elvadulása legfeljebb abban állott, hogy a labdát eldobása előtt a tehenek hagyatékába óvatosan megforgattuk, s miután a fogadó félnek előnyös volt a labdát elfogni, ez a módszer alkalmilag hatásosnak bizonyult.” (*Egri prelűdök zongorára*. Dr. Pápai Vratarics György művész-tanár élete (1908–1987). Kornétás kiadó 2015.)

Bródy a regényben a vár alatti területet nevezte meg a labdajátékok helyszínéként, sokkal nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy a diákok a vásártérre jártak, ami a mai Vörösmarty és Törvényház út sarkán állt, s csak az Egri Dohánygyár felépülte (1896) után tevődött át a mai Baktai út helyére. Az egri diákok másik kedvelt helye a Kacsapart volt, vagyis a mai Bródy Sándor utca és az attól délebbre fekvő terület, amely földrajzi közelségét tekintve sokkal inkább megfelelt a ciszterci diákoknak.

Meg kell jegyezni, hogy az előbb idézett emlékirat szerzője, Vratarics György is a ciszterek növendéke volt az 1920-as években. Az ő grundjuk a következőképpen nézett ki. „Dombos, pincék hátával, feljáratával meg-megszakított romantikus környék volt ez, füves térséggel, pástokkal, melyek alkalmi tanyáink voltak. Ezeken sok kőből kifaragott félgömb állt, szellőzőnyílásokkal az alatta húzódó pincék számára. Megannyi pompás fedezék a harci játékok alkalmával. Az egyik pincebejáratnál rég ottfeledett sírkövek álltak. (...) Vadászterületünk déli oldalát a Vásártér határolta, amely akkor még beépítetlen volt. Messze földről odajárt az ifjúság labdázni. Itt már mi is kissé vendégnek éreztük magunkat, hiszen a Vásártér minden gyereket szívesen várt és fogadott.”

Az egri ifjúság tehát a mai Széchenyi utca és Vörösmarty út közt elterülő, dombos, pincerendszerekkel tarkított partos területet használta szabadidejében. Nem kérhetjük számon Bródyn, hogy miért a vár alatti, akkor sűrűn beépített területet nevezte meg, s egy regény esetében ez mellékes is. Sokkal inkább figyelmet érdemel az tény, hogy egyetlen, jelentéktelennek tűnő mondat milyen messzire tud vezetni. Hogy nézett ki a 19. század végén Eger? Hol játszottak a gyerekek, milyen mértékű volt a belváros beépítettsége, s melyek azok az épületek, amelyek képzeletbeli térképünkön még nem szerepelnek...

Végül még egy érdekességre hívom fel a figyelmet. A történet főhőseit azért csapták ki a gimnáziumból, mert Szürszabó János madaras kofa madarai eltűntek. Ennek a látszólag apró epizódnak is van jelentősége. A kofák Eger társadalmának jellegzetes figurái voltak, szinte hozzátartoztak a városképhez. A kofák, rendszerint asszonyok, a kertben megtermelt zöldségféléket, gyümölcsöket és nem egy esetben virágot árultak a piacon, de szívesen gyűjtötték a várost körülvevőombokról az árvalányhajat, vagy a patakból a békát. Vállukra kötött hátyikban vitték a piacra az árut, fejüket gondosan kendővel takarták, de lábuk gyakran még összefedetlen volt. Kofának lenni nemcsak foglalkozás, pénzkereset, hanem életmód is volt. Az iparosok, fuvarosok feleségei szívesen foglalkoztak a pénzkeresetnek

ezzel a módjával, hiszen az évnek szinte minden évszaka kínált olyan portékát, mellyel férjük szerény keresete kiegészíthető volt, s a sok gyermekszáj éhsége csillapítható.

Érdeemes megállni a madármotívumnál is. Bródy kolibrit említ a regényben, amely meglehetősen ritkán tartott madárfaj volt ekkoriban. Az előkelőbb úri házak inkább pávákkal kísérleteztek, de Eger madara az Egri kék keringő volt. A ma ismert Egri kék keringőt épp Bródy korában, az 1860-as, 1870-es években tenyésztették ki, ügyelve arra, hogy a madár kékes színe megmaradjon, de röpképességét ne veszítse el. A legkorábbi tenyésztők közt jegyzik Gröber Ferenc egri vaskereskedőt és Stupka János szappanosmestert, akik közös fajtakísérletükkel alapozták meg ennek a magasan szálló és nagy távolságokat elérő madárnak az egri állományát. Egerben természetesen mindenhez, így az Egri kék keringőhöz is tartozik egy török-kori monda. Eszerint a madarat postai hírvivőként használták, így juttatva át az üzenetet a törökök táborain. Mint utaltunk rá, a jellegzetes egri röpgalamb csak a 19. század utolsó harmada óta ismert, legendájában az egriek közös múltudata jelenik meg.

A madárlopás oka ugyancsak sokat elárul Eger társadalmáról. A szőlőművelő, iparos, fuvaros réteg egészségügyi elmaradottsága annak ellenére igen mély volt, hogy az érseki város orvosellátottsága jónak mondható. A hástyák lakosai még a 20. század elején is jobban hittek a népi gyógymódoknak, babonáknak, mint a medicináknak. „Meggyógyúlnék én, ha megehetném azokat a szomszédbeli arany madarakat becsinálva!” – írja Bródy, idézve a két diák házigazdájának haldokló feleségét. Parasztok, kofák, fuvarosok a lehető legritkábban hívtak orvost, s talán ez az elmaradottság, rossz higiénés viszonyok is hozzájárultak ahhoz, hogy három évtizeddel később rövid három év alatt Egerben dr. Hibay Károly a szegények orvosává vált. A legenda születéséhez nem csupán az orvos lelkiismeretessége járult hozzá, az, hogy az éjszaka közepén is kiszállt a városszéli nyomornegyedekbe, hanem hogy elfogadta az a társadalmi réteg, aki néhány évtizede még szívesebben fordult betegség esetén javasasszonyokhoz, mint doktorokhoz.

Az *egri diákok* cselekményét, esztétikai értékét itt és most nem ismertetjük, hiszen írásunk célja nem a regény kritikai elemzése volt, hanem az, hogy rámutassunk arra, egy ifjúsági regényben is milyen kimagasló lehetőségeket talál egy történész ahhoz, hogy egy szépirodalmi mű születésének földrajzi, vagy társadalmi körülményeit feltárja.

EGER | BRÓDY SÁNDOR KÖNYVTÁR

EGER / A TE TÖRTÉNETED

„...én nem vagyok pesti, mindörökre vidéki maradtam.”
(Bródy Sándor: Önboncolás)

12

„...én nem vagyok pesti...”
BRÓDY SÁNDOR PALÓCORSZÁGA

2023-2024
Bródy-év

A fővárosi sikerek után talán furcsa az 1921-es bécsi *Új Könyv* című lapból vett Bródy-idézet. Ha szigorúan nézzük, akkor Bródy Sándor mindösszesen tizenhárom éves, amikor a családjával elhagyja Egeret. Budapesten, Gyulán, Kolozsvárott majd újra Budapesten élte le életét. Mit adott Bródynak ez a tizenhárom Egerben, illetve a hevesi palóc vidéken eltöltött év? Mindent és további hevesi éveket, mert nem tudott és nem is akart elszakadni szülőföldjétől!

A gyermekkorának, a kacsaparti szülői háznak, a ciszterciek egri gimnáziumában eltöltött alig több mint két évnek állított emléket az 1894-ben megjelent *Az egri diákok* című ifjúsági regényében, ami igazi Robinson-történet.

„A szülői ház, s az iskola miliójén túl, persze megismeri, felfedezi azt a sajátos paraszti világot is, amely Eger külvárosában, a hóstyákon volt honos, ahonnét nyelvi élményei is származnak. Novellák, tárcák, kisebb-nagyobb elbeszélések sokasága tanúsítja: mennyire jól ismerte a várost övező közelebbi s távolabbi falvakat is.

A »bodonyi várkastély« »gyémántpitykés emberéről«, Bergetics hercegről szóló novelláját pl. a Mátravidék népmese-kincse inspirálhatta. Az Erzsébet dajka című elbeszélésfüzér lányanyahőse a hazavezető »debrei [debrői] országutat« keresi a pesti éjszaka riasztó sötétjében. Tuza Istvánné [...] a »kis mátraalji faluból« megy Csehországba szüntelen hazavágygó férjét felkutatni. A szolgáló és a Kaál Samu című elbeszélések színtere Fedémes, s aztán egy másik szép írásában, A szent tisztaság címűben újra szülővárosa élményanyagára bukkanunk: »szőlőpecsétes reverendában ebédhez ülő, ... kézzel sült krumplit evő« »öregérseknél« [Bartakovics Béla] tett látogatásuk eseményeit írja le.”

(dr. Lőkös István)

Bródy egész élete során ezernyi szállal kötődött ehhez a vidékhez. Eger háziezredébe, a 60. gyalogezredhez vonult be katonának, bár szolgálati idejét a csehországi Josephstadtban töltötte. Feleségét, a Hevesen élő Rosenfeld Bellát Átányban, egy esküvőn ismerte meg. A *Hófehérke* című színdarabja pedig három hét alatt Parádon született meg. Még földet, „szőlőt” is vett szülővárosában. Ezenkívül Gárdonyi Gézárt sikerült rávennie, hogy családjával itt telepedjen le, így „Göréhez” (Gárdonyi írói körökben használt beceneve) is rendszeresen járt Egerbe, nemcsak az itt élő rokonaihoz.

Az egri Szent Bernát templom és mellette a Gimnázium (1880-as évek)

Az egri szülői ház a Kacsaparton

Kacsaparti látkép, háttérben a Szent Bernát templom tornyai

Bérczessy András

Bródy Sándor művei a filmvásznon

Az első magyar filmszínház 1896-ban nyílt meg Budapesten, 1911-ben már 100 helyről tudhatunk, ahol a közönség a vetített mozgóképeket nézhette. A korszakban vegyes volt az új művészeti ág fogadtatása, megítélése, s a technikai adottságok is határt szabtak a lehetőségeknek. A mozi – ez a szó először Heltai Jenő *„Dal a moziról”* című kupléjában hangzik el – mindenesetre elindult hódító útjára, hogy szórakoztasson, kikapcsolódási lehetőséget adjon, először az úri közönségnek, majd a széles tömegeknek.

Bródy Sándor munkásságát, alkotásait elsősorban regényei, novellái, színpadi művei kapcsán ismerheti a közönség, holott a filmművészet is idejekorán felfedezte az egi születésű remek alkotó műveiben rejlő lehetőségeket.

A különféle irodalmi lexikonok, adattárak keveset szólnak minderről. A Nemzeti Filmintézet és a hangosfilm.hu oldal adataiból lehet némi betekintést nyerni ebbe a világba.

A 25 éves Mozi címmel megjelent antológiában Bródy Sándor úgy fogalmaz: „sokat tudnék mondani a moziról, de ez inkább kárára volna.” Ez a kissé sarkos állítás vélhetően a kor filmes műfajjal kapcsolatos kétségeinek, előítéleteinek jegyében fogalmazódott meg. Hozzátehetjük, hogy Bródy ezt is írta: *„egy főszerkesztőt és rendezőt azonban ismerek, Korda a neve. Nagyszerű művészi hajlandósággal tele, rendkívül eszes ember s az az érzésem, hogy ezen a téren még világhírű lesz.” Tudjuk, hogy Korda Sándor a filmtörténetben számos alkotással tette le névjegyét, így azt mondhatjuk, Bródy Sándor jól látta, milyen kvalitást képvisel.*

A teljesség igénye nélkül a kezdeti időszakot így lehet bemutatni, amikor a filmeket még nem percben, hanem méterben mérték.

A *Háromszáz éves ember* címmel 1914-ben készült 50 perces alkotás jótékony céllal készült, egy főúri társaság a repülés népszerűsítése érdekében támogatta megvalósítását, a film forgalmazásából származó jövedelemből a magyar repülés és a Poliklinika fejlesztését támogatták. A magyar filmtörténet első időutazásos fantasztikus filmjének forgatókönyvét Bródy Sándor Nagy Endrével közösen írta. A mű 10 perces zenés rekonstrukcióját a Filmarchívumban őrzik, egy 66 fotót tartalmazó album alapján készült.

1915-ben a *Lyon Lea* című film bizonyította – talán elsőként –, hogy népszerű színdarabok a mozgókép eszközeivel is feldolgozhatók és sikerre vihetők. Az 1500 méter hosszú filmet a Mozcókép-Otthonban mutatták be a sajtónak, Ausztriában, Németországban és Csehországban is láthatták a közönség, 1927-ben a Universal amerikai változatot készített belőle, *Surrender* címmel.

Az *Ezüst kecske* című adaptáció 1916-ban került a közönség elé. A később Michel Curtiz néven világhírűvé váló Kertész Mihály filmje a később Victor Varconi néven világhírű Várkonyi Mihállyal a főszerepben készült. Ez a film is elveszett, az 1600 méter hosszú alkotásból néhány filmkocka és a bemutatókat hirdető plakátok maradtak az utókorra.

Ugyancsak 1916-ban készült a *Hófehérke* című mű alapján az Uher Filmgyár jóvoltából Beregi Oszkár és Lenkeffy Ica főszereplésével az a filmes feldolgozás, melyet az osztrák közönség is láthatott.

Bródy Sándor talán legismertebb regénye, *A tanítónő* is filmvászonra került még a szerző életében, 1917-ben. A korszak egyik vezető színésznője, Berky Lili játszotta a főszerepet, sajnos ez az alkotás is elveszett. *Leánybecsület* címen 1923-ban is filmre vitték, Lajthay Károly rendezésében.

Természetesen a későbbiekben is találkozhatott a közönség Bródy Sándor műveivel filmes formában. A port.hu adatai szerint a mozilátogatók és tévénezők ezeket láthatták, láthatják:

A tanítónő (magyar romantikus dráma, 85 perc, 1945)

Katonazene (magyar filmdráma, 91 perc, 1961)

Lajos király válik (magyar játékfilm, 39 perc, 1964)

A fejedelem (magyar tévéjáték, 58 perc, 1970)

A medikus (magyar tévéjáték, 117 perc, 1974)

A tanítónő (magyar tévéfilm, 104 perc, 1985)

A nap lovagja (magyar tévéfilm, 77 perc, 1987)

Dada (magyar tévéfilm, 71 perc, 1987)

Ezen összegzésből kiderül, hogy közel negyven esztendeje nem nyúltak a filmek Bródy Sándor alkotásaihoz, ez vélhetően nem értékítélet, hanem a piac hatása.

A hevesi vármegyeszékhely mozitörténetében is megjelenik a jeles alkotó neve: a Dózsa filmszínház 1955-ben kivonult a színház épületéből és a Knézich Károly utcai Művelődési Házban Bródy Mozi néven üzemelt tovább. 1965-ben a Rossztemplomba (a hajdanvolt trinitárius rend templomának épületébe) költözött, ahol 1990-ig működött, majd bezárt.

Talán így, bizonyos formában, egy időre véget ért Bródy Sándor és a mozi kapcsolata, de ha a fent sorolt, megmaradt alkotások után keresünk a világhálón, meg tudjuk nézni, mit láthatott annakidején a moziközönség, a tévénezők sokasága.

Pilisy Csenge

Bródy, a színpadi szerző

Azon a magyar századfordulón, amely az irodalomban Adyék fellépését készítette elő, a legnagyobb hatású író Bródy Sándor volt. Harcos publicisztikában ő készíti elő Adyt, regényírásban ugyanúgy hat Móriczra, mint Krúdyra, a színpadon tőle tanul Móricz is, Molnár Ferenc is, Szomory Dezső is – írja róla Hegedüs Géza. Mondhatnánk, hogy Bródy a romantika egyenes folytatása, aki elérkezik a századvég és a századforduló szecessziójához, miközben megilleti a naturalizmus is, hogy színezzé művészetét, s mindezzel az előkészülettel szépprózában is, színpadi irodalomban is előkészíti a 20. század realizmusát.

Írásait meghatározza, hogy egri zsidó foltozósabó fia, aki néptanítónak indult, de tanulmányait nem fejezte be; valójában mindvégig félművelt ember maradt, aki lángelmével pótolta tudományos és irodalmi ismereteinek hiányait. Bródy csak magyarul tudott, de magával hozta a nép nyelvét és a népdalok ritmikáját, ehhez hozzátanulta a Budapesten bontakozó világvárosi élet nyelvbeli városiasságát, és kialakított egy olyan szépirodalmi nyelvezetet, amely mellé még idősebb kortársai között is csak Mikszáthé állítható. Csakhogy Mikszáth finoman árnyalt irodalmi nyelve a múltak nagy összegezése, Bródyé azonban a jövődők nagy kezdeményezése. Ez tovább tudott fejlődni a népi hang felé Móricz Zsigmondig, a szecessziós stílusburjánzás felé Szomory Dezsőig és a próza költői töltöttsége felé Krúdy Gyuláig.

Fiatalon felfigyeltek rá, amikor 1884-ben, huszonegy éves korában megjelent meg *Nyomor* című novelláskötete. Újdonságnak számított, hogy azokról írt, akiket jól ismert: a szegényemberekről.

Első darabját, a *Hófehérkét* 1901 januárjában mutatta be a Nemzeti Színház, ugyanezen év októberében pedig már Kolozsváron játszották. Mikszáth figyelmezteti az *Erzsébet dajka* ciklusban rejlő drámai lehetőségre. Hamarosan el is készül a drámai változattal, amelynek *A dada* címet adja. Először a Nemzeti Színháznál kopogtat, de a konzervatív felfogású drámabíráló bizottság és a határozatlan színházi vezetés elejti a darabot. Így kerül a Vígszínházhoz 1902-ben, amely éppen száz estéből álló magyar drámai ciklusra készül. Az erkölcsrajz főszerepét Varsányi Irén játssza, mellette Pethes Imre, Góth Sándor, Hegedüs Gyula szerepel Péchy Kálmán rendezésében. A közönségsiker mégis csak mérsékelt, a darab mindössze huszonöt előadást ér meg. Később vidéken több helyen játsszák ugyan, így Nagyváradon is. A bemutatóról írva Ady Endre «sok keserűséget» érez, mert a «magas nivójú» előadást e városban nem érti a közönség nagy része. A radikális érzelmű diákság, intelligencia mellette tüntet, de a polgári ízlés fanyalog, s erkölcsi felháborodást mutat.

A *dada* úttörő jelentőségű munka drámatörténetünkben. Az eredeti magyar drámát egy negyedszázad óta a szociális konfliktusok, a valódi társadalmi kérdések iránti teljes érzéketlenség jellemzi – a „középműfajú” színháték, a népszínmű és a történelmi dráma egyaránt a problémátlan idill és a tartalmatlan konfliktusok példatára. A naturalista dramaturgia, amelyet Bródy bátran, minden színpadi konvenciót félrelökve vállal, lehetővé teszi, hogy az *Erzsébet dajkában* bennrejlő társadalmi és morális konfliktust a lehető legkiélezettebben fejlessze ki. Arra törekszik, hogy a társadalmi és erkölcsi igazságot fenntartás nélkül kimondja, s ennek a célnak alárendelve állítja szembe egymással a kifosztottak, valamint a kifosztók és üldözök (az ügyvéd család és a csábító fiatalúr, Viktor) világát. A dráma feszültsége jelenetről-jelenetre fokozódik, nagyhatású drámai összeütközések bontják ki világosan a szereplők erkölcsi arculatát. Egész addig a pillanatig, amíg a dada holtteste felett, a gyilkosokhoz intézve el nem hangzik az ítélet: «Ne féljetek, menjetek békén, a pusztulás benne vagyon a ti fajtátokban és a bűnnek mérge a ti erkölceitekben...» (Színház, 1957. 83.).

Még ugyanezen *Király-idillek* (1902) címmel három egyfelvonásos történelmi színművét játssza a Magyar Színház (*Lajos király válik, Mátyás király házását, A fejedelem*). Majd egy évre rá a Kolozsvári Nemzeti Színház is.

Szakít a magyar történelmi drámák patetikus-hazafias pózával, s történelmi miliőben naturalista vígjátékot játszat. „A magyar ősokeket is embereknek merte bemutatni – veszi észre a darabok értékét Mikszáth – nem tűrhethén az ősz hazugságokat, mintha a Bánk bánok, Nagy Lajos királyok örökké csak szavalnának, kardjukat csörgetnék s tableau-kba állítva járnának-kelnének az egyik ajtón ki, a másikon be. Hanem ez kemény dió; a közönség még kiskorú ahhoz az igazsághoz, hogy például Petur bán is kendővel köti be a füleit, ha a foga fáj. Petur bánnak még aludnia is sisakos fejjel kell” (*Emlékezések és tanulmányok*, 1957. 501.). Valóban, a nemzeti érzületében megbántott közönség szentségtörésről beszél; a konzervatív kritika „a nemzeti történelem nagy alakjainak valóságos megcsúfolását” látja; a „hazafias ifjúság” tüntet Bródy ellen.

A naturalizmus kemény, a társadalmi erkölcsi igazságot kereső s kimondó igénye vezeti Bródy tollát két, évekkel később írt drámájában: *A medikusban* (1911) és *A tanítónőben* is. Ez utóbbi „életképeit” 1908-ban és 1912-13-ban is színpadra vitte a Vígszínház és a Kolozsvári Nemzeti Színház. Ez színpadilag is a legkiforrottabb darabja, amelynek hősnőjében, a vidéki tanítónő tiszta alakjában sikerül azt az eszményi hőst megteremtenie, akit szembeállíthat kora erkölcsi alacsonyásával. Ezek a drámák azonban már ismét csak elszigetelt felfedezések Bródy művészetében. A *medikust* 1911-ben mutatta be a Vígszínház és a Kolozsvári Nemzeti Színház.

Ezt követte 1914-ben mindkét színpadon a *Timár Liza*, majd az *Árnyékok* Molnár Ferenc rendezésében, a *Vendégek* (Heltai Jenővel, Lengyel Menyhérttel és

Molnár Ferencsel) Szerémy Zoltán rendezésével a Vígszínházban. 1915 őszén tűzte műsorára a Kolozsvári Nemzeti Színház *Lyon Lea* című regényes színjátékát. Majd ezt követte 1916-ban Jób Dániel rendezésében *A nap lovagja* a Vígszínházban és Kolozsváron. Ebben az évben került a Nemzeti színpadra Hevesi Sándor rendezésében *A fejedelem*; és itt is bemutatják *A dada-t*. *A szerető* (1917), Bródy legnagyobb sikert aratott darabja. A kényes szerelmi komédiának az eredeti változatában Habsburg főhercegi nevek fordulnak elő, azt a látszatot keltve, mintha szatíráról volna szó. Miután azonban a rendőrség a bemutató engedélyezését a nevek megváltoztatásához kötötte, s ez meg is történt, kiderült, hogy semmi komolyabb fajsúly nincs a darabban, benne is konvencionálissá váló szerelmi komédiázás és szentimentalizmus a lényeg.

Kétségtelen, hogy *A tanítónő* a legtöbbet játszott darabja: talán nem telik el úgy évad, hogy ne mutatná be magyar társulat határon innen és túl. 1919-ben újra műsorára tűzi a Vígszínház a Nemzeti pedig az *Orgonavirág*-ot. Hat évvel később Kolozsváron újra látható *A tanítónő*. 1934-ben Bársony István a budapesti Bethlen téri Színházban állítja színpadra a *Lyon Lea*-t. Ebben az évadban Hegedűs Tibor pedig *A tanítónő*-t a Vígszínházban. 1948-ban Sarlai Imre megrendezi a Nagyvárad Színház Szigligeti Társulatnál, 1951-ben Taub János a Temesvári Állami Magyar Színházban,

A medikus (Madách Színház, 1959)

Film, színház, muzsika (1958.04.24)

ugyanekkor Pataki László a Szabadkai Népszínházban. De játszották 1954-ben Kamarás Gyula rendezésében a fővárosi Jókai Színházban és Miskolcon, a Déryné Színházban is. Egy évvel később pedig a Győri Kisfaludy Színházban Földes Gábor rendezésében, a Debreceni Csokonai Színházban és a Pécsi Nemzeti Színház, illetve a Komáromi Jókai Színház színpadán. Nagyváradon, Békéscsabán, Kecskeméten és a szolnoki Szigligeti Színházban is tapsolhatott a közönség. A debreceni Csokonai Színház Szendrő József rendezésében játssza *A dada*-t 1958-ban, a Kolozsvári Nemzeti Színházban Szabó József rendezésében; ekkor látható az egri Gárdonyi Géza Színházban *A tanítónő*. A Madách Színházban 1959-ben Ádám Ottó rendezi *A medikus*-t, amiről így ír Az *Élet és Irodalomban* Lőrincz Mária:

„A Madách Színház választása ebben az esetben nemcsak azért szerencsés, mert rendkívül kellemes színházi estét nyújt a nézőknek. Azért is elő kellett adni ezt a darabot, mert nagyon hasznos, ha mai fiataljaink, akik kissé az elkényeztetésbe hajló gondtalanságban élnek, némi ízelítőt kapnak így felelevenítve is abból, amiről legfeljebb csak az idősebb korosztály elbeszéléseiből ismernek valamennyit. Kétségtelenül meglepi őket, amit látnak és hallanak. S valóban: ma anakronizmus. De a maga idején valóság volt.”

Ugyanebben az évben mutatták be a darabot a Temesvári Csiky Gergely Színházban is; *A tanítónő*-t pedig a Kaposvári Csiky Gergely Színházban.

Bródy művét felhasználva Ribári Antal–Vidor Miklós: *Lajos király válik* címmel Kenessey Ferenc rendezte a lírikus vígoperát 1959-ban a Magyar Állami Operaházban. Emlékezetes volt Zenthe Ferenc és Szemere Vera alakítása *A szerető*-ben Pártos Géza rendezésében 1963-ban a Madách Színházban. Besenyei Ferencsel a főszerepben mutatta be Ádám Ottó Bródy *A fejedelem* című színművét 1966-ban az Irodalmi Színpadon. Hatalmas sikere volt Polonyi Gyöngyinek és az ifjú Latinovits Zoltánnak *A tanítónő*-ben 1966-ban a Thália Színházban Kazimir Károly rendezésében. Szintén Kazimír rendezte ugyanitt 1970-ben *A dadát*.

1975-ben Kerényi Imre vitte színre *a Mátyás király házását és a Lajos király válik*, valamint *A fejedelem* című műveit a Madáchban. 1979 és '86 között minden évben bemutatták *A medikus*-t vagy *A tanítónő*-t hol Miskolcon, hol Debrecenben, Kecskeméten, Zalaegerszegen, a budapesti Nemzetiben, Egerben, Szabadkán vagy Kassán és Sepsiszentgyörgyön. *A tanítónő*-t 1989-ben Gali László az induló Gárdonyi Géza Színház programadó darabjának tartotta.

Mácsai Pál 1988-ban megrendezte a *Rembrandt*-ot, amelyről Bródy így írt: „Ez nem regény, nem művészettörténet, hanem az, amit orvosok „egy betegség történetének” neveznek. Studium e munka egy öreg fejről, és szeretném, ha Rembrandthoz hasonlítana, de nem csodálkoznám, és rossz néven sem venném, ha azok, akik értenek hozzá, nem találnák jó portrénak. A rendkívüli öregúr nem ült nekem modelt, mint ahogy ezt a szívességet Michelangelo sem tette meg Romain Rolland-nak,

még kevésbé Leonardo da Vinci Mereskovszkijnak. Mentségeim nincsenek, de ha lennének is, nem élnék velük; nem az olvasók és nem a kiadók számára vázoltam fel a tanulmányfejet, hanem a magam érdeklődése, passziója kedvéért, és legfőképpen azért, hogy amíg dolgozom rajta, vele együtt lehessen négy szemközt. Nekem a legizgalmasabb társaság minden élők között a mindenét elpocsékoló, mindenből kigazdálkodó, és éppen azért a leggazdagabb művész. Háromszor is ellicitálták, mindenki elhagyta, ő is magát, csődbe jutott nemcsak a nyomorult törvények, hanem saját személye előtt is, eladta az első felesége sírját, a magáét is, a fia és a felesége lett a gyámja, szóval mindent, ami rossz, megkóstolt, és fenéig ki is ivott – ez az ember kell nekem! Gyógyítkoztam vele és rajta. Volt idő, tizenhét esztendővel ezelőtt, amikor én (aki dilettáns és kissé elkésett tanítványa vagyok neki) magam is meghaltam, első ízben. El is temettek annak rendje és módja szerint, olvastam a magam nekrológját, és ennek a fiziológiai rendkívüliségét egy álló esztendeig feködtem. Ez idő alatt úgyszólván a nevemet se tudtam leírni. Mint egy lábon járó halott elmentem a holland tengerhez, hogy az élettől végérvényesen elbúcsúzzam. Itt találkoztam vele, a stúdiummal, és benne megszerettem az élet felnagyított képét és nagyszerű extraktumát. A munkáján és személyén keresztül újra belekapaszkodtam a létbe, és azóta vagyok tovább. Meddig, ki tudja? Én nem.”

1994-ben Verebes István Szervét Tiborral vitte színpadra *A szerető*-t Miskolcon, ugyanebben az évben játszotta a budapesti Várszínház Ivánka Csaba rendezésében *A tanítónő*-t. Egy évvel később tűzte műsorára az egri Gárdonyi Géza Színház *A medikus*-t, Szegvári Menyhért rendezésében; majd két évre rá a Madách Színház. Ekkor rendezte Molnár Piroska Kaposváron *A tanítónő*-t, amit a nyíregyházi Móríc Zsigmond Színház is bemutatott Léner András rendezésében. 2003-ban Csíkszeredán Venczel Valentin álmodta színpadra. S hogy Bródy 1907-ben megrajzolt Flóra alakja mennyire népszerű a mai napig, az is mutatja, hogy az elmúlt a 2010-es évek óta olyan rendezők tartották fontosnak a darab mondanivalóját, mint Ács János, Kerényi Imre, Novák Eszter, Rusznyák Gábor. Legutóbb 2021-ben a salgótarjáni Zenthe Ferenc Színház és a pécsi Nemzeti Színház társulata mutatta be.

A tanítónő bemutatója Salgótarjánban, 2021-ben. A képen Vándor Éva, Rácz János, a címszereplő Hege Veronika és Farkas Zoltán

(MTI fotó)

Fodor Beáta

Bródy Sándor a középiskolában

A Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár 2023-24-ben emlékévet tart Bródy Sándor (1863–1924) író születésének 160. és halálának 100. évfordulója alkalmából.

Névadójuk tiszteletére a könyvtár munkatársai egy tárlatot is készítettek, melynek tablóin képek, szövegek és korabeli idézetek segítségével elevenítik fel az író és publicista életét, művészetét. A könyvtárral való együttműködés keretében a kiállításnak egy hónapig az egri Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnázium adott otthont, így azt az intézmény növendékei is megtekintették.

A kiállítás szervezése és beszélgetések közben merült fel a kérdés, hogy hogyan tanítjuk Bródyt a középiskolákban. Magyartanárként szomorúan kellett bevallanom, hogy alig esik szó róla az irodalomórákon.

A 2020-as NAT (Nemzeti Alaptanterv) szerint Bródy Sándor művészete az érettségi témakörök között két ponton merülhet fel az oktatásban: vagy a *Portrék, metszetek, látásmódok a 19-20. század magyar irodalmából*. Választható szerzők vagy egri vonatkozása miatt a *Regionális irodalom* szerzői között.

A jelenlegi tankönyvlistán szereplő tankönyvek egyetlen fejezetet sem szentelnek Bródynak, így a középiskolai oktatásban valóban kevés lehetőség adódik Bródy művészetére irányítani a diákok figyelmét. Mivel a Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban a *Regionális irodalom* témakörénél Gárdonyi életművét tanítjuk és kérjük számon, ezért amikor középszintű érettségire készítjük a gyerekeket, épp csak említést teszünk Bródyról. Neve többször felmerül Gárdonyi kapcsán, hiszen iskolám névadója Bródy javaslatára költözött Egerbe. A két író barátságát örökíti meg az Érsekkertben, a Múzsák Ligetében található szoborcsoport is, amelyet minden évben felkeresnek diákjaink a Gárdonyi emléknapi keretében októberben.

Bródy Sándor művészete tehát csak az emelt szintű órákon kerül elő iskolánkban. Utoljára két éve tanítottam Pethőné Nagy Csilla által írt tankönyvcsalád 11-es részéből Bródy Sándor *Rembrandt eladja a holttestét* című novelláját. A novella a Rembrandt-ciklus része, amely csak az író halála után, posztumusz jelent meg 1925-ben. A kötet alcíme *Egy arckép fényben és árnyékban*, mely egyszerre utal a festőművész portréjára, valamint Bródy hasonmás alakjára is. A novella műfaji újításai és jelképes utalásai méltóvá teszik a művet nemcsak a középiskolai feldolgozásra, hanem a bővebb tanulmányozásra is.

Magyartanárként, valamint az irodalmat és művészeteket kedvelő személyként bátran ajánlom Bródy műveinek olvasását, feldolgozását. Nemcsak a közismerte-

ket mint A nap lovagját, a Nyomort, A dadát és A tanítónőt, hanem a helyi érdektségű Az egri diákok című írást is. A könyvtár munkatársai bizonyára szívesen közreműködnek akár egy rendhagyó magyaróra megtartásában is Bródy Sándorról. Ugyanakkor szívesen ajánlom a középiskolák figyelmébe a Bródy kiállítást, amelynek segítségével az egri diákok jobban megismerhetik Bródy személyiségét, művészetét, és reméljük, kedvet kapnak műveinek olvasásához is.

(A szerző magyartanár az egri Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban)

*Szép Ernő***Bródy Sándor**

Találkoztam Pista fiával, jópajtásommal. Elsóhajtotta, hogy: huszonegy esztendeje már, hogy apa meghalt, hinnéd, kérlek? Most tizenkettedikén lesz az évforduló. Milyen nehéz volt azt a tényt elfogadni, hogy meghalt Sándor bácsi. Nem hogy annyira hozzátartozott, az életünkhöz, nem, hanem, mintha ő lett volna az, ami az élet; ő volt az étvágy, az ész, a szenvedély, a férfisors.

Huszonegy esztendő, istenem. Azon szilajon süt a szeme rám keserű szemöldökei alól, úgy rezeg most is előttem a trabukója füstje, úgy hallom azt a rekedtes szavát. Senki elhalt bátyánk nem maradt meg bennem oly elevenen, mint Bródy Sándor.

Nem élhetett, csak hatvanegy esztendőt. Tönkre szivarozta a szívét. Érdekelték a doktorok, maga is szeretett orvoskodni, beteg lenni nem tudott. Haragudott, de nagyon a halálra, Nem félt csak az életre volt olyan feneketlenül kíváncsi. Azt vallotta, hogy érdekesebb egy kölyökkutya, mint a világirodalom Amellett senkit úgy a kezdő költő, kezdő író nem tudott izgatni. Egyszer azt hallottam Tőle: soha jól nem írhat az az író, aki verset nem írt életében.

Nagy urakkal pajtáskodott, nábobokkal. És húszéves riportereket vitt vacsorázni. Milliomosaiból nem sok haszna volt: a vagyona · mindig elfért egy tenyerén. Bánffy Miklós egy télen rátukmált egy kurta, bélelt vadászkabátot. Ennek nagy tudott örülni: „Mindig Hevesbe képzelem magam”.

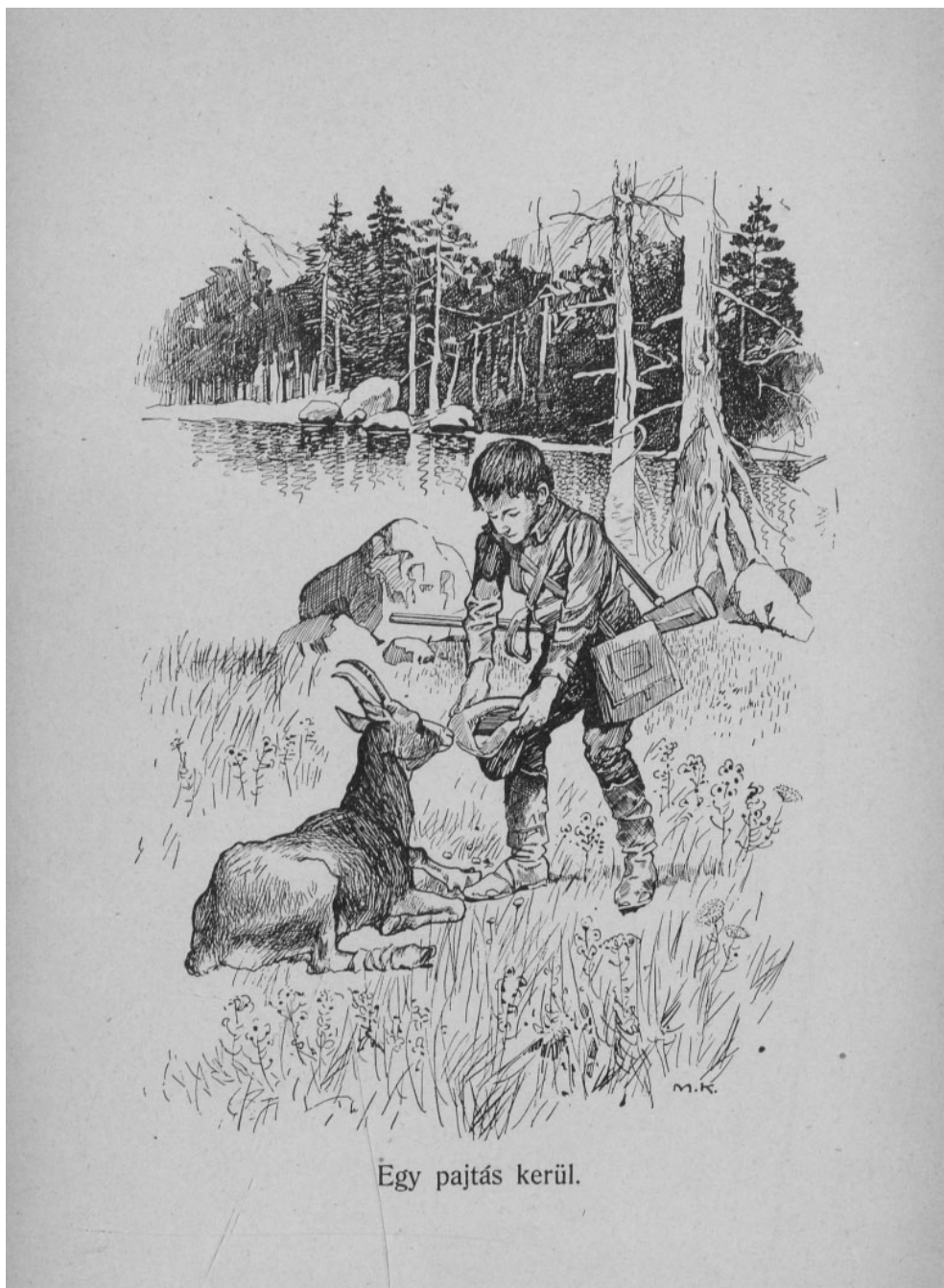
Balzac arra volt büszke, hogy feketét meg teát ő tud a legfinomabban főzni. Sándor bácsinak meg a halászlé volt a hiúsága. Ónozoné Szegeden nem csinál külön halászelevet, mint ő.

Nyáron a szigeten sokat voltunk vendégei halászlére meg csirkepaprikásra (jaj), a parton a bokrok alatt csinálta szabadtűzön. Szabadtűzön csinálta: a Tanítónőt is; lelke szelleme szabad tűzén. Meg azokat a bátor regényeket, kritikákat. Generációk elé világítókat.

Nem szabad Bródy Sándort elfelejteni!

Az egri diákok belső címlapja

Égy pajtás kerül.

Az egri diákok egy illusztrációja

E számunk szerzői

Alexander Brody (1933–2022)
Babits Mihály (1883–1941)
Balassa József (1884–1940)
Bartók Béla (1967) Eger
Bérczessy András (1975) Eger
Bérczessy Lajos (1949) Budapest
Bóka László (1910–1964)
Bródy András (1892–1964)
Bródy Illés (1899–1953)
Bródy Sándor (1863–1924)
Cs. Varga István (1946) Eger
Emőd Tamás (1888–1938)
Fodor Beáta (1978) Eger
Fráter Zoltán (1956) Budapest
Hatvany Lajos (1880–1961)

Homa János (1956) Eger
Hunyadi Sándor (1890–1942)
Jámbor Ildikó (1955) Eger
Kóbor Tamás (1867–1942)
Kovács János Eger
M. Fehérvári Judit (1962) Debrecen
Nagy Beáta
özv. Feszty Árpádné (1861–1936)
Pilisy Csenge (1975) Eger
Szécsényi Orsolya (1976) Szarvaskő
Szép Ernő (1884–1953)
Szuromi Rita (1971) Eger
Turay Zoltán (1969) Eger
Vitéz Ferenc (1965) Debrecen
Zsolt Béla (1895–1949)